NOV 3 1922

BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS VAN DE LEPRA IN NEDERLAND

G. N. A. KETTING

BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS VAN DE LEPRA IN NEDERLAND.

Digitized by the Internet Archive
in 2025

https://archive.org/details/bijdragetordeges0000gnak

BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS VAN DE LEPRA IN NEDERLAND

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR IN DE GENEESKUNDE AAN DE UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM, OP GEZAG VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS Dr. I. K. A. WERTHEIM SALOMONSON, HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER GENEESKUNDE, IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN OP DINSDAG 30 MEI 1922, DES NAMIDDAGS TE 3 URE IN DE AULA DER UNIVERSITEIT DOOR GERARD NICOLAAS ADRIAAN KETTING

'S GRAVENHAGE — DRUKKERIJ MOUTON & Co. — 1922

Hoewel het reeds meer dan veertien jaren geleden is, dat ik mijne Academische studiën beëindigde, acht ik het alsnog een aangename plicht U, Hoogleeraren, Oud-Hoogleeraren en Docenten der Amsterdamsche Geneeskundige Faculteit, die aan mijne vorming als geneeskundige hebben bijgedragen, dank te zeggen voor het genoten onderricht, temeer omdat het mij in de praktijk meermalen zoo duidelijk gebleken is, welke goede raadgevers en wegwijzers U voor mij zijt geweest.

De nagedachtenis van wijlen PEL en TREUB, wien ik voor mijne opleiding tot geneeskundige eveneens zooveel verschuldigd ben, zal bij mij steeds in groote eere blijven.

Dankbaar ben ik ook U, Hooggeleerde KLEIWEG DE ZWAAN, zeer geachte Promotor. U breng ik mijn hartelijken dank voor de hulp en voorlichting en voor de welwillende belangstelling, bij de bewerking van dit proefschrift ondervonden, zoo ook voor Uwe vriendelijke bemiddeling tot het verkrijgen der benoodigde literatuur.

Ook U, Zeergeleerde VAN ANDEL, geldt mijn dank, daar gij met Uwe belangstelling voor de geschiedenis der lepra, mij meermalen met raad en daad te hulp zijt gekomen.

Zeer groote verplichting heb ik tegenover U, Zeergeleerde VAN DER HOEVEN, daar ik, van onze veelvuldige samenwerking aan het ziekbed, door Uwe bewonderenswaardige gaven van alzijdig ontwikkeld en practisch geneesheer, zooveel nut mocht ondervinden. Tot mijne vorming tot geneesheer hebt ook gij in hooge mate bijgedragen.

Aangenaam is het mij ook U, HoogEdelgestrenge VORSTMAN, mijne erkentelijkheid te betuigen. Daar door U, als Inspecteur van den Geneeskundigen Dienst der Zeemacht, steeds gestreefd wordt, het wetenschappelijk peil der geneeskundigen van de Koninklijke Marine hoog te houden, niet het minste door hen in staat te stellen, zich in alle gewenschte richtingen verder te bekwamen, hebben de jaren van mijne marine-carrière eene bijzondere bekoring voor mij gehad. Hieraan zal ik steeds met groote dankbaarheid terugdenken; niet nalaten zal ik om jonge energieke artsen aan te sporen eene verbintenis van eenige jaren bij de Kon. Marine aan te gaan, omdat volgens mijne

overtuiging zulk een werkkring ten zeerste zal kunnen bijdragen tot hunne wetenschappelijke en practische vorming als toekomstig huisarts.

Eveneens heb ik veel verplichting aan verscheidene archivarissen en bibliothecarissen in den lande, die mij, bij het verzamelen der gegevens voor mijn proefschrift, hunne zeer gewaardeerde hulp hebben verleend. U, Mejuffrouw Welcker, geldt zulks in het bijzonder.

Zuo eim artzet gehoert
grosse kunst un grosse trüw.

GEILER VŌ KEISERSPERG
1445—1510.

AAN MIJNE VROUW.

Mozaïkwerk in de Dom van Monreale (XIIe eeuw).

HOOFDSTUK I.

HISTORISCH OVERZICHT VAN HET EERSTE OPTREDEN VAN LEPRA IN EUROPA EN IN NEDERLAND IN HET BIJZONDER.

Door HENSLER is de aandacht er op gevestigd, dat onze kinderen wellicht weer het gevaar der lepra onder de oogen zullen moeten zien, door welke ziekte onze voorouders op zoo ernstige wijze zijn geteisterd geworden.

En het lijkt er op, alsof de groote wereldoorlog zal leiden tot eene nieuwe opflikkering, zooals wij die in de geschiedenis al meermalen zagen en die ook misschien niet zal nalaten haar stempel te drukken op den gezondheidstoestand der menschheid.

EHLERS sprak op de lepraconferentie te Berlijn in 1897 over de ziektegroep syphilis — tuberculose — lepra, welke alle drie zoozeer samenhangen met hygiënische maatregelen, weerstandsvermogen der menschen, en met zoovele andere factoren, die ons doen spreken van volksziekten, die tijden van ernstige uitbreiding en tijden van betrekkelijke rust kennen. De menschheid heeft misschien steeds van deze ziekten te lijden gehad, doch het is onmogelijk die ziekten in de oudste tijden van elkander te onderkennen.

Voor zoover zulks mogelijk is, zal vooreerst getracht worden na te gaan, welke wegen de lepra heeft in geslagen om uit de Oude Wereld naar onze streken te komen.

Wij zouden kunnen beginnen met het stellen van de hypothese, dat de lepra even oud is als de menschheid. Niet alleen dat, zoolang de geschiedenis der menschheid bekend is, overeenkomstige ziekteverschijnselen beschreven zijn, maar er zijn ook leprologen, o.a. BABES, die een vóórhistorisch bestaan aannemen en ook de volkslegenden wijzen in deze richting. Het is niet de bedoeling eene beschouwing te geven over de studies van mannen als BROCA, OLLIER, PARROT, ROLLET en VIRCHOW, die allen praehistorische beenderen op lepra onderzochten en evenmin tot overeenstemming kwamen, als dit het geval was

betreffende het onderzoek van de syphilis. Wij willen slechts memoreeren, dat men voor een gedetailleerd onderzoek moet teruggaan tot den vóórhistorischen mensch. Ook kan bezwaarlijk teruggegaan worden tot het begin van de historische gegevens, daar zulks meer geschikt is voor eene philologische studie dan voor eene medische.

Alle publicaties op dit gebied voeren ons steeds weer terug tot het gebied van de oude Indische beschaving, naar de landstreek tusschen den Euphraat en den Tigris en naar de tijden van de groote volksverplaatsingen, die door geschiedschrijvers als Flavius Josephus en Maspéro beschreven werden en ongeveer 25 eeuwen vóór Christus het intenst waren. Eene schematische voorstelling van de onderlinge verhouding van eenige volkeren is voor de oriënteering gewenscht, (zie schema blz. 3).

Volgens dit schema zijn de Hebraeërs het jongste volk en dientengevolge zijn bij hen de best toegankelijke bronnen voor de studie van de lepra gevonden.

Te betreuren is het, dat hunne oudste geneeskundige aanwijzingen, vervat in de boeken van Salomo, vernietigd zijn (Willy Hoffmann). Doch ook de oudste volkeren uit dat schema zullen aan lepra geleden hebben. Wij doen daarvoor een beroep op tal van schrijvers.

Voor wat betreft de Perzen op:

Rapp en Häntzsche, die meenen, dat in de oudste tijden lepra in Perzië is voorgekomen, terwijl dit voor de latere jaren reeds door Herodotus en Ktisias was vastgesteld, die beschrijvingen gegeven hebben van de daar heerschende *pisages*.

Voor de Assyriërs, de overweldigers van het Babylonische Rijk heeft Belser bijdragen geleverd tot de ontcijfering van *Kudurra*-opschriften.

Voor de, met dit volk nauw verbonden Chaldaeërs, de bewoners van het oude Babylon, leverden Delitzsch en Zehnpfund bijdragen, zoo ook de medico-historicus Karl Sudhoff, die zijne meening tracht ingang te doen vinden, dat de ziekte *sibtu*, welke herhaaldelijk in de *Hammarubi*-wetten genoemd wordt, wetten die ongeveer 2250 jaar vóór Christus samengesteld werden, niets anders is als lepra.

Hij grondt zijne meening op de overeenkomst der maatregelen tegen de ziekte getroffen, voorkomende in oorkonden

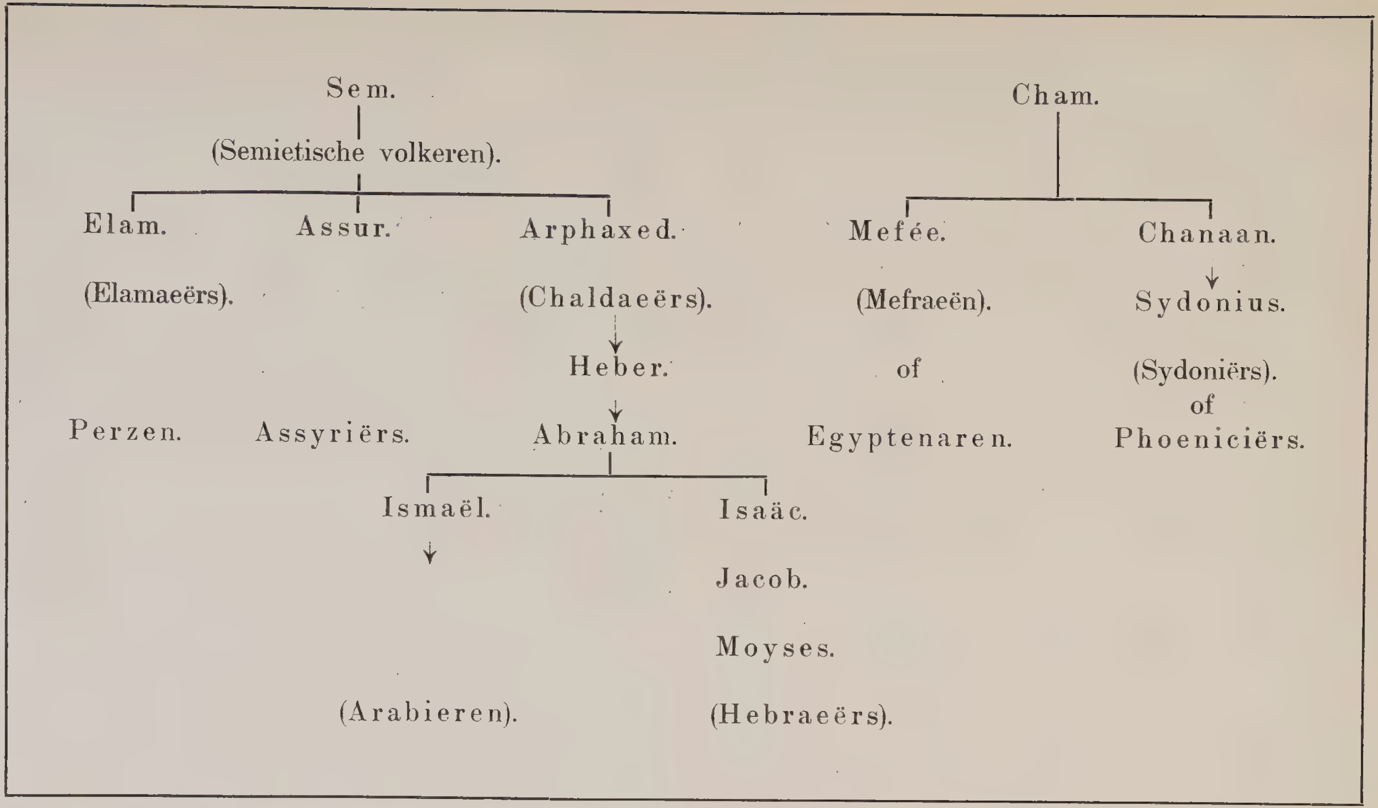
Sem.
(Semietische volkeren).
Elam.
Assur.
Arphaxed.
(Elamaeërs).
(Chaldaeërs).
Heber.
Perzen.
Assyriërs.
Abraham.
Ismaël.
Isaäc.
Jacob.
Moyses.
(Arabieren).
(Hebraeërs).
Cham.
Mefée.
Chanaan.
(Mefraeën).
Sydonius.
of
(Sydoniërs).
of
Egyptenaren.
Phoeniciërs.

van jongeren datum en in koopcontracten van slaven, die meer dan 20 eeuwen later vrijwel gelijkluidend waren en door hem beschreven zijn in de „Studiën zur Geschichte der Medizin Heft 5/6 1909". In dezen papyrus wordt voorbehoud gemaakt voor den koop, voor het geval de ziekte in de eerstvolgende maanden mocht uitbreken.

Toch zal nog getracht moeten worden meer gegevens te verzamelen uit de cuneïforme karakters, die onder meer op de overblijfselen van Babylon en Nineveh opgespoord werden en nog verklaring eischen. Over het voorkomen van de lepra in Egypte bestaat zeer veel literatuur:

Brugsch geeft in 1875 eene nadere beschouwing over den naar hem genoemden Papyrus van Memphis, welke volgens Risdon Bennett dateert van ± 1350 voor Christus, ten tijde van de regeering van Ramses II. Volgens anderen zou die papyrus een paar eeuwen ouder zijn.

Brugsch vat het woord — *uhet* — op als: *„maladies de la genre de la lèpre."*

Von Oefele vertaalt *uhedu* in 1895 met het Grieksche en Koptische *ψωρα*.

Ook Scheuthauer tracht te bewijzen, dat — *aat* — vertaald moet worden door lepra.

Reeds de oude historieschrijvers: Berosus de Chaldaeër en Nicolaus van Damascus spreken van de Egyptische melaatschheid en Josephus vertelt, dat den lijders aan deze ziekte eene bepaalde landstreek met de stad Avaris ter bewoning aangewezen was.

In onzen tijd hebben degelijke geleerden getracht zich een beter inzicht te verschaffen over het al of niet primaire voorkomen van lepra in het oude Egypte, maar tot een zeker resultaat is men niet kunnen komen.

Het verst gaat Brugsch terug, die meent dat Koning Mena 5000 j. vóór Chr. aan lepra leed. Zoo doet ook Pruner in navolging van Lucretius, die betoogd heeft, dat de zweren van Egypte (*schin* of *schecin*, uit Deuteronom: XVIII: 35) zijn: *„elephas morbus"* (elephantiasis Egyptica). Newman meent, dat Koning Husapti, ongeveer 3500 j. voor Chr. aan lepra leed en onze leproloog J. D. Kayser beweert, dat Egypte 4000 jaren voor Chr. reeds als leprahaard bekend was („Ned. Tijdschr. v. Gen. 1914 II 868"). Hirsch gaat terug tot 2400 j. vóór

Chr. Zoo vormen ook de Egyptische papyri onder de meeste deskundigen een onderwerp van strijd.

We zagen reeds, dat Brugsch de *uhet* als lepra opvat; dit doet ook Joachim. Richter is het daar niet mede eens. Barbézieux, Fr. Engel en Babes, die zich daarvoor op Plinius beroept, noemen Egypte de bakermat. Anderen, zooals Münch, Brugsch en Karl Sudhoff zoeken den oorsprong der ziekte in het tweestroomenland, van waaruit via de Perzische golf en Arabië het land van den Nijl besmet werd. Dit wil ook mij het meest aannemelijk voorkomen, veronderstellende dat de Egyptenaren ook stammen uit het oude Indië.

Van eene geheel andere meening echter is Impey, die schrijft, dat lepra sinds de oudste tijden in Midden-Afrika heeft bestaan en dat van daar uit de overige wereld, allereerst Egypte, besmet is. Deze meening huldigde ook Ashmead op de lepra-conferentie te Berlijn in 1897. Hoe het zij, wij kunnen met Raymond zeggen, dat lepra de ziekte der oudheid was en Pachinger zegt, dat wat *Pest, Ruhr* (dysenterie?) *und Blattern* (een collectief-naam voor exanthemen)" voor de Middeleeuwen waren, de lepra voor de oudheid was.

Zooveel is zeker, dat er al in vroege tijden twee lepra-haarden bestonden: één in Azië en één in Afrika, welke beide wel zullen hebben bijgedragen tot de verdere verspreiding der ziekte. De Hebraeërs en de Phoeniciërs zijn volken geweest, die het grootste aandeel gehad hebben in de verbreiding der ziekte; bij beiden zal het een volksziekte geweest zijn, uit Indië verkregen. Wij kunnen dan ook de bewering van Manétho begrijpen, aangehaald door David Essinger, dat in 1491 vóór Chr. de uittocht uit Egypte onder Mozes geen vrijwillige was, wat ook aangenomen wordt door Barbézieux, die zich daarvoor beroept op Tacitus en op Justinus. Van veel belang is het overigens niet; Ebstein beweert zelfs, dat de Hebraeërs nooit in Egypte geweest zijn.

De gedwongen Exodus wordt bestreden door Michaëlis, die veronderstelt, dat ongeveer $3^1/_2$ millioen menschen zich wel uit eigen beweging verplaatst zullen hebben. Daarbij gaven zij gelegenheid genoeg tot verspreiding en uitbreiding der ziekte; wat ook het geval was door hunne nomadische levenswijze, die hen deed verblijven, waar de bodem het meeste opleverde. Daar zij steeds waren blootgesteld aan allerlei weers-

gesteldheden en meermalen met voedselgebrek te kampen hadden, zooals wij in de Bijbelsche kronieken lezen kunnen, moet de morbiditeit onder hen groot geweest zijn.

Ook het groote handelsvolk der oudheid, de Phoeniciërs, grootendeels de dragers van de eerste beschaving naar Europa, zijn tevens overbrengers van de lepra geweest en het kan geen toeval zijn, dat met die plaatsen, waar in Europa de lepra het eerst endemisch heerschte, de Phoeniciërs handelsbetrekkingen aangeknoopt hadden.

In de Hippocratische tijden was de *Φοινικικὴ νοῦσος* dan ook lepra. De Phoeniciërs bleven niet in de omgeving van hun stamland, doch strekten hunne tochten steeds verder uit; eerst rondom de oude wereldzee, later ook naar Cornwall, Skandinavië en Noord-Gallië en volgens de „Histoire universelle" zelfs naar Amerika. Overal openden zij de mogelijkheid tot lepra-verspreiding bij het stichten van hunne kolonies. Zij, die de leer van de prae-Columbiaansche lepra zijn toegedaan, gebruiken deze omstandigheid als argument.

Ook VIRCHOW was daarvan in 1881 een aanhanger en hij verdedigde zijn opinie nogmaals in de lepra-conferentie te Berlijn in 1897 naar aanleiding van de Haaco-leemfiguren, uit Peru afkomstig. ASHMEAD was van meening, dat hier lupus-patiënten door vereeuwigd waren; IWAN BLOCK en POLAKOWSKY verdedigden het lepra-standpunt, terwijl eindelijk CARRASQUILLA de mutileeringen voor amputaties hield, verricht door de Incas als strafmaatregel.

Hoe het zij, in Europa althans, heeft de lepra overal endemisch geheerscht, waar de Phoeniciërs nederzettingen gehad hebben. Alle schrijvers over de lepra zijn het daarover wel eens.

Maar niet alleen de Phoeniciërs brachten de lepra naar Europa, zulks deden ook de Arabieren en de Israëlieten. De laatsten hebben een zeer wisselvallig bestaan gevoerd en door groote nederlagen werden ze vaak her en der verdreven, hunne volksziekten overal met zich voerende.

Vooral na den val van Babylon, waar de Israëlieten zich na den val van Israël in 721 v. Chr. en van Judah in 605 v. Chr. in grooten getale gevestigd hadden (MUNRO), trokken zij voor een groot deel naar het Iberische schiereiland. Later, na de verovering van Jeruzalem door de Romeinen onder

Titus en Adrianus trokken weer een groot aantal Israëlieten (ZAMBACO) naar Spanje. Hier is één van de besmettingshaarden voor het overige Europa gelegen, daar de volkerentrek steeds gericht geweest is naar Gallië. OZANAM meent, dat het oude Gallië vanuit Iberië besmet werd. GÉMY en NEWMAN hebben de lepra in Iberië in het vóór-christelijke tijdperk beschreven. Ook de Arabieren voerden de lepra uit Noord-Afrika in (NÉRET).

Zoo speelt de lepra ook weer in de cultuurgeschiedenis van dit schiereiland een rol, en toen de Romeinen bij de ineenstorting van dit groote rijk uit Iberië wegtrokken, voerden deze horden de ziekte met zich mede.

Toen door de inquisities de Israëlieten verdreven werden, gingen zij denzelfden weg, dien ook de Kelten genomen hadden, welk volk volgens ARETAEUS met lepra besmet was. De Sarassynen deden hunne invallen in Gallië langs dezelfde heirwegen. Daar zij Mooren waren, noemde men de ziekte, die bij hen veel voorkwam en in Gallië geïmporteerd werd: „*Mal arabe*".

Gallië is van alle zijden bedreigd: door de Phoeniciërs langs de Rhône en de Seine. Vanuit het Zuid-Westen uit Iberië en vanuit het Zuid-Oosten door het Romeinsche rijk, waar volgens NEWMAN, VON BERGMANN, G. MÜNCH en HIRSCH, de lepra reeds in de laatste eeuw vóór Chr. heerschte. LERSCH neemt op gezag van PLINIUS aan, dat de lepra er eerst door de legers van Pompejus in 48 na Chr. meegebracht werd. Hoe het zij, van hier uit is steeds een groote trek geweest naar Gallië.

Niet alleen de Romeinen, maar ook de Longobarden, die ernstig besmet waren, hebben veel voor de verspreiding der lepra in Gallië op hun geweten. Ten slotte zouden de invallen van de Hongaren in latere jaren de uitbreiding van de lepra nog in de hand gewerkt hebben.

De Phoeniciërs zullen de lepra reeds verscheidene eeuwen vóór Chr. in Griekenland gebracht hebben. Veel later deden het de Perzen onder Darius (6e eeuw vóór Chr.); nog later de legers van Xerxes, toen zij over Syrië en Egypte naar Griekenland trokken (5e eeuw vóór Chr.). Sindsdien was het verkeer tusschen Egypte, Indië, Klein-Azië en Griekenland zóó groot, dat het begrijpelijk is, dat de elephantiasis in de eerste eeuwen van onze jaartelling eene zeer verspreide ziekte werd, welke naam overigens pleit voor de Ethiopische afkomst der ziekte.

Maar ook het Noorden moeten we niet vergeten. Zagen we, dat de Phoeniciërs in Engeland en Skandinavië leprahaarden konden vormen, zoo kunnen op hun beurt de Noormannen, die volgens GRÖN aan lepra lijdende waren, de ziekte bij hunne invallen in de kustlanden aan de Noordzee naar onze streken gevoerd hebben. Dit vermoeden is uitgesproken door VIRCHOW voor Germanië, door NEWMAN voor Engeland en voor Ierland, door ZAMBACO voor Gallië; en eigenaardig is het zeker, dat de plaatsen, waar in ons land vroegtijdig lepra aangetroffen werd, ook nederzettingen van de Noormannen waren, zooals het Sticht en Breda (MOLL).

Wij komen hierop nader terug en moeten eerst nog nagaan, welke wegen de lepra nog verder in de wereld kan ingeslagen hebben. Van uit het tweestroomenland hebben wij de richting naar het Westen besproken, maar evenzoo goed was er eene naar het Oosten mogelijk. Wanneer deze uitbreiding naar het Oosten heeft plaats gehad, is nog niet na te gaan. In Perzië heerschte lepra van de oudste tijden tot heden ten dage (POLAK, HÄNTZSCHE). Dit wordt evenzoo aangenomen voor Vóór- en Achter-Indië en voor China, (NEUBURGER en PAGEL). Dezen veronderstellen, dat de oudste geneeskundige geschriften in China (± 2800 voor Chr.) over lepra spreken; vrijwel algemeen wordt echter aangenomen, dat de lepra daar van jongeren datum is en in ieder geval in China voorkwam tijdens den bloeitijd der beschaving. VIRCHOW heeft dan ook gezegd, dat lepra met de cultuur medetrekt. Na China was Japan aan de beurt; hier werd de lepra volgens BARBÉZIEUX uit Egypte ingebracht, ongeveer elf eeuwen vóór Christus. FRIEDEL (KLEIWEG DE ZWAAN) daarentegen meent van uit het vaste land van Azië.

Zekere beschrijvingen bestaan eigenlijk eerst sedert de 6e tot 8e eeuw van onze jaartelling (ASHMEAD en DEHIO). In ieder geval was de lepra in Japan weer een bron voor mogelijke besmetting van de landen om den Grooten Oceaan gelegen. IWAN BLOCH verklaart, dat de prae-Columbiaansche lepra op dezelfde wijze als de lepra-haard in Bretagne is ontstaan; voor welke landstreek dit zoo schitterend aan het licht gebracht is door de onderzoekingen van ZAMBACO PASCHA en LELOIR.

Zoo gaat het door in den loop der eeuwen. Onze Oost-Indische koloniën zullen door hunne ligging aan de gevaren van besmetting uit verschillende richtingen blootgestaan hebben.

Nemen sommigen aan, dat de oudste Japansche zeevaarders de lepra overbrachten, anderen zijn weer van meening, dat de oudste Hindoe-kolonisten de lepra invoerden uit Vóór- en Achter-Indië, die sedert overoude tijden door lepra waren aangetast. (THOMAS WISE).

Ook de Chineezen zullen wel hebben bijgedragen tot de overbrenging. In latere eeuwen, toen het verkeer toenam, werd het gevaar voor onze Oost nog grooter. Japan, dat tijdelijk daaraan niet deelnam, is echter later wel één van de schuldigen (VAN DORSSEN). SWAVING verklaart de toename der ziekte ook door de gemeenschap met Vóór-Indië, die door de Portugeezen onderhouden werd. Voor deze opinie valt wel wat te zeggen, daar wij bij JOHAN NIENHOF lezen, dat de Portugeezen aan de kusten van Malabar (Negapatman) en Ceylon (Colombo) veel van lepra te lijden hadden.

Zooveel is zeker, dat van af de zeventiende eeuw lepra veel in onze Oost werd aangetroffen (BROES VAN DORT, ANDRAEUS CLEYERUS, SCHELLING).

Ons land werd dus bedreigd, zooals het tot heden ten dage nog geschiedt, door hen, die in onze tropen besmet werden en in het prodromaalstadium of in een later stadium van de ziekte terugkeerden.

Gaan wij nu nog eens na, hoe de lepra in ons land heeft kunnen binnendringen, voornamelijk langs de waterwegen, dan moeten wij weten, wanneer lepra met zekerheid in de omringende landen bekend geweest is.

Het oude Gallië was zeker vroeger besmet en van veel belang voor ons land is de vondst van SCHAEPKENS in 1855, die een document publiceerde van 30 December 633, waarbij de Diaconus Adalgysus per testament aan de *leprosi traiectenses* een landhoeve vermaakte. Gelijktijdig echter met dit Maastrichtsche *domus leprosorum* deed hij ook schenkingen aan de leprozenhuizen van Metz en van Verdun. Deze beide steden zijn gelegen aan en nabij den oorsprong van de Maas, en begrijpelijk is het dan, dat in ons land Maastricht reeds zoo vroeg besmet is. Als we dan bovendien weten, dat zich daar één van de groote Romeinsche nederzettingen bevond, lijkt het mij voor de hand liggend, dat dit volk in ons land de lepra langs de Maas binnenbracht, zooals we in Europa verschillende lepra-haarden gezien hebben, die ontstaan zijn door invoer langs de groote rivieren (JEANSELME). De Rijn kan dus ook

een drager geweest zijn van de infectiebron, en van veel belang is het dan te weten, dat reeds vroeg lepra voorkwam in streken, waardoor de Rijn of zijn zijrivieren stroomen.

Over dat vroege optreden schreef reeds GREGORIUS VAN TOURS; in onzen tijd werd daarop gewezen door PAWELETZ, IWAN BLOCH en G. STICKER.

Ook zagen wij, dat reeds vroegtijdig lepra in Engeland voorkwam. Volgens JAMES SIMPSON bestond in 625 reeds het „Blythe Leper Hospital" te Nottingham. Aan vroegtijdige betrekkingen tusschen Engeland en Holland behoeft niet getwijfeld te worden.

Ook in Skandinavië heerschte reeds zeer vroeg lepra endemisch, zoodat de Noormannen voor ons de bemiddelaars geweest kunnen zijn voor deze ziekte. Hunne invallen hadden plaats van de zesde tot de achtste eeuw (VAN BOLHUIS) en de Denen vestigden zich in deze laatste eeuw zelfs in ons land. Een van hunne slachtoffers was St. Jeroen, volgens W. MOLL een Angelsaksische priester. St. Georgius werd in ons land als de schutspatroon van de lepralijders aangeroepen, waaruit wij kunnen afleiden, dat reeds in zijn tijd de lepraziekte voorkwam. Dat dit werkelijk het geval geweest is, blijkt uit de correspondentie tusschen St. Bonifacius en Paus Gregorius (DR. G. BROM, deel IV, jaren 741—751). Daarin is ook over de lepralijders in ons land overleg gepleegd. Volgens NEWMAN werd in die correspondentie gesproken over *mundabat leprosos*, eene uitdrukking, die in de kerkelijke geschriften van dien tijd gebruikelijk was. Wij besluiten ook daaruit, dat in de achtste eeuw reeds lepra in ons land voorkwam. In Germanië waren voordien nog slechts sporadische gevallen bekend. Terwijl in Gallië de lepra reeds over het heele rijk verspreid was en strenge maatregelen genomen werden, is het voor de hand liggend, dat de lepra bij ons aanvankelijk voornamelijk van Gallischen oorsprong was.

Tot dusverre is het nog niet mogen gelukken nadere bijzonderheden in de volgende eeuwen uit de archieven te putten; alleen lezen we in KURTH, dat Sint Ansfrid, bisschop van Utrecht, van 994—1008 lepralijders verpleegde. De periode van het religieuze verval is nu ook afgesloten en wij komen dan tot een tijd van opleving, waarin de geestelijkheid weer voorgaat in godvruchtige en philantropische handelingen. De vroegere Pauselijke voorschriften betreffende de zorg voor

de armen, zieken en weezen en speciaal voor de lepralijders, die men hield voor de door God geteekenden, werden uitgevoerd, zooals vroeger reeds op het concilie van Ankyra in 314 bepaald was. Wij lezen in „Eene Historische Verhandelinge van de Kempen", dat de Premonstreiten in het klooster te Averbode in de twaalfde eeuw *„voedede en speysde veel behoeftigde en onderhielden veel melaetsche"*. De kloosterarchieven zullen ons dus vermoedelijk nog veel materiaal kunnen leveren voor een beter inzicht aangaande vele zaken, op lepra betrekking hebbende.

Wij zijn nu gekomen tot de tijden der kruistochten, die volgens de meest geldende meening de lepra in ons land gebracht zouden hebben. Dat was nog de algemeene meening in de negentiende eeuw (Pabst tot Bingerden), hoewel onze leprahistoricus Israëls er in 1857 op gewezen heeft, dat het eene dwaling was. Door de kruistochten werd echter alleen eene sterke vermeerdering in de hand gewerkt tengevolge van de vernieuwde communicatie met het Oosten en van de diep ingrijpende vermenging van standen en volkeren, de degeneratie, verwildering en ontberingen van het geheele volk, waarop nog voor kort Prinzing, doch vroeger reeds Streso en van Manen hebben gewezen. Spoedig is toen weer een tijdstip van godsdienstzin en gemeenschapszin aangebroken, waarna de oude kerkelijke toestanden zich herstelden. Dit openbaart zich ook door de behandeling van de ongelukkigen, die door lepra aangetast werden. Overeenkomstig het oude Oostersche gebruik moeten zij uit de gemeenschap gebannen worden als onrein (Leviticus 13), doch er moet toch voor hen gezorgd worden (2 Kon. 7 : 3 en 4). En zooals daar te Samaria de melaatschen buiten de stadspoorten moesten wonen, zoo was het ook hier voorgeschreven. De eerste stad, waar dat, naar wij weten, het geval was, is Dordrecht; want op een kaart van Smits, die eene schematische voorstelling van 1160 geeft, komt ook de Vuylpoort voor met de daarbuiten gelegen St. Adrianuskapel, welke gedurende lange jaren voor de lepreuzen, *„de onreinen"*, diende. Zij leefden daar ter plaatse in hoogst primitieven staat in *„stellae"* of hutjes, en er waren weer pauselijke aanmaningen noodig om daarin verbetering te brengen. Paus Innocentius III (1198—1216) en Paus Honorius III (1216—1227) bevalen den bouw van verschillende

gasthuizen aan (J. WALSH) en spoedig volgden nu ook in ons land de schenkingen van geloovigen, bestemd voor den bouw van leprosaria. Zoo was er reeds één vóór 1270 in 's-Hertogenbosch, als gevolg van een legaat van Willem van Gent (SCHUTJES) en werd in 1278 het „Leprooshuijs" buiten Breda gebenificeerd door Arnoldus van Loven, Heer van Breda (FOBBE KORST). Aangaande het grijze Utrecht in 1295 vinden wij vermeld in het testament van den Domdeken Steven: „... *Item domui leprosorum redditus quinque solidorum vel quinquaginta solidos pro ipsis* ..." (Collectie HOENCOOP VIII fol 142, Rijksarchief Utrecht).

Van nu af aan worden de berichten over lepra en leprozenhuizen talrijker. In ons land bereikte de lepra het hoogtepunt in de tweede helft van de XVe eeuw (MATTHIJS SIEGENBEEK); toen ook nog eene invasie kwam van de uit Spanje verdreven Joden, onder welke velen aan lepra leden (THIJSSEN).

Daarna is de ziekte geleidelijk in uitbreiding gaan afnemen. In de XVIe eeuw kwam er echter nog genoeg lepra in ons vaderland voor, zoodat wij in een Raadsverslag van Maastricht in 1568 lezen: „... *dye armen des voerschreven hoeffs dye nue sterck sin in getall.*" (W. GOOSSEN).

In dien tijd was bij het volk de ziekte zeer bekend, wat blijken mag uit de beschrijving van een twist te Bedum in 1547, waarbij de volgende woordenwisseling plaats had: „*Du luerthyen! Byn ick een pockige hundt* (lueslijder) *so heves tu die melaetsheid soevele toe meer!*" („Gron. Volksalmanak van 1846"). In Utrecht werden in 1538 nog 15 melaatschen in het leprooshuis verpleegd; in het jaar 1637 echter besloot de vroedschap tot opheffing: „*Also men van de besmettelycke sieckte van melaetsheydt ofte lepra op dese tijdt niet en weet en vermidts egeene siecken aldaer syn.*" (Vroedschaps resolutie van 21 Augs.).

PONTANUS deelde in 1614 mede, dat er nog 42 leprozen in het Amsterdamsche leprooshuis onder zijne zorgen stonden. Op ± 100.000 inwoners is dat dus ± $^1/_2$ ‰.

DE RIEMER zegt, dat er in 1628 in Den Haag nog 4 leprozen waren en volgens de Nijmeegsche rekeningen werden in 1591 uitbetaald aan: „.... *vier personen in het Lazarushuys voer haer maeltiit 1 gld. 10 st.*"

In Nijmegen was het aantal lijders het grootst in het mid-

den van de 16e eeuw, als wij tenminste het aantal personen, dat voor *schouwing* in aanmerking kwam als maatstaf kunnen bezigen. Rekeningen daarover bestaan daar sinds 1530. Toen was er een man uit Nijmegen en één uit Lent om zich in Haarlem *„te laten besyen"*. In 1539 nog één en zoo voortaan jaarlijks 4, 5, 10 en 12. Dit hoogste aantal werd bereikt in 1557. Als wij het aantal inwoners nemen naar de berekening gemaakt door J. C. Ramaer, dan was zulks in 1564 ongeveer 13.000, zoodat toen als officieele morbiditeit aan lepra aangenomen kan worden 1 pro mille.

Te Kampen in het jaar 1564 ± 7 à 8 op 9000 inwoners dus ± 1 ‰.

Te Leiden in het jaar 1614 17 lijders op ± 32.000 inwoners, dus ± $^1/_2$ ‰.

Te Middelburg in 't jaar 1568 6 lijders op ± 6000 inwoners, dus 1 ‰, en in 1641 bedroeg het aantal verpleegden 4 op ± 8000 inwoners, dus $^1/_2$ ‰.

Deze gegevens van het Middelburgsche leprooshuis zijn medegedeeld door Kesteloo; het hoogste aantal verpleegden werd daar in deze eeuw bereikt in 1623, en bedroeg toen 17. Wij dienen daarbij echter op te merken, dat de verpleegden in de leproserieën niet steeds lepralijders zijn geweest en dat vooral scabies en tinea capitis tot de *leproosheyt* gerekend werden. Daartegenover staat, dat vele lepralijders niet bekend waren. Onmogelijk is het daarom met zekerheid te zeggen, hoe groot in dien tijd de morbiditeit was.

Zeker is echter, dat de ziekte in de zeventiende eeuw bijna geheel verdween. Fokkens kon dan ook in 1662 over het Amsterdamsche leprooshuis zeggen: „. . . *Hier zijn weinigh of geen in /die de besmettelycke sieckte de Lazerye hebben/* . . ."

In Dordrecht betaalden in 1623 *„de 5 personen in 't Lasarushuys V L hoofdgelt"*, dus 5 lijders op ± 20.000 inwoners is $^1/_4$ ‰.

In 1538 waren er in het leprozenhuis van Utrecht 15 bedden voor „Melaatschen"; dit is voor een stad van ruim 30.000 inwoners berekend op een ziektecijfer van $^1/_2$ ‰. We zagen reeds, dat ook hier in 1637 geen verpleegden meer aanwezig waren.

Sporadische gevallen zijn sindsdien echter blijven optreden, totdat aan het einde van de vorige eeuw over geheel Europa weer eene lichte opflikkering werd geconstateerd, vooral in de noordelijke landen, doch ook in ons land.

De vrees voor de ziekte en de herinnering aan hare eigenaardige verschijnselen is in het volk levendig gebleven en uit zich in talrijke volksuitdrukkingen, die meestal niet wijzen op een voorbeeldig gedrag van onze lepreuze voorvaderen:

Lazarus zijn = stomdronken.
Lazarus buiten = „
Iemand op z'n lazarij geven.
Iemand er uit lazeren.
Een arme lazer.
Lig toch niet te lazeren.
Ik kan er geen lazer aan doen,

en andere, die wij in het vervolg nog tegen zullen komen. Allemaal teekenen, welk een indruk de ziekte op de bevolking maakte! Niet alle uitdrukkingen hebben betrekking op de ziekte. Als gezegd wordt: „*Ben je belazerd*", wil men daarmede zeggen: „ben je niet goed wijs" en het ontstaan hangt samen met het opsluiten van krankzinnigen in de leproserieën (Dapper).

Met grond mogen wij hopen, dat wij niet meer terugkeeren zullen tot de Romeinsche tijden, waarover Hirsch schrijft, toen de verbreiding zoo groot was, dat men zich de horoscoop deed trekken, om uit te maken of men er ook door aangetast zou worden, noch tot de epidemie in de middeleeuwen, toen velen zich prophylactisch lieten castreeren (van Heussen, „Historie van het Utr. Bisdom"), uit vrees voor de ziekte en in de meening dat eunuchen niet door de ziekte werden aangetast.

Thans wordt in ons land iets meer lepra aangetroffen dan in de omringende landen; begrijpelijkerwijze wordt dit veroorzaakt door ons koloniaal bezit.

Als we weten, dat alleen Java en Madoera meer dan 10.000 melaatschen tellen en Suriname ongeveer 3000, is het begrijpelijk, dat in Den Haag zeker een 50-tal lepralijders wonen (J. D. Kayser), wat ongeveer overeenkomt met 1 op 6000 inwoners, welke verhouding voor Parijs b.v. op ongeveer 1 op 30.000 is te schatten.

Meermalen zijn in ons land commissies samengesteld om onderzoek te doen naar het aantal lepralijders ten onzent.

Een belangrijk onderzoek is verricht in de jaren 1899 tot 1912. Het dossier daarvan berustte bij het Departement van Binnenlandsche Zaken en was de basis van het laatste in 1914 verrichte onderzoek.

HOOFDSTUK II.

DE NAAM.

Zekere gegevens over het voorkomen van lepra in Griekenland vóór de vijfde eeuw bestaan niet. De historicus PAUSANIAS heeft wel samenhang willen zoeken met het bestaan van een oord Lepreon in het Elische landschap Triphylia; maar zekerheid dat dit oord bestond is er ook niet; misschien is het slechts een produkt van de fantasie van den tooneeldichter ARISTOPHANES. De ziekte werd voor het eerst beschreven in de vijfde eeuw vóór Christus in „De affectionibus, Sect. II, Cap. 9" van de Hippocratische geschriften (LECOUVET), waarin lepra wordt ingedeeld bij de schubbige eczemen (*λόποι*) en verwant was met *λειχῆνες*. Etymologisch wordt het woord dan ook afgeleid van *λέπος* = schub of schaal en *λεπρος* = schilferig. HIPPOCRATES beschrijft *λέπρα* als een onschuldig voorjaarsuitslag, ontstaan door melancholische oorzaken uit slijm of gal en de behandeling was eene uitwendige door kalkwater of door zout met azijn en door de warme thermaalbaden van Melos. Maar nog meer ziekten ontstonden door eene storing in het evenwicht van slijm en gal. Alphos (*ἄλφος*) en Knesmos (= Prurigo) (*κνησμός*) van phlegmatische natuur, Psora (*ψώρα*), waarvan jeuk het hoofdkenmerk is en Alopecia (*άλωπεκία*).

Lepra en alphos konden door andere oorzaken manifest worden, volgens G. MÜNCH, en dan trad verdikking op van huid en nagels. Alphos zou volgens VON BÄRENSPRUNG slechts eene kleurverandering van de huid gegeven hebben, hij leidt het woord af van *αλφανέω* = veranderen, terwijl HENSLER zegt, dat er onderscheid bestond tusschen alphos leukos en alphos melas, welke onderscheiding algemeen door de latere Grieken aangenomen werd.

Vervolgens wordt in de Hippokratische boeken nog gesproken over leuce (*λευκη*), ontstaande uit het phlegma, als gevolg van ernstige ziekten en waaronder de *Φοινικική νοῦσος*

is te rekenen. Terwijl zij dus wel de ziekte van de Phoeniciërs kennen, wordt evenwel de naam elephantiasis niet in die geschriften gebruikt, wat wel door tijdgenooten geschiedde. CAELIUS AURELIANUS (De morb. chron. lib. IV cap. I), die de elephantiasis beschreef (F. W. MÜLLER), noemt dienaangaande DEMOKRITUS en AESCHINES, die in de vijfde eeuw vóór Chr. leefden. De laatste noemt het eene nieuwe ziekte, die op het eiland Delos het eerst uitbrak als straf van Apollo en zich uitte in eene witte huid, witte haren en zwelling van hals en borst. Zooals wij vroeger reeds zagen, wordt de ziekte in verband gebracht met de krijgstochten van Xerxes en Darius.

Kort daarna treedt een andere naam op, gebruikt door den wijsgeer en natuurbeschrijver Aristoteles, die in de vierde eeuw vóór Chr., aan het Hof van Philippus van Macedonië leefde en voortdurend met Alexander den Groote en diens legers contact had; dus wel in de gelegenheid was de ziekte van nabij te leeren kennen, en haar naar een hem in 't oog springend verschijnsel, de groote geslachtsdrift, *Σατυρια* noemde. Op dezelfde wijze is waarschijnlijk later in Griekenland de naam morbus Herakleus ontstaan.

Zoo ging men voort in verschillende deelen van de Helleensche wereld de ziekte te noemen naar op den voorgrond tredende symptomen. De naam leontiasis kan ook zoo verklaard worden.

Intusschen wordt in de vijfde eeuw vóór Chr. de naam lepra gebruikt door HERODOTUS, die volgens IWAN BLOCH over de Perzen schrijft, waar burgers, die aan *λεπρός* of *λευκη* lijden, buiten de steden worden gebannen. Door KTESIAS van Knidos, den lijfarts van Artaxerxes weten wij, hoe de Perzen toen de ziekte noemden, daar hij volgens BABES gezegd heeft, dat *λεπρος* en pisagas namen voor hetzelfde lijden waren. Dat hier werkelijk van lepra sprake is, kan blijken uit het feit, dat de ziekte in het Turksche deel van Perzië nu nog *pisegi* heet (J. E. POLAK).

In het Egyptische deel van de Helleensche wereld werd de ziekte door de Grieksch sprekende bevolking ook lepra genoemd, welke Alexandrijnsche terminologie ook gebruikt wordt in de Septuaginta, welke vervaardigd werd door 70 of 72 taalkenners op last van Ptolemaeus Philadelphus, dus in de derde eeuw vóór Christus. Toen had men over den waren aard van de lepra ook een geheel ander oordeel dan thans; want zooals

wij zien zullen, werd lepra gebruikt als een verzamelnaam voor verschillende syndromen, die in het Oude Testament vermeld worden. Wij moeten dus nu trachten te weten te komen, wat hiervan lepra was en wat niet, daar de LXX overal waar zij in den, van tallooze commentaren van rabbi's voorzienen, oorspronkelijken Hebreeuwschen tekst het woord „zaraath" of „nega zaraath" vonden, dit woord met „lepra" vertaalden.

Wij moeten dus terug tot dien ouden tekst, behoorende tot de alleroudste geschriften van de Hebraeërs, die van af de oudste nomadentijden een T o r a h gehad hebben. De woorden *kamp* en *tent*, welke voorkomen in het boek Leviticus bewijzen dien ouderdom volgens Eerdmans. De Israëlieten leefden in een meer geordenden staat in *steden*. In de Alexandrijnsche vertaling vinden wij deze woorden door elkaar gebruikt; dus weten wij nog niet, wat overeenkomt met het oorspronkelijke, de oude hygiënische wetten van Mozes. En hoe moeilijk de beoordeeling van die „zaraath" is, blijkt uit de verschillende meeningen, die de vele schrijvers erover hebben. Zelfs is over de etymologie van het woord een grooten strijd gevoerd. De meeste schrijvers hechten er de beteekenis van „schub" of „korst" aan. Velen, waaronder onze landgenoot Schelling, meenen, dat het „ongevoeligheid" beteekent. Hirsch meent, dat het „neerslag" wil zeggen en dat het beschouwd moet worden als een uitslag in het algemeen. Pagel leidt het woord af van zar'a = zaaien en zegt, dat zaraath „uitzaaiïng" beduidt, waartegenover Pellier beweert, dat „zara" niet in 't Hebreeuwsch voorkomt, maar wel „sara" = zaaien. Essinger meent, dat zaraath door „krachtverlies" vertaald moet worden. Munro hecht er de beteekenis aan van „door God geslagen of getroffen."

Rabbinowicz komt er toe om aan te nemen, dat de beteekenis van het woord in den loop der eeuwen wisselde en ten tijde van de oorspronkelijke P e n t a t e u c h wilde zeggen „witte haren" en veel later weer „pijn", al naar gelang van hetgeen in dien tijd als hoofdkenmerk van de ziekte gold; en zoo vertaalden de Septuaginti het woord met „lepra", dat volgens Rabbinowicz hier „squame" beteekent. Afgaande op de verschijnselen, die het meest op den voorgrond treden, hebben vele commentatoren de zaraath beoordeeld en zijn tot de conclusie gekomen, dat er het meeste overeenkomst is met

deze of gene ziekte. Reeds G. Münch heeft die schrijvers in drie groepen verdeeld.

Groep I beschouwt de zaraath als lepra, groep II als een verzamelnaam van ziekten, waarvan de voornaamste is lepra, groep III ziet geen overeenkomst met lepra.

Datzelfde kunnen wij thans nog doen, nu het aantal beoordeelaars nog belangrijk is uitgebreid, maar om die verschillende opvattingen beter te kunnen begrijpen moeten wij eerst dieper in de zaak doordringen. Wij bemerken, dat een oordeel wordt uitgesproken over een ziektetoestand, die heerschte in het tijdperk van de Alexandrijnsche beschaving, zooals nog woordelijk voortbestaat in onzen Statenbijbel van 1618; maar wij moeten trachten te weten te komen, welke voorschriften Mozes aan zijne priesters verstrekte, berustende op de kennis, die hij had opgedaan over de volksziekte, die heerschte in het prae-exodische, Egyptische tijdperk. Veel moeten wij niet verwachten van die primitieve geneeskundige kennis, terwijl daarenboven slechts ritueele voorschriften gegeven werden aangaande die zaken op geneeskundig gebied, die voor het beoogde doel van belang waren. Steeds zal het de vraag blijven, in hoeverre de Bijbelopgaven hieromtrent betrouwbaar zijn. Toch acht ik het reeds eene groote verdienste van Mórris Jastrow, dat hij ons den weg heeft doen vinden in de opeenvolging van de vele artikelen van Leviticus XIII en XIV en dat hij met eene groote mate van waarschijnlijkheid tot het inzicht is gekomen, dat Lev. XIII vers 2—3 en v. 9—13 en Lev. XIV vers 2—8 tot de oorspronkelijke Torah gerekend moeten worden.

De opeenvolgende priesters van den stam Levi hebben er later nieuwe artikelen aan toegevoegd, naar gelang van den eisch van het oogenblik, en het is zelfs zoover gekomen, dat er gesproken werd van zaraath van de kleeren en zaraath van de huizen (Lev. XIII 47—58 en Lev. XIV 33—47). Hierop voortbouwende kwamen schrijvers tot allerlei opvattingen over den aard van de ziekte. Volgens Schnurrer („Chronik der Seuche Theil I, bl. 191") zou in 958 een uitslag voorgekomen zijn op kleeren, dat naar melaatschheid rook en den dood kon veroorzaken en David Essinger nam ook nog aan, dat de infectiebron te vinden is in kleeren, huizen, enz. Onze landgenoot Macquet trachtte ook nog eene verklaring te geven, door eene zeer sterke virulentie aan te nemen.

De mededeeling van Michaëlis doet ons zien, welke beteekenis aan deze soort zaraath moet toegekend worden.

Maar ook de zaraath van den mensch, zooals deze beschreven is in Lev. XIII 1—46, is een verzamelbegrip geworden voor allerlei aandoeningen, waarvoor ten tijde van de Alexandrijnsche beschavings-periode waarschijnlijk het woord lepra geldend was. Dat toentertijd in de Hebreeuwsche heilige boeken algemeen het woord „zaraath" gebruikt werd, hangt samen met den ontwikkelingsgang van den godsdienst der Hebraeërs, die oorspronkelijk volkomen ritueel leefden. De Israëlieten van twaalf eeuwen later deden dat niet meer, en de oorspronkelijke beteekenis van het woord zaraath was hun ontgaan. Zelfs hunne priesters hadden er in den loop der eeuwen eene andere uitlegging aan gegeven, blijkens de tallooze commentaren van Rabbi's, waardoor allerlei nieuwe verschijnselen zaraath genoemd werden. Deze toestand bestond dus reeds ten tijde der Septuaginti.

Opvolgende geslachten gebruikten nieuwe rabbinale uitleggingen van de wetten, die zich moesten aanpassen aan de wisselende omstandigheden. Daarbij behield men ook mondelinge overleveringen, die verzameld werden door Rabbi Jehuda.

Aldus kwam een nieuw heilig boek tot stand, de Mishna. Hierop werden weer allerlei commentaren geleverd, zoodat ten slotte is ontstaan, samen met de gemara van Babylon, de meer algemeen bekende Talmud van de zesde eeuw. In dezen tijd hadden de Israëlieten hunne zelfstandigheid geheel verloren, eveneens hun ouden ritus, die van geheel ander karakter was geworden.

Voor de studie van de oorspronkelijke ziekte kunnen deze boeken dus nog slechts van weinig belang zijn. In de Mishna wordt reeds gezegd, dat de Mosaïsche wetten slechts eene ceremonieele beteekenis hadden, en alleen golden voor de ware Israëlieten. In den Talmud zijn de wetten nog minder bindend, daarin werd aan de *afgezonderde menschen* (de lepreuzen) zelfs toegestaan om in school en godshuis te komen; wel moeten ze roepen *parush! parush!* wat beteekent: „afgezonderde!" (J. Preuss), doch niet meer *Tomeh! Tomeh!* (onrein!) zooals in de Mishna nog verlangd werd (Leviticus XIII: 45). Het woord zaraath wordt zelfs niet meer gebruikt en slechts in het hoofdstuk negaïm worden de Leviticus-wetten besproken (Rabbinowicz).

De vertaling van MUNRO in „door God geslagenen” is daardoor beter verklaarbaar. Wij begrijpen er ook uit, hoe de naam „Aussatz” uit het middeleeuwsche *utsetzig* is ontstaan, welk woord in Nederrijnsche literatuur en archiefstukken is bewaard gebleven en aanvankelijk meer eene algemeene beteekenis had, dan dat het de naam voor een bepaald ziektebeeld was.

Dit mag blijken uit enkele voorbeelden:

„dû maht halt ûzsetzic werden von unmâze der stinkenden sünde.” (BERTHOLD. Ed. Pfeiffer I 435, zie KOTELMANN).

„Die dritte ûzsetzikeit is die aller wirste.” (idem).

„Drîer leie uzsetzikeit ist an dem gewande.” (idem).

„Von wegen der zake der uthsetzicheid nu tor tyd reyne befunden.” (KARL BAAS, Leprabegutachtung in 1414).

Eerst in onzen tijd is „Aussatz” de naam voor eene bepaalde ziekte geworden. In de vorige eeuw was het nog eene verzameling van verschillende ziekten.

Op dezelfde wijze moeten wij ons denken, dat het Grieksche *λεπρα* door de LXX tolken is gebezigd.

Aanvankelijk ten tijde van de Torah was er slechts één ziektetoestand, waarvan het hoofdkenmerk de witte kleur was, waarvan gezegd werd het is *nega zaraath*. Langzamerhand kwamen daar andere afwijkingen bij, waarvan hetzelfde gezegd werd. De beoordeeling verwaterde meer en meer, en zoo kwam men tot het veelhoofdige monster, dat de LXX *λέπρα* noemden, dat wij nu uit den Bijbel als melaatschheid kennen en in den Statenbijbel van 1618 *melaetsheyt* heet. Dit woord is van Gallischen oorsprong. De Galliërs kenden reeds vóór de kruistochten de ziekte, die zij in het Oosten weder aantroffen, waar zij dus den „malade” met vrees herkenden. Eene dergelijke vorming van een naam zien wij ook in ons land, waar de influenza, die na de laatste epidemie „griep” als volksnaam verkreeg, tijdens de vóórlaatste groote epidemie van 1890 in sommige streken „de ziekte” werd genoemd.

Daar de kruistochten meest onder Fransche leiding stonden, gaven zij ook den naam aan de genoemde endemie in het Heilige Land, en zoo ontstond het Hollandsche melaet; terwijl „malade” weer afgeleid kan wezen van mal de Ladre.

Melader is dan ook een Oud-Hollandsch woord, terwijl de vertaling: Lasarus-sieckte later evenzoo gebruikt werd.

Lazarus (Ladre) is de bekende Nieuw-Testamentische figuur

„Lazarus en de rijke man", naar een teekening van J. Swart (Prentenkabinet, Amsterdam).

(Lukas XVI : 20), die in de oude Katholieke wereld als een martelaar, zelfs als een heilige vereerd werd. (Sint-Lazarus).

Keeren wij nog eens terug tot die bijbelverzen, die afkomstig zijn van de oorspronkelijke Torah, waarin de voorwaarden voor onreinverklaring der Hebraeërs vervat zijn, dan worden daarin besproken verschillende toestanden, genaamd: bahéreth, seeth, sappachath en mispachath. De meest aannemelijke verklaring van deze woorden is gegeven door J. Preuss. Bahereth (verset 4) zou dan komen van bâhor = glanzen en wij kunnen spreken van eene helderglanzende vlek. Rabbinowicz maakt er slechts van: witte huid.

Het heeft de meeste overeenkomst met wat later als *λευκή* beschreven werd. Later, bij meerdere differentieering werd deze vorm bahereth lebena genaamd, tegenover de bahereth cecha, die meer overeenkomst met de *μελας* (alphos melas) vertoont. Seeth (verset 9—11) zou moeten komen van nasa = verheffen, dus daarbij hebben we met zwelling te doen, zooals dat bij de lepra tuberculosa of tuberosa het geval is. Sappachath van chasaph = in schubben vervallen; het synoniem er van is mispachath. Beide woorden worden gebruikt voor schubachtige aandoeningen, waarvoor Willan den naam lepra vulgaris heeft ingevoerd. Deze beide laatste ziektebeelden werden dan ook niet „onrein” genoemd, in den zin der Mosaïsche Wet.

In de Mishna wordt het woord zaraath niet meer gebruikt. Met bahereth en seeth worden allerlei witte vlekken bedoeld, al of niet schilferend.

Dat er in dit hoofdstuk der huidziekten (Tractaat negaïm) werkelijk over lepra gehandeld wordt, moge ook blijken uit de bepaling, die er in voorkomt voor de gemutileerden. De wegname van het afgestorven weefsel moet vóór Paschen geschieden met het oog op het offeren, waarvoor men eerst, voor zoover mogelijk, „rein” moest zijn.

Wil men trachten uit te maken, hoe de geneeskundigen in den Alexandrijnschen tijd, en daarna, de genoemde afwijkingen noemden, dan zijn daarvoor de vertalingen van de oorspronkelijke werken aangewezen; wat overigens weinig resultaat oplevert. Virchow zeide dienaangaande terecht: *„Man musz sich, wenn man etwas ueber diese Sachen liest, erst genau orientieren was der Einzelne meint.”*

Men raadplege dan vooral den encyclopedist Aulus Cornelius Celsus, een tijdgenoot van Jezus, die in Oud-Latijn een overzicht gaf over Grieksche werken. Hij schrijft over den *„morbus quem Ελεφαντίασιν Graeci vocant:"*

Het is eene ernstige chronische ziekte, die gepaard gaat met vlekken en knobbels, vermagering en mutilatie, eene algemeene ziekte en niet eene eenvoudige huidziekte, zooals de vitiligo en de leuce, die hij beschrijft in: De re medica, liber V c. 28. Hij schrijft: *„De vitiliginis speciebus, id est alpho et melane et louke"* en men kan zijn oordeel weergeven door te zeggen:

Vitiligo species I = alphos Graecorum
„ „ II = melas „

welke beide slechts kleurverandering van de huid veroorzaken, terwijl bij Vitiligo species III = leuce, de huid dieper is aangedaan, nog wittere kleur heeft dan bij de alphos; en bovendien niet meer geneest. Ook zijn de haren wit; wat door latere schrijvers eveneens wordt opgegeven.

Volgens Claudius Galenus, de dogmaticus uit de tweede eeuw, is Vitiligo gelijk aan alphos albus et alphos melas.

Oribasius, zijn stadgenoot uit de vierde eeuw, beweert, dat alphos eene zeer oppervlakkige aandoening is.

Aëtius, een christen-geneesheer uit Mesopotamië in de zesde eeuw, heeft geschreven, dat bij leuke eerst de haren grijs worden en daarna uitvallen en dat dan genezing niet meer mogelijk is.

Paulus van Aegina, die iets later leefde (± 600), een van de laatste vertegenwoordigers van de Alexandrijnsche school, noemt leuke een ernstige vorm van vitiligo.

Zoo kunnen wij ook van de andere ziekten een overzicht geven.

Galenus zegt van de lepra, dat de huid daarbij ruw is en schubbend én dat de ziekte besmettelijk is (Munro).

Elephantiasis is volgens hem een ernstige vorm en komt voor in Alexandria, doch weinig in Germanië en bij de Scythen (K. v. Sprengel).

Hij onderscheidt zes vormen:

Elephantiasis, Leontiasis, Ophiasis, Lepra, Alopecia en Mutilatio.

Aretaeus van Cappadocië had reeds geschreven (1ste eeuw),

dat elephantiasis eene zeer ernstige ziekte was, die ook genaamd werd leontiasis of morbus Herakleus.

Ten tijde van Aëtius en Oribasius was volgens Babes de ziekte in Europa bekend.

Dit kan blijken uit de bekendheid met de ziekteverschijnselen.

Van Celsus is afkomstig het diagnosticum, dat men de naaldproef zou kunnen noemen. Eene gunstige prognose mocht gesteld worden, zoolang door het prikken met een naald in de zieke huid een druppel bloed te voorschijn kwam en men dus met species I en II te doen had. Bij de leuce is dit niet meer het geval, er komt dan een kleine droppel wit vocht te voorschijn. Dit wordt nog nauwkeuriger beschreven door Paulus, die er de wrijfproef aan toevoegt. Als er bij de naaldproef een druppel bloed komt, dan zal ook de zieke huid, met de vlakke hand gewreven, rood worden.

Bij leuce zijn dus de naald- en de wrijfproef beslissend. Ook is dan de huid ongevoelig, welk verschijnsel het eerst beschreven schijnt te zijn door Albucasim van Cordova, later ook door Theodoricus, al was het bekend sinds de oudste tijden, zooals blijken zal bij de beschrijving van de therapie, die daar ook al rekening mede hield. In dit stadium ziet de vlek er ingezonken uit ten opzichte van de omgevende gezonde huid. Mozes gaf dit reeds aan, het wordt door infiltratie veroorzaakt. In dit stadium zeiden Oribasius en Aëtius: „de diepere deelen zijn ziek en ook het vleesch is wit geworden". Daarna gaat zwelling van het lichaamsdeel optreden. Aëtius sprak van: „dikke leuke" en vroeger had Plinius (1e eeuw) dezen toestand reeds Elephantia alba genoemd.

Het is waarschijnlijk, dat dit lijden reeds aan de oude Hebraeërs bekend was, en in Numeri XII : 12 wordt gesproken van *„het vleesch, waarvan de helft verteerd is"*.

Von Bärensprung is van oordeel, dat de leuce, zooals die door Celsus beschreven werd, toch nog een minder ernstig lijden was dan de λεῦκαι van Hippocrates. (*„Oriuntur autem Leucae ex maxime lethalibus morbis quae morbus phoeniceus dicitur"*). Volgens G. Münch komt zij overeen met de tegenwoordig nog in Turkestan heerschende endemische vitiligo, geheeten pjess'j.

Waar dus ten tijde van Hippocrates lepra verschilde van de andere genoemde huidaandoeningen, (alphos, leuke en elephantiasis) bleef in de volgende eeuwen de lepra

Graecorum (of Alexandrorum) een lijden, verschillend van de hedendaagsche lepra. Wij moeten de lepra Graecorum volgens sommigen beschouwen als een soort van Psoriasis en zaraath dus niet identificeeren met de Grieksch-Alexandrijnsche lepra, daar wij in het voorafgaande zagen, hoe naar mijne meening de oorspronkelijke zaraath, (zooals van Koning Uzziah, II Kron. 26 : 21) moet opgevat worden. Hiervan verschillend was de zaraath van latere jaren, zooals die van den veldheer Naâman (II Kon. 5). Deze zaraath komt wel overeen met de Grieksche lepra, en dit soort zaraath was dan ook legaal rein en was ook gemakkelijk te genezen door te baden in een bepaald gedeelte van den Jordaan (zwavelhoudend). Evenzoo was de door HIPPOCRATES beschreven lepra te genezen door de kracht van de bronnen van Melos.

Met dat lijden komt niet overeen de species I—III van de vitiligo van CELSUS, maar hij noemde dat impetigo, welke aandoening weer verwant was aan tal van serpigineuze of of excorticatieve eczemen.

Men heeft ook gemeend, dat de Romeinsche mentagra van lepreuzen aard was. Deze ziekte heerschte reeds epidemisch onder Claudius. PLINIUS beschreef het ziektebeeld reeds, dat volgens hem identiek was met lichen der Grieken en iets anders als elephantiasis, welke van Egyptischen oorsprong zou zijn. Mentagra kon evenals andere lichenes overgaan in psora en lepra (ROSENBAUM),zooals is aangegeven door CELSUS en GALENUS.

Evenals wij in den ouden Griekschen tijd een climax hadden *λειχῆνες* → *κνησμός* → *ψώρα* → *λέπρα*, zoo had men in de middeleeuwen impetigo-serpigo-morphaea-scabies-pustulae-lepra. Het is niet uit te maken, met welke later gemaakte differentieeringen overeenkomst bestaat. In het algemeen kunnen wij zeggen, dat wij niet ver mis zijn door twee vertalingen te geven: de Fransche „mal de St. Mein" (of St. Main, naar de H. Majanus of Mevius of Mentius uit de 7e eeuw) en de Germaansche „Raudige Aussatz", overeenkomende met de Middel-Nederlandsche Ruydicheyt, Schorftheyt en Crawagie, allen behoorende tot de Leprosicheyt (Leproosheid), welke we dus goed moeten onderscheiden van de rechte Lazerye oftewel de Syecken van laseryen.

Doch voordat wij nagaan, hoe in ons land de nomenclatuur in de volgende eeuwen was, moeten wij eerst nog beter de

ziekte leeren onderscheiden van vele andere aandoeningen, die er mede verward werden.

Daarvoor is het van het hoogste belang te weten, wat de Arabieren over dit onderwerp geschreven hebben.

Bij hen was de ziekte waarschijnlijk wel steeds inheemsch en ware dit niet het geval geweest, dan zouden zij deze als handeldrijvend volk wel gekregen hebben in Syrië, Egypte of Perzië en als veroveraars van besmette landen evenzoo.

Van von Schrutz en van Pagel leeren wij, dat de Arabische geneeskunde sterk beheerscht werd door de Grieksche cultuur, speciaal de Alexandrijnsche (K. Sprengel). Doch gelijktijdig konden zij ook gebruik maken van de in het Oosten in hun bezit gekomen oorspronkelijke werken, in het Sanskriet geschreven, of van de Perzische vertalingen.

De olifants-ziekte uit het oude Indië was hen dus ook bekend, die naar den grooten omvang der extremiteiten van dat dier, shlipada genoemd werd. Daarnaast bestond echter de kushta, waarover door velen wordt geschreven. Het is eene oude ziekte of ziektegroep; de naam bestaat reeds 14 of 15 eeuwen vóór Christus (Jolly); sommige schrijvers beweren, dat men 18 soorten van kushta onderscheidde. (Iwan Bloch, Indische Medicin). Veel daaromtrent weet men door Bower, die een oud handschrift in 't Sanskriet gevonden heeft in eene Boedhistische stupa, welk handschrift uit de vijfde eeuw afkomstig zou zijn.

De beste beschrijving is afkomstig van Susruta, die ook verschillende vormen onderscheidde.

Wij weten daarom, dat er onder meer ook twee soorten kushta waren, die overeenkwamen met twee vormen van de hedendaagsche lepra, de knobbellepra of kushta sui generis en de vlekken lepra of batarakta (von Bärensprung).

De Arabieren gaven aan al deze afwijkingen eigen namen. Shlipada noemden zij dalfill (daal-fil), kushta: dsjuddam.

Zoo stonden de zaken in de eerste eeuwen onzer jaartelling; maar tijdens den bloeitijd van het Islamisme verschenen eerst de standaardwerken over de geneeskunde, met name over de ziekten die met ons onderwerp in verband staan. De eerste, die zelfstandig over de lepra en aanverwante ziekten schreef was Abu Bekr er Räzi (Rhazes), die van 850—930

leefde. De groote onderzoeker op dit gebied was ALI EBNO 'L ABBAS (ALI ABBAS), die in de 10e eeuw leefde, en de beroemdste is misschien wel EBN SINA (AVICENNA) van 978—1036. Hunne werken werden vertaald in het Latijn, hetgeen weer groote moeilijkheden oplevert, daar de Arabisten niet steeds hetzelfde woord gebruikt hebben voor éénzelfde ziektebeeld. ALI ABBAS beschreef het ziektebeeld, dat wij nu nog elephantiasis Arabum noemen, als eene stuwingshyperaemie van de huid en hij behield voor deze ziekte den naam *da-al-fil* naar de overeenkomst met de olifantshuid. In het midden latende hoe zich destijds de naam *Ελεφαντίασις* gevormd heeft, in Griekenland waarschijnlijk in de vijfde eeuw vóór Chr. het eerst door DEMOKRITUS zoo genoemd, is toch de naam elephantiasis Graecorum verbonden aan het ziektebeeld, dat wij thans lepra noemen.

Deze ziekte wordt door de Arabieren zeer duidelijk beschreven en *dsjuddam* genoemd, welke naam etymologisch samenhangt met het begrip mutilatie, hetgeen door HALY ABBAS als het hoofdsymptoom van de ziekte wordt beschreven. De vertaler van zijne werken, CONSTANTINUS AFRICANUS (11e eeuw), plaatst in z'n geschrift overal het woord lepra voor dsjuddam, zooals hij bij de Septuaginti steeds voor zaraath, lepra had gevonden.

STEPHANUS echter vertaalde het in de twaalfde eeuw in elephantiasis.

Vervolgens schrijven de Arabieren over de *Baras*, waarvan twee vormen onderscheiden worden.

De witte vorm (baras alba) met witte vlekken, witte haren, atrophie van de huid, positieve naaldproef (wit vocht). In een later stadium wordt de huid geheel glad en dan is de prognose slecht. Waarschijnlijk echter zag men het lijden destijds in het Oosten zich niet zoo ver uitbreiden. In latere tijden, toen de Arabieren westelijker kwamen en zich in Europa vestigden, werd de aandoening kwaadaardiger. Toch heeft AVICENNA ook al over het wit worden van vleesch en beenderen geschreven. Wij zien dus overeenstemming met de *λεύκη*.

CONSTANTINUS geeft de vertaling morphaea, een woord, dat sinds dien tijd geregeld in de literatuur voorkomt. STEPHANUS beschrijft de ziekte als lepra.

HENSLER heeft eene nauwkeurige beschrijving van het lijden gegeven, dat in Europa door ernstige circulatiestoornissen tot

mutilatie aanleiding gaf, voor welken toestand hij den naam lepra tyria aangaf, wegens de overeenkomst met den tyrus.

De donkere vorm van baras werd door Avicenna beschreven als eene goedaardige aandoening, die volgens de Europeesche schrijvers der middeleeuwen soms overgaat in een ernstigen vorm, malum mortuum.

Bernhard von Gordon en John Gaddesden schreven in de dertiende eeuw over baras nigra als een afzonderlijk ziektebeeld van dien tijd. We kunnen overigens als waarheid aannemen, dat onder dit hoofd de meest uiteenloopende ziekten gebracht zijn. Het lijden was gekenmerkt door een droog, oneffen uitslag, dat in korstvorming overging, kon afschilferen en jeuk veroorzaken.

Guy de Chauliac vertaalt het in de veertiende eeuw door prurigo. Hij voegt alle schilferende huidaandoeningen, zelfs die waarbij korstvorming optreedt, samen onder den naam scabies. Hensler gaf aan dat huidlijden den naam scabies sicca ulcerosa.

D. Essinger beschouwt het ook als een locaal lijden.

Baras moet men dan opvatten als een algemeenen naam voor huiduitslagen, gepaard met schilfering en vlekken, zooals men ook de Grieksche lepra moet duiden.

De volgende aandoening, die onze aandacht verdient is het Arabische al guada, door anderen uitgesproken qawabi (P. Richter), door Haly Abbas beschreven als een chronisch lijden; de huid schilfert en ronde korsten of schubben worden gevormd. Reeds Rhazes had vermeld, dat het droog is en niet jeukt.

Avicenna voegt er later nog aan toe, dat de haren zwart of geel verkleuren.

Constantinus vertaalt het door petigo; Stephanus als impetigo.

De Arabieren hadden reeds opgemerkt, dat zich harde, donkere verhevenheden op de huid kunnen vormen, waarvan het centrum in verweeking kan overgaan. Het is dus begrijpelijk, dat latere schrijvers er den naam lepra ulcerosa of lepra squamosa aan gegeven hebben. Anderen beschouwden het als een serpigineus eczeem, en in het midden van de negentiende eeuw zien wij het dan ook nog genoemd als impetigo excorticativa. Hedendaagsche schrijvers bepleiten de overeenkomst met psoriasis vulgaris, wat etymologisch echter

bestreden wordt door A. Timmermans, die uitlegt, dat psoriasis beteekent „lust tot jeuken". Verder wordt door de Arabisten onder dit hoofd ook de morphaea besproken. De opvatting daaromtrent is weer zeer wisselend.

Men onderscheidt een witten en een zwarten vorm; bovendien spreekt men nog van morphaea levidocoloris.

Morphaea alba: niet-jeukende noch schilferende vlekken, zonder haarverkleuring. Algemeen wordt overeenkomst opgegeven met alphos leukos Graecorum en met vitiligo alphus van Celsus en met de zooeven genoemde al guada Araborum, wat in zooverre juist kan zijn, als men het beginstadium hiervan beschouwt.

Morphaea nigra moet als iets anders opgevat worden. Avicenna zegt, dat er in den aanvang reeds korstvorming is, terwijl het met jeuk gepaard gaat en later baras nigra heet. Met Burkhardt kunnen wij wel aannemen, dat het tot de lepra Graecorum behoort, en hierbij kunnen wij de climax door Johannes de Actuarius in de dertiende eeuw aangegeven, nog eens herhalen λειχῆνες → κνησμός → ψώρα → λέπρα.

Het hoort thuis in deze groep, maar het valt moeilijk een oordeel te vellen, met welke dezer toestanden verwantschap en overeenkomst bestaat; wij kunnen volstaan met enkele middeleeuwsche beschouwingen.

De Largelata neemt aan, dat zoodra morphaea in de diepte gaat etteren, baras ontstaan is, terwijl anderen zeggen, dat als de verkleuring in de diepte doordringt het stadium van de lepra begonnen is.

De Gradibus noemt de aandoening morphaea, zoolang er nog geene sensibiliteitstoornissen zijn; zoodra dit wel het geval is, baras. In het eerste geval komt er bij de naaldproef ook nog bloed en is de huid niet ingezonken.

Vervolgens wordt door de Arabieren een lijden beschreven, bohaq genaamd.

De witte vorm (bohaq alba) is eene oppervlakkige aandoening, met glanzend, dun, wit uitslag, terwijl de haren wit verkleurd zijn. Het wordt in het algemeen beschouwd als een milde vorm van onze hedendaagsche lepra.

De gepigmenteerde vorm (bohaq nigra) vertoont zwartachtige vlekken, waarbij in het midden het pigment verdwijnt, zoodat de vlekken dan wit schijnen. Als men er met de hand

over wrijft, worden ze rood en soms treedt schilfering op. Velen vergelijken dezen vorm met de lepra nervosa maculosa.

Constantinus en Stephanus geven beiden de vertaling morphaea.

Dit geschiedde in de vorige eeuw evenzoo.

Hensler, Essinger, Belcher en Wilson zijn het daarmede eens. Zij meenen, dat deze aandoening gelijk te stellen is aan de alphos Graecorum. D. Essinger zegt, dat de bohaq van Mozes (Leviticus XIII : 39) en die van de Arabieren niet volkomen gelijke huidverschijnselen vertoonen, daar de bohaq van de oude Hebraeërs troebelwit was, niet glanzend en weinig boven de huid verheven. Zij was dan ook volgens de wet rein. Tegenwoordig bestaat in het Arabisch nog het woord bohaq voor eene onschuldige, niet besmettelijke huidaandoening, die slechts een pigment-verlies is (Michaëlis).

Volledigheidshalve moet ten slotte in de reeks der genoemde ziekten nog de safati vermeld worden, waarvan ook weer verschillende vormen onderscheiden werden. De Arabisten geven er verschillende vertalingen voor; het zijn ziekten, die zich voornamelijk kenmerken door pustulae. Het kan niet anders, of er behooren verschillende exanthematische ziekten toe, die met lepra niets te maken hebben.

De naamsverwarringen door de vertalingen der Arabisten worden natuurlijk des te moeilijker, doordat verschillende ziekten van aard veranderden in den loop der tijden, evenals de plaats van voorkomen. De Arabisten oordeelden alleen naar eigen waarnemingen.

Zoo kwam Constantinus vier vormen te onderscheiden, welke P. Richter als volgt weergeeft.

Morbus igitur nascens a sanguine alopetia vocatur.

Quem vero cholera rubra procreatur leonina nuncipatur.

Ex cholera autem nigra elephantia appellatur.

De phlegmate tiria dicitur.

Wij zien dus, dat hij nog geheel beheerscht werd door de dogmata van Galenus of van Empedokles uit de vijfde eeuw vóór Christus en van Hippocrates, die bloed, slijm, zwarte en gele gal reeds als dragers van de vier elementen aangeeft.

Duidelijk is het intusschen niet, welke ziekten tot die verschillende soorten van lepra behooren en sinds de zestiende eeuw

wordt het nog lastiger, zooals blijkt uit de werken van dien tijd. PARACELSUS beschrijft de maltzey en ontleedt deze in morphaea, baras en lepra. Het later gebruikte aussatz omvat als het ware alles wat als onrein beschouwd werd.

Onze landgenooten, die nadien deze nomenclatuur beschrijven, maken het kort, daar zij zich geen oordeel konden vormen. De citaten van BONTEKOE en VAN BEVERWYCK in het volgende hoofdstuk mogen dat bewijzen, terwijl TEN RHYNE zich beperkt tot de vertaling van enkele Latijnsche namen, naar verschillende dieren, die in Oostersche beeldspraak de Ouden gebruikt hadden voor hunne benamingen, zich daarbij bepalend tot de „Aziatische melaatschheid”.

Hoe de lepra in het avondland beschouwd werd, zien wij in het „Medicynboec” van de VIGO.

„Malo mortuo als de tegenwoordige Doctoren getuyge is „een schelverachtige verargerdet ēn gecorrumpeerde schorft- „heydt: wiens oorspronck meest in de armen, dyen ende „beenen geopenbaert wort. Ende dese sieckte wordt ghenomen „door den wech der besmettelyckheyt, somtydts van een laza- „russche vrouwe, somtydts van een tineuse. In haar teeckenen „ende saken ende cure comt sy seer overeen met de curatie „van de Walsche sieckte”.

„Alle geslachten van schorftheyt, als is malum mortuum/ „ende assaphati ja bijna die Lazarie/ hebbe wij met dese „sieckte sien groeyen. Tinea /albaras/ Impetigo serpigo/ gutta „rosatia hebben haar ook dickwils in dese sieckte gheopenbaert”.

De lepra, volgens REMB. DODONAEUS leproosheydt der Grieken, is volgens NICOLAES à WASSENAER *een soorte van Schorfte.*

Welk geneeskundig werk wij ter hand nemen, overal vinden wij andere benamingen, afleidingen van en overeenkomsten met vroeger geheerscht hebbende ziekten; het best wil het mij voorkomen een schematisch overzicht te geven van de voornaamste opvattingen, die mij in de literatuur onder de oogen gekomen zijn.

Gaan wij nu na, welke Hollandsche benamingen in dat schema worden gevonden, dan vinden wij slechts een klein aantal van de namen, welke in den loop der jaren gebruikt werden voor de ziekte, die wij nu lepra noemen, gecombineerd met talrijke andere ziekten, die alle voeren konden tot afzondering uit de gemeenschap.

Het oude Indië.	svitra.		
Hebraeërs.	bohaq.	bahereth cecha.	sappachath, mispachath.
Oude Grieken.	ἀλφῶς	μέλας	λειχῆνες → κνησμός → ψώρα → λέπρα
Romeinen.	vitiligo I alphos.	vitiligo II melas.	impetigo, prurigo, lichen, mentagra, lepra.
Arabieren.	bohaq, al guada (witte vorm).		al guada, baras (zwarte vorm).
Arabisten.	morphaea.		petigo (Constantinus). serpigo. impetigo (Stephanus).
Middel-eeuwen.	ophiasis.		
	lepra alphoïdes.	lepra negricans.	volatica, lepra Graecorum prurigo, scabies.
Oud-Holland.	vitiligo.		leproosecheyt, schorftheyt, ruydicheyt, cravaeyge, schurdicheyt. slange-sieckte.
XXe Eeuw.	leucodermie.	ichthyosis.	melaatscheyt. lepra vulgaris. zemel-lazary.
			chronische eczemen.

shlipada.	batarakta.	kushta.		
	bahereth lebena.	seeth.		
	λεῦκη	Φοινικικὴ νοῦσος	Σατύρια, λεοντιασις, ἐλεφαντιάσὶς	
elephantiasis.	vitiligo III leuke.		satyriasis, leontiasis, elephantiasis.	
da-al-fil.	baras (witte vorm).	dsjuddam.		
elephantiasis (Constantinus).	morphaea (Constantinus). lepra (Stephanus).	lepra (Constantinus). elephantiasis (Stephanus).		
elephantiasis Arabum.	lepra tyria.	melade, miselli.	lepra leonina. „ satyria. „ elefantia.	
elephant-schenckel. oelschenckel.		bokkequael. rechte lazarie.	satersieckte. leeuwesieckte.	
elephantiasis Arabum.	lepra maculosa.	elephantiasis Graecorum lepra tuberosa. knobbellepra.		
pachydermie.	sklero-dermie.			

In het begin van dit hoofdstuk bespraken wij reeds de afleiding van de woorden melaet en lasarus-sieckte. Zij werden „uut den luyden geset" en daarom ook genoemd „arme uutgheseten" of uithsetzigen (Ligtenberg). Zie het verzoekschrift van *„de gemeyne arme melaetschen in den graeffschap Zutphen geseten"* in 1550 bij het Hof van Gelderland ingediend (Dr. v. Veen).

De clerus had van ouds een ander woord gebruikt; doelende op hun ongeluk (miserere) spraken zij van miselli. In Virchow's Archiv, Bnd XVIII bl. 285, treffen wij aan de 126e hymne van Robanus Maurus, aartsbisschop van Maintz, in 856, waar broederliefde wordt aanbevolen voor de misellinis. In Duitschland sprak men van „miselsucht", welk woord onvertaald bij ons overgenomen werd. De Franschen noemden een leprozenhuis misellerie of ladrerie. In Holland sprak men dienovereenkomstig van arme ellendigen (in bovengenoemd verzoekschrift, zoo ook in de Delftsche leprozenordonnantie, en volgens P. J. Blok); maar het is lang niet zeker, dat dit eene vertaling was, daar het woord ook afgeleid wordt van al lende = ander land (E. Michaël).

Ellendigen kerkhoven zijn in de middeleeuwen begraafplaatsen voor pelgrims en reizigers, en gelijk men alle pelgrims uit het Oosten komende, melandrosi of malandria noemde, is ook de naam „ellendigen" ontstaan. Deze naam is minder weidsch dan morbus Regius (naar de Egyptische, Hebreeuwsche en Christen vorsten, die er aan geleden zouden hebben), of de ziekte van Hercules, omdat ze onweerstaanbaar was.

De oudste Hollandsche naam is misschien wel ackersiecken of veldtziecken. In Vlaanderen en speciaal in Antwerpen onderscheidde men dezen van de Lazarussen, die zich in het sieckhuys lieten opnemen, terwijl de anderen de vrijheid verkozen en verlof hadden om in elkaars nabijheid, koloniesgewijze, te wonen. Zij hadden onderlinge verordeningen, zelfs aangaande erflating. De goederen van de „ter zieken" overledenen kwamen aan het „syckenhuus", wat niet het geval was bij de veldzieken. Als iemand door wangedrag uit het Lazarushuis gezet was, werd hij niet zonder meer in de kolonie van „uutgesetenen" opgenomen, doch was gedoemd van plaats tot plaats te trekken, vandaar de naam van marschziekte.

„Die arme miserabele siecken" werden als martelaars vereerd; in de buurt van Yperen noemde men hen de „Hoogeziecken", elders „Gods lieve armen" of -siecken".

Dat is eene geheel andere benaming dan ellendige besmette menschen, verbande krancken, unreine menschen en verlaitene melaetsche menschen, de gebruikelijke namen uit het Oosten van ons land.

In officieele stukken wordt zelden van melaedscheyt gesproken.

In de veertiende eeuw gebruikte men het woord siecken of zycken zonder meer, zooals blijkt uit een schepenbrief van 1399 te Amsterdam.

Ook in het begin van de vijftiende eeuw (12 Augustus 1419) komt in een Amsterdamsch renteboekje voor „die arme siecken" (J. TER GOUW). Zij hielden verblijf in den sieckhuyse of het siekenhuys (G. DUMBAR), liever nog domus leprosorum of hospitalis leprosorum genoemd.

In de „Arnhemsche Stadsrekeningen" van 1395 vindt men van: „der syecken huus daer buyten".

In de vijftiende eeuw sprak men aanvankelijk ook nog van „sieke mensche", maar het woord ziek kreeg eene meer algemeene beteekenis, en men ging dus nu ter onderscheiding spreken van „siecken van laseryen" en in den volksmond had men het over „een sieck man belasert wesende" of over „besuykte luden". De geneeskundigen spraken reeds van „de rechte lazarie". Deze benaming werd dan ook overgenomen in officiëele stukken, b.v. in de Amersfoortsche leprozenverordening van 1441 en die van Amsterdam „*Item zoo en zal men in der huyze voorsz geen luyden herbergen, ten zyn rechte Lazaruse zieken . . .*". (Handvesten van Amsterdam I 274).

Elders en dienovereenkomstig sprak men ook van een zieckhuse van Lazariën.

De volgende overgang is het weglaten van „ziekte". In 1488 noemde men hen in Gouda Lazarus menschen en sindsdien vindt men daarop allerlei variaties: arme lazarussche; lasarussen en nog later lasairs, en hun huis lazarushuyse of lazer-uys.

Tot in de negentiende eeuw trokken lepreuze bedelaars door ons land, het volk noemde hen lazerich (WALING DYKSTRA).

In de zestiende eeuw komt meer en meer het woord melaetsch in gebruik. De Reformatie en het meer lezen in den Bijbel zal daarop wel van invloed zijn. Eerst zien wij dan melaetse luden, daarnaast melaten huys, melaatshuis. In de zeventiende eeuw is melaetscheydt een algemeen gebruikelijk woord. Daarnaast echter kent men de Leprosicheyt, waarvan men meende, dat het niet ernstig was daaraan te lijden. Men kan door eene kortdurende kuur in het Leprooshuis daarvan herstellen; in vele gemeenten had men speciale methoden voor snelle genezing, welke geheim gehouden werden. In den loop der jaren werden deze recepten aan de gemeentebesturen verkocht (Middelburg, KESTELOO; Rotterdam, MOQUETTE). Ook in den Haag geschiedde dit op 29 Jan. 1672 met het recept van Jannetje Swiers (ARCHIEF LEPROZEN).

Dat de leprosye aan het einde van de achttiende eeuw een weinig ernstig lijden was, is goed te op maken uit de beschrijving van het Amsterdamsche leprooshuis door WAGENAAR (II 314).

Nog andere benamingen als de reeds genoemde treffen wij aan. CARON (KLEIWEG DE ZWAAN) schreef in 1646 over *„melaetsseerigen, die de vinghers en teenen afgherot waren, diversen het aengesichte lelyck bedorven”*. Dat was dus duidelijk zenuwlepra met mutilatie (lepra maculosa anaesthetica).

Deze lepra was toen niet meer zoo verspreid als de lepra Graecorum, die ook in ons land door de geneeskundigen lepra genoemd werd (ZENGVARDINUS) en in latere jaren zemellazarij (RELOTIUS) of schilferziekte (KOENEN), ter onderscheiding dus van de rechte Lazary.

HOOFDSTUK III.

DE OORZAKEN EN DE VREES VOOR DE ZIEKTE.

Evenals bij andere ziekten zag men in den ouden tijd in lepra de hand van de straffende Godheid. Men heeft dit wel de theorie van de individueele selectie genoemd.

In de symbolieke taal van de R. C. Kerk was melaatschheid identiek aan zonde (Meys); in den Bijbel worden talrijke voorbeelden aangetroffen van door zonden verkregen lepra.

(Mirjam, Numeri XII : 10, Koning Azaria of Uzzia, 2 Kon. XV, 5, 2 Kron. 26 : 19—21, Gehazi, de knecht van Elisa 2 Kon. V : 27.)

Kronfeld geeft eene afbeelding van eene Grieksche vaas, vervaardigd in de vijfde eeuw vóór Chr., waarop twee vrouwenfiguren, eene schoone Grieksche en eene slechte, barbaarsche vrouw, het lichaam bedekt met ronde zweren of knobbels, zooals bij lepra, blijkbaar bedoeld als eene voorstelling van de straffen des Hemels.

Volgens Hobson denken de Chineezen er nog zoo over, terwijl de ziekte erfelijk is tot in het vierde geslacht.

Naast die straf zijn echter talrijke andere faktoren gezocht, die als oorzaak konden gelden. Dieetfouten en slechte voeding werden als zoodanig aangenomen en visch heeft steeds in een kwaden reuk gestaan. Zelfs in de vorige eeuw nog bouwde Hutchinson daarop zijne theorie, al had hij zakelijker basis dan de empiristen in het oude Egypte en de aanhangers der hypothese van Avicenna.

Eigenaardig is, dat men de lever van de zalm wel het meest gevaarlijk achtte (Newman). Wel merkwaardig is het, dat later in visschen zuurvaste bacillen gevonden zijn, die door G. Sticker in 1909 voor leprabacillen gehouden werden (Lepra-conf. te Bergen). Ashmead en Babes trachtten te bewijzen, dat die bacillen daar slechts toevallig aanwezig waren, van lepralijders afkomstig.

Gezien het feit, dat de lepra in kuststreken zoo vaak endemisch heerscht, was er voor deze theorie in ieder geval eenige aanleiding. In den loop der eeuwen veranderde de opvatting dienaangaande voortdurend. ESSINGER verbindt er voor Egypte de slechte hygienische toestanden aan: met name de armoede, het slechte drinkwater en het overmatig gebruik van gezouten kaas. JAN YPERMAN (VAN LEERSUM) beschrijft voor onze streken de tyria en laat zich dan als volgt uit:

„Dese specie van laserscap comt van manieren van spysen vele nuttende. Die van complexiën es flumatic ende die van usagen eeten verrotten visschen, „het is gheen wonder alsoe wie hier mede leeft sine worden lasers".

De meening, dat lepra met visch-eten samenhing was algemeen verbreid en in JACOB VAN MAERLANT'S: „De Heimelijkheid der Heimelijkheden" lezen we:

vs. 1265: Die melc ende visch eten te samen,
mogten vruchten die mesquamen
van laserscepe . . ."

(A. VERDENIUS.)

RAYMOND, die in 1767 ook over de lepra in ons land schrijft, hecht aan een samengaan met klimatologische invloeden: *„La lèpre infecte aussi beaucoup de monde dans le Nord de la Hollande ou l'air est très humide et la nourriture journalière de poisson . . . ."*

Deze oorzaken worden ook aangeduid in het „Report of the Leprosy Commission in India 1890—1891 (London 1893). Vervolgens gold van ouds het gebruik van vleesch als aetiologische factor, met name gold dit voor het gebruik van varkensvleesch, blijkens uitlatingen van TACITUS en PLUTARCHUS. AVICENNA meende reeds, dat het onvoldoende koken van het vleesch een belangrijke factor in de aetiologie was. Ten onzent heeft ook WILLEM TEN RHIJNE eene verklaring gegeven: *„'t Is merkwaardig, dat in Tayonan, 't welk Japan, maar noch meer China naburig is, ten tijde als wij daar noch resideerden, deze siekte onbekend was, 't welk ik meene, dat de verscheidentheid in de maniere van leven meest te wege brengt; daar het verkens vleesch, mijns gevoelens onder de Chineezen, en het walvisch vleesch onder de Japanders niet veel goeds en doet . . . . . En sekerlijk mach het wel gade geslagen worden, dat de Chineezen soveel spek en verkens vleesch eten, daar*

sij onder haar soveel Melaatse hebben: indien sij dan noch wel gevoede en met koorn of rijst gemeste varkens nuttigden, sou het sulk een quaad niet doen, als dat sij veel slechte en vuile spijse inswolgen: so sijn daar mede wilde verkens daar men eerder een afkeer van behoort te hebben van die, de welke haar voedsel langs de zeestranden en brakke modderpoelen, aan wat zeekroos, doode krabben, verrotte visschen en andere vuyligheden soeken, daar een dik, grof, scherp en swartgallig bloed uit ontstaat, en andere humeuren door aangestoken worden, 't welk een groote aanleidinge tot deze sware quaal geeft, die eens haar wortel geschoten hebbende, en door sodanig voedsel menigmaal onderhouden, stade voortgaat en het geheele lichaam aansteekt en vergiftigt".

Ten Rhijne laat dus ook den invloed van rottende visch nog niet los.

Door Prosper Alpinus werd in het algemeen bedorven voedsel als gelegenheidsoorzaak aangenomen („de Medicina Aegyptiorum").

Zoo werd zulks ook voor ons land als oorzaak vermeld door Forestus (Israëls). Maar ook plantaardig voedsel wordt in den loop der eeuwen bij de aetiologie vermeld:

„*Linsen zijn quaet om te verteeren Ende te dicwils gegheten . . . doen den cancker ende die laserie in de mensche comen*" (Dodoens).

Creighton noemt de aetiologische overeenkomst tusschen lepra en pellagra de sleutel ter verklaring van de oorzaak. Zooals de pellagra het gevolg is van het semi-putride en toxische karakter van plantaardig voedsel, zoo is lepra een gevolg van het putride en toxische karakter van dierlijk voedsel.

Al deze schrijvers zijn dus de voorloopers van hen, die zelfs na de ontdekking van den lepra-bacil, den tractus intestinalis hielden voor de porte d'entrée der ziekte; zich daarbij beroepende op het ervaringsfeit, dat de ziekte in streken van eene visch-etende bevolking afnam, wanneer er verbetering werd gebracht in die eenzijdige voeding. Zij beweren, dat de bacillen slechts op die weefsels vat hebben, welke daarvoor geschikt zijn, dus laten zij de oude theorie van de praedispositie, ook door Virchow verdedigd, nog niet los. Eerst na de ontdekking van den lepra-bacil door Hansen, heeft Virchow zijne praedispositie-theorie laten vallen.

De „théorie culinaire”, zooals die door Leloir verdedigd werd, die verband aannam tusschen lepra en de eenzijdige vischvoeding tijdens het vele vasten der katholieke bevolking, bleef niet weersproken en Häntsche wees er op, dat lepra in het noorden van Perzië veel voorkomt, waar geen visch gegeten wordt. De Hindhoes, die ook geen visch eten, hebben toch veel van lepra te lijden. Verder wijst Leloir nog op de ondoelmatige kleeding en vooral op het fatalisme in het Oosten, waar onwetendheid, onverschilligheid, onzindelijkheid en degeneratie nog grooter waren dan bij de Westerlingen. Aldus zou eene sterkere uitbreiding der ziekte aldaar moeten verklaard worden. Wij zien dus, dat men in de twintigste eeuw wel een stap verder gekomen was ten opzichte der aetiologie, dan ten tijde der eerste Christenen, die het lijden opvatten als een zondenschuld, welke betaald moest worden; evenals de oude Hebreaers deden, naar wij lezen in Deuteronom. XXVIII, 29 e.v. In den Talmud werd dit bepaald omschreven door het noemen van zekere handelingen zooals: godslastering, bloedschande, valsche getuigenis, ontucht, coïtus tijdens de menstruatie. Dit laatste is later door vele geneeskundigen als een veelvuldig voorkomend aetiologisch moment van de ziekte opgegeven, zoo ook het onderdrukken van natuurlijke excreten of secreten. Op dit standpunt stond in de vorige eeuw Burkhardt nog, die opstopping van de menstruatie, van haemorrhoïdaal afscheiding, het tegengaan van voetzweet, chronische vochtige huiduitslagen en chronische ulcera cruris, als aetiologische momenten aannam.

Het is een middeleeuwsch standpunt, vroeger door Guy de Chauliac ingenomen, die er nog de slechte gesteldheid van de lucht bijhaalt, overgenomen van Avicenna, welke aan bedorven lucht veel waarde hechtte.

Dit is nog eene overlevering van de Pneumatische School, die steunde op de leer der humoraal-pathologie der vier kardinale elementen. Die school leerde, dat de gezondheid als eene juiste menging van warmte en vochtigheid opgevat moest worden. Warmte en droogheid veroorzaken koortsige ziekten, koude en droogheid melancholische ziekten, terwijl koude en vochtigheid tot phlegmatische ziekten aanleiding geven. De voornaamste vertegenwoordiger van deze school was Athenaeus uit Attalia (1e eeuw na Chr.). Men zou G. Sticker er

ook toe kunnen rekenen, den strijder voor het primaire optreden van lepra in den tractus respiratorius, waarin de lepra-bacil op de een of andere wijze binnendringt (GOLDSCHMIDT, lepraconferentie, Berlijn 1897).

De humoraal-pathologie heeft haar invloed tot in de vorige eeuw doen gelden. Wel wordt deze theorie in den loop der eeuwen aangepast aan de wisselende inzichten. Reeds GALENUS neemt gelegenheidsoorzaken aan, en zeide, dat de „zwarte gal" beïnvloed werd door gebrek aan levensmiddelen of door bedorven spijzen. SCHELLING, die AETIUS aanhaalt, geeft als diens meening, dat inzonderheid die personen vatbaar zijn, die dik en slijmachtig bloed in overvloed hebben, tengevolge van de zwarte gal. Ook PAULUS en AVICENNA geven aan de zwarte gal de schuld. Iedere aandoening wordt dienovereenkomstig verklaard. GALENUS noemt ongezouten slijm de oorzaak van de alphos albus en ook ORIBASIUS en THEODORICUS vermelden, dat de witte kleur veroorzaakt wordt door slijmig bloed. ROGERIUS meent, dat morphaea alba uit slijm voortkomt en de morphaea flava of melas uit gezouten slijm.

In eene geneeskundige almanak van de zeventiende eeuw vinden we de volgende omschrijving:

Van de Lazarie.

Dese Sieckte komt van quade humeuren/ en bloedt hebbende de nature van een swarte gal/ welck bloet met langheyt van tijden in een swarte gal verandert wort.

De Visschers krijghen dese Sieckte veel/ want de Lucht op 't water is weeck en vochtigh/ en wanneer deselve alsoo in 't lijf dringht/ doetse de natuyrlijcke vochtigheijdt verrotten.

(„Wijse Jaer-Beschrijver").

In dit kader past ook de hierboven reeds besproken onderdrukking der natuurlijke uitscheidingen. THEODORICUS neemt ook het eten van bedorven spijzen, het uitblijven der menstruatie, incomplete abortus, het ophouden van haemorrhoïdaal-afscheiding en onreine bijslaap als oorzaken aan. De laatstgenoemde oorzaak wordt ook vermeld door HENRI DE MONDEVILLE (14e eeuw) te Montpellier, wiens werk vertaald werd door PAGEL en waarin wij lezen, dat het bederf van de zwartgallige materie wordt veroorzaakt door onrein geslachtelijk verkeer („*ex coitu cum foeda muliere*". B. GORDON in: „Lilium med. Pars I C 22"). Evenzoo oordeelden JOHN GAD-

DESDEN en GILBERTUS ANGLICUS (MÜLLER). Hier zal misschien verwarring met syphilis plaats gehad hebben.

De Nederlandsche leproloog WILLEM TEN RHIJNE dacht er ook zoo over: „*van een nadrukkelijke achterdocht is het wanneer een man zig met een vrouwspersoon terwijl zij in haar maandelijke veranderinge is, vleeschelijk vermengt*". Dit zal hij aangenomen hebben op gezag van den Statenbijbel (Leviticus XV:19—25). Menstruaalsecreet heeft men steeds voor besmettelijk gehouden. Het contagium wordt door den coïtus overgebracht. De Arabieren hebben eene overeenkomstige meening gehuldigd. DE MONDEVILLE geeft zelfs een prophylacticum aan, dat volgens PELLIER bestond in het afwasschen van het lid na den bijslaap, met azijn en water. Hield de persoon in kwestie dan nog een branderig gevoel aan den penis, dan moest hij, alvorens te urineeren, den coïtus nogmaals uitoefenen, doch nu met eene niet-menstrueerende vrouw.

Het is nog slechts ruim een eeuw geleden, toen HENSLER schreef, dat de coïtus met eene lepreuze vrouw „sluipende hitte" in het bloed doet optreden, waarna koorts ontstaat en langzamerhand de eerste verschijnselen op de huid en verandering in het karakter der zieken volgen. Aan de waarnemingen over het verloop der ziekte ontbrak natuurlijk nog het goede begrip omtrent oorzaak en gevolg. In het midden latende, op welke wijze de infectie tot stand komt, zijn later lepreuze veranderingen aan de genitaliën beschreven door HEBRA, KAPOSI, L. GLÜCK e. a. De contagionisten hebben dus reeds eeuwen geleden voorloopers gehad, want de lepra gold sedert overouden tijd voor besmettelijk.

Sinds de vroegste tijden heeft men de lepralijders ontweken. AETIUS bracht dit begrip reeds goed onder woorden: „Gaat niet tot een lepralijder, want ge zult zelf de ziekte krijgen". GEYLER VON KEYSERSZBERG (1445—1510) verkondigde in eene preek: „*Wan sye dorfftent nit so nohe hynzuolouffen nachdem als das im alteñ gesatz was verboten das die mallatzen nit dorfften zuo den menschē ku͞men und sye belestigen, diewil es ein erb gebrest ist, morbus contagiosus*" (KOTELMANN).

Mohammed waarschuwde reeds voor den lepralijder en volgens SEIDEL was HALY ABBAS reeds zoover, dat hij onderscheid maakte tusschen miasmatische en contagieuse ziekten, tot welke laatste groep de djudzam (of dsjuddam) behoort, die overge-

bracht wordt van persoon op persoon. Men moet die lijders daarom mijden, of zich aan hunne loefzijde ophouden. Dit begrip zullen wij later terugvinden in de maatregelen, die in ons Vaderland van hoogerhand tegen de ziekte genomen werden en die soms zeer streng waren:

In 1411: *„worden twe ghesellen ghevangen, want sy in Lazerussche wife ghinghen ende gheen en weren".*

(Rekeningen van Will. v. Isendaren, Amptm. van Nederbetu, in: G. van Hasselt).

De geneeskundigen hier te lande waren van de besmettelijkheid overtuigd. Bontekoe zegt:

..... ende het is een besmettelijk gebreck want het verhuyst door aenraken seer lichtelycken na een ander lichaam."

Yperman had een overeenkomstig oordeel:

„Die laserie die comt dicken toe van ghenoetene aldus: Eist dat een ghesont man heeft te doene of brudet een lasers wijf daer of soe sel hem wassen een quade infexcie ende dat comt somtijts van eene coude lasersche ende somtijts van eene heete lasersche ende daerbi soe verandert die cuere inde diverschen infixiën ende teekenen".

En Levinus Lemnius Zirizeï (van Zierikzee) (1505–1568) meent, dat *„elephantiasis of lepra"* en *„schoorbuyck"* niet zoo zeer doodelijke als wel afschuwelijke besmettelijke ziekten zijn. (Banga).

Susruta, die de besmettelijkheid reeds ingezien had, noemde de ziekte bovendien erfelijk (Müller). Deze zienswijze is ook alweer zoo oud als de geschiedenis en komt meermalen in het Oude Testament voor.

Toch bleef de besmettelijkheid op den voorgrond staan; de vrees voor de ziekte was zoo groot, dat men de pelgrims, die uit het Oosten terugkeerden, allen „melandrosi" noemde. Het is natuurlijk zeer de vraag, of alle zieke pelgrims wel aan lepra leden. In ieder geval waren de omstandigheden voor infectie allergunstigst.

Haeser laat zich duidelijk hierover uit: *„Der Aussatz ist das Kind des Elendes, des Schmutzes und der Unsittlichkeit"* (Uitgave 1865 pag. 90).

Deze factoren werkten alle in de middeleeuwen samen. Door de snelle aanwas van de bevolking was er eene relatieve overbevolking met overwegend proletariaat, van wier ellende wij

ons geen denkbeeld kunnen vormen,zoomin als van de ongezonde levenswijze en kleeding dier menschen. De kleeding bestond uit wollen stoffen, welke voortdurend gedragen en nooit behoorlijk gereinigd werden. De voeding was karig en eenzijdig. Visch en vleesch werden onvoldoende verduurzaamd wegens gebrek aan en duurte van zout. Wat de vele oorlogen voor kwaad deden, kunnen wij thans vooral beseffen. De steden waren groote vergaarplaatsen van ongerechtigheden, terwijl het land onvoldoende bebouwd werd en de zedelijkheid door de kruistochten er niet op verbeterde. De zedeloosheid, de armoede, de vagabondage waren allerverschrikkelijkst (DE BOSCH KEMPER). De grenzen tusschen de standen werden minder scherp, eene sterke menging der verschillende lagen van de bevolking, alsmede van allerlei volkeren had plaats. Wat dat voor de uitbreiding der lepra vermocht, verhaalt SCHELLING voor Guyana en ons West-Indië:

„De geilheid is aan deze plaats eigen en nademaal Ethiopiër en Europeaan door deeze drift geregeerd worden, gaat deeze besmetting langzamerhand van den slaaf in den heer over".

In eene verhandeling over den invloed dier slechte tijden, zegt PABST TOT BINGERDEN, dat door de in het Oosten heerschende toestanden, de ziekten die daar reeds lang woedden, naar ons klimaat werden overgebracht. Welke toestanden aan het einde van de viertiende eeuw hier heerschten, kunnen wij lezen bij DE KONING:

„Wanneer een vischhoeker aankomt, kunnen de jonge gezellen van boord gaan en de moeijelijkheden der vischvangst vergeten in de badstoven. De Priesters en de klerken zullen in de bordeelen en de badstoven niet gegrepen worden".

Die badstoven kwamen ook in ons land na de kruistochten meer en meer in gebruik, eene navolging der Romeinsche zweetbaden. In ieder goed ingericht klooster kon men eene dergelijke inrichting vinden, ten behoeve van het volk (HOFDIJK). Het doel der zweetbaden was ten deele om de huidwerkzaamheid te verhoogen. Bovendien werd de huid met bebladerde takjes of met doeken voorzichtig geslagen, wat vermoedelijk niet weinig tot verspreiding van lepra zal hebben kunnen bijdragen. Daar, volgens H. PETERS en G. LAMMERT, de badstoven meer en meer behandelingsplaatsen werden van allerlei huidziekten en ontstekingen, hielpen de houders, de balneatores, als

vrije uitoefenaars van de geneeskunst, de besmetting overdragen.

Dat was evenzoo het geval met een ander uitvloeisel van de kruistochten, de voor die tijden zoo karakteristieke hoerenhuizen, die in de steden openlijk toegelaten werden (VAN MANEN). Wel werden eenige bepalingen gemaakt ten behoeve van deze: „*Vroukyns die om ghelt zitten*" (BURMAN).

Het ontstaan moeten wij ons denken als eene religieuze instelling. In 1098 werd in Poitiers het eerste klooster gebouwd voor verlaten weduwen en voor jonge vrouwen, die niet de gebruikelijke beloften van kuischheid behoefden af te leggen. Later kwamen er verscheidene van deze kloosters en het bestaan daarvan werd gesanctioneerd door Paus Nicolaas III (1277 – 1280). Behalve deze filiae Dei had men volgens K. SPRENGEL nog eene wereldlijke orde van rondtrekkende vrouwen, die ten doel had het uitsterven der wereld te voorkomen. Dit was noodig, omdat sinds de kruistochten er tegen één man zeven vrouwen waren.

In alle steden had men ten slotte een of meerdere vrouwenhuizen, die volgens KOTELMANN gebouwd werden in de buurt van de begraafplaatsen. De kerkhoven waren tevens de plaatsen, waar de leprozen zich overdag mochten ophouden. Zij konden dus de besmetting gemakkelijk overbrengen op de bewoonsters der hoerenhuizen, welke dus een ernstige bron van infectie voor de stad waren (HOFDIJK). Dit hebben de autoriteiten dan ook spoedig ingezien. In 1268 werd in Parijs den lepreuzen reeds verboden de badhuizen te bezoeken. In Londen moesten magistraatsbeambten de bordeelen nagaan om de lepralijders er uit te verwijderen (IWAN BLOCH). In 1445 werd de abdis van het bordeel in Oranje van lepra verdacht. De Raad benoemde eene commissie van twee geneesheeren, een barbier en een chirurg om deze vrouw te onderzoeken. (*Alizona, habitatrix quod presens et abbatissa prostibuli hujus Auraïce civitatis*, P. PANSIER blz. 186—187). In 1354 was er in Frankfort een overeenkomstig onderzoek geweest (W. HANAUER). Ook in ons land werden verordeningen gemaakt op de badstoven, zoo in 1474 te Zwolle (VAN HATTUM), evenzoo in Deventer en elders.

De krotten waarin men woonde en de smerige logementen, waarin reizigers overnachtten, waren zeker ook ongunstige factoren voor de verspreiding der ziekte door besmetting. Later

kwam er eene periode van meer orde en tucht en beter inzicht omtrent de besmettelijkheid der ziekte, die aan de geneeskundigen reeds bekend was. JEHAN YPERMAN meende:

„Die handen van den laserschen menschen soude den ghesonden menschen lasers maken ende omme die vreese verset mense van onder de lieden dats gheordineert in dat oude testament en in dat nieuwe".

Van algemeene bekendheid is, dat lepra als de pest gemeden werd en dat de woningen der leprozen buiten de bebouwde kom van de gemeenten moesten staan, terwijl de lijders niet of slechts op bepaalde gedeelten in de stad komen mochten. Het volk wist dit alles zeer goed. In een Oud-Hollandsch volksliedje vinden we dan ook:

„...... ick moet u claghen
ick ben besmet met laserye
ick moet uit alle minen maghen".

(H. HOFFMAN).

JOAN NIEUHOF verhaalt:

„Voor eenige jaren ontstaat in de stad Batavia eene krankheit, die geweldigh voortwoede en zoo afschuwelijk en aanklevende was, dat een iegelijk dezelve zocht te mijden als de pest."

Degenen, die met *„die quale besmet waren"* werden ook hier afgezonderd.

Laserus Huys bezijden den wegh van Anke.

Hoe verward echter dat begrip over de besmettelijkheid was, moge uit het volgende blijken.

In de ordonnanties van de leprozenhuizen zien wij, dat het eerste artikel bijna overal aangeeft, dat er geen gezonden in het huis verblijf mogen houden, behalve zij, die er noodzakelijk uit hoofde hunner positie wonen moesten.

Het blijkt dus wel, dat er vrees bestond voor *„der Siecken luden die belast en besmet zijn mitter lazariën* (zegel brief 22 Maart 1441 Leiden, Inventaris Elsevier I 192). De Overheid was dus even bevreesd voor de besmetting als het volk. Zeer duidelijk wordt van die volksvrees eene voorstelling gegeven in het openluchtspel Alianora door den dichter P. C. Boutens. Hierin worden de melaatschen zelfs gevloekten genoemd. Alianora van Engeland, de echtgenoote van Reynalt, hertog van Gelre kende die vrees niet, evenmin als voor andere zieken. Dat bracht haar in groote moeilijkheden. De dichter geeft haar nu de volgende regelen in den mond:

„Wilt ondersoecken nu
So biddic u
Mijn lieve Heere
Crancheit ende Smet
Den Blaem daermet
Si mi onteren".

Terwijl dus algemeen vrees voor de besmettelijkheid bestond, doet het eigenaardig aan te lezen, dat er bij wijze van bestraffing, aan lijders het verblijf in het leprooshuis tijdelijk ontzegd werd; blijkens verschillende ordonnantiën. Doch langzamerhand zag men ook die fout in, en Amsterdam ging voor, door op 5 Jan. 1570 het banrecht af te schaffen (Brouwer Ancher) en door slechts straffen in huis toe te passen, waaraan bierenbroodspot, water en brood en zoo meer herinneren. In het Amsterdamsch Archief vindt men in het Keurboek G. fol. 37 d. do 5 Jan. 1570 strenge bepalingen, zooals het verbod van samenwonen van besmetten en niet besmetten, en over de opname in het gesticht van alle lepralijders der stad. De niet besmette echtgenoot(e) mocht niet in het slaapvertrek van de besmette wederhelft worden toegelaten dan bij levensgevaar. Bezoek bij de slaapsteden werd niet toegelaten. Dat alles was *„omme der contagie en smetlicheyt van der Leproosie"* te beperken.

Van Bemmel deelt mede aangaande Amersfoort:

„Aan alle Burgers, Inwoenders wordt op straffe van drie Karolus guldens verboden met de melaatschen te converseeren, binnen hunne huizen te ontvangen of met hen op eenige wijze te eten of te drinken".

Ligtenberg publiceert overeenkomstige bepalingen voor Leiden. In het Oud-Archief van de Gemeente Kampen kan men vinden in „Digestum novum II 1567—1636 fol. 42 v°":

Den XXVIIen November ao. 1573 Schepenen ende Raeth laeten weten, dat alle melaten des wekes maer twee maell, als naemptlick up Wonsdach ende Vrijdach in der Stadt coemen sullen ende daer tho sich over all ontholden vuthen gemenen volke, soe well van de stadt vischmarckt als van andere gemene plaetzen bij verliesz der Stadt ende dair nieth weder inne to koemen".

In het Rotterdamsche keurboek n°. 2, fol. L, betreffende keuren op het einde van de 15de eeuw leest men:

„dat nyemant binnen deser stede ofte de vryheit van dyen en sal moghen herberghen ofte logeren ende laten vernachten binnen synen huyse, berch ofte schuyer eenighe lazarussen, sy syn van binnen ofte van buyten, dan int lasarushuys up dit buete van III ℔ ende correcte van scepenen" (Moquette).

In de kerken was voor de lepralijders eene afzonderlijke afdeeling gereserveerd, waar voor hen afzonderlijke religieuze gebruiksvoorwerpen aanwezig waren (Meys). Of zij moesten in hun eigen kapel ter kerke gaan, waarvoor dan een priester werd aangesteld: *„umb den sermoen soenedachs te doen in Sancte Katrynen kercke voer den lazaren die in geen ander kercke koemen"* (Rekeningen v.h. St. Geertruiden-Gasthuis te Kampen).

Geestelijken, door ernstige lepra besmet mochten hun ambt niet langer vervullen, overeenkomstig een besluit van Paus Pius V (1566—1572). Zij moesten dan in eene afzonderlijke orde worden opgenomen.

Een krasse maatregel trof men *op ten XIJ dach in Meye anno MCCCCXLI te 's-Gravenhage:*

„By mynen Heer van Bergincourt en anders den Rade gestelt ter saken der Lande van Hollant Ec. is overdragen en gesloten, overmits onderwys dat hun gedaan is van Dammas den Bode, Castelleintge, Willem van Dordregt en Marthyn van

Dordregt, die besmet soude wesen mitter ziekten van der laserien . . . dat sy terstont wter Hage trecken en dair wtbliven in der maniere . . ."

Weinig laat ook het Placcaat van Karel V d.do 3 Jan. 1539 aan duidelijkheid te wenschen over: „*Voorsz. lazarusche . . . . sullen moeten dragen . . . die teecken van oudts gheordonneert ende alst behoort sonder dat sy huer water sullen moghen maken onder t volck, in de beken oft ter plaetsen daar de andere lieden gemynlyck hanteren oft huer water maken maer soo verre de voirsz. lazarusschen des behoeven sullen dat moeten maken ter plaetsen daer ghemeynelyck anders nyemandt syn water en maeckt oft en hanteert ende insghelyckx en sullen sy met haer blooten handen niet moghen raken oft ghenaecken eenige coorden oft andere hanckxselen . . . oft iets anders d'welck de andere lieden trekken oft handelen ende dat al op pene van gecorrigeert te worden . . .*"

(„Additie ofte nieuwe ordonnantie op het stuck van de charitaet van de stadt Brussel," uit „Placcate van Brabant III fol. 135".)

Dat werkelijk die maatregelen het behoeden van besmetting beoogden, kan ook nog blijken uit de beschrijving van Leiden door ORLERS in 1614, die aangeeft, dat de isolatie geschiedde: „*op dat alle andere / voor so vele de menschelice sorge aengaet / voor vordere besmettinge mochten bevrijdet blijven*".

Hoe vreemd echter de opvatting dienaangaande soms was, kan men nagaan uit het „Liber Dispositionum Testium" in Nijmegen, waar men in de zestiende eeuw in het leprozenhuis eene cantine had, waarin de prijs van het bier moest bepaald worden voor „*alle vremde luidde, die aldaer ter tiit om te drincken quamen*". En dit was nog niet erg vergeleken bij de groote gevaren, die de jaarlijks terugkeerende feesten meebrachten, welke gehouden werden op de stichtingsdata der leprooskapellen. Het meest bekend waren de Potjeskermis te Zwolle en de kermis in het Delftsche leprooshuis.

We hebben nog buiten beschouwing gelaten de jaarlijksche ommegang, die in verscheidene Hollandsche steden plaats had, voornamelijk tot vermeerdering der inkomsten der stichting. Bij die gelegenheid werd de geheele bevolking van het leprooshuis, voor zooverre mogelijk, te midden van de saamgestroomde menigte gebracht. Op andere dagen voerde men hen door de

naburige plaatsen om levensmiddelen te verzamelen, welke gebeurtenis met de meest potsierlijke vertooningen gepaard ging (DE RIEMER).

Te Amsterdam had dan twee dagen achtereen een feestmaaltijd voor de arme lijders plaats in de beide groote gasthuizen.

Overigens kan men vaststellen, dat de bepalingen ten opzichte van de leprozen gemaakt, wisselden al naar de opvattingen van het oogenblik. Zoo zien wij in het keurboek van Gouda in 1488 eëne keur *„van den menschen die Lasarus syn t' ontfangen"*, waarin de omgang met leprozen streng verboden wordt en bevolen: *„noch dat sy gheen vis noch vleys handelen en moet up die vismarct noch vleyshalle of under die loeyffen up die correxie voirsz"*.

Terwijl den 20sten Sept. 1611 de Raad van Nijmegen aan de leprozen toestond ten behoeve van hunne nering *„onder 't affdack van t' gasthuys aan de groote straat te mogen voorstaen"*. Deze plaats was de meest bezochte van de stad en diende ook tot vischmarkt.

Even onhygienisch was een gebruik te Kampen:

„Item noch den 3 May verkoft an Wijsze van Genemuyden 3 olde beddekens daer weinich veren in waren ende van die vremde melaten ende andre beslapen". (Rekeninge des ontfancks van St. Geertruyde Gasthuys 1589).

Zonderling was het ook, dat naast de strenge ordonnantiën, gelijktijdig prebendarii of kostkoopers in de leprozenhuizen werden opgenomen, om tegemoet te komen aan de exploitatiekosten.

In Leiden is het oudste contract van 1470 (Reg. Lepr. N°. I fol. 10 v°).

Däarentegen voerde men in 1555 daar ter stede een nieuw reglement in, waarbij de leprozen nog meer in hunne vrijheid belemmerd werden. In deze jaren werden de lepralijders zeer gevreesd, zooals blijkt uit een twist van 1565—1567 tusschen leproosmeesters en de bewoonsters van het St. Aechtenklooster, waarnaast het nieuwe leprooshuis zou gesticht worden. In het proefschrift van C. LIGTENBERG wordt daarvan gewag gemaakt.

Ook in de zeventiende eeuw was men overtuigd van de besmettelijkheid der lepra. In eene instructie voor een nieuwen hospitaalmeester voor het Catharynehospitaal te Utrecht in 1624 lezen wij:

„. . . *Hij zal ook zorg dragen, dat de zieken door den docter of chirurgyn voor hunne opname onderzocht zijn, opdat geene personen met peste, pokken of Lazarye ingebracht worden"* (BRONDGEEST).

In Zwolle daarentegen werd in 1650 afzonderlijke verpleging voor leprozen niet meer noodig geoordeeld. Toen de lepra afnam, hetzij doordat de genius epidemicus van karakter veranderde, hetzij door de genoemde strenge maatregelen, zooals EHLERS en ASHMEAD meenen, hetzij door de verbeterde hygienische en sociale toestanden, verflauwde ook de vrees voor de ziekte.

De lepra stierf echter niet geheel uit en dit kan er toe bijgedragen hebben, dat de oude erfelijkheidstheorie, o. a. reeds genoemd in 2 Kon. V, 27, weer op den voorgrond kwam. PARACELSUS heeft zich in zijne studie over syphilis als volgt over dit punt uitgelaten:

„. . . */ende sulcken menschen genereren oock besmette kinderen gelyck als de melaetsche menschen doen / wat dese siecte heeft een groote gemeynschap dat is conuenientie metter melaetscheyt / alsoo dattet nichten en neuen der scluer siecten syn / daerom soo moeten sulcken gheinficeerde oft besmette menschen besmette kinderen genereren / want dye materie des saets is besmet"* (PHILIPPUS HERMAN).

Aan het einde van de 18e eeuw beginnen de anti-contagionisten veld te winnen.

Maatregelen tegen uitbreiding van het kwaad worden niet meer genomen in de negentiende eeuw. DANIELSSEN EN BOECK stellen hunne erfelijkheidstheorie op: *„D'après nos observations nous ne pouvons que nier la contagion de la spédalkshed"*. Zij vonden overal volgelingen en ook in ons land concludeerde in 1847 de commissie uit de 1ste klasse van het Kon. Ned. Instituut, dat in ons land nog nooit een geval van besmetting gezien was, door lepralijders uit de tropen komende.

De gevolgen zijn niet uitgebleven. Verscheidene nieuwe erupties traden op; misschien door een geïmporteerde kiem met verhoogde virulentie. Van voldoende bekendheid zijn de leprahaarden, ontstaan op de Sandwich-eilanden, in de Provincie Alicante, in Louisiana, in de streek van Riga, enz. In Noorwegen, waar lepra endemisch is blijven heerschen, heeft

het dan ook niet aan bestrijders van de erfelijkstheorie ontbroken. Eerst HJORT, daarna HOLMSTEN. Intusschen worden in verschillende landen commissies ingesteld om rapport uit te brengen over den stand van zaken.

In Engeland leverde „THE ROYAL COLLEGE OF PHYSICIANS" een „*Report on Leprosy*", en ook daarin luidt de conclusie, dat de contagiositeit geen rol van beteekenis speelt in de overbrenging van lepra. Veelal gaf het familiaire optreden aanleiding tot verwarring, en zag men over het hoofd, dat er ook gevallen van besmetting voorkwamen der ouders door de kinderen, die het van een ander familielid gekregen hadden. ZAMBACO heeft de theorie nog gecompliceerder gemaakt door het aannemen van a t a v i s m e. Hij zoekt daarvoor steun in zijne waarnemingen bij de Spaniolen, de regelrechte afstammelingen van de uit Iberië verdreven Hebraeërs, die ten deele naar Konstantinopel uitweken.

Gedurende een paar decenniën was de verwarring volkomen; ook de oude voedseltheorie, de praedispositie en de dyskrasie werden er weder bijgehaald.

In 1868 zegt VINKHUIJZEN, dat er geen specifieke stof bestaat, die lepra veroorzaakt, en dat wij deze c o n s t i t u t i o n e e l e z i e k t e moeten toeschrijven aan:

„*Slechte woning, voeding en drinkwater, slechte huidcultuur, onzindelijkheid en vochtig klimaat*". Met deze uitspraak waren wij dus weder aangeland tot het standpunt, door de zeventiende-eeuwsche geneeskundigen ten onzent ingenomen. Deze meenden, dat er slechts één oorzaak bestond voor alle huidziekten, en dat deze slechts in soort en graad van elkaar verschilden. CORNELIS BONTEKOE drukte zich als volgt uit:

„*Nu 't geen een geswel word genoemd in 't groot, dat syn*
„*de puisten in 't klein over 'sulx de ruidigheit, de herpes*
„*miliares, de tinea, de lepra, impetigo en watter meer is.*

„*Gelijk mede alle maculae of vlekiens en plekiens, die naevi,*
„*lentigines, gutta rosacea, morphea, vibices, stigmata, exan-*
„*thema, etc. bij de Latynen genoemd worden, kleyne stipkens syn*
„*van eenige deeltjens van een sap 't welk gestremd is en buyten*
„*syn loop 't sy dat de coleur geel, rood, bruyn of anders zij*".

Dat was dus nog de Galeensche opvatting, die eeuwen lang gehuldigd bleef. Onze landgenooten maakten er zich wel eens wat al te gemakkelijk af.

De bekende VAN BEVERWIJCK zegt: *„Daer zijn noch gheswellen „die uyt quaetaerdighe vochtigheden bestaen als kinder-pocken, „maselen, melaetsheydt, pest-kole, klapoor, etc.”* en H. JACOBI: *„Lepra = melaetsheyt comt van melancolieuse humeurē ēn „materie door al t' lichaem gestroyt;”* wat reeds HIPPOCRATES leerde.

In het jaar 1867 werd door DROGNAT LANDRÉ Jr. een pleidooi gehouden voor de besmettelijkheid van lepra, welke hij in West-Indië had kunnen waarnemen en waarvan hij zeer juist heeft ingezien, dat ze geïmporteerd was uit Afrika. De oude Indianen-bevolking leed er niet aan (F. A. KÜHN) en verschillende schrijvers hebben bevestigd, dat zij daarvoor onvatbaar waren. Droeviger is het gesteld met de Europeanen, die vaak in innig contact met de negers leven. SCHELLING had daar trouwens reeds in de 18e eeuw op de besmettelijkheid gewezen.

Eerst in 1874 ontdekte ARMAUER VON HANSEN den leprabacil, (gepubliceerd in 1880 in Bnd. 79 van „Virchow's Archief” en in 1883 door NEISSER in Bnd XIV van „v. Ziemssen's Handbuch”).

De voorstanders van de erfelijkheidstheorie gaven echter het pleit nog niet gewonnen, niettegenstaande meer en meer de geneeskundige wereld van het infectieuse karakter der ziekte werd doordrongen; in het nieuwe „Report of the leprosy Commission in India” van 1893 vindt men:

„The commissioners have thus come to the conclusion, that „there is no evidence that leprosy in India is transmitted „through heredity from parent to child”.

Een zeer waardevol onderzoek werd in 1894 verricht door EHLERS en HANSEN op IJsland. Wie hun rapport gelezen heeft moet toegeven, dat sindsdien niet meer aan de besmettelijkheid getwijfeld behoeft te worden. Ook in andere landen zijn nadien gevallen medegedeeld, die met zekerheid pleiten voor het ontstaan der ziekte door infectie in ons klimaat, o. a. in ons land door v. D. HOEVEN.

Toch wordt sindsdien nog door enkelen aan congenitale lepra vastgehouden, ten minste door sommigen niet geheel weggecijferd en ZEFERINO FALCÂO blijft op het II° congres voor dermatologie te Weenen in 1892 op het oude standpunt staan naast den bekenden ZAMBACO.

Later concludeert BESNIER:

„A quelque point de vue que l'on se place et dans quelque région que ce soit, dans le développement de la lèpre, l'hérédité n'est que la condition mineure".

Lepreuze stigmata bij het pasgeboren kind zijn echter nog nooit gevonden, wel paedatrofie; maar zoo'n kind gaat te gronde, doordat het onvoldoende levenskrachtig ter wereld komt door een zwak foetaal protoplasma, niet door eene afwijking in het product der bevruchting, door ziek zijn van het sperma of van het ei.

Constantinus beweerde, dat het sperma ziek was door wisselwerking der vier kardinaalvochten. Van eene overbrenging van het levende virus langs den utero-placentairen weg, is nooit sprake geweest, al is er dan ook wel eens een lepra-bacil aangetoond in sperma en in eicellen.

De heredocontagiositeit (besmetting van het foetus in utero) werd door Babes aangenomen. De zaak is zeer ingewikkeld; Prof. Raymond zeide in 1905: *L' hérédité est un mot difficile à préciser, mais il répond à une realité".*

Ter bespreking blijft dan nog over de hereditaire dispositie, d.i. een verminderd weerstandsvermogen tegen besmetting. Men kan meenen, dat er in utero eene meerdere of mindere vaccinataire immuniteit ontstaat; maar Virchow stelt daartegenover eene aanleg tot het vormen van nieuwvormingen, welke dan bij lepra even goed zou kunnen bestaan als voor andere ziekten. In dit kader past de opvatting van Boerhaave over de lepromen, welke te vinden is in eene mededeeling, door hem gezonden aan Frederik Ruysch en die weergegeven werd in eene vertaling van diens werken door Arlebout:

„Als de humor unctuosus indikt ontstaan kleine tuberceltjes, „die bij nog meerdere vorming van dit smeervocht geprikkeld „worden om eene uitweg te vinden, doch blijft er stagnatie „en wordt de zwelling nog grooter, dan worden ze ten slotte „maligne en dan verwekken zij lepra, alsmede elephantiasis".

Burkhardt weet aan te geven, welke menschen die genoemde voorbeschiktheid bezitten, n.l. lieden met teere huid, zooals roodharigen en lieden met lymphatische en scrophuleuse constitutie.

Volgens Barbézieux namen de Japanners aan, dat de slechte wind eene obstructie in de onderhuidsche vochtcirculatie veroorzaakt, waardoor het tot zwelling en eruptie komt.

Dan kunnen ook van waarde geacht worden alle mogelijke oorzaken van lepra, welke in den loop der eeuwen werden aangegeven. Zoo is slecht voedsel bevorderlijk voor het tot ontwikkeling komen van den leprabacil, evenzoo zijn klimaat, temperatuur, sociale en hygienische verhoudingen, invloeden van gewicht voor eene meerdere of mindere werkdadigheid van het contagium, zooals HUET dat uitdrukte en zooals in de „Académie de Médicine de Paris" in 1888 breedvoerig besproken is.

G. BARBÉZIEUX wijst nog eens op het eigenaardige, dat van een groep personen, die onder dezelfde voorwaarden wat betreft klimaat, gewoonten, voeding en hygiene leven, slechts enkelen ziek worden, en MACNAMARA spreekt van persoonlijke idiosyncrasie. Het duistere van de wijze hoe de infectie tot stand komt, wordt door WEISSENBERG nog als een wapen tegen de besmettelijkheid gebruikt, waarvan hij niet overtuigd was in die streken, door hem nauwkeurig geobserveerd, waar de bevolking als het ware nog met eenvormige gewoonten en levenswijze, vrijwel in den natuurstaat leeft. Dergelijke geheel op zich zelf staande en slecht gedocumenteerde mededeelingen vermogen echter niets tegenover de algemeene opvatting in de geneeskundige wereld, die voldoende is gebleken op de groote lepra-conferentie te Berlijn in 1897. Alleen enkele bekende leprologen blijven de besmettelijkheid bestrijden, o. a. S. ZAMBACO PACHA. Deze houdt vast aan zijn oude inzicht op grond van het feit, dat het niet mogelijk is den lepra-bacil te kweeken of over te enten. Toch meenen ARNING en COFFIN (EHLERS „Derm. Ztg. Juni 1896 blz. 95"), dat hun die overenting wel degelijk gelukt is.

Het blijft dus nog wenschelijk nauwkeurige onderzoekingen te verrichten om uit te maken, langs welke wegen de leprabacil het lichaam binnenkomt en waar eventueel de eerste haard te vinden is, hetzij op de slijmvliezen (JEANSELME en LAURENS, STICKER, BERGENGRÜN, NEISSER), hetzij op de huid (GEILL, EHLERS).

HOOFDSTUK IV.

DIAGNOSE EN VERLOOP.

A. De Beschrijving van het Ziektebeeld.

Bij het nagaan van de literatuur ziet men, dat in de oudste tijden van het stadium prodromorum der lepra weinig bekend was.

Onze vaderlandsche geneeskundigen vergenoegden zich met eene korte mededeeling:

„Dese sieckte kan langh in den mensch verborghen blijven/ „eer men deselve ghewaer wort”.

(„Wonderlycke Genees en Heelkonst”).

Wel meenen geschiedschrijvers der geneeskunde o.a. Hensler, dat in den Bijbel de eerste verschijnselen beschreven zijn (Leviticus XIV), doch de daar te vinden kenteekenen behooren reeds tot het stadium eruptionis, waarvan men uit den aard der zaak meer weet.

Raymond zegt:

„Le virus éléphantiaque siège principalement dans les „extrémités du corps ou commence par là son action corrosive”.

Ook bij de Vigo vinden wij, dat de ... *„oorspronck meest „in de armen, dyen ende beenen geopenbaert wort”.*

Uit de beschrijvingen van Avicenna kan men zien, dat deze de eerste verschijnselen zag optreden op de huid boven de gewrichten van handen en voeten of aan de voorarmen.

Anderen meenen, dat de initiaal-verschijnselen zich in het aangezicht vertoonen; zij hebben Archigenes tot leidsman.

Men meende, dat die eerste verschijnselen door heftige gemoedsbeweging konden optreden (Willem ten Rhyne, David Essinger, e. a.).

De leprologen van onzen tijd blijven de erythemen als initiale verschijnselen opvatten. Thans weten wij, dat de beginver-

schijnselen bij lepra nodosum in het gezicht gevonden worden en bij lepra anaesthetica aan de extremiteiten.

In de middeleeuwen werd aangenomen: een Stadium morphaeae, waartoe echter niet alleen de lentigenes behoorden (HENSLER), doch ook vlekken van allerlei aard, zooals beschreven werden door AVICENNA en HALY ABBAS. Volgens WICKERSHEIMER begon de ziekte in de middeleeuwen met huidverkleuringen, waarvan PAWELETZ opmerkt, dat ze voornamelijk gelocaliseerd waren in het gezicht en boven de gewrichten der ledematen, terwijl JEHAN YPERMAN opmerkte:

„ende soe wert een mensche besiect ende dat bekent men „bi den leeliken ansichte".

Die vlekjes of hyperaemieën, welke erythemateus of erysipeloïde kunnen zijn, verdwijnen en verschijnen opnieuw. Zoo'n nieuwe eruptie gaat met koorts gepaard, wat volgens BURKHARDT in de middeleeuwen reeds bekend was, doch waarvan

Uit het handschrift van Teodorico dei Borgognoni, aanwezig te Leiden.

de goede beschrijving eerst gegeven werd tijdens de ernstige epidemie in Europa na de kruistochten (HENSLER). Meestal echter nam men aan, dat door den coïtus met een lepreus persoon „hitte in het bloed" optrad.

Later ontwikkelen zich vlekken, die van af de oudste tijden tot in den tijd van VESALIUS het meest de aandacht trokken. Deze heeft op het groote belang daarvan voor de diagnose gewezen. Men ging toen de kleur nauwkeurig beschrijven, als geel-, bruin-, lood-, of wankleurig. AMBROISE PARÉ spreekt van: *„couperose, blafarde et livide"*. Latere schrijvers deelen mede, dat aanvankelijk roodheid bestaat, daarna wordt de gelaatskleur vuil, aschgrauw-loodkleurig en tenslotte komen er ook knobbels bij. Wij zijn dan ook genaderd tot de periode der gevoelloosheid, waaraan echter sensibiliteitstoornissen vooratgaan. HECKER beschreef als de eerste teekenen daarvan de nachtelijke pijnen en hyperaesthesieën, wijzende op beginnende structuurveranderingen der zenuwen, zooals die door DANIELSSEN het eerst zijn aangetoond. Reeds had RAYMOND verklaard *„Ce „virus attaque principalement le suc nerveux"*.

Reeds veel vroeger had YPERMAN de paraesthesieën beschreven: *„hem commen toe vele prekelingen ende die gaen ghereet wech „ende commen weder"* en op een andere plaats:

„ontrint dat ansichte ghevoelt hi ofte daer mieren liepen die dat „ansichte trecken ende hi heeft in dat ansichte prekelende hitte".

Deze beschrijving is wel bewonderenswaardig. WERTHEIM SALOMONSON uit zich ruim zes eeuwen later, ongeveer op dezelfde wijze.

YPERMAN vervolgt verder:

„Ok so werd hi afvolich van den lutteken vingeren an den „arme al ut und de siden neddere went an de lutteken tone", en die anaesthesie neemt nog toe, zoodat *„men mach hem „wel branden dat si luttel ghevoelen der af ofte niet"*.

Tegelijk met de sensibiliteit-stoornissen of spoedig daarna komen de atrophieën *„ende dat vleesch tusschen den dume „ende den vinger verdwinen"*.

Deze plaats van praedilectie, waarop thans door den leproloog ZAMBACO nog voortdurend gewezen wordt, was dus dien scherp observeerenden Zuid-Nederlander reeds bekend.

Eerder zijn reeds de algemeene verschijnselen opgetreden; de gemoedsstemming verandert, de lijders worden suffig en

slaperig *„daer naest si hebben gherne cout ende dan slapen „si ende aldus verliesen si dat ghevoelen bi horen verrotten „humoren".*

Eene verklaring van de voortschrijdende neuritis vindt men bij DAELMANS: *„Als het zooverre gekoomen is dat de Lijders het gevoelen in d' oppervlakte des lighaams verlooren hebben / Zoo is het een gewis teeken van de Lazarye / hetwelk komt te geschieden door dien de uiteinden der gevoel-teepeltjes door de versweering weg geëten zijn ofte dat dezelve met een wijnsteenagtige stoffe zeer nauw beset zijn"* . . . . („Die wijnsteenachtige stof is te vluchtig geworden om in de nieren vastgehouden te worden en wordt samen met het bloed in de huidkliertjes geperst"): . . . . *„en naar maate dat dit meer ofte min diep in de huyt „geschiet zoo kan men naar maate meer of min diep met „een naalde in hun huyd ofte vleesch steeken zonder dat zij „het zelven koomen te gevoelen".*

Sinds de ontdekking van den leprabacil is men tot de kennis gekomen, dat de bacil door bloed- of lymphwegen naar de zenuwen gevoerd wordt.

Van het hoogste belang voor de diagnose werd vroeger geacht de verhoogde libido sexualis. AVICENNA wist reeds, *„dat die natuere subtyl es"* (JEHAN YPERMAN). Ook moderne leprologen constateeren deze in het begin van den tuberculeuzen vorm. Een eeuw geleden heeft men de verklaring gezocht in de vaak bestaande jeuk, waardoor de lijders zich krabben *„. . . surtout quand ils se grattent, entrent souvent en „érection. La lubricité furieuse dès lépreux et de toutes les „personnes affectées de ces maladies de peau n'a pas une „autre cause".* („Dictionnaire des sciences médicales Paris 1816 Tome XVI"). Nu is jeuk wel een constant verschijnsel, doch niet in zoo'n hooge mate; zeer waarschijnlijk zijn wij hier gekomen op het terrein van de middeleeuwsche verwarring met de groep lepra Graecorum (prurigo, psoriasis, scabies, eczema chronica e.d.).

Gelijktijdig met de afwijkingen in de huid treden slijmvliesveranderingen op, voornamelijk aan neus, mond en oogen.

STICKER heeft zelfs aangenomen, dat het primair affect in den neus gevonden wordt, daar hij regelmatig ulceraties vond bij het kraakbeenig deel van het septum, op of achter de plica vestibuli.

De ulceratie kan in alle vormen van rhinitis overgaan. Ook Jeanselme en Petersen deelden op de lepra-conferentie te Berlijn deze opvatting. Zij meenen, dat de lymph-capillairen, van daar naar de subarachnoïdeale ruimte der hersenen gaande, de wegen zijn voor de verdere verspreiding, welke theorie door Key en Retzius verder uitgewerkt is en waarbij de N. olfactorius een rol speelt. Het is wel merkwaardig, dat reeds Avicenna het vroegtijdig verlies van den reuk vaststelde. Serapion had reeds den haaruitval uit den neus bespeurd en later beschreef Theodoricus de neusbloedingen, Gordon en Guy de Chauliac de verenging van den inwendigen neus. Onze vaderlandsche geneeskundigen waren van deze afwijkingen eveneens op de hoogte; later zullen wij zien, hoe zij te werk gingen om die afwijkingen vast te stellen.

De veranderingen in het mondslijmvlies worden algemeen vermeld, zoo ook van „*de tonghe vol bollekine al werent cleene vortkine*".

Gelijktijdig met de sensibiliteitstoornissen treden veranderingen van het haar op in kleur en groei. Ook dit was reeds van ouds bekend, gelijk ook het uitvallen van het hoofdhaar en in het aangezicht de aandacht had getrokken.

Later nemen alle genoemde verschijnselen in heftigheid toe:
„*in 't toenemen der ziekte zoo en wierden zij niet alleenlijk* „*hun gevoelen quyt in de oppervlakte des lighaams, maar* „*daar en boven zoo quammer in de plaats van bloed, als zij* „*met een naalde gesteeken wierden niet uyt als witten etter* „*maar als dan was hunne ziekten ten hoogsten*". (Daelmans).

Daarna ontwikkelen zich eerst de zwellingen in de huid.

Hoe verschillend van aard deze knobbels kunnen zijn, weten wij uit de onderzoekingen van Unna, die een onderscheid maakt tusschen (1) subcutane lepromen, zooals deze voornamelijk bij de knobbellepra voorkomen, (2) tumoren van de cutis zelve en (3) ontstekingachtige gezwelletjes, zooals bacillen-embolieën, van de huid of van het onderhuidsche weefsel.

Dat de moeilijkheden bij het stellen der diagnose in de vijftiende eeuw reeds gevoeld werden, kunnen wij afleiden uit eene mededeeling van Marcellus Empiricus uit Burdicala (Bordeaux):
„*. . . . ad lichenem sive mentagram vel impetiginem et ad* „*elephantiasim et lepram et exanthemata et maculas et livores* „*tumoresque de facie abolendos . . . .*".

Naar de reproductie van het schilderij van Heemskerk door D. Coornhert.
(Prentenkabinet, Amsterdam).

„De medicamentis empiricis physicis ac rationalibus liber Basileae 1536").

Met de knobbelvorming zijn wij genaderd tot het stadium deformationis. Dan zijn de verschillende vormen van de lepra tot volkomen ontwikkeling gekomen. Intusschen hebben in allerlei weefsels veranderingen plaats gehad. IJPERMAN beschrijft er enkele van:

„De manieren van dezen evele dats bi den oegen te siene so „werden ere aderen ume ere oghen unde uppe ere borst rot". „bovendien: *ok so werden em syne neghele krum uppe synen handen".*

Onderscheiden wij thans slechts twee soorten, de vlekkenlepra of zenuwlepra en de knobbellepra of tuberculeuze vorm; zoo nam men sinds den tijd van GALENUS, tot in de zeventiende eeuw (FORESTUS) vier vormen aan.

„De suke de me momet utseticheit vindet men verleye in „der arsten boken (REINECKE)".

Ook YPERMAN verdeelde de *„vulle siecheit laserscap"* in:

1. *elefancia nae den olifant.*
2. *leonina naer den liebaert.*
3. *alopecia ofte vulpes.*
4. *tyria ofte vipera.*

Hieronder volgen de belangrijkste symptomen, die sinds de veertiende eeuw in ons land beschreven werden.

ad 1. Elefancia.

Comt van melancoliën, de gelaatskleur is *bruunblec* of *brun vermenget myt swarten unde myt ghelen.*

De opperhuid wordt harder en volgens LOMMIUS met schubben bezet *„eademque quasi squammis quibusdam exasperatur".* De huid wordt *vlechtich* als *bi den serpente ende bi den vos in den handen wassen cloven ende in den lichame ende in den wimbrauwen ende in menigher steden des lichamen.*

Horen haer valt.

De wimbrauwen vallen.

Kleine lepromen treden op *alse eckerne.*

De ogen ronden, GERSDORF zocht de verklaring in de zwelling rond de oogen en van den oogbol zelve.

DAELMANS zeide, dat *„de zoomen der oogscheelen waaren veel dikker als het behoorde waardoor zij scheenen kleinder oogen te hebben".*

Yperman zegt ook *„die oegen scinen ront"*, doordat de oogleden worden *opgescort.*

Paweletz beschreef den elliptischen vorm van het oog, welke volgens hem veroorzaakt wordt door exophthalmus en ronder worden van den wenkbrauwboog door verharding en verlies van haren.

Er treden heftige woekeringen op van de nagels.

De nese ververwet en *sijne nesegate krimpet em.*

Syn stemme werd heysch.

Er atem stinket.

Selden sweten se.

De lijders worden *wemodich* en *bedroved.*

Er puls is luttik.

Syne vuûse bi synen lutteken (kleine) *tônen und bi synen lutteken vingern vorswindet em (des en don se nicht in den suken de de heten allopicia und tyria).*

Er nette is gheverwed blek und dunne.

De lijders zijn soms zeer gepassioneerd, wat ook reeds bekend was aan Lommius *„Plerique veneris quoque ingenti desiderio capiuntur".*

Deze landgenoot beschrijft verder de ziekte in haar verloop zeer nauwkeurig en als de vreeselijkste aller kwalen. Hij zegt duidelijk, dat de elephantia niets heeft uit te staan met de lepra, welke eene huidziekte is en de hoogste graad is van impetigo, die in vier species verdeeld kan worden:

scabies (prurigo)—*leichen*—*psora*—*lepra.*

De zeer juist waarnemende Yperman schrijft ten slotte nog:

Hem wassen botsen alse wannen ende alse een mester cuerirt si commen haestelic weder.

Bovendien vermeldt hij dan nog *„de laseriën natuere"*:

Si siin met diverschen oghen ende sine betrouwen niement ende si siin seer nidlich si wouden wel dat al de werrelt lazers ware.

Si werden lichtelic gram ende si zweeren quade heeden.

Dan moet nog op een volgende waarneming van denzelfden clinicus gewezen worden.

Si cortsen luttele ofte niet al waert dat si cortsen dats seer onlange.

Want quame hem den vierden dach de corts ende dat iet lanc duerden si waren ghenesen.

Zulke waarnemingen zijn later ook gedaan door ten Rhyne

en door Schelling. In hoeverre deze juist waren, kunnen wij in het midden laten, daar zij wellicht sterk beïnvloed zijn door de wondergenezingen uit den Bijbel.

ad 2. Leonina.

Heft etlike teken myt der suke de Allopica hetet.

Es heet ende droghe van natueren.

Syn antlad wert ghel, vormenget myt rodem, also varwet sik ook al syn liff. (Hi seer ghelyct den mensche colerin die van dien complexièn siin die bi natueren gherne eeten scarpe spyse ende starke ghesouten ende hi ouffent starken dranc (wijn, loech, peper, die welke heete spijsen doet versieden ende verrotten colera).

Dat is dus de oude opvatting van de humoraal-pathologie. De verschijnselen aan en om de oogen zijn als bij den vorigen vorm.

Dat haer van den wiinbrauwen valt huit, ende in bede die ogen es prekelinge ende stecten en *scarpheit.*

Die nese geten vernauwen ende stoppen.

Horen tantvleesch verteert.

Die lippen cleven.

Verder worden huidveranderingen besproken, welke den indruk geven van een leeuwenhuid.

Syn tenenvlisch wert sêr.

De borst es dwingende,

ere borst wert em klene.

Syn stemme werd kleyne und scharpp.

Se ropen wen se spreken schollen.

Se synt bestoppet (hardlijvig).

De nese wert em sosamende drucket.

Ere nette is luttek en *gheverwet roede*

Er bestaat jeuk.

Se syn unkuscher und tornegher dan de andere soort lijders; zooals ook Avicenna en Serapion hadden aangegeven.

Daerbi soe heefti die groete stancheden (odor hircinus).

Wan se sik klowen so bloden se drade.

Dese specie wast op den mensche seer alsi beghint te porren ofte rysen (groeien).

Algemeen was men van oordeel, dat deze vorm zich voornamelijk kenmerkt door knobbelvorming in het aangezicht en door eminentia bulbi oculi.

Ad. 3. Allopecia *ofte vulpes.*

Comt van verrotten bloede, commende van vervultheden van spysen.

Horen ansichte is al vul gheswollen. De kleur is meestal rood, doch wisselt vaak van kleur, *also dat he bewilen ghel werd, bewilen brun „ghelyc ter hasen varwen waert"* bovendien vlekkerig en met *rode sweren.*

Vele swetes de stincket und meyst an den voten und under den armen.

Sijne oghen werden eme rot, dicke en *die scinen al vol tranen. Die aderen die ontrint die ogen ende dat ansichte die zwellen.*

Syn nese werd em grot. Die nesegaten werden bestopt,

dat tantvleesch wert verrottich haestelic met datmen der ane comt.

Hij is belemmert ter borst ende in den lichame commende vele cleinder pleckine ende gaen weech ende daernaer commen si lichte weder (petechiën).

Men tast in horen lijf veel clierkine ende horen vléesch es morwe ende safte und blodet lichteliken.

Horen huut es wit ende over al den lichame versaftende ende over al den lichaem zweetich.

Dese verrotten vele cleederen ende al dat ane sine lichaem comt verrot wat dat is.

De siecke sal hem huwen van vrouwen valle.

Hore orine es root ende vet und stincket.

Bi natueren es horen bloet commende huten aderen dicke ende dat weert bruun ende seer tay int vercoelen.

Gelaten bloed is van velerlei kleur en slijmig *„alsc sworen etter in den aderen sy".*

Het is niet met volkomen zekerheid te zeggen, welk ziektebeeld beschreven werd. Het waarschijnlijkste is, dat hiermede lepra vulpina bedoeld werd, dezelfde ziekte, die Paulus reeds beschreven had als roode elephantiasis. Burkhardt gebruikt den naam lepra rubra, welke ziekte snel ten doode voert. In de achttiende eeuw is men tot de meening gekomen, dat deze vorm van lepra overeenkwam met de door de Hollanders zoo vaak beschreven schoorbuyck, waarvan onze voorouders veel te lijden hadden.

Een belangrijk symptoom van de lepra alopetia was

de kaalhoofdigheid, vandaar de naam ἀλωπεκία, afkomstig van ἀλώπηξ = vos.

Reeds in de oude Grieksche literatuur is alopecia beschreven als eene ziekte verwant aan ophiasis (ὀφίασις van ὄφις = slang). Daarmede werden geen algemeene ziekten bedoeld, evenmin als in den Romeinschen tijd. CELSUS zeide: „Arearum duo genera sunt". In latere eeuwen gebruikte men die benaming vaak voor algemeene ziekten en verbond aan ophiasis het begrip ruwheid.

Het oordeel van REMBERTUS DODONAEUS in de zestiende eeuw was vrij juist:

„Alopecia en Ophiasi zijn accidenten, die niet seer verscheyden zijn. Dit hebben sy beyde / dat als het bovenste vel doodt was / de hayren verminderē en uytvallen: soo wanneer de huyt gepuncteert of lichtelyk gequetst wert / dan loopter een bedorvene vocht uyt / die qualyck rieckt / geen coleur van bloedt / dan dat dun en bedorvē is / hebbende.

De beyde ghebreken occuperen niet het gantsche hooft / maar eenige gedeelten / en alleenlick eenige plaetsen des huyts".

Overigens zien wij ook in dit geval weer de gewoonte om aan een afzonderlijk ziekteverschijnsel den naam van een geheel ziektebeeld te geven.

Men onderscheidde een lepra alopetia en een lepra ophiasis, van welke de eerste dus als scorbutus, de tweede als het verzamelbegrip lepra Graecorum beschouwd kan worden.

Ad. 4. Tyria *(van tyria ofte vipera)*

Commende van verrotte flumen.

De synt blek an dem antlate und hebben witte vlecken an erem live und synt sprinkelachtich an dem antlade und an ere hût.

Ere ochlede swillen en lichtiken.

Se hebben luttik hârs in erem barde.

Horen wintbrauwen vallen hem ende wassen weder.

Se sweten selden.

Hore ogen tranen hem ofte si scinen altoos tranen hebbende, de nese gaten ghestopt dat sine met pine doer ademen ende hore lippen ende hore tandvleesch is verrot, bi den welken dat si gherne bloeden.

Ende si siin ter borst becommert ende si hebben heeuschen voes, ere nese is en dûn.

Ere antlat is en vul (gezwollen) *ere hut gheit en vake aff alse enen snaken.*

Ere voten swillen sam enen watersuchtigen. Vote und hende vallen en mer aff wen der anderen welken.

Ere nette is slimich.

Hier wordt dus de ernstige vorm beschreven met belangrijke circulatiestoornis en mutilatie. Deze eindvorm van lepra schijnt veel in Europa voorgekomen te zijn, doch toen zeldzamer in het Oosten, zoodat er schrijvers geweest zijn, die een verschil maakten tusschen lepra occidentalis en lepra orientalis.

Naar eene teekening van P. Brueghel le Vieux (collectie Henry Meige te Parijs).

In het morgenland begon de ziekte met alphos, die overging in leuke en de Arabieren beschreven het lijden niet verder dan tot den toestand van baras alba. In het avondland echter schreed de ziekte verder; waarschijnlijk omdat de bodem voor de ontwikkeling zoo gunstig was en omdat de bevolking voor de ziekte nog betrekkelijk maagdelijk en vatbaarder was. Gilbert is een van de geneesheeren geweest, die de eerste goede beschrijvingen geleverd heeft.

Maar het bleef niet bij de tot dusverre genoemde verschijnselen. Veel kennis aangaande de verschillende vormen van de lepra verspreidden de geneeskundige faculteiten, die ook steeds weer nieuwe hulpmiddelen aangaven voor de diagnose. Voornamelijk ging die kennis uit van de Salernitaansche school, die in geheel Europa vermaard was op dit gebied. Nog steeds worden in de archieven nieuwe bijdragen gevonden. SUDHOFF publiceerde in 1920 nog eenige verzen over lepra-teekens uit het midden van de XV^de^ eeuw, van deze school afkomstig.

Ook DE POTTER vond in een H. S. van het Gentsche Staatsarchief mededeelingen over *bruine*, *witte* en *groene lepra*. Bij de „*bruine*" waren er „*botten tusschen vel ende vleesch int aensichte, den armen ende handen, luttel wenkbrauwen*" en gezwollen zeere voeten „*ende dicwilt gaten daerin*". Bij de „*witte*" waren de „*ooghen treckende ende leep ende waterende, den nueze scherp ende snywele*" aan handen en voeten „*luttel spierincx*, roode puisten op het lijf „*die stincken zeere*". Hoogstwaarschijnlijk worden daarmede de beide vormen van de hedendaagsche lepra bedoeld.

Bovendien worden in dit H. S. nog beschreven *de haerinxen* met „*ghelu roeven vele over haerlieder lyff*" en de „*groenen*, die *mutsen an naghelen, an voeten ende an ellebogen hadden*"; welke beide soorten zieken onder de „lepra Graecorum" kunnen gerangschikt worden. In latere jaren worden de beschrijvingen daarvan duidelijker onder den naam lepra. (ZENGVARDINUS, RELOTIUS).

Aangaande de *laserye* zijn er dan nog algemeene voorschriften: *In den ersten daghe in deser siecheit alse hem quade teekinen toegaen van infexiën, ende dieghene die dat toecomt van bloede ofte van colera die syn besiecter danne dandere speciën ende spadere te ghenesen.*

Vervolgens de ulceraties: *ende als men van ceteren gheneset die si pleghen te hebben si commen haestelic weder.* Overigens genezen de lijders snel van toevallige verwondingen.

Op het gevaar van de neiging tot slaap is reeds gewezen, welke gepaard met de anaesthesie vaak droeve gevolgen met zich sleepte.

Wat de stank betreft, die de zieken verspreiden, deze kan van verschillenden aard zijn:

Si moghen qualic verademen (door de neusgangen vernauwing) *ende horen adem stinct.*

Maer men sal weten dat somtyts stinct den ademe ende dat comt somtyts huter maghen en somtyts huter hersinen ende horen sweet (stinct).

Dit laatste symptoom is van zoo'n algemeene bekendheid, dat Willem ten Rhyne zelfs de ziekte noemt „bockequaal" naar den odor hircinus.

Begrijpelijkerwijze kwamen klierzwellingen veel voor; en al is de beteekenis daarvan gering, men gaf er eene goede beschrijving van. Ambroise Paré vermeldt voornamelijk die „*derrière les oreilles des petites tubercules glanduleuses*". Deze schrijver zegt nog van de lichaamshuid: „*tout son cuir crespi et inégal comme celuy d'une oye maigre plumée.* Bovendien schrijft hij aan enkele lepralijders de eigenschap toe om levende planten, die ze aanraken, te doen verwelken.

Hoe weerzinwekkend de lepra-lijders in vroeger tijden waren, leeren de beschrijvingen der Kerkvaders. Hierop hebben vooral nadruk gelegd: de Grieksche St. Gregorius van Naziance, de Romeinsche St. Hieronymus, beiden levende in de vierde eeuw en de Frankische St. Gregorius van Tours, uit de zesde eeuw. Men kan hen nazeggen:

„*Non mihi linguae centum sint, ora que centum.*
Ferrea vox . . . . ."

Onmogelijk was het de verschrikkingen van het lijden onder woorden te brengen.

Trouwens algemeen was de ernst van het lijden bekend en de ziekte gevreesd. Later beschrijft de Potter nog eens hoe verschrikkelijk toen de toestand was van hen „*ghesleghen metter roeden der Lazarien*". Het valt overigens zeer te betwijfelen, of al dat leed wel het gevolg was van lepra; de Vigo gelooft zulks niet. „*In haar teeckenen ende saken comt sy overeen met de Walsche sieckte.*"

Vele van de genoemde afwijkingen toch kunnen even goed van andere ziekten het gevolg zijn geweest. Voornamelijk zullen daartoe scrophuleuse en constitutioneel-syphilitische aandoeningen behooren, die alle ondergebracht werden onder den verzamelnaam „*Aussatz*" en „*utsetzigkeit*", waartoe alles behoorde wat „onrein" was. Bovendien rekende men daartoe alles wat het gevolg was van ziekelijke afwijkingen aan de genitaliën. Het is onmogelijk om de geheele literatuur over dit onderwerp te behandelen. Noodig echter is het te

bespreken, hoe men tot de meening kwam, dat syphilis uit lepra ontstond, daar bij het optreden van de syphilis-epidemie in Europa, omstreeks 1500, deze samenhang algemeen aangenomen werd. Voor het eerst is dat denkbeeld uitgesproken in de hypothese van INGRASSIAS. Van algemeene bekendheid is ook de verklaring van JOHANNES MANARDUS, die meende, dat de syphilis ontstaan was tengevolge van cohabitatie van een lepralijder (rechte Lazarie) met eene meretrix. Het desbetreffende citaat wordt vermeld door MÜLLER uit: „Epistola secunda ad Michaëlem Sanctannam, chirurgum, Luisinus I bl. 606 A". Ook VAN DER VALK citeert eene vertaling van JOH. MANARDUS: „De morbo Gallico epistolae duae Aphrodisiacae" van Luisinus, Lug. Bat. 1728 pag. 606.

De daarin gegeven meening bleef nog lang geldend en nog in 1857 verscheen een werk van SIMON, waarin men vindt: „*Syphilis: Tochter und wiederum Mutter des Aussatzes*".

LEVINIS LEMNIUS (1505—1568) neemt verwantschap aan tusschen lues venerea, elephantiasis of lepra en scorbutus. De eene aandoening zou in de andere overgaan.

De meening van PARACELSUS was, dat de ernstigste infecties zouden teweeggebracht worden door het sexueele verkeer van lepreuzen met lijders aan venerische ziekten. Hij spreekt van een combinatie van lepra met de cambucca (sjanker); de lepra cambuccina van PARACELSUS is dus wel als syphilis op te vatten.

Ten slotte is het nog noodig de satyriasis nader te beschouwen. De naam *Σατυρία* zou afkomstig zijn van ARISTOTELES uit de vierde eeuw v. Chr. en is van gelijke beteekenis als morbus Herculeus, daar het symptoom van mannelijke kracht, geslachtsdrift, op den voorgrond geplaatst wordt.

Thans nog wordt onder satyriasis (van *Σάτυρος*) eene ziekelijkverhoogde geslachtsdrift verstaan, zooals dus de oorspronkelijke grondgedachte was. In de eerste eeuwen van onze jaartelling was het oordeel wel iets anders. ARETAEUS van Capadocië (30—90) schrijft: *a Satyriasi in seminis profluvium corporis status devolvitur* („De caus. et sign. acut morb. II cap. 12: „De Satyariasi". Collectio Halleri Tom. V pag. 46).

Hieruit zien we dus, dat de satyriasis beschreven werd als behoorende tot de acute ziekten.

De meening van CAELIUS AURELIANUS uit Numidië (derde of

vierde eeuw) was: *„vehemens veneris appetentia cum tensione ob aegram corporis passionem”.*

(De morb. acut lib. III cap. 18: „De Satyriasi”. Collectio Halleri Tom. X pag. 286).

Theodorus Priscianus (Octavius Horatianus), die aan het einde van de vierde eeuw deze aandoening beschreef, meende, dat satyriasis een algemeen verzwakkenden invloed heeft, welke deze afwijking gemeen heeft met gonorrhoea en met priapismus (Müller).

Korten tijd daarna wordt door Oribasius uit Pergamus een encyclopaedistisch werk samengesteld, waarin de satyriasis zeer duidelijk gescheiden wordt van de gonorrhoea en den priapismus: *De gonorrhoea et Satyriasi: Gonorrhoea est seminis excretio invita quae continuo fit citra colis extensionem. In Satyriasi vero pudendum palpitat quem ad modum etiam alia corporis pars palpitatione corripitur ... Pudendum vero in Satyrisai semper arrectum moriunturque celerrime, qui sic affecti sunt .... Hic morbus raro mulieribus accidit.*

(Oribasiï Sardiani synopseos ad Eustathium filium libri novem J. Bapt. Rosario interprete Venetiis 1540 Collect. Stephan. IX, 39 pag. 14).

Dan is nog het oordeel te vermelden van Aëtius uit Amida in Mesopotamië, een Christen-medicus aan het Byzantynsche hof, die de beide aandoeningen over één kam scheert.

Onze landgenoot Lommius geeft de volgende definitie:

„La verge est quelquefois sujette à une maladie, dans laquelle elle est dans une tension continuelle, accompagnée d'une palpitation et d'une tintillation voluptueuse (c'est ce que les Grecs ont nommé Satyriasis).

Il y en a une autre d'une espèce différente, qu'ils appellent Priapisme, dans laquelle l'érection qui de même est continuelle se fait sans volupté et semble un mouvement convulsif”

Rosenbaum beschouwt de satyriasis als een gevolgtoestand van de paederastie. Tegenwoordig verstaat men onder priapismus (van *Πρίαπος*) eene voortdurende erectie van den penis door reflectorisch vermeerderden bloedtoevoer naar de corpora cavernosa.

Met onze hedendaagsche lepra hebben satyriasis en priapismus weinig uit te staan. Vroeger zagen we reeds, waaraan deze benamingen voor lepra hun ontstaan te danken hadden.

B. De Diagnose.

Sinds de oudste tijden was de geestelijkheid belast met het stellen van de diagnose *lepra*, om uit te maken, of de lijders moesten worden afgezonderd. Voor de oude Hebraeërs zien we dat in Leveticus XIII : 2. Dit gold zelfs voor de vorsten. Zooals bekend is moest Koning Uzia tot aan zijn dood in *beth hachophschith* wonen.

De priesters gingen daarbij zeer nauwkeurig te werk, zooals blijkt uit de geneeskundige beschouwingen van de Joodsche heilige boeken. Door opeenvolgende geslachten van Rabbi's werden nieuwe commentaren geleverd; ten deele had dit ook wel betrekking tot het ceremonieel, waarvan we ons eene voorstelling kunnen maken bij het bijwonen van de ritueele besnijdenis.

De Christenen volgden aanvankelijk het voorbeeld der Joden. Hunne geestelijken verrichtten enkele geneeskundige handelingen en ook de keuring der lepralijders. Later ging dat over in handen van eene daartoe benoemde commissie, vooral na de pauselijke bepaling, dat aan de geestelijkheid het verrichten van geneeskundige handelingen op chirurgisch gebied verboden was. In de meeste landen werd de taak der lepra-inspectie door geneeskundigen overgenomen. Daarbij werd ook van de ervaring der lepralijders zelven gebruik gemaakt, zooals wij in het volgende hoofdstuk zien zullen, maar de geestelijkheid bleef toezicht houden op de handelingen van de commissie. In ons land was het onderzoek ook in handen van zulk eene commissie, die daarbij gebruik gemaakt zal hebben van de verschillende voorschriften, door bekende geneesheeren gegeven. Veelal volgde men het *examen leprosorum* van Guy de Chauliac, vermeldende verschillende *signa leprae*, die hij verdeelde in *certa* en *incerta*. Alle verschijnselen werden gewikt en gewogen, daar de uitspraak van de (meestal) beëedigde commissie voor den lijder van het hoogste belang was. Bovendien stond de commissie ten zeerste aan de beoordeeling van het publiek bloot, dat gaarne wilde weten, of de lijder lepreus was en of het geval behoorde tot den lichten, den middelbaren of den ernstigen vorm. De lijders, die ter onderzoek kwamen, waren dan ook slecht gediend met een ondeskundig onderzoeker, dus met een:

„Homme qui ne sait bien discerner
Entre santé et maladie.
Entre le grand mesellerie
Entre le moienne et le menre."

Het was er voornamelijk om te doen om den ernstigen vorm te constateeren, die tot afzondering aanleiding gaf, *diu dritte uzsetzikeit"* (BERTHOLD). Het is daarom gelukkig, dat in dien tijd lepra tot de best gekende ziekten behoorde, zooals E. LESSER in 1897 op het congres te Berlijn betoogde.

Begonnen werd dan met de inspectie van de huid; AVICENNA heeft reeds een nauwkeurig onderzoek van het geheele lichaam geeischt.

In het H. S. van REINECKE vindt men dienaangaande:

„So schol me em de kleder al ut then unde besen em an dem live: is syn hut swart und scharp alse en plucket ghos, efte is syn hud brun dat is en teken der suke"

en YPERMAN zegt verder: *„Horen huut es seer dinne ende glise ende dat namelic int voorhooft ende in dat ansichte ende in de rechtinge ghelyc oft ware besmeert . . . .*

ende ware dat men dat lyf nat maecte met watere het is haestelic droghe alse ofte dat lyf vet ware".

Bij REINECKE lezen wij:

„Syn hud is wek und wit wan me ene beghût myt koldem water, dat blivet nicht uppe eme bestande".

SUDHOFF heeft een „examen" gepubliceerd van Trinity College te Cambridge, waarin vermeld wordt: *„Fac eum exspoliari et accipe pelvum plenum aqua et projice contra dorsum ejus ita ut non percipiatis m(anum?) et si aqua non adhaerebit dorso: infectus est".*

Blijkbaar vond de proef algemeene toepassing.

Dat geldt ook voor het volgende zeer oude diagnosticum, dat afkomstig is van CELSUS, later beschreven door PAULUS VAN AEGINA en door JODOCUS LOMMIUS BURANAE nog eens uitvoerig in zijne „Opera Omnia", waarvan in 1765 de volgende vertaling werd vervaardigd:

„Voici comment on peut connoître si ces maux sont guérissables ou non. On incise la peau ou bien on la perce avec une aiguille; & s'il en sort du sang, comme nous avons dit que cela arrive le plus souvent dans l'Alphe, on peut espérer

de guérir; ce qu'on ne doit pas se promettre s'il n'en coule qu'une sanie blanchâtre & delayée. Il est également inutile de recourir aux remèdes, si le mal est invétéré; s'il attaque un grand espace, & plusieurs endroits du corps, s'il a pénétré bien avant dans les chairs, si la couleur de l'endroit affecté est fort differente de la naturelle & si l'on ny remarque aucune rougeur; enfin si la peau étant frottée d'un linge grossier ne change point de couleur".

Pontanus beschrijft het ook in het kort: *„om te versoecken of het quaet gheneselick zij / snijden (de waardeerders) in het vel / oft stekender met een naelde in: soo der bloet wtcompt so is daer plaetse van remedie maer indien daer witte vochtigheid is / soo en kon het niet gheheelt werdē /".*

De wrijfproef, was reeds door Paulus beschreven, en had dezelfde beteekenis als de volgende proef in het H. S. door Reinecke medegedeeld:

„me schol em kold water gheten twischen syne schulderen wert he darvan nicht rot — dat is en bose teken". De huidcapillairen functioneeren dus niet meer.

J. E. Polak deelt mede, dat thans in Perzië nog dergelijke proeven genomen worden naar godsdienstige voorschriften om uit te maken of de lijders rein of onrein zijn.

Vervolgens trachtte men op verschillende manieren de sensibiliteit te onderzoeken. De anaesthesie was reeds aangegeven door Albucasim en Theodoricus.

Onze middelnederlandsche clinici gingen als volgt te werk:

„ooc siin si onghevolic van den billen totten voeten ende „handen ende als men stect in tafterste van der dien met „naalden ofte met eener griffele ofte des ghelike hine ghevoel „es niet ende ondertijden den anderen luden . . . ."

„ende men mach hem wel branden dat si luttel ghevoelen „der of ofte niet".

Om het simuleeren van de ziekte te onderkennen werd het volgende aangegeven:

„Ok schol me eme syn antlad decken, dat he nicht sen „en konne und schol seggen: — ik wil dik in den vôt „steken — und steken nicht, und vraghen en: wor heb ik di „ghestecken? Sprikt he denne „in den vôt!" dat is en teken „der suke".

„Ok schol me en steken in den lutteken tôn dat he des

„nicht en sê: volet he des nicht — dat is en teken der suke".

WICKERSHEIMER beschrijft nog eene proef, die in Le Mans werd toegepast. De lijder werd op eene koude marmeren tafel gelegd, om na te gaan, of de gevoelsindrukken veranderd waren. Deze proef moest geschieden in het bijzijn van de beambten van den bisschop.

Op andere plaatsen weer werd de sensibiliteit onderzocht, terwijl de van lepra-verdachte sliep.

„Ze ontwaken niet" zeide TEN RHYNE.

Nader onderzoek van de maculae schijnt ten onzent niet veel geschied te zijn, wat daarentegen in het Oosten geregeld het geval was, b.v. bij het koopen van slaven.

HALY ABBAS wreef de vlekken in met sinau en azijn (volgens POST); indien ze bleven bestaan, werd lepra aangenomen.

Volgens E. LESSER werd in de middeleeuwen nog al eens lepra gesimuleerd. Door prikkelende inwrijvingen trachtte men namelijk huidverschijnselen te voorschijn te roepen en veranderingen aan de oogen op te wekken. Men hoopte daardoor opgenomen te worden in de leproseriën.

Intusschen legden de geneeskundigen zich meer en meer toe op het herkennen van de beginsymptomen. GUY DE CHAULIAC vestigde speciaal de aandacht op de aandoeningen der slijmvliezen van neus en mond (L. GLÜCK). Als het proces verder is geschreden, moet men als volgt te werk gaan:

„Me schol nemen enen kloveden stok und dôn em up sine nesegat und luchten em darin myt enem lichte: heft he wunden und serheit boven in der nese — dat is en teken der suke. —

Me schol em heten singen: is syn stemme heysch und scharp dat bedudet de krancheit.

Men schol nemen enen linen dok in de hand und then ere tûngen ut dem munde: vindet me achter uppe ere tunghen kimbeken alse mitte senepkorne (mosterdzaad) *ofte alse here* (gierst) — *dat is en teken der suke.*

Verder moesten de haren onderzocht worden. AMBROISE PARÉ geeft aan, dat als men een haar uit baard of wenkbrauw trekt, er met den haarwortel medekomt *„quelque petite portion de chair."*

In het Lüneburgsche H. S. staat:

„Ok schol me nemen en har ut synen winbrauen und sên

dat teghen de sûnnen: is dat har kleyne und stark alse en swinehar — dat bedudet de suke".

Een belangrijke plaats nam het bloedonderzoek in. Reeds Marcellus had in de vierde eeuw op de eigenaardigheid gewezen van de spoedige stolling van het bloed en later heeft Susruta de donkere kleur van het bloed beschreven.

Guy de Chauliac daarentegen vestigde de aandacht op het vermeerderde watergehalte van het bloed, terwijl Rogerius vond, dat NaCl snel in bloed oplost en dat azijnzuur zich er snel mede mengt. In het „Feldbuch" van Gerstorf wordt deze proef ook beschreven. Als de belanghebbende *„maltzig"* was, begon het bloed te koken en *„ueber sich zu wallen"*. Dit was ook het geval, als er scherp loog bijgevoegd werd.

In het algemeen waren er bij de schouw twee bloedproeven in gebruik, die ook door Nederlandsche schrijvers meegedeeld worden. Vooreerst geeft Yperman eene *warachtige prove: nemt haren bloet alsi ghelaten siin ter aderen ende daer op leght IIJ chornen souts, dat sout sel smelten te hans* (spoedig of te ghans).

Dat en selt niet op dat bloet van eenen ghesonden mensch". In het H. S. van Reinecke wordt de proef duidelijker aangegeven *„men schol dat nate van dem blode gheten und leggen denne en luttik soltes uppe dat blod: smyltet dat solt nicht — dat betekend de suke.*

In het reeds genoemde H. S. van het Trinity College te Cambridge staat:

„Accipe tria grana salis grossi et pone in sanguine extracto et calido post minutionem et si cito resolventur: leprosus est.

Banga en Baumann vermeldden de proef van Laurentius (Frisius), die de volgende wijziging aanbracht: hij strooit drie korrels plumbum ustum op het gelaten bloed; zinken deze geheel naar den bodem, dan is de lijder besmet met lepra.

Ook Levinis Lemnius Ziriceï (1505—1568) geeft deze proef aan. Het bloed werd uit de Vena basilica of Vena cephalica genomen.

Door Sudhoff werden verschillende afbeeldingen van de schouw gepubliceerd, welke steeds door drie personen geschiedde, van welke een de kom vasthoudt, waarin het gelaten bloed opgevangen moest worden en een tweede de flesch met urine bekijkt.

In het „V o r s t e l y c k g e s c h e n c k zien wij hoe het toeging: *„om te weten oft een man ofte vrouwe Lazerich is, soo neemt van zijn bloet ende laet dat in schoon water druppen, gaet dat te gronde so en is hij niet lazarich maer drijft dat bloet daer op soo bevint men dat hij lazerich is".*

In de zestiende eeuw werden deze proeven in ons land met groote nauwkeurigheid toegepast door mannen als: LEVINIS LEMNIUS, PETRUS FORESTUS en LAURENTIUS FRISIUS.

Zij maakten gebruik van nog verscheidene bloedonderzoekingen, die in de reeds besproken handschriften aangegeven waren, vooreerst door YPERMAN.

Bij e l e p h a n t i a.

„als hi ghelaten heeft bloet het wert haestelic dicke ende hoe men bloet meer dwaet int water hoet harder wert ende in dat bloet ligghen alse of het kleene aderkine waren ofte einden van senuwen".

Bij l e o n i a.

„dat bloet dat huten aderen comt es gheel en dunne vierschs dwelke node daelt.

ende als men dat bloet dwaet dan smeltet damperlic".

Bij a l o p e c i a:

„horen bloet commende huten aderen es dicke ende dat weert bruun ende seer tay int vercoelen".

Als algemeen diagnosticum bestond dan nog de volgende *warachtige prove: „neemt van den bloede ende wrivet in dine palmen ontwee ende merct of dat bloet vet is — dats teekin van verrotten humoren".*

In het „V o r s t e l y c k g e s c h e n c k" kan men nog eene practische proef vinden:

„Om te bekennen oft een mensche lazerich ist oft niet: laet den mensche een ader slaen ende doet het bloet wanneert gestelt is in een lynen sacxken ende wasschet ende soo dan de coornticus int sacxken blijven soo is hij onreyn."

Deze proef wordt evenzoo beschreven in het Lüneburgsche H.S.: *„me schall dat blod dan in enen linen dok und wringen dat dar dor, bliven in dem doke lütteke stucke alse herse efte penick* (wilde gierst) *dat is en teken der suke".*

In dit H. S. vindt men verder, dat bij e l e p h a n t i a:

„er blut este blygvar ofte ghelvar und alse id sy ghemenget myt erden und hanget drade tosamende wan it ut der aderen

kumpt: so me dat mer wasschet in watere, so id harder tosamende hanget unde vindet darinne lutteke aderen de synt wyt. Wan me de drucket twischen den vingeren so quisteren se alse wan men tên boghet".

Bij leonina:

„ere blod es dûnne und vleckechtig alse it myt vuncken sy bestoven und hanget langsam tosamende und wert nich hard und wan me it weschet so tovart it drade".

Bij tyria:

„ere blod wert to water und is onverdowet und is dicke und wit alse id ok asschevar sy, so me id mer wesschet, so id harder werd und wan me id entwey brikt, so is id bynnen alse dar mel edder klyge inne sy".

Onze leproloog Ten Rhijne meende, dat het bloed, dat uit de aderen afgetapt werd gemeenlijk een stinkende reuk heeft, welk verschijnsel hij niet waargenomen had bij slagaderlijk bloed. *„Het bloed is zeer dun en wanneer de ziekte tot op het hoogste gekoomen is dan doen zig klaar voor de oogen op veele witte roode bolletjes gelijkende na een geerste korn welke indien door een vergroot glas gezien worden, openingen schijnen te hebben. De weij van het bloed heeft veel overeenkomst met sap van vleesch hetwelk half gaar gekookt is, ik heb soms bloed gezien in 't geheel zonder weij".*

Raymond oordeelde in 1767 over het bloed ongeveer evenzoo: *„Dans l'état du mal le sang est converti en une gelée moulasse et livide, laquelle contient une fanie rougeatre".*

Zelfs Schönfeld zegt nog in 1857 in zijne dissertatie: „dat het uit den ader gelaten bloed zeer zwart zou zijn en soms ook met witachtige korreltjes gemengd".

Ongeveer gelijktijdig met Frisius beschreef Gerstorf bruikbare hulpmiddelen voor de diagnose. Hij vermeldt nog het neerleggen van een ei in de kom, waarin het bloed gelaten wordt; stolt het bloed daarop, alsof het op het vuur *„gesotten"* was, dan was dat een slecht teeken.

Verder had men nog een ander bewijs:

„Ok schol me starken wynetik gheten uppe dat droghe blod: werd de etik gherende alse he sode dat betekent de suke".

Karl Suahoff deelt deze proef mede, zooals ze werd verricht in de tweede helft van de XV^de^ eeuw:

Item si vis probare si vnus est leprosus aut non, minues

ei de vena mediana et statim misce in tanta quantitate acetum cum illo sangwine et fac stare. Si fiat mixtum non est leprosus, si autem non scilicet quod quodlibet maneat in parte sua, leprosus est.

Ook werd urine op het bloed gegoten; als beide stoffen zich volkomen mengden, gold dit volgens Gerstorf voor een slecht teeken:

„menget sik de nette mank dat blot — dat bedudet de suke".

In de vorige eeuw zijn de haematologische onderzoekingen herhaald. Beauven Rake, die in Trinidad lepralijders onderzocht, bevestigde, dat het fibrinegehalte in het algemeen verhoogd is.

Danielssen en Boeck hebben de pathologie in geheel andere banen geleid. Uit de bepaling van de verhouding der bloedcellen, leiden zij af, dat bij de knobbellepra eosinophilie voorkomt, wat bij den anaesthetischen vorm niet het geval zou zijn.

Het urineonderzoek ging ook verder dan eenvoudige beschouwing, zooals men zou afleiden uit de middeleeuwsche schilderijen en afbeeldingen. In het algemeen werd aangegeven, dat bij lepra de urine rood gekleurd is, terwijl de hoeveelheid gering zou zijn.

Levinus Lemnius had bovendien *„ein gewisz zeichen am wasser/also das so ich die gebrandte Aschen von Bleyhe ins Wasser thue/ und sie sich zu Boden setzet/in desselben Menschen Leibe is nichts unreines von dieser Seuche: so sie aber schwimmet / und nicht zu Boden gehet / dasz derselb Mensch den Auszsatz am Halse habe / deun es zeiget an / dasz das böse Geblüt und die Melancoley durch den gantzen Leib allbereit ausgebreitet sey."* (Vertaling van Jacobus Horstium.)

Paweletz vermeldt nog eene gebruikelijke proef om een frisch blad voorzichtig op versch-geloosde urine te leggen, witte blaasjes moeten dan ontstaan.

De kleur van de urine wordt meest als bleek beschreven bij de elephantia; ten Rhijne zegt, dat hij het met de oudere schrijvers eens is, dat

„de pis dewelke reeds van het begin der ziekte af bleekagtig gemeenlijk voorkoomt en door zijn reuk de peekel evenaart in welke de Haaring bewaart blijft".

Niettegenstaande alle genoemde hulpmiddelen faalde men maar al te vaak bij het stellen der diagnose, vooral omdat zulks

ten deele aan leeken was opgedragen. Hierover heeft FORESTUS terecht geklaagd; maar oude instellingen werden in die tijden niet licht veranderd. De geneeskundigen gingen echter evenmin vrij uit. Ook zij hebben vaak eene verkeerde diagnose gemaakt, vooral toen de syphilis zich uitbreidde. De leprozen hebben dan ook zeer terecht dikwijls geweigerd gezamenlijk geïsoleerd te worden met die onreinen, die door hen beter herkend werden als lijders aan venerische ziekten en niet als lepralijders.

Uit het volgende hoofdstuk, handelende over de schouw, zal verder blijken, welke groote beteekenis deze gehad heeft voor de herkenning der lepra en voor de kennis van het verloop der ziekte.

HOOFDSTUK V.

DE SCHOUW.

In het vorige hoofdstuk werd medegedeeld, dat in ons land het officieele onderzoek gedeeltelijk door leeken geschiedde.

Deze revisoren hadden eene zware taak. PONTANUS zegt dienaangaande:

„Ende soo veel de cranckheydt selve belanght/ gemerct de selve swaer ende duyster om te kennen is/ soo syn tot Haerlem waardeerders ende als sekere Oordeelers ghestelt/ de welcke de Leprosen den welcken in Hollandt/Zeelandt ende in het Hertochdom van Gelre in sulcke ghemeyne huysen toeghelaten worden/ sekere teeckenen te rade nemende/ besien/ ende van de ghene de welcke met waere oft niet waere melaetscheyt besmet zijn/ vonnisse gheven".

Dat onderzoek vond daar reeds sinds 1413 plaats en het Privilegie door den graaf van Holland aan Haarlem gegeven, moet niet enkel als gunstbewijs, doch veeleer als wijs regeeringsbeleid worden opgevat, daar dientengevolge alle lijders door éénzelfde commissie onderzocht konden worden.

CERTIFICATIE WEGENS HET SCHOUWEN DER MELAETSCHEN.

Wi scout scepene ende Radene der stede van Hairlem doen cont allen luden dat onse lieve ende seer genadige heer van Hollant geset ende gegeuen heeft die proue van der laserye alle syne lant van Hollant ende Zelant daer te versouken buten onser stede van Hairlem binnen den ban Adykendam in sinte Jacobs Capelle daer de laseruse luden nu ter tyt in wonen.

In kennisse ende in getuygenisse der waerheyt soe hebben wi desen brieff besegelt mit onser stede zegel hier beneden aengehangen int jaer onse Here MCCCCXIIJ des vridages na sinte Jacopsdag apostel. („Handvesten van Haarlem").

Algemeen is tot dusverre de vraag gesteld, door welke

Sinte Jacobs capelle „waer de Schou sal siin van alle Lazary".

personen dit medisch onderzoek geschiedde. Aanvankelijk verrichtten dit overal de priesters, als overblijfsel van overoude tijden, zooals dat in de heilige boeken is te vinden. Ook in Midden-Europa waren de monniken daarmede belast. Toen hun de uitoefening der geneeskunst, in haar vollen omvang althans, werd verboden, riep men de hulp van bevoegde geneeskundigen in. Steeds werden bovendien nog de lepralijders geraadpleegd, die ervaring hadden van de symptomen der ziekte. Voor Duitschland is dit bewezen door KARL BAAS, die het bestaan van een „Körperschaft" der leprozen te Konstanz in 1397 beschrijft. Ook in Parijs werden in 1400 de menschen, die men van lepra verdacht, door lepreuzen onderzocht, en niet door geneeskundigen (WICKERSHEIMER). In 1401 berustte volgens verordening van Bisschop Marquart van Constanz het recht van Begutachtung uitsluitend bij de lepreuzen en in Haarlem schijnt men zich nog lang daaraan gehouden te hebben. Thans roept men in het Oosten nog wel de hulp van lepralijders in voor het vaststellen der diagnose.

Toen Universiteiten werden gesticht, namen de geneeskundige faculteiten meer en meer die taak op zich. In ons land blijkt daar weinig van; wèl in het buitenland, en van sommige geneeskundige scholen ging daarvoor een zekere roem uit, voornamelijk van die van Salerno. Kort geleden verscheen eene bijdrage van SUDHOFF: „Zum regimen sanitatis Salernitanum", waarin een H. S. van GOTZKIRCHER wordt vermeld, bevattende Signa lepre sanguinee uit het midden van de XVe eeuw.

Ten onzent diende de schouw voor een deel om opgenomen te kunnen worden in een leprozenhuis. Meestal deed het Gemeentebestuur eene aanvrage tot het onderzoeken van den verdachte; het is Dr. CARSTENS te Breda mogen gelukken zoo'n brief in het archief op te sporen:

„Eersame wyse, devote beminde vrunden, Lysbet Gerit Staess dochter weduwe wylen Aert Wouters, onse ingeboren en ingeseten poorteresse, heeft ons te kennen gegeven, dat zij geinficieert is met sekere zeerichheyden ende qualen, daer af zij en eenige andere her beduchten, dat Lazarye soude syn, aen ons daerom versueckende brieven van recommandatie en credentie aen Uw E., ten eynde derselver soude gelieven heure infectie ende quale voors. te ondersoecken, en daer af te jugeren of deselve specie van Lazarye zy ofte niet; waerom eest, dat wij ten versuec van voors. Lysbeth onse poorteresse jegenwoordelyc scrijven aan

Uw E. vruntlic begerende, dat deselve Uwe E. deselve Lysbet onse poorteresse, houden en hebben willen gerecommandeert, en heure infectie, zeerichheden en quale te visiteren. En indien Uw E. bevinden, dat die Lazerye zy, heur daer af brieve van credentie en testimoniael te verleenen, in behoirlycke forme, om haer dan voirt te dragen en gehanteert te worden so als men Lazersche menschen behoirt te doen, daer in doende uwe caritate en procederende gelyk ghy na God en conscientie sult weten en bevinden behoirende.

Eersame, devote beminde vrunden blijft Gode bevolen. Gescreven tot Breda desen 21 Junii A°. 1560.

De Stadt van Breda aen de Eersame wyse ende voorsienige, den prochiaen ende andere / in den gasthuyse tot Haerlem, daer men onder suec doet van Lazersche menschen.

Door wie dan dat onderzoek geschiedde, blijkt duidelijk uit het volgende stuk uit het Haarlemsche oud-archief:

„. . . . . *Des soe synt voerwaerden dat die pastoer van den huyse hebben sal van elcke proeff twe stuvers en die doctoer drie grote ende die zuyrgyn een stuver ēn Heer Dirck capellaen een blanck ēn noch die gheene die in de stede gaen sal om die proeff meesters te halen een oertge. Ende van elcke halve proeff halff gelt.*"

(Register van uitgaven van het leprooshuis van 1535 –1552 Inv. O. A. Haarlem II no. 1560 fol. 3 v°.)

Ook blijkt dat uit het eedsformulier van den pastoor:

„*Dat zweer ick, dat ick proeven sal, die schoon es, schoon vuyt te geven ende die melaets es melaets vuyt te geven ēn nyemant te zeggen, dat de gemeen prouf aengaet ēn gheen briefkens vuyt te geven dan by de gemeen proufmrs ende dit ten minsten met ons drye stark zijnde, soe waerl. . . .*"

De schouw te Haarlem geschiedde dus door drie of vier personen, deels geneeskundigen, deels geestelijken; officieel echter door pastoor, doctor en chirurgijn, die den hiervolgenden eed moesten afleggen:

„*Dat zweer ick proufmr. te wesen van de zyecke des melaescheyt, dat ick zal proufven die melaets is melaets vuyt te geven ēn nyemande te zeggen dat de gemeene prouf aengaet ēn dat naer myn beste wetenscap ende me sal nyemant schouwen dan met ons drye proufmrs starck zynde.*

(Register van verschillende stukken over het leprooshuis vanaf 1520. Inv. O. A. Haarlem no. 1562 fol. 1.)

In de Zuidelijke Nederlanden was de regeling in de zeventiende eeuw als volgt:

ORDONNANTIE VAN DE WETHOUDERS DER STADT BRUSSELE BEHELSENDE DE OPRECHTINGHE VAN HET COLLEGRES DER MEDICYNEN.

Desghelycks ook soo wanneer iemant quaem besmet te worden met schorftigheydt, daer achter dencken op valt van lepra oft melaetsheydt, sal het selve ondersocht ende gheoordeelt worden bij het collegie neffens den doctoir ende churургyn deser stadt".

(Ordonnantie der magistraat van Brussel dd. 12 Nov. 1649 in: „Placcaten van Brabant 111 fol. 264.")

Het onderzoek was dus hier uitgebreider dan bij ons te lande.

De Hollandsche steden zonden regelmatig hunne leprozen naar Haarlem, wat veelal blijkt uit de stadsrekeningen.

Brielle. Rekeningen 1565—1566:

betaelt den XVI^en^ marcy Jacobmyne Jans dochter omme daermede te reysen tot Haerlem te prouve facit II sc. gr.

Rek. 1569—1570:

betaelt Arien Pieterson tot Haerlem te prouve te reysen bij ordonnantie van den gerechte facit II sc. VI gr.

Rek. 1578—1579:

betaelt den XXIII^en^ february ende gegeven de dochter van Thyelman de Metzelaer om daermede naer Haerlem te reysen om haer te laeten schouwen van de melaetsheyt halven II sc.gr.

(„de Navorscher")

en uit de „Resolutiën over de Leprozen Deel IV fol. 52":

Es Aeltgen Corenelis dochter van Cornelis Jans bierwerker tot Haerlem leproos geschouwen geaccordeert int Leprooshuys te mogen comen. (12 Mei 1601.)

en „Idem Deel IV fol. 147":

Geaccordeert de drie kinderen van Maertgen Jopsdr. die volgende d' Atestatie van de gesworens van St. Jacobs Capelle buyten Haerlem bevonden syn besmet te zijn met laserye.

Zooals uit het Haarlemsche Privelegie volgt, schouwde men daar voorloopig slechts voor de Westelijke provinciën; de Oostelijke provinciën zonden hunne leprozen meestal naar Keulen, van ouds gerenommeerd voor een nauwkeurig onderzoek op dat punt. Men leert zulks uit eene bespreking van

Otto von Bremen over 174 Lepragutachten van de Keulsche Universiteit (van 1491—1464). Voordien had de bezichtiging plaats: *„zu melaten"*. Indien de ziekte vastgesteld werd, gaf de koster van het huis een „zieckbrief" mede (O. Schell).

In de „Kroniek van Arnhem" (van Hasselt) lezen wij, dat in 1437 eene bepaling werd gemaakt voor degenen *„binnen deser Stad de wedersien werden van Lazeryen voor midvasten tot Coelne trecken ende laten besyen."*

Hetzelfde gold voor Groningen: zooals te vinden is in den stichtingsbrief van 24 Juny 1434 van het Lazarus-Hospitaal te Helpman (R. K. Driessen) *„so mocht men en wysen toe Coilne um proeven te laten ende breve daervan te brengen."*

Dat de schouw in ons land echter niet alleen in Haarlem plaats had, blijkt o.a. uit de „Kerkelijke Geschiedenis en Outheden II 224", waaruit men ziet, dat in Eiteren de lijders uit het Sticht geschouwd werden. In die plaats stond eene beroemde kerspelkerk met een wonderdadig Onze Lieve Vrouwebeeld, waarheen van heinde en ver de geloovigen kwamen. Dit was daarom ook eene verzamelplaats voor de leprozen, die daar een machtig gilde gevormd hebben.

Ook in andere plaatsen van ons land verrichtte men bij uitzondering de lepraschouw. In Amsterdam geschiedde het evenzoo ter beoordeeling voor opname in het leprooshuis.

Item / zoo wie in den huyse voorsz. komt om hem te proeven te laten van de Lazarie / die zal van den proeve ende van zijn staat geven een quartier van een Engelsche nobel / ende daar of zal hebben dat huys voorsz. die eene helfte / ende de gene die de proeve doet de andere helft.

(„Handvesten van Amsterdam I 273".)

De gewoonte in de Oostelijke provinciën om naar Keulen te gaan verminderde allengs; meer en meer werden de verdachten naar Haarlem gezonden.

„Nijmegen Rekeningen 1539":

„enen toegelaeten om zich t Harlem laeten besien off hy melaetz were 1 gld. 4 st."

Dit ziet men verder geregeld gebeuren.

In 1559 werd Peter van de Graeff uit deze stad naar Haarlem gezonden, hij moest zich als *prawender van het Sinter Claes gasthuis „laten besien van laserie. Ende soe hy een aldt*

man was is Gerrit van Essen gaende bode mit him gereist".

Tijdens het beleg van Haarlem 1572—1573 was dit van zelf onmogelijk en ging men „*den alden gebruyck na omb sich to laetten besien to Coelne van der Lazerie*".

De stad Nijmegen betaalde daarvoor aan elken lijder 2 gld.

In 1575 gingen uit Nijmegen weer 4 lijders naar Haarlem, doch in 1576 weer 1 naar Keulen.

P. Berends heeft in het oud-archief der stad Steenwijk, onder de regesten van de resolutiën en acten, aangeteekend in de memorialen, gevonden, dat op 26 Sept. 1559:

„*Barthold van Wildricht heeft in het gericht aangenomen door geneeskundige verklaringen te bewijzen, dat Rickman Wulfs lijdt aan melaatschheid en dat deze zich op zyne kosten kan laten schouwen*".

(Inv. No. 1 fol. 7 verso).

8 Oct. 1559.

Rickman Wulfs heeft aan Burgemeesters, Schepenen en Raden getoond, twee gezegelde verklaringen, dat hij binnen Haarlem werd „schone geschouwet".

Kampen, Deventer en Kuilenburg zonden de verdachten ook naar Haarlem.

In de Resolutiën van Schepen en Raad van Kampen (1623—1633) fol. 11:

„*(Die) Jovis den 27en May anno 1624 . . . . daertho men die moeder* (van de verdachte lijders) *met een teerpenninck en noetwendicheit sal versien omb op Haerlem tho verreisen ende haer tho doen schouwen*".

In Kuilenburg is nog een certificaat aanwezig van een lijder gedateerd: Haarlem 27 Maart 1738.

Breda zond zijne lijders naar Haarlem, Keulen of L e u v e n. In een geleidebrief van 11 Juli 1569 leest men: „*die van den clooster ter Banck bij Loven, ten behoeve van Gheriten van Teteringen* (oud-archief Invent. No. 2204. fol 210, copie uit het Register van procuratiën der Stadt Breda).

Middelburg stuurde reeds in 1396 en 1408 de melaatschen naar het Magdalenaklooster te B r u g g e „*om te proufven*". Dit geschiedde tot 1579, niettegenstaande het Haarlemsche privilegie, dat echter niet uitgeschakeld werd, want in 1446 ging er een leproos naar Haarlem; na 1579 had dit regelmatig plaats (1602, 1603, e.v.).

In 1621 kregen 2 personen reisgeld om zich in Leiden te doen onderzoeken (KESTELOO).

Eindhoven zond de leprozen naar Leuven, zooals blijkt uit de stadsrekeningen; eerst na 1648 gingen zij naar Haarlem.

De Leidsche leprozen kregen reisgeld om naar Haarlem te trekken.

Een voorzorgsmaatregel van de meesters van het Katrynengasthuis was het eischen van eenen „gesondtbrief". Men vindt dit in het Rekeningenboek geregeld:

1448, fol. 46, 1449 fol. 46, 1452 fol. 61.

Ook lieten zij de „besienders" van „Sinte Jacobs Capelle" wel eens overkomen (1448, fol. 46, 47, 48).

In 1555 werden nieuwe bepalingen gemaakt voor het onderzoek ter opname in het leprooshuis. Vuylbrieven, afgegeven door de „gemeen gesworenen", worden vermeld in „Inv. Elsevier I 193" en den „Catalogus van den Lakenhal No. 1208", Bibl. Ned. My. tot Bev. v. d. Gen.

Te Maastricht geschiedde de schouw meestal door stadsdoctoren, zooals blijkt uit een eedsformulier voor de leprozenmeesters van ± 1525, waarin staat, dat niemand in het leprozenhuis zal worden opgenomen, alvorens *„yerst in derselver stat van doctoren off meisteren in der medicinen van der suyckden der lazarien besmeth bevonden ende gejudiciert sin"*.

Bovendien staat in een Raadsbesluit van 10 Dec. 1658 te lezen:

„Gehoordt het rappoort van de Stadsdoctooren over de waerachticheydt van de melaetsheydt van Anna Petit".

Ook werden zij wel eens naar elders gestuurd, blijkens een Raadsbesluit van 23 Juni 1625:

. . . . . *waerdt aen den tegenwoordigen meysteren van de Leprosen geordonneert op costen derselver Leprosen Willem, soen van Jan Knorren te senden naar Hoye* (= Huy aan de Maas in België) *oft elders om geprobeert te worden oft hy daermede besmet is ofte nyet, ..."*

Mochten dus ook enkele steden hunne verdachte lijders naar elders sturen, zoo „werd toch langzamerhand de „Sinte Jacobs Capelle", het Haarlemsche leprooshuis de door geheel Noord-Nederland uitverkoren plaats tot onderzoek, welke door AMPZING in 1628 bezongen werd:

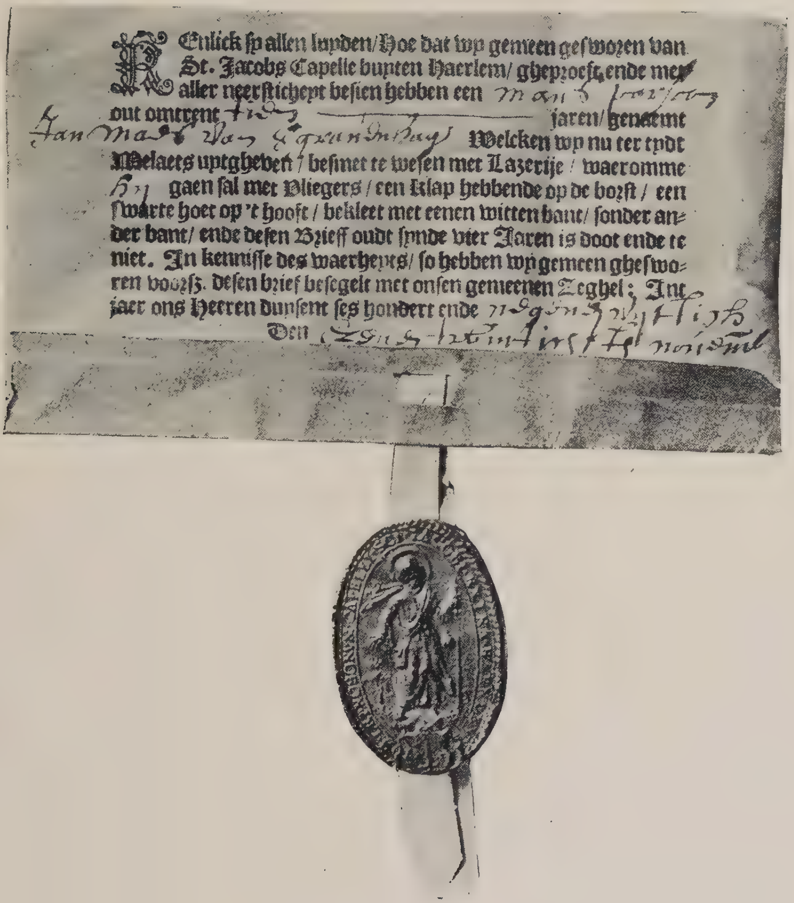

Kenlick sy allen luyden/ Hoe dat wy gemeen gesworen van St. Jacobs Capelle buyten Haerlem/ gheproeft ende met aller neerstichept besien hebben een man [illegible] out omtrent [illegible] jaren/ genaemt Jan [illegible] van [illegible] Welcken wy nu ter tydt Melaets uytghegeven / besmet te wesen met Lazerije / waeromme hij gaen sal met Vliegers / een Klap hebbende op de borst / een swarte hoet op 't hooft / bekleet met eenen witten bant/ sonder ander bant/ ende desen Brieff oudt synde vier Jaren is doot ende te niet. In kennisse des waerheyts/ so hebben wy gemeen ghesworen voorsz. desen brief besegelt met onsen gemeenen Zeghel; Int jaer ons Heeren duysent ses hondert ende [illegible]
Den [illegible]

Vuylbrief
aanwezig in het Oud-Archief van het Leprooshuis te 's Gravenhage.

't Sieken buyten Stadt daer liggen de Leproosen
Welck Huys de Graef weleer vereerd heeft en verkosen
Want daer de schou sal siin van alle Lazary
Al 't land van Holland door en Seeland ook daerby.

Indien daar de schouwers den lijder behept vonden met lepra, werd hem een certificaat verstrekt, genaamd vuijlbrief. Hiervan bestaan nog verschillende exemplaren in ons land.

Deze gaf dan recht de kenbare attributen der leprozen te

dragen, waardoor het mogelijk was zich *„gebedeld brood"* te verschaffen of opname te verkrijgen in de leproserie van de plaats van inwoning.

Tevens leest men in dat certificaat, dat de geldigheidsduur vier jaar was, waarna herschouw moest plaats hebben, als de lijder niet opgesloten bleef in eene leproserie. Was dit wel het geval, dan bleef de schouw achterwege. Dat dit werkelijk gebeurde, is te bewijzen uit de rekeningen der leprooshuizen, waarin geen posten voorkomen voor de kosten van schouwing van verpleegden. Indien de gezworenen geen lepra konden aantoonen, gaven zij een schoonbrief, waarin zij verklaren:

„dat wy geswooren van St. Jacobs Capelle buiten Haerlem geproeft en met alre neerstigheid besien hebben de perzoon genaemt . . . . . den welken wy nu ter tijd schoon uitgeven niet melaats te wesen met lazeryen.

In kennisse der waerheid &c.

Dergelijke attesten werden ook in den vreemde afgegeven. Sudhoff geeft schema's van attesten, zooals die door de Weensche medische faculteit in de XV^de^ eeuw verstrekt werden.

De „besienders" hadden een moeilijke taak en als er in jaren weinig of geen lijders ter schouw kwamen, was de ervaring niet groot. De geneeskundigen in ons land waren dan ook weinig met die officieele schouw ingenomen, die langzamerhand ontaardde.

Petrus Forestus heeft zich daar zeer duidelijk over uitgelaten.

„Nunc temporis videmus potissimum in nostra Batavia seu Hollandia, plurimos passim fieri leprosos populariter per urbes rogantes. Ut verum fateamur, non omnes illi, qui leprosorum nomine per has et vicinas regiones circum vagantur, vere leprosi sunt. Imo vix decimus illorum vere leprosus aut legitima elephantiasi correptus deprehenditur. Ob incuriam vel potius inperitiam medici illius harlemensis, cui negotium examinandi leprosos totius nostrae patriae incumbebat, pro elephantiacis et leprosis indicabantur quam plurimi qui duntaxat foeda scabie infecti vel aliquo inquinamento cutim exteriorem deturpante laborabant. nam hoc passim in mendicantibus leprosis saepe vidimus qui si bene tractarentur,

etiam facile curari possunt et jam plurimi tales a nobis persanati sunt". *)

Daelmans zegt er in 1687 het volgende van:

. . . . *om in deeze tijden van Lazarus herkent te worden zoo schijnt het genoeg te zijn, dat zij eenige quaadaardige sweragiën hebben of dat zij wat blauwagtig of geelagtig van verwe zijn,*

of dat zij wat rauw van huyd zijn met of zonder schelferingen met zeerige hoofden gequelt zijn hetwelke maar een zoorte van schurft ofte krauwasie en is maar geen Lazeryë. Zoo dat dit alles niet en is als louter bedrog."

De meening van dezen ronden Zeeuw berustte waarschijnlijk veelal op waarheid. De schouwers wisten wel, dat die aandoeningen „*allen te zaamen seer wel geneesbaar waren*". Toch werden volgens hem die bedelbrieven voor den kostenden prijs (6 stuivers) afgegeven, als de aanvragers slechts verklaarden: „*hun zeer qualijk te bevinden als zij geen gebedeld brood en aten*". Later kostte dit 12 stuivers, zooals blijkt uit de Amersfoortsche leprozen-ordonnantie" . . . . *myt ontfangenden 12 stuyvers dat den nieuwen brief weder costen soude*" (van Bemmel).

De waarde, die de leprooshuisbestuurders aan dat certificaat hechtten, werd geringer, zoodat in Leiden, Utrecht en andere plaatsen nog eene nieuwe keuring ter plaatse geeischt werd.

In 1582 was er eene vrouw in Leiden, lijdende aan *pokken* (= syphilis?), die in Haarlem *melaats* verklaard werd, doch de leproosmeesters weigerden haar op te nemen. („Gerechtsdagboek A. fol. 155 v°.").

---

*) (In dezen tijd zien wij het meest in ons Holland, dat er overal zeer velen lepreus worden, die bedelen in de steden. Om de waarheid te bekennen zijn niet allen, die onder den naam van leprozen in deze en naburige streken rondzwerven werkelijk lepralijders. Integendeel wordt nauwelijks een tiende daarvan bevonden werkelijk lepralijder te zijn of aangetast te zijn door een echte elephantiasis. Uit zorgeloosheid of liever onkunde van dien Haarlemschen medicus, bij wien de taak berustte om de lepralijders van ons geheel Vaderland te onderzoeken, werden als lijders aan elephantiasis en lepra verklaard zeer velen, die slechts besmet waren door een vuile schurft, of leden aan eenige infectie, die de opperhuid aantastte. Want we hebben dit overal vaak bij leprozen gezien, die, als ze goed behandeld werden, nog gemakkelijk konden genezen worden en reeds zeer veel derzulken zijn door ons geheel genezen.)

Reeds in de eerste helft van de zestiende eeuw werd men ontevreden over de resultaten van de Haarlemsche schouw, zoodat besloten werd de volgende verklaring af te leggen:

„Alsoe wij zieckenmeesters verhoeren ē̄n mercken nu ter tyt dat et zeer van node is, dat onse proeff der leprosye wel ē̄n naerstelicken behoert bewaert te worden overmits dat somige omleggende steden die oeck doer instigatye van hoeren medecyne om diergelycke proeff te hebben poegen te sollicyteere indien enige faute by onse proeffmeesteren in deselve proef ghesciede soe ist dat wy bevonden hebben ē̄n dagelix bevinden dat onse jegenwoerdige proefmeesters doer haer lange ē̄n guede experientye suffiegant zijn om alsulcke sollicitateurs te inpediere twelck by nieus angenomē proeffmeesters niet soe wel gedaen en soude worden, soe ist dat wy tot onse huyse proffijte ē̄n lere angenomē ghecōtinueerd aennemen ē̄n cōtinueeren mits desen den tyt van thien jaren ē̄n soelanghe dat sy luyden wel ē̄n eerlicke dienē ende hoeren eede wel bevaren die welcke wij zieckenmeesters hem luyden ofgenomen hebben dese jegenwoordige proefmeesterē behoudelickē dat bij indien die zieckem̄r enige clachten vernamē ofte verhoerde dat zij luyde haer eede niet wel en bewaerden ende niet uprechtelicke en deden, gelyck hiervoer verhaelt en is dat als dan hem luyden souden mogen verlaten sonder haer luyder wederseggen".

(Register van uitgaven van het leprooshuis van 1535—1552. Inv. Arch. Haarl. II No. 1560 fol. 3 Vo).

Voor de geneeskundigen was de diagnose trouwens niet gemakkelijk. Forestus placht de positieve en de negatieve teekenen naast elkaar op een lei te plaatsen; waren er meer negatieve dan positieve, dan nam hij geen lepra aan. Dit deed hij misschien wel op aanwijzing van oude meesters. In het belangrijke Lüneburgsche H.S. wordt dienaangaande gezegd:

Ok schol me weten, dat en mynsche desse tekene nicht al an sik en heft sunder twe efte dre efte mer, darna dat syn suke oldet und sik weret.

Men darff ok desser sukhaftigen ende nicht myden, id en sy dat er antlat van der krankheit vorschippet worde, also alse vorscreven steit van eren runden oghen und witvolen wynbranen.

Ok mach me nenen mynschen to desser suke richten umme enes tekens willen efte umme twier willen de hir vorscreven stan, want id sunt suke, de desse teken en hebbet efte twe und doch nicht utsetlich en syn.

Vorborghener tekene hebbe desse lude mer an sik de myt

desser suke beswerel synd alze de wol wetet, de desse suke hebbet".

In andere landen maakte men natuurlijk dezelfde fouten. In Wurtemberg zijn dienaangaande de documenten doorzocht; SUDHOFF heeft eene reeks van ziekten kunnen opsporen, die als reden tot afzondering gediend hebben:

„*aussaz oder erblichen kranckheit*
scherbockhischen flissigen raudt
erblichen schandlichen krankheit
gehabten gastigen raude
mit der psora starkh. (so da in naher anverwandschaft mit der lepra ist)
inficieret
eine art von lepra
gesichtskrebse."

In ons land werden zulke zieken ook geïsoleerd. Voor Amsterdam vindt men opgegeven: *quade monden ende cackhielen, het gesworrente der lusen (te verdriven), scabies en favus.* Betreffende dit laatste lijden heeft BOR in de XVIIe eeuw ongewild eene bijdrage geleverd in zijn schilderstuk, voorstellende de Regenten, eene beslissing nemende over de opname van een jongen met tinea favosa.

In Rotterdam werd ook geregeld afgezonderd voor „*het meesteren van den schoorsel van leproesjonxkens*" van WIERSUM, de Gemeente-Archivaris geeft een lijst van patiënten van 1525—1645. Zij waren uitsluitend lijdende aan hoofdzeer; toch werden zij op last van burgemeesteren „*voorzien van een vuylen brieff van de gecommitteerden van Haerlem terwijl zij na genezing voorzien werden van een schoonen brief*" (Oud-Archief).

In Middelburg werden de lijders aan *Leproosechheyt, schurdicheyt ende cravaeyge en pokkeniers* opgenomen, zooals blijkt uit de rekeningen, waarin het honorarium voor den chirurgijn verantwoord werd, terwijl daar in 1593 eene meesterse was, genaamd Janneken, die kundig was in het behandelen van een „*scordich hoofd*" oftewel het „*cuyeren van leprooskinderen*".

Alles wat onrein was, werd „melaatsch" genoemd en in de leprooshuizen werden de kuren om de kwalen te genezen toegepast.

In verscheidene leprooshuizen werden moeders aangesteld, die in het bezit waren van een recept tegen „*lazerische*" hoofden, wat voor de inrichting zeer loonend was.

Het instituut der schouwers bleef bestaan tot 1797, toen het door het „comité provincial" van Holland werd afgeschaft. Ook met den „vuylbrief" werd slordig omgesprongen; deze brieven werden wel eens aan reeds overleden lepralijders uitgereikt, ja zelfs werd er handel in gedreven.

De wijze, waarop de Haarlemsche keurmeesters te werk gingen, lokte terecht protest uit, zooals duidelijk blijkt uit onderstaanden brief van het Gemeentebestuur van Deventer van 26 November 1551.

Aldusz geschreven die Stadt Deventer aen Schoutz, Burgemeesteren Scepen ende Raidt der Stadt Haerlem, belangende die Lazaren.

Eirsame vrome wyse ende vursichtige besondersz gunstige guede vrunden. Alsoe daegelix voele ende diversche van onsen ingesetenen ende burgeren zich verluyden laiten dat Godt almechtich hem mitter zwarer krenckten van lazarie begavet solde hebben woe waill sy van ginen oiren nabueren dairmede begavet tsyn gesuspitionirt en worden. Ende dat sy waill lichtelicken, derhalve ene certificatie erwerven konnen bij den meisteren die aldair bij U Eir W.(yze) van deser zwarer krenckten ervarentheit hebben, allet der meynonge dat sy alhier in onssen gasthuyse totten krancken gestichtet, etc. woe waill so wy besorgen die selve mitter selver zwairer krenckten niet beladet synnen. Omme dat selve voir t'coemen, isz onse vrundtlicke begeren, dat U Er. W. mit aller vlith ende neerstichheit die meisteren aldair van deser krenckten ervarentheit hebbende, nyemanden van onsen burgeren noch ingesetenen enige schouwinge te willen doen, ten sy wy den selven onse voirscifften aen U Er. W. ader den meisteren verleent sullen hebben, alsz dat sy alhier van oiren nabueren gesuspitionirt worden mitter selver krenckten begavet t'syn ende dat die meisteren, die selven onse voirscrifften hebben mit aller vlith ende neerstichheit willen schouwen ende dat die meisteren tellickermaill wanneer ymans van onsen burgeren ader ingesetenen, aldair mit onse voirscrifften komen ons willen aenscriven offte die selve vry sy ader mitter selver krenckten begavet synnen. Ende so vern sy dair mede begavet synen dat die meisteren den selven verlenen willen oire certificatiën soe t'nae bevinde der krenckten behoiren sall ende dat deselve certificatiën mit eenre handt gescreven mach werden ende niet eensdeels geprint ende anderdeelsz alsz name, data ende andersz gescreven omme alle listichheit ende bedroch t'welck in deser saicken geschien mochte

voirtcommen ende verhuedet te worden want sulcke brieffkensz bij den printers offt ymansz anders lichtelicken te werven synnen ende voirtz int wyt oire name ende die data mit eene vremtde handt gescreven konnen worden.

Ende woe waill wy onsz desz ende alles guedes tot U Eir. W. betrouwen begeren nietemyn een wederbescriven antwordt van U Ert. W. wesz U Eir hierinne t'doen gelieven sall, die Godt almachtich salich ende gesondt bewairen will, gescreven op ten 26 Novembris Ao. etc. LI.

(„Boek van Memoriën. 1544—1562").

Tengevolge van die listige knoeierijen werd den 13en October 1586 door prins Maurits een Placcaat uitgevaardigd met strenge maatregelen (Hoofdstuk VI). Aanvankelijk had dit wel goede uitwerking; maar daarvoor moesten de gemeentebesturen medewerken. Wij constateeren dus vóór twee eeuwen reeds hetzelfde verschijnsel als thans, hoe meer bepalingen gemaakt worden, des te meer ontduikingen en verwikkelingen. Toen in 1632 de Regenten van de St. Jacobs Capel weer eens actief optraden, gingen zij op hun beurt de gemeentebesturen op tekortkomingen wijzen en stuurden zij een rondschrijven van den volgenden inhoud, waarvan nog een exemplaar is in het O. archief van Kampen:

Eersame, wyse, voorsienighe zeer discrete heeren goede vrunden ende nagebuyren.

Alsoo door groot verloop ende weynich naercomen van den placate op 't stuck van den leproosien, derzelver proeve ende andersints gemaeckt ende geemaneert, soo wel tegens, van de buytenlantsche ende uytheemsche lazarussen dewelcke in desen landen ten laste, van de respective godshuysen, logeren, als van die lazarussen, die in dese landen woonende op hare oude brieven veriaert ofte daer ontrent zijnde, begeeren sonder testimonie van hare woonplaetse mede te brengen, andermael geschout te werden, alles contrarie den placate, waervan wij UE. eenyge copien van dezelve by desen syn toesendende, versoekende, dat UE. tot hanthavinge, ende maintenement van de zelve ende behoudinge van de respective godshuysen, een ofte meer in uwer E. huysen, gelieft te doen affigeren, aenplacken ofte hangen, op dat selve by de respective lasurussen mach gelesen ofte naergecomen werden.

Oock dat diegene, die uyt UE, stede ofte huyse alhier werden gesonden, omme geschout ofte herschoudt te worden, behoorlyck testimonie mede werde gegheven op dat alle goede ghebruycken costuymen ende usantien werden onderhouden, ende alle misbruycken geweert ende voor-

gecomen, daer aen ons vrundtschap zal geschieden, want wij van meeninge zijn, soodanige, zonder geschout ofte harschout te worden weder te rugge te seynden, als streckende sulx tot minste coste, overlast ende schade van de respective godshuysen waer op wij ons zullen verlaten.

Hiermede eersame, wyse, voorsienige seer discrete heeren, goede vrunden ende nagebuyren, syt den almogenden Godt bevolen. Geschreven in 't comptoir van den Leprooshuyse buyten Haerlem den 30en September 1632.

Uwe goede vrunden

Den Regenten van den Leprooshuyse der Stadt Haerlem voornoemt,

P. F. DEYMAN. DERCK SCHATTER. J. BENNING.

Uwer Ed. gelieven, eenige van dese ingeslotene van de respective Leproosenhuysen van Deventer ende Swol ende andere in de provintie van Overyssel over t'senden off t'selve notificeren, op dat sy haer daer naer mede moogen reguleeren.

(Verzameling van Stukken, deel XIV, fol. 148).

Wij zien dus het leprooswezen tot eene ambtenarij worden.

In latere jaren (1650) werden de Dolhuysmeesteren van Haarlem met den schouw belast. (Allan). In voorkomende gevallen riepen zij de hulp in van den chirurgijn van het Buitengasthuis, die destijds geacht werd eene juiste diagnose te kunnen stellen. In de oude beëedigde commissie hadden twee geneeskundigen zitting. Dit was anders dan in het buitenland, waar de keuring door drie geneesheeren geschiedde.

Wustmann doet eene mededeeling over de keuring in Duitschland. In 1492 geschiedde deze door „*dreien doctoribus*".

Sudhoff bevestigt deze mededeeling en voegt er verscheidene aan toe; hij ontving ook uit Italië gegevens, waaruit blijkt, dat ook daar in de XIIIe eeuw reeds de schouw door drie geneesheeren plaats vond. Verschillende reproducties van oorspronkelijke afbeeldingen van leprozenkeuringen toonen datzelfde (H. Peters).

Sudhoff doet ook mededeelingen van twijfelachtige gevallen; de belanghebbenden moesten dan na een half of één jaar terugkomen voor herkeuring. Soms werden zij gedurende dien

tijd in een leprosorium opgenomen, soms konden ze zich vrij in de maatschappij bewegen („Archiv f. Gesch. VI blz. 149”).

Overeenkomstige gevallen publiceert WICKERSHEIMER voor Frankrijk en G. STICKER voor het Rijnland. Ook bestaat nog een „Livre des Rapports” van AMBROISE PARÉ, met een *„Rapport de Lepreux confirmé”*, waarin men leest, dat op bevel van den Procureur des Konings eene commissie van geneeskundigen over het lot van den lijder beslissen moet. In ons land waren aanvankelijk zelden medici aan leprozenhuizen verbonden; geneeskundige hulp aan arme zieken werd zelden verschaft.

Onze geloovige voorouders leerden die zorg niet uit den Bijbel, die hen tot richtsnoer was. LALLEMAND kan daarin ook geen spoor vinden van officieele geneeskundige hulp aan de arme parochianen en de priesters deden alleen maar uitspraak over het al of niet noodige der afzondering van lepralijders.

H. HAESER en E. LESSER hebben in de literatuur evenmin kunnen vinden, dat de geneeskundigen notitie namen van de lepralijders, als ze eenmaal in de leproserie waren opgenomen. Bij ons was die verwaarloozing gelukkig geen regel.

In de „Navorscher” vindt men eene resolutie van het gemeentebestuur van Brielle van 11 April 1553, waarbij: *„Mr. Thilpius werd aangenomen tot der stede doctor ende medicyn op een tractement van 6 ponden gr. vlaems, 3 ponden te betalen door de stad, en 3 ponden door den H. Geest van Sinte Katherynen te Brielle, het Zuyteyntsche Gasthuys, den H. Geest te Maerlant, 't vrouwenhuys ende de siecken.*

Daarmede werden bedoeld de lepralijders, die in Brielle toen ter plaatse geschouwd werden en waarvoor de stadsgeneesheer afzonderlijk betaald werd:

visiteerende de siecken voir elcke visitatie twee stuvers.

Ook in Kampen zal de stadsdokter de behoeftige lepralijders wel geholpen hebben, blijkens de bepaling van 1470, bij de aanstelling van Mr. ALBERT HOIJNG:

„.... of enige armen in den gasthusen syns raets toe doene hadden, dat hie sich dair goedertierenlyck in holden sal”.

(„Bijdragen Overijsel”).

In latere jaren werd dit anders en geregeld komen in de rekeningen der leprooshuizen posten voor, betrekking hebbende op de traktementen der geneesheeren, zoo b.v. te 's Gravenhage:

1 Sept. 1657.

Jacob de Bye tot chirurgyn aangesteld op 6 gld. 's jaars.
Pieter van Wouw, ordinaris Doctor, 12 gld. 's jaars.

In de eeuwen, dat geneeskundige hulp zoozeer noodig was voor de talrijke leprozen, dacht men er echter nog niet aan deze te geven. Wel staan nog verschillende bewijzen ter beschikking, dat de schouw ter plaatse door een of meer geneeskundigen werd verricht.

Levinus Lemnius, wiens boek door Jacobus Horstium vertaald werd, deelt ons mede in: *Das fünffte Buch / des dritten Theils bl. 144:*

Die Kranckheit Elephantiasis, gemeiniglichen der Aussatz genannt / ist eine abschewliche böse Seucke / daher dieselben Krancken von der Gemeine abgesondert werden / vnd in dz Feldt müssen zu Bewohnung. Vnd dieweil diese Kranckheit nicht leicht zuerkennen ist / so hat mann an viel Oertern sonderliche Arzte dazu geordnet / die sie besichtigen vnd vrtheilen.

Vooreerst vinden wij eene dusdanige mededeeling over Deventer, waar in 1380 Evert Johannesz van der Eeze als deskundige wordt aangenomen, „*dat hi di leprose lude besiin solde die binnen onse stat woenen*". Hij ontving een loon van zes oude schilden. Hij werd geassisteerd door een Twentsch edelman, jonker Van der Marck tot Everlo en diens knecht, die beiden „*vor hoer arbeyt dat sie deden, do onse stat die leprose lude hadde laten proven 16 st.*"

Ook in Kampen werden de stadsgeneesheeren soms met den schouw belast.

De Raad bepaalde in 1462, dat indien er „*vtsettsche luden*" waren, de stadsgeneesheer Mr. Jacob van Bokel hen op zijn ambtseed zou onderzoeken.

In 1470 stelde de Raad eene afzonderlijke instructie voor de stadsdoctoren vast, luidende:

Medicus,

...... *hie sal den armen lasarsschen, den hem die Raet hiet proeven, besien ende proeven ende daer geen gelt van hebben, van den rycken toe proevene redelic loen nemen.*

Soms geschiedde de schouw ter plaatse, wegens bijzondere omstandigheden, zooals bij ziekte of zwakte van den betrokkene, zoodat hij niet in staat was zich naar Haarlem te begeven.

Zoo'n geval deed zich in 1548 te Delft voor:

„Up huyden den 2den Juny anno 1548 hebben burgemeesteren deser stede geconsenteerd die meesters van de lazarusse sieken int siekenhuys tontfanghen ul. Luyt Jansz. Warmoesman doir dien hij bekent wordt by der stede meesters besuict te zyn van de lazarusse siecte sonder van noede te zijn den selven tot Haerlem te brenghen alzoe hy zeer impotent is ende nyet bequam omme dair gebracht te worden".

(Oud Arch. Mem. I fol. 46 verso).

Verder is nog te vinden in het „Prothocoll des Rhades van Deventer (1576—1582) fol. 563" (Register van resolutiën van Schepenen en Raad):

„S. en R. hebben Garberich Smekens alss besmettet mit der lazarien tot 82 jaeren veroldert synde, und gevisitiert durch Johannum Rurinck medicynen doct. und Mr. Henrich Rammelman mit die plaetze in Sanct Jorriens gasthuiss versehen, nyet tegenstaende hie sich behoerde tho Haerlem laten beschouwen. Actum in senatu den 14 February 1582".

Ten slotte vonden wij, dat in 1658 in Maastricht de stadsdoctoren rapport uitbrachten over een geval van lepra. In dien tijd werd het meer en meer gebruikelijk, dat aan de leprozenhuizen geneesheeren verbonden werden.

Dit staat vast voor Amsterdam, Haarlem, Leiden, Middelburg, Nijmegen en 's Gravenhage.

Een bewijs hiervoor is de volgende bron:

„Item noch t'zelffde syechuys verbonden te geven den chirurgyn die 't zyeckhuys dienen̄ es ende proeffmeester es alle jaers den eerste octobris vyer Karolus guldens van XL grooten vls̄ tstuck, des sal hy gehouden wesen tvoirsz zyechuys te dyenen an alle miserabele persoenen binnen den huyse wesen̄ t allen tyden als hy des versocht sal wesen breeder blyckende by den testamte van̄ voirsz. Florys van Adrichem".

(„Register van ontvangst der goederen v. h. leprooshuis van 1558—1581", Inv. O. A. Haarlem II No. 1559 fol. 14).

Voor Dordrecht moge zulks ook nog blijken uit eene opgave door M. Balen, van de stadsheelmeesters in 1675, waarbij we aantreffen Alexander de Hoog, met achtervoeging van: *„Lazarussen"*.

HOOFDSTUK VI.

OVERHEIDSMAATREGELEN TEGEN LEPRA EN LEPROZEN.

Er is veel gefantaiseerd over de maatregelen van Overheidswege, die in oude tijden tegenover de lepralijders werden getroffen, maar de bronnen, die licht zouden moeten geven over den waren aard dier maatregelen, bestaan niet meer. Toch zijn op de overblijfselen van monumenten uit Mesopotamië, in spijkerschrift gegraveerd, duidelijke aanwijzingen gevonden omtrent de vrees voor den geesel der groote volksziekte. De priesters moesten deze ziekte bezweren door gebeden en offers, terwijl de lepralijders levenslang uit de gemeenschap werden gestooten. De Kudura-opschriften aan de grenzen van Babylon geven zulks aan (K. SUDHOFF).

Deze afzondering bij de oude Perzen wordt ook meegedeeld door VIRCHOW („Archiv 1863 B, bl. 175"), en door DAVID ESSINGER, op gezag van oude Grieksche geschiedschrijvers, die dezen maatregel in hun eigen land niet kenden. Deze uitstooting, die in het Tweestroomenland ongeveer 4000 jaar geleden werd toegepast, geschiedt thans ongeveer nog op overeenkomstige wijze door de natuurvolkeren, zooals dat in talrijke reisbeschrijvingen vermeld wordt. KLEIWEG DE ZWAAN beschrijft het nauwkeurig voor de Menangkabau-Maleiers.

Ook de oude Hebraeërs hielden de lepralijders afgezonderd, waarschijnlijk in navolging van de Egyptenaren, die hen de landstreek Goshen met de stad Avaris in de Nijldelta ter bewoning aanwezen. De Hebraeërs, die het groote nut ervan begrepen, handelden dienovereenkomstig en legden die maatregelen vast in den Pentateuch.

In het derde boek van Mozes vinden wij *„hij zal zijne kleeren scheuren, zijn hoofd ontblooten, de lippen bedekken en uitroepen: „Onrein, onrein!* (Leviticus XIII : 45), en verder: *„hij is onrein, hij zal alléén wonen, buiten het leger zal zijne woning wezen"* (Levit. XIII : 46).

Vervolgens in het vierde boek van Mozes:

„Gebied den kinderen Israëls, dat zij uit het leger wegzenden alle melaatschen" (Numeri V : 2).

Dat zulks werkelijk geschiedde, blijkt uit het tweede boek der Koningen (XV : 5) en uit het tweede boek der Kronieken (XXVI : 2) *„en melaatsch zijnde woonde hij in een afgezonderd huis"*.

Hieruit blijkt tevens, dat de lepreuze koning Uzzia van de regeering was uitgesloten, want: *„Jonathan nu, zijn zoon, was over het huis des konings, richtende het volk des lands"*. Aan dezen strengen maatregel heeft men in den loop der eeuwen vastgehouden.

Stond eenmaal leproosheid vast, dan werd ook een vorst onverbiddelijk uitgestooten:

„. . . . .
und wart also ein versmaheter man
vor des Keisers hofe stan
under dieselben scharen
die da ouch uzsetsie waren".

(Büsching).

Naar eene houtsnede van Corn. Anthoniszen,
aanwezig in 's Rijks Prentenkabinet.

Iets dergelijks zien we op bijgaande afbeelding. In den loop der eeuwen zijn tal van vorsten door lepra aangetast, zoodat de ziekte zelfs morbus Regius werd genoemd.

Hoezeer de lijders gevreesd werden, kan men in de „Klaagliederen van Jeremia IV : 15" lezen.

In de tijden van den Talmud en den Gemara was die vrees reeds veel minder. Ook van Overheidswege was men iets welwillender voor deze zieken en konden zij volstaan met den uitroep: „*Parush*" (= afgezonderd). Zoo dacht ook Mohammed, bij het verkondigen van zijne openbaringen. Door Opitz wordt medegedeeld, dat in den Koran (XX : 97) wordt aangegeven, dat de lijders volstaan kunnen met te zeggen: „*lâ misâs!*", wat ongeveer zou beteekenen „gééne aanraking!"

Het huwelijk was aan de lepralijders bij de Oostersche volkeren niet verboden. Preuss deelt een geval mede uit den Talmud, waaruit zulks blijken kan. Wel werd aan de Joden echtscheiding toegestaan om zich daardoor aan de samenleving te kunnen onttrekken.

De bepalingen uit de Heilige Boeken zijn later vrijwel geldig gebleven en strekten den machthebbers van den Christelijken godsdienst tot voorbeeld. Naar gelang der omstandigheden werden de bepalingen strenger of milder toegepast.

Paus St. Siricius (384—398) stond ook echtscheiding toe. Volgens Lecouvet decreteerde Paus Gregorius II (715—731), dat lepralijders niet mochten trouwen. Zijn opvolger Gregorius III (731—741) liet de gehuwden samen isoleeren. Later stond Martinus II (882—884) weder echtscheiding toe. Paus Stephanus III (768—772) verbood in 772 aan Karel den Groote het huwelijk met de Lombardische prinses Desideria, uit vrees voor de lepra, die in haar land inheemsch was. Tevoren was in het Frankische rijk in 757 in een capitularium door Pepijn den Korte bepaald, dat aan de gezonde wederhelft van een lepralijder een nieuw huwelijk vergund werd, met toestemming van den lijder („*Si quis leprosus mulierem habeat sanam, si vult ei donare comiatum, ut accipiat virum, ipsa femina, si vult, accipiat similiter et vir* — capitularia, edid. Boretius I No. 15). Ook Karel de Groote, die de bezwaren van de ziekte voor een huwelijk zoo goed vermocht te beoordeelen, gaf in 789 een capitularium „De leprosis", dat door Lallemand uit Boretius (I No. 23) is overgenomen en gepubliceerd. Daarin is

de bepaling vervat: „*Ut se non intermisceant alio populo*". Deze bepaling was ook voor ons land geldend (VAN SCHEVICHAVEN).

In het Frankische Rijk liet Koning Rotharis de lepralijders levend-dood verklaren, terwijl hun have en goed werd afgenomen. In ons land nam men het waarschijnlijk met de wettelijke voorschriften voor lepralijders niet zoo nauw. Wel werd in het algemeen vastgehouden aan de huwelijksbepalingen van de R. C. Kerk. In een rescript van Paus Alexander III (1159—1181) werd bepaald, dat bij de minder gevaarlijke vormen er geen grond voor echtscheiding was en dat het in ieder geval het beste was, dat man en vrouw samen in afzondering gingen (RATZINGER). Op dit punt werden ook plaatselijke verordeningen in ons land getroffen. In 1426 verscheen een Privilegie van Burgemeesters en Raden van Amsterdam: „ . . . . *En moet nyemandt enich witachtich huwelic doen binnen de voirsz. huze by te verbueren syn proeven dien tyt dat hy off sy staet verbonden in huwelix verbant* . . . ." (BROUWER ANCKER).

In de latere verordening van het St. Anthoni-gasthuis kwam deze bepaling voor: „*Item / hebben de Lazarischen / die in der echt gaan binnenshuys / dat huys verbeurt.*

(Handvesten van Amsterdam I 273).

Een raadsbesluit van Maastricht van 1447 geeft de bedoeling zeer duidelijk aan: „*Op Moendaige op St. Barberendaich* (= 4 December) *wort verdragen in den gemeynen Raet, dat men nyemant van nu voertan verteenen en sal dat broet te siecken dan geboren porteren en porterssen zijn ende geynen luden sy zyn porter of vremde, die niet besieckt en zijn. Ende eynich porter manspersone wesende de in den hove te siecken wonen sal ende eyn wyf hedde, die gesont were, dat wyf en sal men by hueren man in den zieckenhof niet laten wonen. Desgelix sal 't zyn of eyn sieck vrouwe in den hove woendt en eynen man hedde, de gesondt were, denen man en sal men ouck in den hove niet laten wonen*". (W. GOOSSEN).

Evenzoo stond in de ordonnantie van het leprozenhuis van Amersfoort: „*verboden in echtschap te leven op pyne van 't huis te verlaten*". (VAN BEMMEL).

In de leprozenordonnantie van Kampen staat: „*Item die gene die in den huse woenen en sullen wyff noch kyndt volgen*".

Dat men zich daaraan werkelijk hield, blijkt uit eene aanteekening door den kerkmeester den 20sten Juni van het jaar 1563 gemaakt: „*Johan Petersz anders genoempt Houwynck affgen dancket om een summa van .... pennongen daer hy mede toe vreden is gewest want hy een huesfrouwe getrouwet hadde alsoe dat hij zijn proeven in den vursz. gasthuyse verlaten heft die nummermeer weder te moegen genyten dan alleene in den vursz. gasthuys als een ander vreemde siecke oft lazersz. te moegen koemen ende weder vertrecken na ordinancie des huyses*" (WELCKER).

Dat de bestuurderen der leprosaria zich aan deze maatregelen van orde hielden, is begrijpelijk, ook dat men er zich niet voetstoots bij neerlegde, als men door de uitspraak tot afzondering gedwongen werd tot verbreking van den huwelijksband. Toch heeft dit in verscheidene landen plaats gehad. DUPOUY publiceerde eenige documenten uit „la bibiothèque nationale". Voor ons land kan dat verschil van meening nader toegelicht worden door de beschrijving van het volgende geval, dat zich tusschen 1467 en 1470 te Kampen afspeelde, waarin Geert ten Starte, een inwoner dier stad, de hulp inroept van den Raad om zijne huisvrouw te dwingen verder met hem samen te wonen, niettegenstaande zijne ziekte:

Geert ten Starte.

Lieve heren. Soe ic bin geweest Tutrecht mit onsen meister bij drie doctoren ende als ghy wal hebt verhoirt, wt last ende beuele van U, ende angehoirt der vier doctoren eendrechtich bij hem wtgespraken, welck U verclaert is bij onsen meister ende dat ludende in manieren van woirden als ghy wal wetet, gehoirt ende verstaen hebt van onsen meister.

Mijn lieve heren, want dan alsoe is dat ic noit (nood) *heb van mynre siecten, dat mij die doctoren hebben belast te doen in der saken na rade ende na wtwisen der scrifften in medicinen om te besien off die sake alsoe gewortelt sij, dat men mij niet en solde mogen helpen, dat welcke ick bij rade van hem begonnen heb, mit onsen meister, die mij dair wal in doit om syn loen, ende voirt geerne doen wil, ten eynde bij alsoe dat ghy heren hem belast te doen na miner versoeke, anders en wil hij mij niet meer doen noch scriven, noch raden in ghienre wys, ende dat laet hij om saken hier na bescreven.*

Dat is mijn lieue heren, got betert, mijn wyff is gecomen ... seggende sy wort hairs geldes ende guedes ende dat doen die meisters ...

Hierom myn lieue heren, ik bid U van goids willen, dat ghy doch wilt consentieren ende consent geven mij te laten te doen, mit rade der doctoren, ende onss meisters principalic in desen nu ter tijt ende hem te belasten, dat hij my raden ende dienen wil om myn loen; soe dat sal behoeren, want ic een burger bin van Campen, dat welcke hij is sculdich te doen, in desen zaken te raden op syn beste alst behoirt, angesien dat ick myn lieve heren an u versoecke, clage ende begeer dit also geschien.

Ende want ic, mijn lieve heren dit mit koste vervullen moit, ende dair sonder dit niet gedaen en kan, ende dat schijnt als myn wyff ende sommige van haeren vrienden seggen, ic en sal mij niet mogen behelpen mit minen guede, ter gueder wys in der medicinen te betalen ende te besigen, dat ic swaerlic gewonnen heb mit minen arbeide, nacht ende dach, als U wal kont is wairvan mij mine siecte gecomen is ende hair begin heeft genomen wt colden ende wt ongeuallicheit, dat ic mij niet gespairt en heb, tot ghienre syt, ende dat al dairom dat ic, myn wyff ende mine kynder, mochten wat hebben te verteren in onser noit, niet wederstaende dat sy hair gemack heeft gehad, gegaen ende gestaen, geslapen en gewaict heft, na haeren wille ende begeerte, ten tide als ic om dat broit te wynnen, voir hair ende ons allen, wt bin geweest by nacht ende by dage, in regen, in snee, in blixem, in hagel, welcke waldoet zij mij loent ende noch geerne meer loenen solde, mit haere quader tonge ende mit haeren vullen woirden, off sy mochte.

. . . .

Mijn lieve heren, want aldus mit my is, ende myn wyff moet bliuen myn huisfrouwe voir god ende die werlt, dat ic mach beclagen, nadat sij haer toe mij wert heeft, ende sy van goids recht sculdich is to doen in allen manieren soe dat eenre gueder vrouwen sal behoiren mit hairen man te syn ende te verkeren, na dat alsoe behoirt ende in lieffden off oick in ongemacke, gelyck u myn lieve heren die scrifften openbaeren soilen, ende komt maken in latyn hier, in besloten en bescreuen.

Soe ist myn heren . . . dat ghy dan myn wyff in desen saken wilt soe onderwisen, op dat zy doe in desen soe dat sy hair ziele hier in qwite, want syt sculdich is te doen van goidsrecht, alle weert mit my also gelegen, dat sy seer begeren solde, na dat mij ende den minen ducht, dat ic moest woenen in 't openbaer bij der zieke menschen nochtant sy syn haren man gehoirsam van goids rechts wegen, ende te doen na sijnre begeeren. Bid om goids wille „dat ghy U hierin voirt wilt hebben na goids rechts, hair in desen saken te dwingen ende te onderwisen, mit laste ende bevele, dat u mijn lieve heren gelyck ghy my belasten te doen in mijnre saken, den welcken ic hebbe volbracht ende onderdanich geweest altijt . . .

(O. A. Diversorum E. fol. 33).

Daarbij was gevoegd een pleidooi van den rechtsgeleerde, Mr. Lud. van Veen, die in een Latijnsch betoog als zijne meening te kennen geeft, dat het wel algemeen voorschrift is, dat zij, die door de lepra zijn aangetast, worden uitgesloten uit de gemeenschap, welke gewoonte is vastgelegd in het Kanoniek recht. Echter is niet bepaald, dat een leproos van zijne vrouw moet gescheiden worden.

Hij kan integendeel vorderen, dat zijne vrouw huwelijksgemeenschap met hem blijft houden. Hij beroept zich daarvoor op het Romeinsche recht (lex 22 Digest. § 7 Lib. 24, Tit. 3).

Hij concludeert, dat de vrouw van Geert ten Starte met hem moet blijven samenwonen, daar hij vooreerst nog niet van de gemeenschap der menschen is afgescheiden (nog niet lijdende is aan den ongeneeselijken vorm der ziekte) en volgens het oordeel der doctoren waarschijnlijk daar nog voor behoed kan worden (door de in te stellen behandeling). Moest die afscheiding in het ergste geval toch gebeuren, dan zou de vrouw toch het huwelijksleven met hem moeten blijven deelen (Zie „Bijdragen Overijsel 1880 VI 278”).

Dat laatste was natuurlijk de quinte-essence van de geheele zaak. Waren de echtelieden het eens geweest, dan zouden zij, als welgestelde lieden, een eigen huisje hebben kunnen bouwen in den melatenhof; zooals elders ook geschiedde.

Practisch genomen, kon dispensatie van het algemeene echtscheidingsverbod gegeven worden, als de lijder alleen in een leprooshuis werd opgenomen. Dit alles was overeenkomstig de voorschriften van de Katholieke Kerk en gold dus algemeen voor ons land, dat toen geheel katholiek was. Ingewikkelder werd de zaak na de Reformatie.

In verschillende steden hebben zich later over deze kwestie moeilijkheden voorgedaan, o.m. te Nijmegen. In een Raadsbesluit van 20 Sept. 1592 komt voor:

„Zekere melaat, een ommelantsche dochter getrouwd hebbende, alsmede drie andere melaten achter het hof wonende, gelast naar Haarlem te reizen om aldaar schijn en getuijchnisse te brengen van heuer suijver ofter onsuijverheitt, om 't selve gedaen bii miin heeren ten respecte van heuer woonplaetse gedisponeert te worden nha behoeren”.

Deze reis van den juist gehuwden lepralijder is niet van belang ontbloot, aangezien bij besmetverklaring zijn huwelijk

ongeldig verklaard werd door de Gereformeerde Kerk, die aan het einde van de zestiende eeuw oppermachtig was geworden.

Die ongeldigheidsverklaring was het resultaat der provinciale Synoden, vooreerst in 1579:

Art. 10. Op de saecke van Aecht Symoens dochter, . . . met een Lazaro wechgeloopen, die tsamen malcanderen in schyn van huwelyck belooft hebben, is geresolveert met de meeste stemmen, dat deselve beloften gheen huwelyck en maecken. (*Acten in de Synodaelsche vergaerderinge . . . . Mey anno XV^cLXXIX*, in Reitsma en van Veen).

Duidelijker sprak de Synode van 1595, te Gorinchem gehouden, zich uit:

Art. 30. Wt oorsaecke van eenen melaetschen, woonende tot Bredae, die begeert te trouwen, is voergestelt, dat men tselve den heeren Staten remonstreerden (tegenwerpingen maken).

De Synode van Delft van 1596 te Delft gaf daarover eene nadere verklaring.

Art. 14. Op het 30° art. van de melaetsche wert verstaen, dat denselven niet toegelaten en sal worden te trouwen sonder consent van de magistraten ende vaders, daeronder sy staen.

De voorafgaande gevallen handelen over een nog te sluiten huwelijk, ontbinding er van was echter ook mogelijk:

Wanneer een van de parthien bevonden wert besmet te sijn met de melaetsheid (*Art. 13 Appendix ad sijnod. Goesanam de anno 1597, in Acta* Reitsma en van Veen).

Later is dit huwelijksbezwaar ook wettelijk geregeld, wat echter eerst geschiedde in de zeventiende eeuw, toen samengesteld werd een:

Echtreglement over de Steden ende ten platten Lande . . . In date den 18 Marty 1656.

Art. XLIX: „Geen melaetsche sullen immermeer met ghesonde Persoonen die noyt melaets geweest zijn mogen trouwen, noch ook melaetse met melaetse, niet anders als met consent van de Magistraten ende Buyte-Vaders daer sulcks mochte voorkomen. Op pene van banissement". (Groot Placaetboeck II 2439).

In het algemeen zal men hieraan de hand gehouden hebben, onmiddellijk volgde daarop dan ook het:

Echtreglement over de steden, gelegen in Brabandt, onder de gehoorsaemheidt van desen staet,

waarin een gelijkluidend *articul XLIX.* (Paringet).

Toen was dus niet meer mogelijk, wat we in 1574 zagen gebeuren, toen een huwelijk voltrokken werd tusschen Peter Thomasse, leprosus, en Griete Gaers, waarbij twee leprozen als getuigen optraden (Dr. M. E. HOUCK).

Vóór de zestiende eeuw zijn weinig wetten, het leprooswezen betreffende, gemaakt. Zooveel te meer heeft de R. C. Kerk zich het lot der arme lepralijders aangetrokken, daar zij eene zeer bijzondere plaats in de kerkelijke gemeenschap innamen. Van ouds hield men lepra voor eene bijzondere bestraffing voor Godslastering, voor afdwaling van het goede geloof of wegens verzet tegen de gestelde machten. Men oordeelde meestal overeenkomstig Jesaja LIII : 4 . . . . *„doch wij achtten hem, dat hij geplaagd, van God geslagen was"*.

Men verkrijgt dan de: *„aller wirste diu dritte uzsetzikeit"* (BERTHOLD in: KOTELMANN). Dit behoefde geen lichamelijk lijden in te sluiten; als zoodanig is door velen de melaatschheid volgens het Nieuwe Testament beschouwd. De genezing kwam tot stand door met overtuiging terug te keeren tot het ware geloof. Zoo kunnen ook de wondergenezingen verklaard worden, voornamelijk door de Evangelisten verricht (MARG. TABOR).

Op dezelfde gronden is ook aangenomen, dat de lepra, welke op het concilie van Ankyra in 314 besproken werd, slechts eene religieuse afwijking was. Volgens FAY werd daar besloten, dat de lijders zich moesten ophouden in een afzonderlijk deel van het kerkgebouw; in navolging van de voorschriften uit den Talmud (J. PREUSS). Een dergelijk voorschrift was in 1547 nog voor de lepreuzen geldend; *„de arme versmade lude die nyet bruken ende moeghen der ghemeen kerken"*. In de Groote of St. Michaëlskerk te Zwolle was er bij een der portalen een melaatschenhuisje. Hierin moesten, blijkens eene kerkrekening van 1584, de leprozen, door een hekwerk van de gezonde kerkbezoekers afgescheiden, den dienst bijwonen, of hunne kerkelijke plichten vervullen (VAN OMMEN KLOEKE).

Ten tijde van de eerste conciliën waren lepralijders toch stellig zieken en in de latere conciliën is zeer zeker beraadslaagd omtrent de houding, die de Kerk moest aannemen tegenover deze beklagenswaardige menschen. Eensdeels meende men daarmede een godsvruchtig werk te doen, maar overigens zal wel een practisch oogmerk zijn nagestreefd, namelijk door het verzorgen, controleeren en isoleeren der besmettelijke

parochianen, of zelfs van wildvreemden, de gezonden tegenover last en gevaar te beveiligen. Het concilie van Orléans in 549, hetwelk het belangrijke besluit: „*De sustentandis leprosus*" nam, bepaalde, dat de zorg aan de bisschoppen werd toevertrouwd:

„*Tout évèque est tenu de procurer sur les ressources de sa maison les vivres et les habillements à ceux de ses diocésains, qui souffrent de la lèpre, tant à la campagne qu'à la ville* (Kurth, uit Mansi IX pag. 134: „Actis concilii Aurelianensis V, canon XXI, tom. II a, pag. 1447").

Het derde concilie van Lyon in 583 vaardigde een belangrijk decreet uit, vervat in de „actis concilii Lugdunensis III canon VI, tom. III pag. 455 en 456" (Mansi IX pag. 943). Lepralijders mochten zich niet meer vrij onder de andere menschen bewegen; daarvoor moest eene registratie der lepralijders plaats hebben; iedere diocees moest een eigen plaats van afzondering hebben en de bisschoppen moesten voor de kleeding en voeding zorgen (Weyden).

De besluiten van de conciliën hadden geen bindende kracht, maar konden aanleiding geven tot het uitvaardigen van een Pauselijk decreet. Gregorius I (590—604) plaatste zoodoende de lepralijders nogmaals onder bescherming van de Kerk (Zambaco). Sindsdien hielden de priesters zich misschien wel eens te streng aan de voorschriften. Men dient echter te bedenken dat de lepra zich in sommige landstreken sterk uitbreidde. De wereldlijke vorsten gingen daarom ook wetten maken, waardoor de belangen van de ongelukkige lijders wel in het gedrang raakten, daar ze als het ware vogelvrij verklaard werden. Op het concilie van Worms in 868 werd daarom den priesters nog eens aangemaand hunne zorgen vooral aan de „*leprosi*" te blijven besteden; wèl moesten ze geïsoleerd worden, maar ze hadden recht op geregelde en behoorlijke hulp (canon XXXI, Mansi XV pag. 875). Deze hulp was in die tijden voornamelijk eene geestelijke; gelukkig echter dat betere tijden zouden aanbreken! De conciliën in de negende eeuw hielden zich bezig met de wenschelijkheid van het stichten van hospitia in het algemeen en xenodochia in het bijzonder; terwijl de synode van 847 te Mainz bepaalde, dat een vierde deel van de kerkelijke belasting voor de armen en leprozen besteed moest worden (E. Michaël). Wèl hadden al deze besprekingen slechts plaatselijke beteekenis, maar ook

in ons land vonden zij weerklank. De vertegenwoordigers van het aartsbisschoppelijk gebied, waartoe Nederland behoorde, bespraken op de conciliën van 816 en 836 de noodzaak der hospitiën en lobotrophia, terwijl op het concilie van Aken, in 876 gehouden, werd bepaald, dat $^{1}/_{10}$ van de inkomsten van de Kerk voor dat doel bestemd moest worden (KALENDER PROTESTANT 1858).

Overigens waren voor de geheele katholieke wereld de besluiten van de Lateraansche conciliën van kracht. Vooral het derde algemeene concilie van 1179 stelde uitgebreide maatregelen voor (opgenomen in tom. VI part. II pag. 1825, en „Appendice ad actis concilii Lateranense III cap. IV, part. XXXVII"), tot handhaving van reeds gegeven voorschriften. Bovendien was er aanleiding tot de afkondiging van een decreet door Paus Alexander III (1159—1181), neergelegd in cap. XXIII, tom. VI, part. II van de genoemde acta concilii, behelzende de verplichting tot het stichten van een leprosorium met kapel op plaatsen, waar een zeker aantal lijders werden aangetroffen, die gedwongen waren in afzondering te leven. Die beslissing werd nader bevestigd door een speciaal rescript van Paus Lucius III (1181—1185) (VAN ALPHEN).

Sindsdien zijn gelukkig op verschillende plaatsen leprozenhuizen gesticht. Volgens DU CANGE en CALMET zou het totale aantal in Europa 19000 geweest zijn. Al mag dit aantal zoo goed als zeker niet volkomen juist zijn, zooals IWAN BLOCH, G. PERNET, SIMPSON, EHLERS e. a. beweren, het bewijst toch, dat er voor de lepralijders steeds beter gezorgd werd. Op voorstel van het concilie van Reims in 1148 werden zij geheel vrijgesteld van het betalen van belastingen aan de Kerk (WETZER u. WELTE). Later werd ditzelfde nogmaals besloten op het concilium Nugaroli in 1303 (canon XVII, zie RATZINGER).

Intusschen begon de burgerlijke Overheid zich meer en meer met de lepralijders bezig te houden en een werkzaam aandeel te nemen in het schouwen.

De R. C. Kerk bleef echter de leiding in handen houden. Zij bepaalde, dat niemand voor de experts gebracht zou worden zonder een geleidebrief van het kerkelijk hoofd der parochie, waartoe de lijder behoorde, overeenkomstig het bepaalde van het concilie van Poitiers (LECOUVET). Bovendien hield de geestelijkheid ook het oog op het strenge naleven van de bepalingen

omtrent het afzonderen. Paus Clemens IV (1265—1268) beval de geestelijkheid, dat zij op alle lijders dwang moest uitoefenen, om zich te laten opnemen in een hospitaal. Dit was in ons land wel zeer noodig, daar geen officieele dwang daartoe bestond.

Bij voorkeur moesten de leprozen in de hospitiën der Lazaristen worden opgenomen. In ons land is daarvan nooit veel gekomen; hier was slechts in Haarlem een klein klooster voor de Lazaristen, dat nooit tot grooten bloei kwam en reeds in de veertiende eeuw aan de Sint-Jansorde overging. Die gedwongen afzondering was overigens niets voor ons land, omdat zij gepaard ging met zeer onaangename en strenge ceremonieën, die aanleiding gegeven hebben tot menige uiting van ontzetting van fijn besnaarde zielen.

Zeer mooi is dit weergegeven door LONGFELLOW in „The golden legend" en door FABER. Deze laatste zegt het zoo juist:

„Nie war ein Trost mit schreckensvoller Drohung,
So sehr vermischt, wie eines Menschen Hoffen
So sehr mit Erdenfurcht vermählt als dann
Im Ritus derer, die der Aussatz traf.

Gelukkig, dat deze Separatio leprosum slechts een kerkelijk gebruik was en niet een bevel van den burgerlijken wetgever (HURTER), wat wel het geval was in Gallië (OTTO MÜNCH)!

We mogen dus aannemen, dat de toepassing eene milde was en meer beoogde om, door het vestigen van de aandacht op den ongelukkigen lijder, het medelijden van de burgerij op te wekken. De ritus was, vooral in Frankrijk, zeer uitgebreid, doch ook in ons land hield men zich aan voorschriften, die in het algemeen op het volgende neerkomen: Als eenmaal *„onse geboeren burger puerlicke om Goedeswillen, want hie van Godt den Heren mit die lazarie begavet is ende gescouwet is tho Haerlem in Hollandt ende daer een besegelt schijn van vertoent heft"*, dan werd de dag van de ceremonie der afzondering vastgesteld. Dan begaf de priester zich in roket en stola en voorafgegaan door dienaren met kruis en wijwater, naar het huis van den patient. Deze wachtte daar den stoet af in een zwart kleed. De priester sprenkelde wijwater, onder het bidden van „asperges me" en hief daarna het „de profundis" aan. Daarna ging hij, voorafgegaan door den kruisdrager en gevolgd door den zieke en belangstellenden, in optocht naar

de parochiekerk, onder het zingen van het „liberia" en boetpsalmen. Aan de kerk gekomen, werd de lijder nogmaals met wijwater besprenkeld en daarna naar het altaar gevoerd, waar een mis werd opgedragen, als voor een doode. Daarna ging de priester over tot de wijding van de voorgeschreven voorwerpen, die de leprozen in hunne afzondering meekregen:

een kemelharen bovenkleed,
een kemelharen muts,
een paar handschoenen,
een aarden vat,
een houten nap,
een korf en een klapper.

Vervolgens gaf hij den melaatsche een aalmoes, welk voorbeeld door de aanwezigen gevolgd werd, als symbool van zijne toekomstige levenswijze. De processie begaf zich dan naar de plaats van afzondering van den lijder, die intusschen wel doordrongen geweest zal zijn van den ernst der maatregelen (MEYS). De vrouw mocht den man in zijne afzondering volgen, verscheidene voorbeelden zijn daarvan bekend.

Wij zagen reeds, dat het huwelijksvraagstuk niet door alle Pausen gelijkelijk beoordeeld werd, evenzoo ging het met de kinderen van lepralijders. Reeds Paus Siricius (384—398) heeft bepalingen gemaakt voor hunne verzorging. Algemeen werd het gewoonte, dat kinderen, die vóór het uitbreken van de ziekte geboren waren, aan derden ter verzorging werden toevertrouwd, terwijl later geborenen de afzondering bleven deelen.

Toen de lepra een minder ernstig karakter verkreeg, nam ook de waakzaamheid van de kerkelijke Overheid af. Op het concilie van Vienne in 1311 werd er reeds op gewezen, dat de rectoren de zorg voor de leproserieën verzuimden (ALBERDINGK THYM). Toen kwam men tot het inzicht, dat men beter het bestuur aan leeken in handen gaf. Deze hebben zich daârna op verscheidene plaatsen tot broederschappen verbonden, om beter in staat te zijn stoffelijke hulp te geven aan de zieken.

De opbloei van het religieuse gevoel in de toen volgende eeuwen vindt weerklank in de beslissingen van volgende kerkvergaderingen, die opnieuw bepalingen ten behoeve der arme leprosi voorstelden. Het concilium Vaurense van 1368 besliste, dat de lepralijders met bijzondere zorg als „door God gewijden behandeld zouden worden" (RATZINGER).

Velen hebben dit voorschrift zoodanig opgevolgd, dat zij de leprozen vertroetelden, zooals slechts van echte hystericae te verwachten was en waarvan tooneelen als van St. Elizabeth het gevolg waren. De Middeleeuwsche dichter laat hen dan ook zeggen:

. . . hoe salich hy waer
die lazarus mochte wesen!

(Liedekens Boeck.)

De burgerlijke Overheid bemoeide zich in ons land aanvankelijk weinig met de lepralijders, die geen reden tot klagen hadden over gebrek aan weldadigheidszin. Toen echter meer en meer kloosters gebouwd werden en deze vele inkomsten tot zich trokken, kwamen de gasthuizen in het gedrang. Daarom moesten reeds onder de regeering van Graaf Willem VI in 1411 maatregelen genomen worden ten behoeve van de zoogenaamde Godshuizen. Korten tijd daarna kwam het vroeger reeds genoemde belangrijke besluit om de lepraschouw voor het geheele Graafschap te Haarlem te doen geschieden (Privelegie van Graaf Willem VI in: „Handvesten van Haarlem").

Deze vorst gaf ook op andere wijze blijk de nooden der gasthuizen te kennen. Op 27 Sept. 1415 gaf hij de vrije visscherij op de wateren tusschen Amstelredam en de Ypesloot (van het Y naar den Diemerweg: Winkelmeyer) in eeuwige erfpacht tegen 5 ℔ 's jaars aan het *Synte Nyclaes-Gasthuus* (later genoemd St. Anthonis- of leprozengasthuis). Reeds Albrecht van Beyeren was in 1388 de lepralijders tegemoet gekomen door hen toe te staan de *„geringde verckens"* te mogen weiden op den zeedijk tusschen Amsterdam en Muiderberg.

Dezelfde Graaf Willem gaf in 1411 nog een ander privelegie: *„Item dat men voort meer geenen Gheestelycken luyden Cloosteren/noch anders geestelycken huysen/maecken/bespreecken/erven/noch oock koopen en sal moghen/eenige leggende Erve/staende Timmeragie oft Renten/ binnen onser Stede ende vryhede van Amsterdam ghelegen/uyt ghenomen den Prochi kercken ende gasthuysen binnen den selver onser Steden ende vryheden voorschreven".*

(Privilegi Boeck fol. 22 A° 1411, 4 Nov.)

Ook de vorsten van het Bourgondische Huis hebben op dezelfde wijze getracht de leprooshuizen te beschermen tegen den toenemenden rijkdom der kloosters. Op 28 Oktober 1446 verscheen een:

„Placaat jegens 't verkrijgen van geestelyke goederen Philips &c:

Want binen onsen Landen binnen korten jaren gefondeert zijn . . . . . sooveel kloosteren . . . . . soo ist . . . . . dat een verbod van erflating uitgegeven wordt . . . . .”

(„Groot Placaetboek I colum. 1470”.)

Zelfs verscheen op 20 Maart 1524 een:

Placaet van Kaerle, bij der gratie Godts, enz. enz.

„. . . . . Waer by geordonneert wert dat alle Godtshuysen, Gasthuysen, Conventen ende andere Geestelijke Lichamen, alle Leenen, Goeden, Landen, Renten, niet geamortiseert zijnde, uyt hare handen doen, opte verbeurte van de selve: Noch voortaen gelycke goederen te aanvaerden of t' ontfangen . . .”

(„Gr. Placaet Boek I col. 1588”).

Op 16 October 1531 werd dit verbod nog eens opnieuw uitgevaardigd („Gr. Pl. boek II col. 2974”), met de bedoeling om de erflatingen, speciaal aan de kloosters gedaan, te voorkomen. De gasthuizen zouden hierdoor ook een groot deel hunner inkomsten missen, zoodat een „Speciaal Privelegie” ten hunnen behoeve is gegeven in 1536 door Karel V.

„Also van weghen die . . . . Leproos Meesteren der Stede van Amstelredamme ons is verthoont geweest/hoe sy/van henluyden jaerlycx boven haerluyder inkomste ende profyten tot onderhoudenisse van den armen miserabelen persoonen/aldaer wel ten achteren komen . . . . ./daar by diezelfde Toonders verklaert syn geweest incapabel van eenige immobilen ofte erffelycke goeden te besitten. (tengevolge van oude Plakaten.)

So bidden sy ons/te mogen ontfangen alderhande legaten/enz. So ist/dat wy/den voorsz. Leproos Meesteren/hebben geoctroyeert dat sy van nu voortaen sullen moghen apprehenderen ende ontfangen alderhande Legaten ende besprekken . . . . Ghegeven in onse stede van Brussel op den sesten Decembris Anno vijftien hondert sessendertigh.

(„Handvesten der Stad Amstelredam, I 269”).

Gelukkig voor de leprozen, werden die schenkingen nog in ruime mate gedaan!

Bovendien bleef het nog steeds aan de bewoners der leprooshuizen toegestaan om te bedelen, wat moest geschieden overeenkomstig locale gebruiken.

Deze regeling gaf van oudsher moeilijkheden, vooreerst door-

dat men zich uitgaf voor leproos en aldus gemakkelijk aan den kost kon komen; maar tevens werden langs de wegen vele geestelijken aangetroffen, die door de Rijksregeering als gevaarlijke personen beschouwd werden uit politieke of religieuse overwegingen, die zich voordeden als pelgrims, bedelend voor de leprozen. Verschillende ordonnantiën werden daaromtrent uitgevaardigd:

„Placcaet beroerende, dat alle ledichganghers ende Rabauwen ende andere gaende in pelgrims ende Lazarus habytē hen binnen acht dagen versien uyten lande op pene van apprehensie, van date dē XXVIJ Martii XVCXX fol. 73 v°.

(Memoriael-Boeck van Mr. Arnoult Sandelyn, Griffier).

Bovendien nog een dergelijk Plaecaat van 3 December 1526, *„beroerende dat men gheen Religieusen sal laten passeren binnen Hollant sonder te vertoonen brieven van haer obedientie noch Lazarissen sonder te vertoonen van waer sy ghecomen zijn . . . . .”*

(Idem, fol. 198 v°.).

Vervolgens:

„dat gheen trawanten ofte vagabonden gesont van lichaem in Hollandt sullen moghen gaen bedelen”. (27 Mei 1530, Memoriaelboeck van Mr. Jan de Jonge, griffier van den Hove van Hollant fol. 18).

Niettegenstaande deze voorzorgen werd echter vooral het platte land nog steeds overstroomd door bedelaars, die zich als lepreuzen voordeden. Het werd dan ook noodig daartegen een streng verbod uit te vaardigen. Dit geschiedde wederom door Karel V.

Ordonnantie op de Bedelaers ende Lasarussen.

Placcaet van syne Majesteyt Carolo Quinto ghesonden aen de Landen:

Eerst dat niemandt het zij mans of vrouwen / hem en vordere van nu voortaen te bidden of aelmoessen te begheeren / . . . . uytghenomen ende hieraf ghereserveert den Religieusen Mendicanten / de ghevanghene ende Lazarussen / dewelcke om aelmoessen sullen mogen bidden / soo sy ghewoonlyck zijn, hebbende de voorgeschreven Lazarussen heure Hoeyen Handtschoenen / Mantels ende andere teyckenen soo dat behoort. Op conditie soo wanneer sy heur water sullen willen maken / dat sy uyten Volcke

sullen gaen / op de poene in ghevanghenisse gestelt te worden / te Water ende Broot / ter discretie als vooren.

Stadt van Brussele den sevensten Octobris in 't Jaer 1531.

(Gr. Pl. boek I 470", „Charterboek van Vriesland II 598").

Dit voorschrift gold voor het geheele Rijk en het was de bedoeling er met kracht de hand aan te houden, zoodat deze Keizerlijke Ordonnantie in de verschillende Staten van Holland, Friesland en Utrecht werd afgekondigd, terwijl in de gemeentelijke verordeningen overeenkomstige bepalingen werden gemaakt.

Tot dusvere waren de maatregelen niet zoo streng geweest, daar het meer oude vaste gewoonten waren, door de kerkelijke overheid ingesteld, waaraan deze, met zachten dwang, de hand hield.

Van ouds golden de volgende voorschriften:

De melaatsche kan niemands leenman zijn.

Nooit als getuige optreden.

Niemand voor het gerecht dagen.

Geen goederen beheeren.

Niets weggeven.

Niets vervreemden.

Niets erven.

Een voorbeeld van dit laatste vinden wij in het volgende regest:

„Dirrick Engbertsz Bisschop, als kerkmeester van St. Geertruiden Gasthuis, van wege Grete Dissels nagelaten zoon Jan Bruinsen die Lazarus is en van wege het gasthuis uitbesteed is en Johan Jacobs als momber van Grete Dissels dochtertje Henrica Bruins ter andere zijde hebben ten overstaan van Toenis Steenberch en Arent van Ruitenburch als provisoren van dat gasthuis voorloopige deeling gehouden van Grete Dissels goederen".

(O.A. Kampen, Charters en Bescheiden, deel IX bl. 49, No. 6942, 16 Nov. 1631).

In de Ordonnantie van Karel V, van 1531, wordt gesproken over de kleeding der leprozen en over andere herkenningsteekenen.

Hiertoe behoort ook de „staf", die diende om de zaken, die zij wenschten te koopen, aan te wijzen, zoodat direkte aanraking vermeden werd:

„Item nyemant en sall anders gheen staff langher draeghen

dan daer men eynen hont mede maeten kan ind mede over eyn vonder gaen kan, ind daer en soll gheen langer yser yn wesen dan eyn hantbreet ind so nae by malckanderen dat men daer eyn eye op leggen kan ind gheen mess meerder dan eyn paslick broetmess . . . . . .”

(„*Articullen*”, v.h. Zutphensche leprozengilde).

Meestal werd hen het dragen van een mes geheel verboden.

Item / zoo zal niemand die in den huyse voorsz. woont seharpoorde messen dragen.

(Handvesten van Amsterdam).

. . . . „*geene scherpoorde messen ofte priemen. . . .*”

(Ordonnantie Amersfoort.)

Werden in 1531 maatregelen genomen tegen het bedelen door gezonden en tevens om de leprozenbedelaars te beschermen, de lediggangers wisten toch wel raad en kleedden zich geheel als echte leprozen. In 1547 werd daaraan paal en perk gesteld; terwijl tevens bevolen werd, dat ieder leproos moest blijven n z'n geboorteplaats, zoodat het bedelen door vreemde melaten verboden werd:

Bij den Keyser

. . . . . *Al is 't soo, dat in onse voorsz. Landen van herwaarts over, en in allen, ofte immers den meesten deel van de Steden, Voorgeburgten en Dorpen van dien en elders ten platten Lande, diverse huysingen, woonsteden en andere plaatsen gemaackt en gefondeert zijn, om aldaar de Melaatsche menschen te ontfangen en onderhouden, mit welcken eenen ygelyck van dien wel behoorde syne woonstede te houden, ter plaatse en in 't Quartier, daar hij gebooren is, sonder elders onder 't gemeyn volck te hanteren, verkeren, of woonen; des nochtans niettegenstaande is t' onser kennisse gekoomen, dat de geene, die met laserye, of melaatsheyd besmet zijn, soo wel vreemde, als andere, dagelijks komen in onse voorsz. Landen van herwaarts over, t' samen vergaderende, en gaande van d'een Land en Stede in d'andere, sonderlinge dat sy hanteren en verkeren metten anderen schamelen luyden soo wel jonge als oude, van dewelke een groot deel, mitsgaders hun huysvrouwen en kinders lichtelycken van den melaatsheyt geinfecteert en besmet worden souden, hen daar af te myden, om by dien middele, soo wel te bevroeden is, nadien zij gevisiteert en verwesen zijn, te bet en vryelycker te mogen mendiceren,*

en hun brood bidden, gelyk andere melaatsche menschen, in sulker voegen, dat den hoop en 't getal van dien dagelycks soo seer vermeerdert, dat men naeuw eenige passagien in onse voorsz. Landen van herwaarts over en vind, men en siet aldaar melaatse menschen, en principalyk in de goede Steden en andere Gemeynten, aldaar 't getal van dien seer groot is, waar uyt diverse andere inconvenienten en infectien souden mogen rysen en spruiten, indien daarinne met behoorlycke provisie niet voorsien en waare, soo is 't, dat wy begeerende, die voorsz. inconvenienten te verhoeden, hebben wij bij rijpe advyse en deliberatie geordonneert en gestatueert, ordonneeren en statueeren voor edict by desen, dat niemand, wie hij zij, man- ofte vrouwspersoon, en sal mogen gaan noch dragen 't habyt van de melaatse persoonen, ten zij, dat hij bij behoorlijke visitatie sulks verklaart, en verwesen sy, waar of hy gehouden sal wesen deugdelyk bewys te hebben, en daar van exhibitie te doen tot allen stonden, als hij des versocht sal wesen; voorts dat alle melaatse persoonen gehouden sullen wesen hen te vertrekken, ende haar woonsteden te houden ter plaatse, ende in de Parochie, daar zij geboren zijn, ofte ter plaatse daar sy huysen en vaste woonsteden sonder fraude gehouden hebben jaar en dag, eer dat zy melaatse verwesen zijn geweest, sonder elders te mogen gaan mendiceren, noch brood bidden, en dit binnen tien dagen na die publicatie van desen; hen verbiedende voorts in eenige cabaretten, tavernen, ofte andere onbesmette huysen te gaan, maar als zy aalmoessen, t' eeten, ofte te drincken begeeren, sullen gehouden wesen buyten den voorsz. cabaretten, tavernen, ofte onbesmette huysente blyven, op te poene, die geene die in d'een ofte andere stukken gebreeckelyck bevonden sullen wesen, gebannen, gegeesselt, ofte andersints arbritalyke gecorrigeert te worden, ten exempele van anderen. Ordonnerende en expresselyck bevelende den Officieren ende Wethouderen van den Steden, Vryheden ende Dorpen van herwaarts over goede toesicht te nemen, en doen nemen, een ygelyk in syn Quartiere, dat de melaatse en leproose persoonen, aldaar residerende, byyestaan en onderhouden worden van de inkomsten, daartoe geordonneert en van outs gelaten, en indien die selve inkomsten daar niet toe sufficient en waren, eenige te deputeeren, omme voor die voorsz. melaatse persoonen die almoessen inne

te halen. Ende . . . .
. . . .

Gegeven in onse Stad van Brussele onder onse contrezegel, hier op gedrukt in Placate, op den 19 dag in Octobri in 't jaar 1547.

By den Keyser in synen Rade (JOHAN VAN DE WATER I).

Eenige jaren tevoren was het reeds noodig geweest het heen en weer reizen der leprozen te beperken. Dezen gingen naar Haarlem om een „vuylbrief" te bekomen, dien zij somtijds aan anderen verkwanselden. Daarom werd den 5en Augustus 1542 een *placcaet* uitgevaardigd:

„dat men tot Haerlem gheen uytheemsche meer admitteren sal omme van haer leprosie beschout te worden noch oock d'ondersaten van herwaerts over ten sy syluyden exhiberen certificatien van plaetse daer sy van daen çomen, dat alle Leprosen sullen blyven in haer Leproos-huysen sonder daer uyt te gaen, dat alle Religieusen mede niet en sullen mogen reysen ,sonder te hebben testimoniael van haer overste . . . ." (folio 127 v°, derde Memoriaelboeck van den griffier Jan de Jonge, in: „Repertorium van de Placcaten van den Hove van Hollandt").

De lepralijders en zij, die daarvoor doorgingen, in Holland en Zeeland woonachtig, meenden nu vrijelijk zich te kunnen bewegen, als ze maar een vuijlbrief en een bewijs van domicilie hadden. Dit was echter niet de bedoeling van de wettelijke bepaling van 1542. Daarom werd op 18 Juni 1551 besloten *„dat alle Leproosen sullen moeten blijven in haere plaetsen, dat alle Leproosen henluyden niet onderhoudende in de huijsen daer toe gheordonneert, alle vier Jaeren tot Haerlem by den gheswooren Schoolmeesters sullen comen, met certificatie van haer ouderdom ende laten hen van nieus schouwen ende nieuwe brieven daer af te nemen, daer vooren betalende ses stuyvers"*

(3° Memoriaelboeck van Mr. Jan van Dam fol. 232).

Deze bepaling was dus van veel belang voor de verpleegden in de leprooshuizen, die van den vermoeienden tocht naar Haarlem waren vrijgesteld. Uit de rekeningen der leprooshuizen blijkt hetzelfde. Wèl vinden wij posten voor vergoeding van het schoonschouwen, niet echter voor herhaling van de Haarlemsche *„proeve"*. Bovendien bevatte genoemd placcaat strenge

bepalingen tot het straffen van hen, die zich wederrechtelijk meester wisten te maken van een *„vuylbrief.”*

Voorloopig had dit eene goede uitwerking, maar in de tweede helft van de zestiende eeuw was het noodig om de wet van 1551 op het leprooswezen, vrijwel ongewijzigd, opnieuw af te kondigen, zoodat in 1563 nogmaals bepaald werd *„dat alle Lasarysen moeten blijven in haer Jurisdictie ende plaetse”* („Repertorium, enz. bl. 116”).

Niettegenstaande alle wettelijke regelingen nam het misbruik van de geneeskundige verklaringen wederom schromelijk toe. Daarom verscheen in 1586 de welbekende verordening op het bedelen en aangaande het toezicht op de leprozen:

ORDRE OP ’T SCHOUWEN EN BEDELEN DER LEPROSEN.

Mauritius, ghebooren Prince van Orangiën, Grave van Nassau, enz. Alsoo wy gheadverteert zijn, dat in dese Landen komen ende converseren diversche Verspiers, onder decksel van Leprosen, ketelboeters, kramers, ... ende diergelycke Landtloopers . . . . . Ende bevonden, dat eenige van die voorsz. Leprosen vuyl geschouwt zijnde haer-lieder Brieven van Leprosie bij sterfte, transport, ende anders komen in handen van andere Persoonen, dan daer op deselve Brieven spreecken, ende dat sulcke Persoonen hen vervorderen, uyt krachte van de selve Brieven te gaen bedelen over de Landen, benemende ende frustrerende midts dien den rechten armen Leproosen van de Aelmoessen, die sy behooren te genieten. Dat mede de geenen, die hen dragen als Leprosen, dagelycks in reysen ende komen inde Leproos-huysen, daer inne sy niet en zijn aengenomen, tot groote verachteringe ende belastinge vande Leproos-huysen ende eenige ten Platten Lande hen blijven onthoudende ende bedelende ’t welck sulcx niet en behoort. Soo ist, dat wij geordonneert ende gestatueert hebben, ordonneren ende statueren mits desen:

Dat van nu voortaen binnen der stede Haerlem ofte daeromtrent in de Leprosie, daer de proeve gedaen word, geen uitheemsche persoonen, mannen ofte vrouwen, buyten den Lande van Holland, Zeeland en Vriesland gebooren ofte woonagtig, geadmitteert en sullen worden totten schouwe, ’t zij dat sy suyver ofte vuyl begeeren beschouwt te werden. Ende dat alle dengeenen die binnen den voorsz. Landen van Holland, Zeeland, West-Vriesland woonachtig zijn willende reysen totte voorsz.

proeve daertoe ook niet en sullen worden geadmitteert, tenzij dat sy by hen hebben en aldaar vertoonen certificaten van de Steden daerinne sy woonachtig syn, dat sy aldaer inwoonders zijn ende hoe lange sy daer gewoont hebben, ende de geene die woonagtig zijn in eenige Dorpen ende Plecken te proeve komen, gehouden sullen wesen gelyke certificatie te brengen van den Hoofte ofte Criminele officiers van de Dorpen en Plecken in den voorsz. Landen van daer sy komen. Belastende en ordonnerende over sulcx den gecommiteerde totē voorsz. proeve anders geene persoonen te admitteren, op peene van arbitralicken gecorrigeert en gestraft te worden. Ordonnerende mede dat van nu voortaan egeene Leproosen, mannen of Vrouwen en sullen mogen gaen, komen, blijven ofte converseren in eenige beslootene steden ofte Leprooshuisen daer buyten staende, daer sy niet woonagtig zijn, nochte gaen bidden ten platten Lande, maer sullen blijven in de Leprosien van de steden ofte van de Quartieren daer sy woonagtig zijn geweest, sonder dat de meesters van dezelve Leprosien yemand daertoe ofte anders oorlof sullen geven ofte consenteren, ook onder dekzel van correcter straffen, met verzendinge ofte banningschap ofte andersints, maer indien sy eenige Leprosen, van mesusen willen corrigeren, 't selve sullen sy mogen doen bij incarceratie, vangenisse, stellinge te water en te brood of diergelijke punitie, en dat binnen de Leprosie van elk haere residentie. Dat degeene, die voortaen Leprosen geschouwt zullen worden, komende van de schouwe ofte derwaerts gaende, omme suyver geschouwt te worden, gehouden sullen wesen te dragen de tekenen der Leproosen: te weten, een Vlieger op de borst, een klappe in de hand, met een hoed op 't hooft, bekleed met eenen witten band breed twee vingeren, sonder eenige messen ofte geweer te dragen, op pene, indien yemand bevonden word contrarie gedaen te hebben, indien sy Leproosen zijn, gevangen en wel strengelijk gegeesselt en gebannen te worden uit de Landen voorsz. ende indien sij geen Leproosen bevonden werden, op peene van de galge.

Dat voorts alle Leproosen hen niet onthoudende binnen de huysen daer toe geordonneert, sullen gehouden wesen alle vier jaren te komen tot Haerlem bij de gesworen schouwers met

certificatie van hare ouderdom van de Wethouders daer sy woonstadt houdende zijn, en laten hen van nieuws schouwen en haere brieven vernieuwen, en voor de vernieuwinge van de brieven betalen volgende 't regt daer toe van outs staende.

Gegeven in den Hage onder 't zegel van Justitie hier op gedruckt in forme van Placate den 13 Octobris 1586.

Als wij nu meenen, dat het Leprooswezen in ons land voldoende geregeld was, vergissen wij ons toch deerlijk. Het bleef zoo verleidelijk om door bedelen aan den kost te komen, dat onze brave voorouders er gaarne het risico van zware straffen voor over hadden. Onbekendheid met deze wet werd meestal bij de arrestatie voorgewend.

Daarom was het noodig, dat voortdurend de wettelijke bepalingen hernieuwd en afgekondigd werden:

„Placcaet roerende de Vagabonden, Leprosen, &c. in date den vierden Mey 1588".

(Groot Pl. Boeck I col. 477).

Vervolgens het Placcaat van:

Maurits, gebooren Prince van Orangien . . . .
Alsoo wij gheinformeert zyn, dat daghelycks komen verkeeren ende vergaderen verscheyde Vagebonden, onder decksel van Leproosen.

Soo ist: . . . ., dat strenge maatregelen daartegen genomen werden op 28 Juni 1591. (Repertorium, bl. 152).

Dezelfde bedoeling had het:

„Placaet van de Heeren Staten van Hollandt ende West Vrieslandt . . . . gemaeckt den 16 Decembris 1595."

(Groot Pl. Boeck I col. 482).

Evenzoo de

Placaten van den 19 Marty 1614 (*gerenoveert den 4 Maert 1630*) *ende van den 12 Mey 1649.* (Repertorium, bl. 183).

Vooral de laatste placaten bemoeilijkten het bedelen, daar ook *„alle Leproosen hen sullen reguleren nae volgende onsen Placate . . . . . . ende niet tot bedelen ten platte Lande gheadmitteert sullen worden mits daer toe hebbende schriftelick bescheyt van de magistraet haerder residentie, welck bescheyt alleenlicken duyren sal ses maenden op pene van mede gestraft te worden als de kloecke Vagebonden ende Bedelaers".*

(Gr. Pl. Boeck I 482).

Menig pseudo-leproos maakte zoodoende met den rechter kennis. In Amsterdam gold de plaatsing in het Rasp- of mannentuchthuis als bestraffing.

Daar werden zij eerst goed ontmaskerd, als wij tenminste FOKKENS mogen gelooven, die meende, dat die opsluiting met hare gevolgen van heilzamen invloed waren:

„'t maakt de ziecken oock gezondt".

De makelijen en de voorwerpen, die voor de vermomming gediend hadden, werden als tropheeën in dat Huis opgehangen.

De bijgaande afbeelding is ook eene aardige parodie op deze kostwinning.

Naar de prent van P. v. d. Heyden
(Prentenkabinet, Amsterdam).

Niet alleen in Holland ondervond men de boven beschreven moeilijkheden, ook in de andere provinciën zien wij hetzelfde.

In 1662 en in 1663 werden strenge Placaten afgekondigd door de Staten van Friesland (Charterboek van Vriesland fol. 681).

In Overijsel evenzoo, blijkens de

Almissers ordeninge der stadt Deventer:

Art. 1: . . . . . *giene Lazarus jnn ennige plaetze vander Stadt, noch voer der Stadt jnnt heimelicke noch jnnt apenbaer, doer sich selffs, offt jmantz anders, by arbitrale correctie, niet sollenn moegenn bedelenn.*

Art. 3: *Alle frembde Bedelers soe wall Lazarenn, als andere sollenn van die Wachte ander Poerten angeholdenn werdenn vnnd gefraget, woe sie hietenn? Waer sie henn kommenn, vnnd henne willenn, watt sie voerhandenn hebbenn, waer sie gebaerenn, woe lange sie daer gewoent hebbenn daer sie henn gekaemen vnnd mit alle neersticheit vernemmen, offt sie Landtloepers synnen offt niet.*

Nyemand sall moegenn gaenn biddenn dann vp een secker handteickenn der Prouisorenn.

Art. 5: *Die Lazarus wonnende jnder Stadt Jurisdictie sollenn jngelykenn buiten der Poerten geholdenn, doch ter noetdrufft mitt eenenn wekelickenn Penninck, soe hem die Prouisoren der Huissarmen verschaffen sollenn, ahn Sanct Iorrienn mitt gemeinen beraedt vnderholdenn wordenn, by alsoe dat giene frembde Lazarus aldair mitter wonninghe mehr anngenhaemen wordenn.*

Art. 46. Die Heerenn des Rades vnnd die Straetenn (Straetschepens) *sollenn frundtlickenn angesacht synn, datt hem will belieuenn die naeckte Lazarus worde bedacht, dairjn ennige bequame Ordeninge toberaemen.*

(„Bijdragen tot de Geschiedenis van Overijsel Dl. III bl. 281").

Deze verordening van 1581 was eene uitbreiding van de bepaling van 23 Juli 1572: *„giene vrumder bedelers, landloepers ende melaten in der Stadt".* (Boek van Publicatiën van Deventer).

In de Zuidelijke Nederlanden werden dezelfde moeilijkheden ondervonden, wat moge blijken uit een extract uit de:

NIEUWE ORDONNANTIE OP HET STUCK VAN DE CHARITAET VOOR DE STAAT BRUSSEL.

De Lazarusschen oft melaetsche, welcke binnen deser onser voors. stadt openbarelijck mogen bidden, de aelmoesen hebben,

halen ende ontfanghen ghelijck zij van ouden tijden hebben gheplogen ende moghen doen, met nochtans, aengaende de voorsz. Lazarussche sulcken declaratie dat sy syn woonende ter plaetsen daer van hueren voorsaten van alle ouden tijden de aelmoessene binnen deser voorsz. stadt gheploghen hebben te halene ende te moghen halen ende dat sy die alleene bidden ende halen sullen op de daghen plaetsen ende tijde als sy dat altyt hebben gheploghen te doene ende moghen doen ende anderssints niet, welcke voorsz. Lazarussche die de aelmoessen als vooren binnen deser voorseyden stadt sullen moghen bidden ende halen, sullen moeten hebben ende dragen die hoyen metten witten linten oft coirden handtschoenen, mantels, schotelen ende andere teeckenen van oudts gheordonneert ende alst behoort . . . . .

(Tractaat van Karel V ddo. 3 Jan 1539 uit: „Plaecate van Brabant III, fol. 135").

Uit al deze wetten en maatregelen blijkt voldoende, dat afzondering van lepralijders slechts zelden plaats vond, alleen mochten zij zich niet vrij in de maatschappij bewegen; deze bepaling gold reeds sinds de regeering van Karel den Groote. Bijna iedere stad had dergelijke bepalingen, welke voornamelijk gericht waren tegen de leprozen van elders, die in de meeste steden geweerd werden, *„se sullen hyer stracx doorgaen ende niet toeven"* heette het meestal (VAN HASSELT).

Reeds in 1446 werd hun in Amsterdam het bedelen in de stad verboden. Evenzoo te Kampen:

„Oick en sullen sie alhier in onser stat of statvrijheit gene bede hebben om der straeten.

(Digestum novum 1450—1567, 14 April 1467 fol. XV v°).

Hetzelfde gold voor Arnhem, Middelburg, Deventer (Boek van Publicatiën), Brielle:

„Gelyc mede verstaen ende geresolveert es te sprecken ende in communisatie te comen met baïlliu ende leenmannen tot weeringe van de menichvuldige vremde leprosen" (17 Mei 1631, deel VIII, fol. 223 v°).

Schiedam maakte in 1605 eene Ordonnantie *„jegens de vremde leproosarmen ende vagabonden"* (Keurboek IV fol. 18).

Soms werd zeer gestreng tegen hen opgetreden, zooals in Breda, waar op 5 Sept. 1605 aan de *„vremde bedelaers ende Lazarussen"* werd aangezegd, dat zij *„hen noch huyden binnen*

sonneschyn vuyt deser stadt maecken te vertrecken, op penne van geesselinge" (O. Arch. n°. 11, fol. 82 v°.)

Overal elders werd het bedelen der leprozen gereglementeerd. Was dit oorspronkelijk bedoeld geweest om de dagelijksche kost op te halen, later was dit niet meer het geval en werd ook om geld gebedeld, wat dus niet meer dagelijks noodig was „*als sy tot hyer toe gewoentlick siin gewheest*".

Op 16 Febr. werd b.v. in Breda geordonneerd „*dat de Lazersche menschen in deser stadt residerende maer op drye daghen ter weken omme en sullen moghen gaen bidden om goidtswillen te weten des sondaechs, swoonsdaechs ende svrydaechs ende dat egheen Lasersche menschen van buyten der stadt omme en sullen moghen gaen dan op eenen dach, te weten des maendachs* . . . . .

(O. A. No. 2222 fol. 5 v°.).

In enkele steden werden de leprozen zelfs geweerd, terwijl dan „*de gezonde knechten van de leprozen mochten rondgaan en op het kerkhof zitten.*"

(Arnhem A°. 1437, v. Schevichaven).

Ten slotte wordt hier als voorbeeld van eene plaatselijke ordonnantie voor de leproserie het reglement gepubliceerd van

Sancte Kathrinen Gasthuys.

Wij burgermeisteren scepenen ende raet der stat van Campen doen kont allen luden ende bekennen voir ons ende onsen nacomelingen dat wij geloeft hebben ende loven mit desen openen breve der moder ende megeden Sancte Katherinen ende der werdiger Magdalenen gasthuyses gheheten ten Laserschen buten onser stat gelegen van Campen die nu daer inne syn ende na dessen tijt angenomen sullen werden den siecken laserschen aldaer omme Godes will sonder enich tijtlik loen toe dreven nae inholt der fundacie ende ordinancie des vorscreven huuses dat se hoir leven lang in den voirsz. gasthuyse ontholden ende geprovent sullen wesen ende dat men hair besorgen sal eten, drinken, clederen ende all haer noetdrufte ende worden sie off enich van hair alsoe olt off kranck dat sie niet meer arbeyden of den siken dienen mochten soe sal men se truweliken weder dienen alse anderen sieken des huyses alsoe dat behort ende men sal sie daer nyet uutsetten, ten were dat iemant van haer sich ontgenge mit onsuiverheit of mit diverye off den voers. gast-

huyse ontroue gevonden worden der mocht men dan dair uutsetten sonder haeren wederseggen off haer ieet toe geven, voirtmeer levede oit off hadde iemant van hair sich ongeboliken mit kyven off strackicheit, of den sieken niet dienen en wolde off ongehoirsam were den kerckmeisteren off moder des huyses off anders der geliken dycwile gebrecklic gevonden worde, des niet laten en wolde noch beteringe en dede der mach men oic dair uutsetten tot kennisse des raets ende geven haer soe voele teergelts uutten huyse voiersz. te gave als scepenen de raet voirsj. off den provisoren des voirsz. gasthuyses guetduncken sal sonder argelist des tot orkonde hebben wij onser stat segel den dessen breef doen hangen, gegeven in 't jair onss Heren dusent vier hondert achtentsoeventich.

(Diversorum A fol. 1592do, zie Charters en Bescheiden I. No. 790).

Bovendien is het nog mogelijk om een regest te publiceeren van de Harderwijksche leprozenordonnantie van 28 July 1536.

Dit sinnen die voorwaarden und alder gewoonten des Melatenhuises, vor der Stadt gelegen:

Ind 1°. De zieken die wenschen te worden opgenomen, moeten al hunne goederen inbrengen.

2°. ten minste moeten worden ingebracht:

een bedde met syn toebehooren,

een koperen pot op 't minst een quart groot,

een emmer, ketel, een tinne kwarte kan, een tinne schotel en een stoel met een kussen,

item de meecht een dubbeld hoofddoek en de knecht een hemd, eer zij daarin gaan.

3°. de verpleegden zullen genieten: vuur en licht, scharbier en „*so veel van de kroewagen als die knegt of maagt*".

4°. Alle „*siecken*" zullen ontvangen:

van Pinkster tot S. Jacob een Harderwijker stuiver.

van S. Jacob tot S. Galli 1 pond rundvleesch,

en voor den winter 2 R. gulden.

5°. *Siecken,* die ziek zijn, zullen even goed dezelfde kost ontvangen.

6°. Alles geldt slechts voor de burgers van de stad.

7°. / *Item geen vreemde melaten sullen in dit vs. huys langer geherbergd worden dan twee nagten en twee dagen aan malcanders und dat voor veertien dagen eens.*

8°. Vreemde melaten, die ziek zijn mogen veertien dagen worden opgenomen en dan vervoerd worden naar het meest nabijgelegen melatenhuis.

9°. Wie zich onredelijk gedraagt, kan het huis voor een jaar ontzegd worden.

(Regestenboek 223, Loquet 44 No. 2, 3°).

HOOFDSTUK VII.

GESCHIEDKUNDIGE GEGEVENS AANGAANDE DE NOORD-NEDERLANDSCHE LEPROZENHUIZEN.

De oningewijde beseft niet, bij de aanschouwing van de moderne, meermalen in de buurt van de zeekust gelegen inrichtingen voor de verpleging en behandeling van lepralijders, dat deze stichtingen eene vóórgeschiedenis hebben van duizenden jaren. Dit afgezonderd wonen der lepralijders is een der uitvloeisels van de godsdienstige voorschriften der nomadische Hebraeërs, en dezen volgden daarin de oude Perzen en Egyptenaren. Niemand ontkwam aan die isolatie, zelfs de regeerende vorsten niet. Koning Uzzia moest verblijf houden in het huis: *Beth hachofschit*. Schriftgeleerden als THENIUS, BUNSEN, KAUTZSCH en GESENIUS zijn het er over eens, dat het een huis was, dienende ter afzondering; meer weten zij er ook niet van.

In de Arameesche vertalingen staat de bijvoeging *wyteb bar min Jeroeschlem* (d.w.z.: en hij woonde buiten Jeruzalem, B. J. STEIN).

Van de wijze, waarop dit door de Egyptenaren en de Perzen geschiedde, weet men niets. De oude Grieken en Romeinen isoleerden hunne lepreuzen niet.

De Christelijke godsdienst bracht echter weder eene opleving van de oude gewoonte, welk voorschrift te vinden is in Leviticus XIII: 46.

Op gezag hiervan werden de ongelukkige melaatschen uitgewezen, en van den materieelen welstand hing het dan af, in hoeverre zij in staat waren zich in te richten in stellae of cucurbitae, onaanzienlijke hutjes buiten de stad, meestal op palen gebouwd. Soms was het onderdak eenigszins behoorlijker, als het gemaakt was door toedoen van medelijdende menschen of van meer welgestelde familieleden, zooals we zien in het volgende liedje:

Men ghinc haer daer een huisken maken
Besiden des wechs al van der straten.

(Verholen minne).

Als de leprozen eenmaal daar gekomen waren, werden alle strenge voorschriften op hen toegepast, zooals wij dat in het vorige hoofdstuk zagen. De kruistochten hebben daarin eerst verandering gebracht, tengevolge van een meer altruïstischen geest, die doordrong met de opleving van godsdienstzin en beschaving. Gasthuizen werden allerwege gesticht; spoedig ook voor de meest beklagenswaardigen, de lepralijders.

Het aantal leprozenhuizen nam zoo snel in aantal toe, dat er in de XIIIe en XIVe eeuw als het ware geen stad was zonder leproserie.

Zooals boven reeds is medegedeeld, neemt men vrij algemeen aan, dat er wel 19000 waren.

Simpson bestreed deze opgave met vele anderen. Iwan Bloch komt later weder tot dezelfde schatting als zij, die eene eeuw vroeger hiernaar een onderzoek instelden.

Ver van de waarheid zal hij niet wezen. Alleen reeds in ons land heb ik een vijftigtal leproseriën met zekerheid kunnen vaststellen, terwijl verscheidene onderzoekers tot het resultaat kwamen, dat er in de Zuidelijke Nederlanden zelfs honderdvijftig bestonden. Nauwkeurige archiefstudie zal noodig zijn om de geschiedenis onzer leprosaria aan het licht te brengen. Dan zal men ook nog wel tot een grooter aantal komen dan de door mij gevonden gasthuizen, alleen bestemd voor de opnamen van lepralijders.

Het kan de moeite waard geacht worden daarvan in grove trekken de lotgevallen te beschrijven.

Meestal werd het leprozenhuis gesticht buiten de stadspoorten, dicht bij een grooten verkeersweg, liefst aan een waterweg; steeds zorgde men, dat het overigens gelegen was in het gebied van de jurisdictie der stad.

De landmeter Jacob van Deventer, die van 1558 tot 1575 steden in kaart bracht, heeft op verscheidene plattegronden de plaats aangeduid, waar de leprozen hun gasthuis hadden. Een andere hulpbron voor ons doel is Blaeu, die later hetzelfde deed.

Zoo mogelijk lagen de huizen aan stroomende beekjes of aan de rivieren, stroomafwaarts van de stad (van Bemmel).

Van oudsher gold het voorschrift, dat lepreuzen moesten

baden, op voorbeeld van de Syrischen veldheer Naāman. In Duitschland sprak men van Siechenbächer en Siechenbrunnen (Höfler). Thans zien we in onze koloniën nog verschillende leprozenkolonies, welke aan een riviertje gelegen zijn.

In ons vaderland heb ik de volgende inrichtingen kunnen opsporen, waarin lepreuzen werden opgenomen.

Het leprozenhuis buiten Alkmaar, naar eene teekening, aanwezig in het O. A. dier stad.

Alkmaar.

Bruining, Eikelenberg—Boomkamp.

„*Dat ziekhuis*" was in 1519 gelegen ten Zuiden van de stad buiten de Kennemer poort, binnen de stadsvrijheid, tusschen Nieuwpoort en Ritsevoort. In 1560 treffen we het nog aan op de kaart van Jacob van Deventer. In 1573, tijdens het

beleg werd het verlaten en door de Spanjaarden bezet. Toen is het gebouw waarschijnlijk door brand vernield. De leprozen werden ondergebracht in het noordelijke gedeelte van het St. Elizabethsgasthuis. Hierin konden zij zich echter op den duur niet handhaven door gebrek aan fondsen; daarom werd op 10 Jan. 1590 (O.A. vroedschapsresoluties 1572—1591), na overleg tusschen Burgemeesteren en Regenten van 't Leprozen- en 't Mannengasthuis besloten, dat de goederen van beide stichtingen zouden worden bijeengevoegd. Het mannengasthuis werd vereenigd met het leprozenhuis, terwijl op kosten der stad gemaakt werd:

„tgunt tot geryff en accomodatie van die van beyde de voorsz. huysen noodig ofte dienstig zal zijn". Er werd besloten om buiten de stad *„omtrent het tegenwoordige huysken van de leprosen"* een huis te bouwen, waarin de melaatschen konden worden ondergebracht.

In 1616 werd het gebouw vernieuwd en in 1806 afgebroken.

Amersfoort.

BLAEU, VAN BEMMEL, V. DEVENTER, VAN HEUSSEN, ROOTSELAAR, VAN DE WATER.

Op verschillende stadskaarten wordt het leprozenhuis buiten de Camppoort aangetroffen. Waarschijnlijk lag aan den weg naar Overijsel niet de oudste stichting. Deze moet buiten de tegenwoordige Kamperbinnenpoort gelegen hebben.

De zorg voor de zieken was van oudsher opgedragen aan het St. Pietersgasthuis, waarin echter leprozen niet werden opgenomen:

„Voirt en sal men dair geene kynderen in ontfangen, noch rasende luden, noch melaetsche luden". (A° 1404.)

Men moest voor hen een ander onderdak vinden, wat echter nog eenige jaren duren zou. In 1405 betrok een deel der geestelijken een nieuw klooster, St. Andrieskamp. Burgemeesteren echter vonden dit ongunstig gelegen uit een strategisch oogpunt. De broeders wilden van daar wel verhuizen, toen hun een landgoed in de Birkt onder Soest werd aangeboden, St. Andrieskamp kwam toen vrij. Of het gebouw afgebroken werd, valt niet te zeggen, maar zeker heeft op die plaats de vestiging der leprozen plaats gehad. Zij bleven onder het

toezicht van de gasthuisbroeders van St. Pieter, zooals blijkt uit de „Ordonnantie voor het Melatenhuis", opgemaakt in 1559. In 1641 was de finantieele toestand der gasthuizen zoodanig, dat de stadsregeering *„die van St. Pieters gasthuis geoctroyeert en vergost den Melatenhuize met den inkoomen van dien"*,

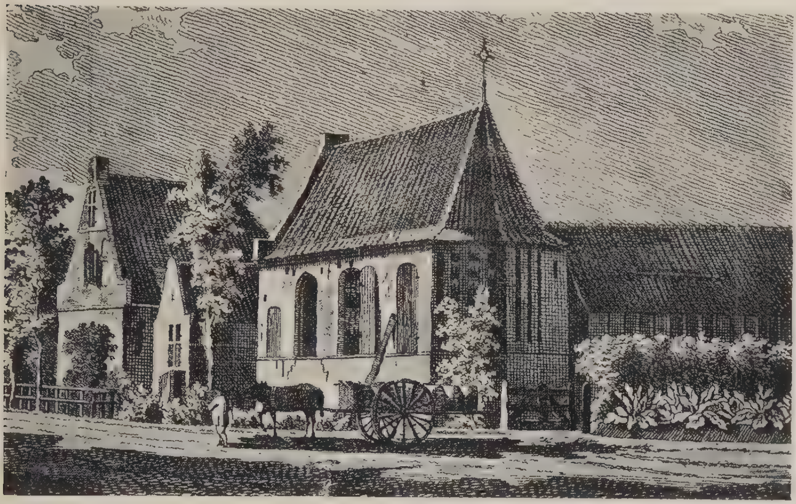

Het Lazarushuis met kapel buiten Amersfoort, volgens van Bemmel.

mits de nog aanwezige leprozen op kosten van het gasthuis zouden worden onderhouden in het Davidshof naast het gasthuis. Het oude melatenhuis werd toen verhuurd.

Amsterdam.

Berns, Brouwer Ancher, Commelin, Dapper, Domselaar, Elwe, Fokkens, ter Gouw, Pontanus, Ravesteyn, Wagenaar, Winkelmeijer.

In Hoofdstuk I hebben wij reeds medegedeeld, dat in ± 1300 de leprozen buiten de Bentwijker poort woonden en de St. Joriskapel tot hunne beschikking hadden. Zekere gegevens dienaangaande dateeren vanaf 1399, toen in een „Schepenbrief van 21 April" wordt gewag gemaakt van:

„. . . . enen vryen eygendom totter siecken behoef die woene tot sinte Joeriaens buten de poerten van Aemstelredam . . ."

In 1429 toen het rechtsgebied veranderd werd, kwamen: *„de siecke van lazaryen van t' sinte Joriaens binnen de vryheit van de stede"* en toen in 1480 tot eene nieuwe „bemuring" der stad werd besloten, kwam dientengevolge: *„. . . . . sinte Jorys Cappelle off die siecke cappelle binnen der stede van Amstelredam . . . ."*

Dit *„siecke van S. Jeroen"* bleef nog geruimen tijd bestaan, maar meer en meer werd het een proveniershuis; wel was het ten deele bestemd voor *„siecke proveners"*, die zich dus niettegenstaande hun lijden in dit huis konden inkoopen, dat zooals gezegd, binnen de stadsmuren gelegen was.

Volgens TER GOUW werden de leprozen van St. Joris ten slotte toch overgebracht naar het nieuwere leprooshuis, het gasthuis van St. Anthonie, hetgeen tusschen 1485 en 1491 zou plaats gehad hebben. De kapel bleef als eigendom van het St. Maryeklooster (RAVESTEYN) tot 1579 bestaan als zoodanig. Door de Reformatie kwam ze in het bezit van de gemeente, die de kapel aan particulieren verhuurde voor 100 gulden 's jaars.

Intusschen wordt reeds op 15 Maart 1402 melding gemaakt van een *„Synte Nyclaes gasthuus dat nu geordineerd ende ghemaect is staende op ten Zeedyck twyschen Amstelredamme ende Oetenwael"*. Hierin waren reeds lang leprozen opgenomen, behoorende tot de tweede parochie. Zij kozen St. Antonie tot patroon en genoten vrijheden en inkomsten. Uit een handvest van hertog Albrecht van 1388 blijkt, dat niemand beesten mag weiden op den *„Zeedyck"*, uitgezonderd *„die geringde verckens"*, deze zijn natuurlijk de algemeen bekende St. Anthonievarkens. Later kon voor deze zieken buiten de St. Anthoniepoort een klein gasthuis van hout gesticht worden, door de Heiligegeestmeesters van de Oude Kerk. De *„siecken"* moesten daarvoor jaarlijks 15 stuivers bijdragen tot onderhoud van de parochiekerk; deze gewoonte bleef bestaan tot Juni 1569, volgens de boeken der Kerkmeesters van de oude St. Nicolaas kerk (COMMELIN).

Op 27 Sept. 1415 kreeg dat *„Hospitael onser vrouwen ende van Sinte Niclaes"* de visscherij in de Walen in eeuwige erfpacht van graaf Willem VI (Stadsarchief Lade G 1 No. 1); dit privilegie is afgedrukt in de „Handvesten van Amsterdam". Het werd waarschijnlijk verkregen als gevolg der actie in het begin van de vijftiende eeuw door het St. Nicolaas-

gilde, dat zich het lot der *„arme miserabele siecken"* aantrok.

We zagen reeds, dat dit nieuwe *„Convēt der melaetschen"* verschillende namen droeg; het heette ook *„Gasthuus van St. Marye"* naar het St. Marye klooster. De bestuurders hiervan, die tevens de St. Joris kapel beheerden, steunden het nieuwe leprooshuis en zij zullen dit met des te meer animo gedaan hebben, omdat zij begrijpelijkerwijze van het oude leprooshuis liever een afzonderlijk proveniershuis maakten. Zoodoende kwamen *„de Capelle eñ gasthuse t' Sinter Nycolaes eñ Sinte Anthonis"* steeds meer tot bloei; de ligging was tusschen de stad en Oetenwael, een klein buurtje aan den Diemerdijk.

Het St. Anthonie-gasthuis was dus aan het einde van de vijftiende eeuw het eenige Amsterdamsche leprozenhuis geworden. Het nam steeds in omvang en rijkdom toe, en voortdurend waren nieuwe ordonnanties noodig om het huis naar behooren te kunnen bestieren. Verscheidene hiervan zijn nog in het Oud-archief te vinden.

De grootste verbouwing had plaats in 1556; terwijl de geheele stichting in 1593 weder binnen de stadswallen kwam te liggen. De groote bloei van het Amsterdamsche *„Leprozenhuis"* viel in den tijd, toen de lepra slechts sporadisch voorkwam, zooals wij vroeger reeds zagen. De stichting was dan ook voornamelijk proveniershuis geworden en ten deele voor krankzinnigen ingericht. FOKKENS zegt in 1662: *„Hier zijn weinigh of geen in/ die de besmettelijcke sieckte de Lazerye hebben/ nu zijn een deel slechte of simpele menschen daerin en sommige die daer haer kost in koopen".*

Thans is nog slechts het bouwvallige poortje over in de Lazarussteeg, door DE KEYZER in het begin van de zeventiende eeuw ontworpen.

Arnhem.

G. VAN HASSELT, P. NYHOFF, VAN SCHEVICHAVEN.

In het oud-archief zijn nog vele bescheiden bewaard, die het mogelijk maken de historie van dit gasthuis te leeren kennen.

Het feit, dat de melaatschen hier twee plaatsen van vestiging hadden, geeft aanleiding tot verwarring. VAN HASSELT geeft als tijd van stichting 1395 op, zich beroepende op eene post in de stadsrekeningen: *„doe sy tymerden der syecken*

huus daer buyten". In de leprozen-ordonnantie, waarvan een afschrift voorkomt in het „Gilden- en officiantenboek bl. 92", vinden wij: „*St. Anthonis gasthuys in de jaren onses Heren 1400 opgericht*".

Groot verschil bestaat niet tusschen beiden. Zeker is het, dat de St. Anthoniskapel in 1395 werd ingewijd. Dit gasthuis met kapel stonden buiten de Velperpoort. Gelijktijdig woonden leprozen buiten de Rijnpoort, wat we o.m. weten uit eene testamentaire beschikking van 1408 van Jan van Wijck, die de „*melaten wonende buyten de Rynpoirt een quaerte wyns des jaers*" vermaakte. Deze vestiging werd opgeheven in de vijftiende eeuw, daar in 1450 gesproken wordt: „*Item de straet daer baven daer de melaten te woenen plagen de te gerichte waert geet*".

Het St. Anthonie- of leprozen-gasthuis is eene rijk begiftigde stichting geweest. Er bestaan 36 oorspronkelijke giftbrieven, aanvangende in 1427 en betrekking hebbende op renten uit huizen, terwijl nog 17 oorspronkelijke giftbrieven van landerijen bewaard zijn; de eerste van 1437.

De bewoners van het huis werden beschouwd als „broeders", daar in het huis een broederschap van St. Jurriën gesticht was, die in 1519 het recht van begraven rondom de kapel verkreeg, benevens toestemming tot het houden van missen. Deze kapel is in 1585 afgebroken; toen werd de rentmeester belast: „*Sunt Anthonis kapel af te breecken, holt en leyen in St. Jans kerck fueren te laeten*".

Het hospitaal echter bleef nog voor de lepralijders bestaan tot 1625, toen het tot een ander doeleinde werd verhuurd.

Bergen op Zoom.

VAN DEVENTER.

Ten Oosten van de stad, in de nabijheid van de Zoom en de weg naar Breda was eene leproserie gelegen van betrekkelijk groote uitbreiding.

Breda.

CARSTENS, VAN GOOR, FOBBE KORST.

In 1278 werd reeds een legaat gegeven aan het leprooshuis. Het archief dateert eerst van de zestiende eeuw. Op 13 Juni

1550 werd besloten „*de huysinghe daer de Lazers in wonen*" te repareeren (O.A. Inv. No. 6, fol. 28).

Dit huis was gelegen buiten de Gasthuys-eyndsche poort; op 29 Maart 1574 vinden wij de vermelding „*aff doen breken onder meer andere huyssen, het lazarushuys buyten t' gasthuys endt gestaen*" (Stadsrekeningen Inv. No. 1552).

Daarna huurde men voor de lijders: „ . . . . *een caemere in de Doelstraet voor 32 stuyver*" en bovendien nog een „ . . . . *woenhuysken gestaen opt gasthuys endt*" van Hendrik Cloeckaerts voor 3 gld. 10 st.

(O.A. Inv. No. 1553, fol. 106 en fol. 109).

Brielle.

van Alkemade, Joh. Been, van Deventer.

De oudste leproserie stond in een weiland, dicht bij de plaats, waar de Riksche weg en het Riksche paadje begonnen, ter plaatse, waar thans de rietbroek is gelegen aan het eind van de begraafplaats, buiten de Zuidpoort.

In 1561 was het gebouw zeer vervallen, zoodat het geen dienst meer kon doen. Toen bleef voor de leprozen nog slechts een schamel verblijf over, waarvan in 1564 gesproken wordt als het „ . . . . . . *huysken daer die leproesen innesitten*" (Resolutiën leprozen Dl. I fol. 121, 5 Maart).

Eerst in 1572 wordt het Clarissenklooster voor hen ingericht. Dit gebouw is thans nog kazerne. In 1582 verbouwde men het klooster St. Andries tot „*Siecken- of leprooshuis*".

Het was gelegen tegenover de tegenwoordige kapel van de H. Martelaren van Gorcum. Uit de Brielsche „Resolutiën voor de leprozen" blijkt, dat de inrichting langzamerhand wijdscher geworden is tot eene hofstede met boomgaard en weilanden.

Toen in 1650 de stad in een slechten finantieelen toestand geraakte, verkocht men het leprooshuis en werd het een boerderij (Resolutie van 12 Sept). Tegenwoordig is ter zelfder plaatse nog een hofstede: „het Huis ter Rugge". In 1625 waren reeds de landerijen, aan het huis toebehoorende, verpand (Resolutie 17 Mei Deel VI). Nadat de stichting had opgehouden te bestaan, werden de lijders in de stad uitbesteed.

Brouwershaven.

VAN DEVENTER.

Ten Zuid-Oosten van de stad, prachtig geïsoleerd, gelegen temidden van breede watergangen en toch in deonmiddelijke nabijheid van de beide toegangswegen tot de stad, bevond zich ook hier een leprooshuis.

Delft.

VAN BLEYSWIJCK, BOITET.

In 1384 wordt voor het eerst gesproken over het toen reeds bestaande gasthuis, n.l. in de autorisatie van een privelegie van Albrecht van Beyeren. Wij zien daarin de plaats aangeduid: „. . . . . . *van den Hage poorthuis wtwaert ter zyecken luden toe*".

Het huis was gelegen aan de grens van de parochie der Oude Kerk. Toen in 1389 eene tweede parochie ontstond, werden ook de leprozen van de beide parochiën gescheiden. In 1540 waren er nog:

Lazari siecken meesters van de Oude Kerk.
en „ „ „ „ „ *Nieuwe Kerk.*

Waarschijnlijk echter was er slechts één gasthuis voor de beide parochiën.

In 1441 gaf de magistraat eene ordonnantie voor dit huis, dat gelegen was aan de Oostzijde van de „*Haeghe wegh*", zooals in 1479 aangegeven is in een pachtbrief van Elizabeth van Mattenesse, abdisse van Rynsburch.

Wij zien daaruit, dat het gebouw wegens bouwvalligheid in dat jaar werd afgebroken en de grond „*daer het oude Sieckhuys op plagh te staen*" verpacht.

Niet ver daarvandaan werd een nieuw leprooshuis gebouwd, beter gelegen dan het oude, aan een watergang, die in verbinding stond met de Haagsche trekvaart, op korten afstand van den Haagschen weg, aan Vrijenbansche zijde, waar tegenwoordig de fabriek „Reineveld" staat.

Toen ook deze leproserie na de reformatie in vervallen toestand geraakte, werden de lepralijders opgenomen in het Maria Magdalenaklooster, binnen de wallen aan den Verwersdijk gelegen.

In 1614 kwam dit leprooshuis, benevens de inkomsten, geheel onder het beheer der charitaatmeesters, zooals zulks vóór den bloeitijd der leprooshuizen het geval was, daar de Heilige Geestmeesters in de veertiende eeuw het toezicht en beheer hadden over alle hulpbehoevenden.

Deventer.

ACQUOY, DUMBAR, DE GIDS 1901 IV bl. 425, VAN HEUSSEN, LINDEBORN, MOONEN, BIJDRAGEN GESCHIEDENIS OVERYSEL, TEGENWOORDIGE STAAT VAN OVERYSEL.

Waarschijnlijk is het leprooshuis gebouwd in 1346, zooals opgemaakt wordt uit eene post voor steenen uit de cameraarsrekening van dat jaar. In 1361 vinden wij vermeld, dat het „*St. Jurriën sieckenhuys*" bij de Snippeling stond, buiten de Bergpoort en dat toen eene verbindingsgracht gemaakt werd ter betere communicatie (Cameraersrekening).

In 1572 hebben de Zutphensche troepen het ziekenhuis in brand gestoken, waarna het opnieuw werd opgebouwd.

(Aalmoezeniersverordening.)

Het werd in 1578 door Rennenburg nogmaals vernield. Later werd het overgebracht naar den Bagynhof, naast het St. Elizabeth-gasthuis.

De kapel van „*Sinte Gregorius*" dateert van 1391.

In 1725 was het St. Jurriën-gasthuis een gewoon kostkoopershuis; eerst vanaf dit jaar bestaan de rekeningen.

Dordrecht.

BALEN, VAN DEVENTER, VAN GYN, VAN HEUSSEN, VAN HEUSSEN EN VAN RYN, SMITS EN SCHOTEL.

Reeds zeer vroeg hadden de leprozen hier hun kapel buiten de „*Vuylpoort*". Wanneer een gasthuis voor hen gesticht werd, is onbekend. In 1398 werd echter het bestuur reeds gevoerd door twee „*Sieckmeesters*".

De „*Melatrey*" was gelegen „*op ten Reep*", den ringdijk van de groote Waard; in 1545 zien wij het op de kaart van VAN DEVENTER daar aangegeven.

In 1579 werden de zieken overgebracht naar het oude „*H. Geest- of Pesthuis ter groter Kerke*", in de Vriezestraat.

In 1631 waren daarin geen leprozen meer aanwezig. Later schijnt dat echter wel weer het geval geweest te zijn en kwam het huis tot grootere bloei. In 1637 heeft men in de zaal van het gebouw een nieuw schilderstuk boven de schouw aangebracht, waaronder te lezen stond:

Ten tyde van Heliseo waren daar veel Melaatzen in Israel
En daar en worde niemand van hen gereynigd
Dan alleen Naāman van Syriën. *Luc. 4.*

Eindhoven.

Houben.

Hier stond wel het meest armzalige leprooshuis uit ons land. Het was gelegen in den stadswal, waar in een versterkt gedeelte een hol of kelder voor de leprozen was ingericht. Dit verblijf schijnt dus veel overeenkomst gehad te hebben met de verblijfplaats der leprozen in Jeruzalem (London).

Eiteren.

J. J. de Geer.

In de twaalfde eeuw reeds vestigden zich hier de leprozen bij voorkeur, omdat sommigen genezing verwachtten van het wonderdadig Maria-beeld.

In de zeventiende eeuw bestond hier nog een provinciaal leprozenhuis, waar ook lepreuzen plachtten geschouwd te worden.

Emden.

Beninga-Harkenroth.

Hier ter plaatse stond het „*Lazarushues*" of „*Lazaretten*" aan de Oude Zyle. De plaats, waar het was gelegen, noemde men in 1457 „*Lazari werf*", later *Melatenhof*. In 1589 ging het gebouw in andere handen over.

Enkhuizen.

Advocaat, Blaeu, Brandt, Centen.

Eerst in 1609 deed zich hier het merkwaardige geval voor, dat voor het toenemend aantal leprozen, die in verschillende

deelen van de stad werden ondergebracht, geen voldoende huisvesting meer bestond. In hoeverre dit lepralijders betrof, is natuurlijk niet te zeggen. Zeker is echter, dat de „voogden" toen trachtten door eene loterij gelden bijeen te brengen voor een nieuw leprooshuis. Een deel van het St. Ceciliënklooster, dat achter de Gommaruskerk gelegen was, had men reeds tot dat doel verbouwd.

Het nieuwe leprooshuis werd gesticht op een terrein bewesten de St. Pietershaven, nabij de (Zout)keetenpoort, zooals op de kaarten van SUERMONDT en van BLAEU te zien is.

In 1675 werd het gebouw ingericht tot een kruitmagazijn. Toen werden de nog aanwezige leprozen uitbesteed. Na 1718 zijn geen voogden meer benoemd geworden.

Gorinchem.

VAN DEVENTER. EMCK.

„*Der Lazarussen — oft Leproosenhuysinghe*", ter plaatse waar thans de woningen der sluiswachters van het Merwedekanaal staan, was gelegen buiten de *Canssepoort*.

Bij vroedschapsresolutie van 17 Juni 1632 werd aan Burgemeesters het recht toegekend het leprooshuis te verhuren.

Gouda.

VAN HEUSSEN, DE LANGE VAN WIJNGAARDEN, WALVIS.

Aanvankelijk woonden de leprozen buiten de veste bij de „*verlore kost*", waar nu nog de Lazarussteeg te vinden is. Reeds in 1408 gaf het stadsbestuur eene zeer goede ordonnantie voor de Heilige Geestmeesters tot het beheer van het „*Siekenhuys*".

De reguliere nonnen van St. Marie verschaften aan de lijders een nieuw gesticht, buiten de Potterspoort, met eene bijbehoorende kapel, aan St. Job gewijd. Aan dit Lazarushuis herinneren nog de Lazaruskade bij de Lazarusvenne.

In 1584 werd volgens het vroedschapsboek (fol. 149) het gesticht van bestemming veranderd en tot stadsherberg ingericht, terwijl de leprozen teruggingen naar de plaats, waar zij vroeger woonden en waar inmiddels het nieuwe St. Mariaklooster gebouwd was.

Het Haagsche Leprooshuys (naar eene plaat uit de verzameling van Dr. D. F. Scheurleer).

's Gravenhage.

EIGEN HAARD 1897, HINGMAN, DE RIEMER.

Eerst in het midden der vijftiende eeuw werd hier een leprozenhuis opgericht; vóór dien werden de lepralijders eenvoudig uit de stad geweerd, zooals nog blijkt uit eene acte van 1441 van de Raden van Holland.

In 1450 werd de St. Korneliskapel ingewijd. In het begin van de zestiende eeuw was er een duidelijke afscheiding tusschen melaatschen en proveniers, die respectievelijk verblijf hielden in *de zieck- en de gezondzaal.*

In het jaar 1628 waren er nog slechts vier lijders in de ziekenafdeeling, zoodat men besloot het gesticht op te heffen. Zij werden op verschillende plaatsen uitbesteed, terwijl het huis voornamelijk ingericht werd voor proveniershuis, dat zich opnieuw in grootere bloei verheugen mocht. In 1765 werd de kapel ingericht tot vergaderzaal der regenten.

De naam van de kade „*Zieke*" herinnert nog aan de oude tijden. Steeds werd een leproos of knecht voor het huis aan de vaart naar Delft geposteerd om giften in ontvangst te nemen. De ligging was zeer gunstig aan een tweesprong, waar thans de Vereeniging voor koepokinenting zetelt en eerlang een xenodochium gesticht zal worden door de Gemeente. De zwervers uit de twintigste eeuw en die van vóór vier eeuwen, hebben dan op dezelfde plaats een onderdak gevonden.

Groningen.

COSTER, DRIESSEN, FEITH, ISENSEE.

De fundatiebrief van 1422 van het „*Hospitael daer inne rusten ende wonen moghen lazarusche menschen*" is nog bewaard gebleven en gepubliceerd (ALI-COHEN). In 1434 is de ordonnantie gemaakt door „Burgemeisteren ende Raed". Het huis was gelegen bij Helpman, ter plaatse van de laatste boerenplaats vóór het tolhek en was genaamd: St. Jurgens-gasthuis.

In het laatst van de zestiende eeuw verminderde het aantal lijders zoodanig, dat een afzonderlijk gesticht voor hen niet meer noodig geoordeeld werd. In 1599 gingen de bezittingen voorloopig over aan het toen opgerichte Burgerweeshuis.

Haarlem.

Allan, Ampzing, v. Arkel en Weissman, Blaeu, Brugmans en Peters, van Deventer, Ekama, Enschedé, Gonnet, van Heussen, Knappert, de Koning, Leegwater, Oudenhoven, Scriverius.

De eerste en eenige stichting van de orde der Lazaristen was een klooster, gelegen aan de buitenste gracht bij den Hout. De gelden hiervoor waren verkregen door giften van Willem van Egmont in 1307 en 1310. Dit kloostér der Lazaristen, dat gelegen was aan de Kleine Houtstraat is nooit tot bloei gekomen. De orde is in 1379 reeds opgeheven; als gasthuis voor leprozen zal het klooster nooit veel waarde gehad hebben. Toch was in Haarlem een groot aantal lijders. Zij hadden in 1319 reeds hun eigen kapel. De St. Jacobskapel was eene stichting van Gerrit Arentsz. van Haren en was gelegen op een terrein buiten de Kruispoort. Daar woonden de Haarlemsche leprozen en daar zijn zij gebleven. Hun gasthuis, dat in 1393 hernieuwd werd, was daaraan verbonden. Dit leprooshuis, bij de St. Jacobskapel, lag in den ban van Akendam. In het jaar der stichting kreeg het gasthuis reeds eene eigen verordening.

In de kapel geschiedde de lepraschouw, waardoor Haarlem eene zekere reputatie voor de lepralijders genoot. Dezen vonden een onderkomen in de stad in het „St. Elisabeth- en Lazarus gasthuys", dat reeds in het begin van de veertiende eeuw bestond. Toen het aantal vreemde leprozen sterk toenam, werden na den bouw van het nieuwe gasthuis bij de St. Jacobskapel de leprozen slechts daarin opgenomen en het groote gasthuis heette toen alleen het St. Elisabethsgasthuis.

Er bestond nog een St. Jacobsgasthuis, dat zoo genoemd was op verlangen van Lysbeth, weduwe van Jan Bette Heinricxsoen. Deze stichtingen heeft men later met elkaar verward. Deze vrouw besprak op 6 Maart 1436 haar huis, staande in de Dijkstraat, na haar dood, aan het St. Jacobsgilde om het als gasthuis in te richten *„totten rechten armen behuef"*. Naast haar huis was de kapel, aan St. Jacob gewijd. In 1430 werd deze kapel verrijkt met de goederen van Symon Coman. In 1496 ging de kapel over aan de broeders heremieten, behoorende tot de orde van St. Augustinus. Van dien tijd dagteekent de naam St. Jacobskerk.

Het St. Jacobs gasthuis werd in 1478 vergroot. Thans treft men ter plaatse het R. K. Wees- en Armenhuis aan.

Ampzing omschreef het doel van het huis in de volgende dichtregelen:

„Sint Jacobs Gasthuis dat es gefundeert"
„Voor die arme Pelgroms tot voordeel en baet"
„Een nacht werden zij hier in gelogeert"
„En hebben elcx een proven soe daer toe staet".

Het diende nooit tot leprooshuis en nam voortdurend in rijkdom toe. Van af 1430 zijn verbintenissen bekend tot het opnemen van proveniers.

In 1559 werd het huis geheel verbouwd en kort daarna tevens ingericht voor *Dolhuys.*

„So is mee achter-aen een goed vertreck gemaekt"
„Voor die in hun verstand en sinnen syn geraekt".

Na het beleg is het gebouw grootendeels door brand vernield.

In 1602 werd het huis nog beter voor krankzinnigen in orde gemaakt.

In de zeventiende eeuw werden er herhaaldelijk pestlijders in opgenomen.

In 1694 kwamen alle bezittingen aan het „arme kinderhuis".

Waar het leprozenhuis gelegen was, staat thans het Stads-armen- en ziekenhuis, aan de Schotersingel. Van de St. Jacobs-kapel staan nog vele fragmenten; men zou deze nog kunnen restaureeren.

Harderwijk.

Berends, Bondam, van Heussen en van Rijn, Lindeborn.

Het *„xenodochium suburbanum sub vocabulo s. Georgii quod fovet lepra contaminatos"* werd in de vijftiende eeuw gesticht.

In 1512 werd het huis door brand vernield en later vernieuwd. In 1536 kreeg het huis eene nieuwe verordening. In het midden van de zestiende eeuw verkeerde de stichting in haar grootsten bloei. Sindsdien is het steeds armer geworden en slecht beheerd. In 1582 werd eene poging gedaan om daarin verbetering te brengen, blijkens:

Publicatie van Burgermrs, Schepenen en Raden der stad Harderwyk ul° Juny 1582

dat met de XII geweersluiden zyn overkoomen vermits

buyten deese stad eertyds een siekenhuys gesticht is geweest en het selve geen middelen of inkomsten heeft daar men de kranken na nooddruft mede zou kunnen versorgen.

dat men nu voortaan alsoo gedane profyten tot behoef deses huyses gekeert sullen worden als de broederschappen van St. Joost en Cruysgilde van de Doodvaten gehad hebben,

dat tot de administratie van dien 4 eerlyke Personen sullen aangestelt worden 2 uyt 't schependom en 2 uyt de gemeente alle jaar op Pauli te verkisten mits jaarlyks Reekening doende,

dat men sal betaalen voor een eike geroeft Vath 3 Keyser gulden, voor een geroeft peppelen vat 2 gls. voor een vierkant dito 1 gl. en de kleyne na advenant, eñ voor de regte armen om Godswille verbiedende eenige Doodvaten anders te kopen of te verkoopen bij poene van 40 ℔.

(Register op de Resolutiën der stadt Harderwijk Loquet 44, No. 3, fol. 224).

Het huis zal zeer geïsoleerd gelegen hebben, wat we kunnen opmaken uit de volgende resolutie :

„Melaaten op voorgeven der melaatmeesteren voortaan schepenen eñ ordonneren aan de geerfden van de vier campen dat sy sulke brede vonders sullen leggen daarmede de melaaten de weg bekwaamlijk volgens haar regt van servituut sullen gebruiken kunnen".

(Resolutie van 2 Juny 1634, fol. 318).

In 1641 besloot de Magistraat het Huis op te heffen, wat echter niet geschiedde. In 1657 is het besluit genomen het te verkoopen, wat evenmin is uitgevoerd. We lezen n.l. eerst in eene resolutie van 27 Dec. 1694:

„Melatenhuys overgebragt tot het kinderhuys en de provisoren bedankt."

Sindsdien werden de lepralijders uitbesteed, zooals overal elders ook gebruikelijk was: *„Melaatsche afzonderlijk te besteeden"* (Register op de Resolutien der Stadt Harderwijk No. 1698, fol. 317).

Hattem.

Blaeu, Hoefer.

Waarschijnlijk is *„dat Melatenhuyss over die Wade genant Sancte Anthonyss"* in het begin van de vijftiende eeuw gesticht.

Vanaf 1439 worden de procuratores vermeld. De kapel is eenige tientallen jaren later gebouwd.

Het gasthuis is spoedig een proveniershuis geworden.

's Hertogenbosch.

Coppens, Oudenhoven, Schutjes, Mr. Smitt.

„*Eyckendonck ter Siecken*" kreeg in 1273 een legaat, toen het reeds eenige jaren bestond.

Het was gelegen aan den ouden weg naar Hintham en had eene kapel aan de H. Brigida gewijd.

Het complex gebouwen werd in 1542 afgebroken, uit vrees voor de nadering van Maarten van Rossem:

„/*Soo heeft de stadt terstond gebooden den meester der siecken/ het Godthuis met de kerk af te doen breecken*".

Daarna werd het huis wel opnieuw opgebouwd, doch bij de volgende belegering weder gesloopt.

In 1687 zijn de inkomsten definitief aan het Weeshuis overgegaan.

Heusden.

Van Heusden & van Ryn, Oudenhoven, Mr. Smitt.

Van het leprooshuis hier ter stede is niets meer bekend dan eene vermelding in de burgemeestersrekening van 1583 in het O.A. (fol. 83):

„. . . . . *aen den voornoemden Seger Franss, soe voor hemselven alsmede tot behoeff van syne medehulpers betaelt de somme van een ende dertich carolus gulden VI stuyver ii oort over heuilieder arbeytsloon int affbreecken van het lazareshuys aen den steenwech buyten d'outhuesdensche poorte . . . .*"

Hoorn.

Abbing, Centen, van Heussen, Velius.

Hier werd in 1445 een „*huysinge voor de melaetschen*" gesticht met eene kapel aan S. Lazarus gewijd. De inrichting was gelegen aan den weg naar Berkhout. Na eerst als proveniershuis te zijn gebruikt, werd het gebouw in 1740 eene boerenwoning en weldra zoo bouwvallig, dat zij den 5en Nov. 1751 instortte.

Kampen.

Mr. van Doorninck. G. Dumbar. Moonen. Moulin. Nagge. Nanninga Uitterdijk, Overyssels Regt en Geschiedenis, 1862, bl. 146. Tegenwoordige Staat van Overysel, deel III 2de stuk, bl. 334. Welcker.

De oudste mededeeling omtrent een leprooshuis komt voor in „Charters en Bescheiden V no. CCCXLIX", waarin wij vinden, dat 14 Juli 1386 Johan Oelinx in zijn testament „*zes oude schilden*" vermaakt aan „*de lasareshuus dar bouen buten der porten*".

Vroeger werd aangenomen, dat pelgrim Morre in 1403 het huis gesticht had, welke dwaling reeds door van Doorninck weerlegd is. In zijn „Advies" doet hij mededeeling van eene schenking van land in 1396 door Claes, Woeterssoene ende Alyde aan „*dyen lazarushuyse te Campen boven buyten der poerten*" *gedaan op Sancte Odolphus dach.*

Er breekt nu een goede tijd voor de leprozen aan, niet het minst omdat pelgrim Morre zich hun lot aantrekt, tengevolge waarvan vele geloovigen schenkingen aan het huis doen.

In 1401 werd naast het gasthuis eene afzonderlijk staande kapel gebouwd. In „Charters en Bescheiden I no. 346" vindt men den stichtingsbrief onder den titel „*Fundatio capelle beate Marie, Katherine et Magdalene virginum*".

In 1423 volgde weer eene testamentaire beschikking van:

„*Peter Hermanszoen ende Hille zijn echte wyff*", welke „*die helft van elfte halff morgen lands ende negen en veertich roden lands als die gelegen sind mid water mit weyden mit allen sclachten mid ende onrade in den gerichte van Hasselt toe Zeelmuiden*" beschreven „*toe behoeff der lazurus zeken luden die in der tyd wonen by der capellen Sante Katherinen ende Sante Marien Magdalenen te Campen*".

Het meerendeel van deze schenkingsbrieven is teloor gegaan, maar er bestaat nog in het O. A. een cartularium van 1435 (No. 1478 fol. XXXVII v°), dat een beeld geeft van den rijkdom der stichting aan land en huizen.

„*Dit Sint die renten die Sunte Kathrine erfliken hevet binnen der vriheit van Campen, die alle jare toe Paesschen verschinen die men niet lossen en mach.*

Buten Zwanenpoert neffen Sancte Katryn . . . .

Item wt Peter Glasemakers huus boven die Venepoerte neffen den Roenenhof II heren 𝕮.

Item wt Henric Deckers huus III heren 𝕮 tegen die kerke.

Item wt hinkende Jacobs huus bi den stenen man I heren 𝕮.

Tusschen die Venepoerte ende Zwanenpoerte:

Item wt Johan Rademakershuus tusschen den kalcberch ende die stege wtwaert an vyf heren 𝕮

onse breef holt X 𝕮 mer 't is vive.

Item een huus mit ene kamere dat Alyt Vonke plach toe te horen, dat hebbe wy tosamende vortinset Johan van Wylsem ende sall ons geven des jaers VII heren 𝕮 up Paessen.

Dit huus heft nu Gert Slewert ende gift VII heren 𝕮.

Uit deze opgaven zouden wij kunnen afleiden, dat het gasthuis en de kerk niet meer vrij stonden, doch dat ze ingebouwd waren aan beide zijden. Dit was waarschijnlijk niet het geval, zooals uit de volgende lijst zou op te maken zijn:

Dit sint die weiden omme Sancte Katherinen huus:

Item ene maet die ons Roederic Kanneken ghaf bi Glasemakers maet.

Item ene maet daer bi wtwaert an den dyc.

Item die dorde maet an den dyc ende achter den Roenenhof.

Item die vyfte maet achter sante Kathrinenhuus.

Item die seste maet an die syt bi Aelt Vloets maet.

Deze opsomming werd door *„de kerkmeisters Sancte Katherinen tot den sieken buten Campen"* gegeven naar aanleiding van het passeeren van een nieuwen pachtbrief voor *„eyn hues ende erve geleghen an den dijc neffen Sancte Katherinen Kerke voer geroert over tusschen huesen ende erven Egbert Scuerman ende Johan de Rademaker"*.

Aan het hoofd staat:

„tegen Sancte Kathrinen over wt Henric Deckers hus".

De situatie zal dus zoo geweest zijn, dat het leprozenhuis te midden van weideland lag, terwijl de kapel aan den dijk was gelegen, waarover een weg liep. Aan den overkant stonden enkele huizen, ten deele eigendom van de stichting.

Ook op andere plaatsen had het leprooshuis eigendommen, zoo bespraken wij reeds het landgoed onder Hasselt. Ook in het ambt van Heerde had het gasthuis een stuk land.

Dit blijkt uit eene akte van 1491, waarin de pastoor van Hattem het Sint Katharina gasthuis ontheft van de verplichting om van de opbrengst van dat land *„anderhalff scepell roggen 's iaers"* aan hem of zijne opvolgers af te dragen.

Het ging dus het gasthuis voor den wind en het nam voortdurend in rijkdom toe. Andere tijden zouden echter aanbreken. Vooreerst, doordat de nieuwe legaten meer aan de Kerk dan aan de leprozen ten goede kwamen. De erfgenamen van Gasse Roevers braken bij diens overlijden in 1499 met diens goede gewoonte om jaarlijks acht en een halve gouden Rijnsguldens ten behoeve van de stad te storten en droegen in de plaats daarvan jaarlijks 5 gouden Rijnsguldens bij ten behoeve van den vicaris van St. Catharina.

(Charters en Bescheiden II no. 1078).

In 1492 had Merten Voerne *„den armen laserschen"* een zilveren kroes gegeven om te gebruiken bij het „Heilige avondmaal". (Cartularium, 1478 fol. XXXVIII).

In het jaar 1501 is er een nieuw altaar ingewijd aan de Noordzijde van de Kapel. (Archief Gast- en Proveniershuizen, Cartularium St. Cath. gasth. fol. 2 v°.).

De geldelijke toestand van het huis was in die jaren nog zeer goed, zoodat de middelen van het leprooshuis het toelieten, dat Dirck tōe Boecop, kerkmeester van St. Catrynen gasthuis in 1508 van Jan van Veen twee huizen ten behoeve van het gasthuis kon koopen *„bij elkander gelegen boven Zwanenpoirte butendycks tegens St. Catrynengasthuis over daer ter stadtwaert an Mr. Jan van Uuterwycks erf ende t'ander syde Sanct Catrynen gasthuis vorsz. naest gelegen synt."*

Waarvoor was die koop noodig? Het is waarschijnlijk, dat in dien tijd het aantal lijders toenam, zoodat meer plaats noodig was om hen te kunnen huisvesten; tegelijkertijd echter was meer behoefte aan plaats, daar toen ook proveniers werden opgenomen. Met zekerheid kan dit niet uitgemaakt worden, daar eerst vanaf het jaar 1527 geregeld de lotgevallen der verpleegden geboekt zijn.

In dat jaar werden twee leprozen Gert Budel en Johan Soensbeck en éėne provenierster Engele Vrerixs opgenomen, bovendien een inwonende knecht Thonis Remboltsz. van Wyhe.

In 1528 kwamen daar nog twee proveniers bij.

In 1529 nog een leproos, een provenier en twee proveniersters.

Voor eene dergelijke toename van het aantal verpleegden was er tot de uitbreiding van het gasthuis dan ook wel aanleiding. Toch ging men slechts na rijp beraad tot de opname

van een lepralijder over, zooals blijkt uit de akte, opgemaakt bij het opnemen van den eerstgenoemden

Gert Budel kistemaker.

„Anno XV^c ende XXVII des Soenedaghes nae Margarete Virginis hebben meister Hermen Glauwe ende Dyerck Geye in der tyt kerckmeisteren van Sancta Catherinen gasthuis myt consent der provisoers als Jacob Hoppenbrouwer ende Tymen van den Vene angenomen Gert Budel onse geboeren burgher omme Goedes wyllen overmyts dat hy myt lazerie begavet was van Goedt den Heren. Ende geschoeywet toe Harlem in Hollant. Ende den breefft getoent hefft in den stoell des Rades omme bedes wyllen des raedes hebben de kerckmeisteren voersz. hem de proven syn leven lanck gegeven, beholtlick dat Gert vorsz. een hoeffsche moent sall hebben ende gyen partyen drager offte gyen ongenuchte int dat gasthuys maken bij verloes syn proven. Ende sal den holden van dat gemene vloeck, als dat nae older manieren toe behoert. Ende Gert voersz sall mede brenghen syn bedde ende syn kanne myt syn pot als dat toe behoert".

(Arch. Gast- en Proveniersh., Chart, St. Cath. gasth. fol. 17 v°).

Het betrekkelijk groot aantal verpleegden maakte de huishouding kostbaarder. Op oud-Vaderlandsche wijze voorzag men zooveel mogelijk in eigen behoeften. De provisoren trachtten daarom het weiland, rond het huis gelegen, te vergrooten. Tot dit doel gingen zij in 1523 een overeenkomst aan met Lambert Sleeuwert, die zooals we vroeger zagen rente verschuldigd was voor een huis tusschen de Venepoort en de Zwanepoort.

Voor het bedrag aan deze hypotheek verpachtte Sleeuwert aan de provisoren:

„Alsoe danich landt als Lambert angetastet heefft, in gifftinge des dyckes welcke landt gelegen is boven de poert tegens Sanct Catrynen gasthuys over, streckende van den dyckkent in de IJssele, dair zuydtwaert naest gelegen is Evert von den Veen mit syn moelen ende moelenberch ende noertwert zelige Henrick van Wilssems wedue . . . ."

(Cartularium No. 1527 fol. 15).

In 1529 werd nog in het leprooshuis opgenomen:

„Lubert Haneygreeff, die mede int gasthuys sal brengen ende ewelick laten ter gasthuys behoeve elleff mudde haverlants geleegen te Nunspeeten". Dit land werd verpacht, het *„sal jaerlix doen negen mudde Elborchsche mate haver binnen Campen te leveren. Als de haver int gasthuys komt sal hem de kerckmesters jaerlix geven i i g.g."*

De handelingen der bestuurders van gast- en ziekenhuizen in vroeger dagen getuigen van wijs beleid. In gewone tijden kon men zoodoende het hoofd boven water houden. Treuriger werd het echter gesteld, toen binnenlandsche twisten haar slechten invloed gingen uitoefenen op de maatschappelijke toestanden.

In 1543 had Maarten van Rossem Amersfoort ingenomen. (Minuten O.A. fol. 206 v°). Toen men dit in Overijsel hoorde, werden verschillende vestingen in staat van tegenweer gebracht.

„*Ende men was besorgt, dat Merten van Rossom mit syn volck Campen solde belegeren, soo heeft de raed bestalt, dat men dat melatenhuys, dat S. Cathrynen gasthuys solde afbreken ende de Kercke was meest all neer, dan dat gasthuys stond noch. Soo is een halfsinnig vrouwmenschen uyt het Oldebroeck gekomen huylende en schreyende roepende dat Merten van Rossom mit all syn macht daer an quam trecken.*

Doe heeft de raed van Campen dat Gasthuys, Melatenhuys, bouhuys, bergher, kercke mit al datter in was in brand laten steken". (uit Nagge, Historie v. Overijssel.)

Eene onberekenbare schade bracht deze vernieling met zich en de verwoesting zal zoo volkomen geweest zijn, dat een geheel nieuw gasthuis voor de leprozen gebouwd moest worden, waartoe onmiddellijk besloten werd, zoodat reeds in het begin van 1544 de eerste steenlegging plaats had (Rekening 1544). Aangezien de tijden er niet naar waren, om door giften een voldoende som voor wederopbouw bij elkaar te krijgen, bleef den kerkmeesters niet veel anders over dan, tegen zoo voordeelig mogelijke voorwaarden, geld op te nemen. Op 24 Februari 1545 werd de eerste akte van verkoop van „*iii maten landes*" gepasseerd, ten overstaan van de schepenen van de stad en met toestemming van de beide provisoren.

Den 26en Februari van hetzelfde jaar volgde een tweede overeenkomst, waarbij weder „*ses maten landes*" verkocht werden, en de kerkmeesters pachters werden met recht van terugkoop van hunne landerijen (O.A., Oplatingen, 1543—1545).

De wederopbouw van het gasthuis kostte veel, zoodat opnieuw geld opgenomen moest worden, oogenschijnlijk op voordeelige voorwaarden:

XXVI January anno XV^c^XLVII. Wy Henrick Kunretorff ende Peter van Elven, scepenen in Campen (oorkonden) dat voer ons gekomen synt in gerichte Thoenys Glauwe ende Maurys Loze, kerckmeisters 't Sancte

Cathrynen in der tijt ende bekanden aldaer dat sy voer hem ende oeren nakomelingen kerckmeisteren om ene summe geldes hen ter noege betaelt verkofft ende opgedraghen hebben joffer Geertruydt Sybrantz. oer leven lanck ende nyet langer iii *g.g. rechte lyffrenten 's yaers tbetalen op hilgen* iii *Koningen daer van die yrste betalinge sal syn* iii *regum vorsz. anno XLVIII indien sy als dan in levendige lyve is, uth soeven maten landen gelegen om Sancte Katrynen gasthuys buten de Venepoerte, in vorwarden dat dese vorschreven renten altyt by den kerckemeister eer sy oer rekenscap doen van dat jaer (betaelt werden) sonder argelist".*

(O. A., Oplatingen, 1543—1553).

Voor den herbouw van de kerk gaf het Stadsbestuur bijdragen, dit blijkt uit de volgende „Stedelijke rekeningen".

1547.

Item betaelt den kerckmeisters van S. Cathrine wth bevell des Raets tot reparacie van der kercken XXVI g. coi *) *facit . . . . XXXVII H. ℔.*

1548.

Item betaelt Jacop Bloeme die glasemaecker van Utrecht voer drie glaesen die de stadt heft laeten maecken in S. Cathrynen Kercke 't stuck vier Ryder gulden facit . . . . . . XIX H. ℔ X st. br.

De kerkmeesters hielden intusschen de leiding van den bouw in handen en met groote nauwkeurigheid hebben ze opgeteekend, welke werkzaamheden verricht werden en welke bedragen daarvoor uitgekeerd werden. Tevens geven die rekeningen ons een beeld van den aard van het bouwwerk, waarvoor Arend Hendrikse het bestek maakte *„to hulppe et neyghe hus thoe theymeren"*.

Op 16 Juli 1544 werd begonnen: *„et foeyndemeynt staempen ende ondergroeyven"* terwijl Heynen *„int jaeyr XLIIII ynden maeynt Julius doeyme schreyf den XXVIII daeych anghehoeyven ys thoe meyselen"*.

Wie belang stelt in de kosten van materialen en arbeidsloon kan dit van dag tot dag nagaan.

De kerkmeesters hebben dit geregeld opgeteekend; zoo ook de vrijwillige bijdragen, die af en toe in den vorm van steenen, balken of dakpannen gegeven werden.

Het nieuwe gebouw bestond uit twee afdeelingen:

---

*) Keulsche gulden.

„In beyden Laeyserushueyssen seyn XIII veynsters unde XV dueyrren unde IX beydensteyden.

De timmerman werd ten deele in natura betaald uit hetgeen de landerijen, aan het huis toebehoorende, aan rogge en appelen opbrachten.

De leprozenkapel was niet geheel vernield; deze werd in 1548 gerestaureerd en verbouwd, alles geschiedde zoo eenvoudig mogelijk. Zoo werden:

„achter aent hus de gatten gestopt ende wert leyckede ende de duevengotten ende de spraegatten."

In hetzelfde jaar is ook de bouw van het gasthuis voleindigd. In Augustus werd nog *„en lueden gotte up et neijge laeserushus gheleijcht,"* daarna volgen nog posten voor den pannebakker, den leidekker en voor diverse leveranciers voor het afwerken van het huis. Boven de poort werd een gevelsteen aangebracht met een toepasselijk opschrift.

Een van de laatste posten vermeldt eene vergoeding voor het *„laetten leygen en neyge gotte tuesgen Sancte Kaetereynen hus ende Joehan Toenyssen hus in Gert van Ingen steyge".*

Hieruit blijkt dus, dat het gasthuis nu was ingebouwd, en alles weer in den vroegeren staat hersteld was.

Lange jaren echter zouden de zieke en gebrekkige inwoners van Kampen niet meer van de stichting genieten. Vooreerst teisterde een hooge vloed het gebouw in 1555, zoodat een paar der verpleegden in hunne bedsteden verdronken. Tenslotte maakten de oorlogstroebelen aan het bestaan van het huis een einde.

Toe Boecop schreef in November 1572 in zijn dagboek:

„Als nu de tydinge binnen Campen was gecomen, dat den hertoch van Alba de stadt Zutphen hadde verovert ende de Grave van den Berge het gasthuys van S. Catharine hadde doen afbreken ...." (Tegenw. Staat deel III 2° stuk).

Kort te voren was het besluit daartoe genomen:

Anno XV^{c}LXXII *den XIIII octobris sinnen burgemeisteren scepenen ende raedt, sampt hoer gesworen gemeente weder versamelt gewest* . . . .

Item den gemeenten is voergegeven het bevel van syn genade dat men die kercke ende t'gasthuys van Sancte Cathrina ende andere huysen aldaer soll affbreken.

(Liber memorandarum novus 1550—1588 fol. 94).

De afbraak is wel eens betwijfeld, doch die is toch werkelijk geschied, blijkens:

Digestum novum II 1567—1636 fol. 72 v°:

Den 25 Januarij A° 1580.

Schepenen ende Raeth laeten weten . . . . dat alle huiszluiden . . . . erschinen ende coemen . . . . ter plaetzen daer Sanct Cathrinen Capelle gestaen heft . . .

Alleen de schuur was blijven staan. De resolutie van 1596, 30 Maart vermeldt, dat deze schuur bij de Venepoorte door de stad werd overgenomen *„daervoor die stadt den gasthuyse jaerlix ontrichten salt twintich golden gulden . . . .”*

Toen nu het gasthuis van S. Cathrina was afgebroken, ontzonk den gasthuismeesters de moed om ten derden male een nieuw gasthuis te doen bouwen. Zij besloten tot overbrenging van de stichting naar een bestaand huis.

In de rekening van het St. Catharina-gasthuis van 1573 is aangeteekend:

„Item anno LXXIII den 20ten Februarij hebben de kerckmeysters mit consent ende bywesent der provisoeren gecoft de huysinge ende arve van Harmen Baeck om te wesen een gasthuys S. Catherine, voer de summa V^c^LXXV gg., 28 st. den g, mit vorwarden. . . . .”

Deze laatste bestonden daarin, dat het huis, op afbetaling, in termijnen gekocht kon worden, wat blijkens de rekeningen ook geschied is.

In het „advies van v. Doorninck” wordt de plaats nader bepaald:

„die huesen ende arven van Herman Baeck gelegen op den Vloetdyck bynnen Campen . . . .”

De ligging was nog aan de Oostzijde van den Burgel, een ouden arm van den IJsel.

Langen tijd heeft het leprozenhuis niet meer op die plaats bestaan. Het beantwoordde niet zoo goed aan z’n doel van afzondering.

Jaarlijks werden leprozen opgenomen; in 1574 zelfs nog drie.

De finantieele toestand zal ten slotte wel iets te wenschen overgelaten hebben; groote giften werden niet meer ontvangen.

Wij vinden slechts, dat:

„Zal: joffer Gertruit Sybransen heeft gegeven twe nye lynnen

lakens tot dye ellendighe laserschen int Sante Katrinen gasthuisz bynnen Campen A 1588. (Cartularium, N° 1478.")

Aangezien de vrees voor lepra in dien tijd sterk was verminderd, de leprozen en proveniers in het melatenhuis aan de Vloetdijck toch reeds samen woonden, was het zeer begrijpelijk, dat besloten werd tot vereeniging met het St. Geertruyden gasthuis. Het is waarschijnlijk, dat die vereeniging uit een practisch oogpunt en niet uit armoedde geschiedde. De inventaris van 1589 vermeldde onder meer nog het bezit van 26 koeien en kalveren.

De leprozen waren echter onvoldoende gehuisvest, zooals blijkt uit eene beschouwing van dezelfde inventaris:

Int Melatenhuys.

Achter in dye kamer
twee bedden
twee deeckenen
twee paer laekens
twee houck spyntgens
een ledder
een emmer
een tynnen pispodt.

Boven op het boene.

Vier beddensteeden
vier bedden
vier puluwen
sesz kussens
vier deeckens.

Voer in huys.

Een bedde daer die maecht op slaept
een olde deecken
twee oerkussen
een puluwe
een stoelkussen
drie bennen
twee balien
een steene kanne
een stove
een voetbanck
een tafelschabelle
een turfmande
vyff stoelen, soe mans als vrouwen [stoelen
twee koeperen pottyens
twee tynnen mengelens kannechyens
een tynnen kop
een tynnen moeszschottele
een tynnen lepel
daerinne bevonden
vyff hoeff laeckens
thyen beddelaeckens
een kyssyen daerinne bevonden
vyff hoeff laeckens
thyen beddelaeckens
twee hangende spyntgens leech.

Te midden van al deze zaken was niet alleen het dagverblijf der leprozen, doch ook van de gezonde proveniers. Deze categorie van verpleegden mochten hunne maaltijden in de keuken gebruiken, wat niet gold voor de melaten, die zulks deden in de zaal van dit voorhuis (in de voorkamer). Zij moesten dan na iederen maaltijd hun tinnen eetgerei opbergen in *„een*

kyste daerinne het goet van de melaten". Proveniers en leprozen kwamen dus voortdurend met elkaar in aanraking, wat aanleiding zal gegeven hebben tot moeilijkheden. Er was dus veel voor te zeggen, dat de verpleegden overgingen naar het veel beter ingerichte St-Geertruidengasthuis. Dit huis was gelegen aan den Burgwal aan de Westzijde van de Burgel.

De nieuwe regeling was zoo slecht nog niet, daar het St-Geertruydengasthuis een afzonderlijk achterhuis had, ingericht voor zieken, dat uitkwam in de Bovennieuwstraat.

Het eerste bewijs van die vereeniging is te vinden in de rekeningen, die in het Archief der Gast- en Proveniershuizen geboekt staan onder:

„*Inventaris der guideren van St.-Catherinen Gasthuis genoemen den Xen Aprilis Ao 1589"*.

Reeds den volgenden dag beginnen de gecombineerde rekeningen:

Dit nabeschreven isz myn ontfanck van Ste Cathrinen gasthuys guederen soe die E[rsame] R[aedt] tot onderholdinge der proveners van beide gasthuysen gelegt heft Ao 1589.

Irsttick den 11 Aprill verkofft: . . . .

Daarop volgen de uitgaven:

Item den 18 Aprill bet[aelt] Gerryt Jacobsen metseler self anderde van dat se elck dre dagen gearbeit hebben ende het siekenhuys gehoegt ende gefluert gebben ende voerts bestreken ende een ny kosyn daer in geset om dat die Melaten daer in solden wonen, des dages 10 st. en noch van syn eigen kalck daer toe gedaen voer 8 st. . . . . . *IIII H ₭ XII st.*

. . . .

Item den 17 May gegeven Trude Pelsers van die huysingen van die melaten schoen toe maken ende het stro vut die bedden van die melaten toe dragen oeck mede die ander huysen toe suveren 20 st. . . . . *1 H ₭ VI st.*

. . . .

Vutgevendt voer alderlye.

Item Jacob laetten kopen 3 breven oem voer St. Kaetrynen hussen toe setten daer men se verhorren voldye . . . . 1 st. III pl.

Dit verhuren is aan de kerkmeesters gelukt, want in de rekening van 1591 vinden we:

Item ontfangen op dye huyshuyre van Jan fan Rufene op syen huys toe weten het melaetenhuys op den Floedyck 2 H ₭.

Was het oude leprozenhuis voornamelijk een groote boerenhofstede, het nieuwe op den Vloetdijck was dit al veel minder, al had het ook een afzonderlijk en goed voorzien „*Bouwhuis ofte stal*".

Het latere gasthuis op den Burgwal was meer een gewoon gasthuis. In het „Liber resolutiën" vinden wij toch een besluit van 19 Jan. 1594:

„*Geertruden en Catharinen gasthuys tsamen gebracht sall holden nyet meer als thien melck koenen met het angewas van dien waervan men vyff koenen int Bovenbroeck ende die ander vyff int Horstbroeck sal moghen slaen*".

De leprozen werden niet meer met de verzorging belast; deze was aan afzonderlijke knechten opgedragen.

Ook de landerijen werden niet meer door de verpleegden bewerkt, zoodat moest plaats hebben: eene „*Verhuiringe van den hoff buiten die Venepoorte*".

Anno 1601 den 2en Mey hefft die E[arsame] Rutger van Bredhae Kerckmeister mit den overstaen der heeren provisoren in der tydt des gasthuises Sancte Geertruydt ende Sancte Cathrynen binnen Campen verpachtet voir oir ende oiren naecoemelingen aen Johan Wilhelmssoen syn huisfrouwe ende oiren erffgenamen den halven hoff van Sancte Cathrinen gasthuis daer die kercke op gestaen hefft, ses jairen lanck, dat eerste jaer ingaende synde op Sancte Peter ad Cathedram deses jaers sestien hondert ende eene ende sullen daervoir alle jaire op Martini in den winter toe pachte geven twintich golden gulden".

„*Noch verhuirt aen Dirrick Clompemaker die drie stuckens lantz neffens den voirsz. hoff gelegen . . . .*"

(Chartularium fol. 13).

In 1597 was de leprozenbleek „*aen der Isselen voir die Venepoorte*" al verpacht.

(Chart. fol. 57).

Intusschen kwam de lepra in Kampen officieel niet meer voor. Den 7en September 1583 werd de laatste „lazersche" opgenomen.

Het beheer kon daardoor ook vereenvoudigd worden, zooals ook geschiedde, blijkens het O.A.: „Register Stads-Ambtenaren 1565—1609", waarin ieder jaar staan opgegeven:

Kerckmeysters St. Cathryne.
Provisoren van St. Catharine.

Vervolgens vinden we:

Der statz amptluyden van den jaere 1590:
Karckmeysters St. Geertruydt ende St. Catherinen.
Provisoren van St. Geertruydt.
" " St. Catherinen.

Dit laatste eereambt wordt in 1591 niet meer vervuld.

Vanaf 1595 werd ook nog slechts één kerkmeester voor het gecombineerde gasthuis aangesteld.

Toen zich in 1624 weer een geval van lepra voordeed, werd de patient niet meer in het gasthuis opgenomen:

Jovis den 27^{en} Maij anno 1624.

Alsoe het soentgen van Tryne Disels met melaetzheit van den Heeren besocht is, is by Schepenen ende Raedt guetgevonden, an de provisoren van 't Leprosenhuis voer Swolle geschreven ende versocht zal worden omb hetselve aldaer tho bestaeden voor eenen seeckeren tyt tot dat men sal vernhemen, hoe het met syn moeder ende andere familie sal gelegen syn, daertho men die moeder met een teerpenninck en noetwendicheit sal versien omb op Harlem tho verreisen ende haer tho doen schouwen.

(Resolutiën Schepenen en Raden fol. 11, 1623—1633).

De lepralijders werden dus nu uitbesteed op de beste wijze. Waarschijnlijk was opname *„ten hilligen cruce"* buiten Zwolle niet noodig, omdat *„het soentgen"* eenige persoonlijke inkomsten had. Daarom werd voorloopig eene overeenkomst met een particulier gesloten:

Jovis den 9 July Ao. 1624.

Heft die E. Lubbert van Hardenberch an Schepenen en de Raidt rapport gedaen van 't geene syn E. neffens den Kerckmeyster van St. Geertruyden gasthuis Thymen Henricksz wegen het bestaeden des melaetschen jongens, die soene van Griete Dissels met eenen Leprosen buyten Swolle woenende gehandelt ende versproecken waren, ende geapprobiert dat men weeckelicken voer syne costen ende hantreicking bethalen sol vyff ende dartich stuvers ende syn voerder onderholt van lynnen ende wullen, te besiechen off sulcks vuit het geene dat hy noch heft jaerlix in tho comen, can vervallen ende soe nyet durch het gasthuis doen verplegen.

(Res. Schep. en Raden fol. 13).

Uit deze laatste resolutie lezen wij tevens, dat bij de provisoren van het St. Geertruida-gasthuis blijkbaar nog opname

werd gevraagd voor den lepreuzen zoon van Greta Dissels, daar de kerkmeester namens die provisoren onderhandelde over de uitbesteding.

In onze dagen wordt het bekostigen van ziekenhuizen bijna onmogelijk gemaakt, doordat men voor elke twee patiënten ééne verpleegster eischt, om van het overig dienstpersoneel niet te spreken.

Hoe gansch anders was dat in vroeger dagen! Het dienstpersoneel was tot het allernoodzakelijkste beperkt.

In de aanstelling werd de werkkring nader beschreven:

Anno XV^c ende XXVII hebben de Kerkmeesters aangenomen: *„Thonis Renboltssz. van Wye onse knecht toe syn in Sancta Katherina gasthus toe baecken ende toe broyen, dycken ende dammen, sloetten ende wes dat gasthus toe doene mach hebben ende hy doen kaen offte wes hem de kerckmeisteren doen hetten tot behoefft dat gasthus voersz. Ende sal dat gasthus trouwelic dienen ende dat beste doen als hy older best kaen".*

De bezoldiging bedroeg:

„Soeventyen lichte ponden tyen St. Current elck pont. Ende twee neye hemden ende 2 par schoenen".

In 1529 bestond het geheele personeel uit *„moer, maget ende knecht."*

In het archief van de vereenigde Gast- en Proveniershuizen zijn verschillende aanteekeningen te vinden, gemaakt bij hunne aanstelling.

Behalve deze drie beambten was er nog een rentmeester, die:

„sal inmanen alles des gasthuyses pachten ende renten, mede bewaeren die kercke ende dat offer".

In 1565 staat zijn functie nader omschreven:

Het slachten van ossen, varkens en schapen; helpen brouwen en aan vreemde knechten het brouwen leeren; het offer waarnemen; opzicht op de hoeve; mede helpen *„gardinieren"*.

Een overzicht over enkele finantieele verhoudingen zal in een afzonderlijk hoofdstuk behandeld worden.

Uit eenige losse aanteekeningen kunnen wij ons ook nog een oordeel vormen over den duur der verpleging van sommige leprozen.

Als men in aanmerking neemt, dat opname in het algemeen eerst plaats had in het zoogenaamde derde stadium, als twijfel

wat betreft de diagnose niet meer mogelijk was, dan vinden wij de volgende verpleegtijden:

Geertken Geerdts, opgenomen 1548 † 1559, duur 11 jaar.
Willem Rippertssz., opgenomen 1550 † 1552, duur 2 jaar.
Dydele Arent Scoemackers opgenomen 1551 † 1558, duur 7 jaar.
Peter Baeck, opgenomen 1561 † 1566, duur 5 jaar.
Aleydt van den Damme, opgenomen 1566 † 1571, duur 5 jaar.
Herman Lambertszen, opgenomen 1570 † 1581, duur 11 jaar.
Gerberich Jansz., opgenomen 1571 † 1580, duur 9 jaar.
Jacop Loeyssen, opgenomen 1573 † 1578, duur 5 jaar.
Roeloff Joachimsz., opgenomen 1576 † 1581, duur 5 jaar.
Harman Thysz., opgenomen 1584 † 1588, duur 4 jaar.

Gemiddeld verliepen dus 6½ jaar tusschen het tijdstip der opname en dat van overlijden.

Wat betreft de lijders, die genezen het ziekenhuis konden verlaten, vinden wij genoteerd:

Bruen Claeszen, opgenomen 1564, schoongeschouwd 1565, duur 1 jaar.

Herman up den Weerdt, opgenomen 1570, schoongeschouwd 1571, duur 1 jaar.

Wendt van Campen, opgenomen 1573, schoongeschouwd 1578, duur 5 jaar.

Wolter Hendricksz., opgenomen 1574, schoongeschouwd 1577, duur 3 jaar.

De laatste was zeker nog niet genezen, want hij werd opnieuw opgenomen in 1581, schoongeschouwd 1584, duur 3 jaar.

Fjemmen Wynoltsz., opgenomen in 1574, schoongeschouwd 1576, duur 2 jaar.

Genezing trad dus meestal betrekkelijk spoedig op; de langste duur was vijf jaar. Het is de vraag, of dit wel lepreuzen geweest zijn.

De overledenen werden in Kampen niet, zooals in het algemeen gebruikelijk was, op een eigen kerkhof begraven bij hun leprooshuis: *„Overmyts hy van Goedt de Here begavet is gewest myt lazarie"*, maar meermalen vindt men vermeld:

„licht begraven op Sancte Nicolauskerckhoff bij den predickenstoel".

De dood, die alle zonden uitwischt, maakte dus in Kampen

ook geen uitzondering voor de grootste aller zonde: die van de lepra.

Ten slotte moet nog vermeld worden, dat het grootste aantal lijders, dat in de zestiende eeuw per jaar werd opgenomen drie was, terwijl verscheidene jaren niemand werd opgenomen.

Kuilenburg.

Blaeu, Hoefer, Voet.

Buiten de Lekpoort, ten Oosten van den Havendijk is een *Lasarushuis* gesticht, dat reeds in de zeventiende eeuw werd afgebroken. Alleen de naam leeft nog voort in de Lazarusweerd.

Leeuwarden.

Bruinsma, Eekhof, Winsemius.

In het begin van de zestiende eeuw hebben waarschijnlijk de grauwe Bagijnen den stoot gegeven tot den bouw van een leprooshuis, gelegen in de buurt van den tegenwoordigen Spanjaardsdijk. In 1672 werd het huis voor de leprozen gesloten. In 1675 werd het als pesthuis in gebruik genomen en in 1688 afgebroken.

Leiden.

Van Alphen, Blok, Dou, van Heussen, Hofdijk en van der Kellen, Ligtenberg, van Mieris, Overvoorde, Pleyte.

De „*armen uutgheseten*”, oftewel „*die beziecke lude*” woonden in 1385 in hutten bij elkaar aan den Rijndijk. In 1399 werd grond gekocht voor een gasthuis, van steen op te trekken, dat kwam te liggen aan den „*Nuwen Wech*” buiten de Witte Poort, bewesten de stad. Het Leidsche leprozenhuis is eene rijke instelling geworden. In 1427 werd het „*Siechuys dairbuten*” uitgebreid. In 1441 maakten Schout, Schepenen en Raad van Leyden eene verordening op „*der Siecker luyden huys die belast ende besmet syn mitter Lazarien*”. In de vijftiende eeuw was de inrichting grootendeels een boerenbedrijf. Het huis had in het midden van de zestiende eeuw z'n grootsten bloei.

In 1553 zijn de onderhandelingen begonnen van de *leprosenmeesters* over de verplaatsing van het gasthuis naar een terrein, aansluitend aan dat van het St. Aechtenklooster. De bij het huis behoorende St. Anthoniskapel bleef op de oude plaats, terwijl de leprozen onder sommige omstandigheden gebruik konden maken van de kloosterkapel, wat allesbehalve naar den zin der nonnen was. Spoedig kwam, na de definitieve regeling, het beleg van de stad. In 1572 kregen de leprozen een verblijf in de stad, waar ze later ook gebleven zijn. In 1576 werden ze ondergebracht in het verlaten S. Kathrijnen convent op de S. Pieters achtergracht. In hetzelfde jaar echter verhuisden ze weer naar het verlaten klooster Nazareth aan de Oude Vest.

Bekijken we de bekende kaarten door den stadslandmeter, in die jaren vervaardigd, dan zien we ook, dat in 1578 de woning van de „*Leprosen*" in het Noordoosten van de stad gelegen is. Nazareth was een ruim gebouw met grooten hof. Het was echter op den duur voor de leprozen niet geschikt.

In 1592 kwam er na de Hervorming ook eene groote verandering tot stand van de Leidsche gasthuizen. Het Convent van Sinte Ursula werd ten deele vereenigd met het S. Elisabethgasthuys aan de Vrouwencamp, ten deele werd het ingericht tot leprooshuis. Tengevolge van den gunstigen finantieelen toestand der stad kon eene verbouwing volgens een goed plan plaats hebben. Op de kaart van Dou van 1614 zien we nu het leprooshuis geïsoleerd liggen aan de Urselensteech.

De verdere lotgevallen van de stichting zijn in de vele kronieken van de stad Leiden beschreven.

Maastricht.

Franquinet, Goossen, v. Heylerhoff, Schaepkens, R. Virchow.

In 633 bestond hier reeds eene landhoeve voor de leprozen. Wat met het huis en de bewoners gebeurd is, weet men niet. Eerst in 1296 komen we iets dienaangaande te weten. De „*Leprozenhof*" was gelegen aan den weg naar Scharn aan de overzijde van de Groenstraat (thans Wittenvrouwenweg).

In 1645 waren geene leprozen meer aanwezig, zoodat besloten werd *„dat men t' huys van de leprosen buyten Wyck*

sal verhuijren tot behoeve van de armen" (Raadsbesluit van 29 Mei, O.A. Reg. No. 53, 1619—1646).

In het Raadsbesluit van 7 Maart 1650 vinden we, dat: *„die wooninghe mette bempden weyden ende ackerlanden toebehoorende die leprosen deser stadt"* verpacht werden.

(Reg. No. 54).

Eindelijk is het gebouw in 1672 afgebroken: *„Alsoo Syne Excellentie den Heer Gouverneur deser Stadt goet is vindende, dat het Leprosenhuys buyten Wyck in dese concurrentie van tydt soude worden gedestrueert, is goetgevonden t' selve sonder uytstel te effectueren."*

(Raadsbesluit 19 Aug. Reg. 56, 1670—1674).

Middelburg.

VAN DEVENTER, FOKKER, VAN HEUSSEN en VAN RIJN, ISRAËLS, KESTELOO.

Reeds in 1404 kreeg een lepralijder van overheidswege drie schellingen, als bijdrage om zijn huisje buiten de stad te bouwen. Het eerste leprozenhuis is dan ook eerst later verrezen buiten de Noordpoort, ongeveer ter plaatse van den watertoren.

In 1539 werd een nieuw gasthuis gebouwd op een plaats, die beter gelegen was in de buurt van het verkeer, n.l. bij den dijk, waarover de wegen naar Veere en Arnemuiden liepen. Deze stichting was voor dien tijd breed opgezet en was ten deele boerderij, ten deele kweekerij.

In 1579 werd het gebouw verkocht en het terrein *„ten leproesen"* werd voor de stadsuitbreiding gebruikt. In 1585 werd besloten tot het maken van 3 of 4 *„logymenten"* voor de leprozen.

Dit gebouw is lang blijven bestaan, we treffen het nog aan in 1717 op een platte grond van CORNELIS GOLTAT; het *Lasariehuys* ligt daar ten Z.O. van de stad, buiten de Dam- of Veersche Poort.

In 1641 liet het stadsbestuur onderzoeken, of het geschikt was als *„retraite voor gepestifereerde persoonen"*. Kort daarna besloot men het *lasariehuys* te verkoopen.

Naarden.

O. A. VAN HARDERWIJK, HIST. GENOOTSCHAP UTRECHT No. V.

Ook te dezer stede moet een leprooshuis bestaan hebben,

wat mij gebleken is bij het doorzoeken van het O. A. van Harderwijk. In het regestboek „Van 't gasthuis en pesthuys alsmede de melaten", vinden we op fol. 228: No. 8, 1°:

Minute missive deeser stad aan die van Naarden d.d°. . ? . . Dat eene Grietje Gerrits van Rotterdam hier in 't gasthuys is overleden. Dat haar soontje 7 of 8 jaar oud verklaart heeft, dat haar goederen te Naarden in 't Melatenhuys gedeponeert zijn. Verzoekende die goederen volgens Certificatie op haar dood bedde afgegeven in 't Melatenhuijs v. s. te doen soeken.

Plaatsbeschrijvingen van Naarden vermelden de stichting niet. We vinden alleen eene bevestiging in de vertaling van het H. S. van HORTENSIUS, bevattende eene beschrijving van de komst van den Graaf van Bossu, die de stad omreed en bij het leprozenhuis kwam, *dat ongeveer vijftig schreden van de stad verwijderd was.* VAN DEVENTER gaf het niet op zijn platte grond aan.

Nijmegen.

IN DE BETOUW, BYLEVELD, VAN SCHEVICHAVEN, SCHUTJE, SMETIUS.

Hier werd reeds in 1412 het leprooshuis door den stadstimmerman *„verleegd"* ten Z. O. van de stad, buiten de *„Wyntmolenpoirte"*, daarna *„Syckerpoirte"* geheeten. Het huis was gelegen bij den *„Mystwech"* en den Moldickschen weg. In 1414 spreekt men van een *„hofstat by der Syckerhuys"*. De kapel was aan St. Jacob gewijd.

De Ziekenpoort kwam in 1467 reeds in de stad te liggen. De ligging van het huis was echter, wegens de vestingwerken, ongunstig. Bij de nadering van de Spanjaarden in 1579 besloot men daarom het huis af te breken, wat waarschijnlijk slechts ten deele heeft plaats gehad. In 1582 nam men hetzelfde besluit; de bewoners van het gesticht werden overgebracht naar de woning van den pater van het St. Agnietenklooster, later werden ze gebracht naar het ziekenhuis van het Observantenklooster. In hetzelfde jaar nog besloot de Raad van Nijmegen om de lepralijders te *„accomedeeren mit een behuisonghe achter idt Hoff"* bij de Hoenderpoort. In 1638 moest dit huis worden afgebroken; toen werd een huis in het *„Goltgraversgasken"* (Rozemarijngas) voor *„melatenhuys"* aangewezen, echter voor korten tijd, daar in 1639 de provisoren gemachtigd werden een nieuw huis te koopen, dat beter voor het beoogde doel geschikt gemaakt kon

worden. In 1650 was het tijdelijk ledig. De ziekte kwam toen waarschijnlijk niet meer in Nijmegen voor. Het volk sprak in 1663 over *„het huys van de blaten"*, dat ten deele verhuurd ten deele voor krankzinnigen bestemd werd.

In de vorige eeuw herinnerde *„achter den blatum"* nog aan de oude instelling.

Oudewater.

Van Aelst.

Hier was het leprooshuis buiten de Waardpoort eigendom van de Heilige-Geest-armen en werd het door de arm-meesters bestuurd. Het gebouw is in 1575 verwoest.

Oldenzaal.

Van Heussen en van Rijn, Moonen.

Het eerste gasthuis in deze oude stad gesticht, was een leprooshuis; het stond buiten de stad, doch in den stadsban. Het is nooit tot bloei gekomen, in 1726 werd het verkocht.

Rotterdam.

Joh. Been, van Heussen, van Heussen en van Rijn, Jacob Lois, Moquette, van Reijn, Unger en Bezemer, Wiersum.

Van de stichting van het huis voor de leprozen is niets bekend.

In 1356 was aan de Westzijde van de Schie een Lazarus-kapel gelegen.

Het oudste archiefstuk, het gasthuis betreffende, is van 1438 en vermeldt overdracht van land. Het huis was gelegen binnen de jurisdictie van de stad, hoe het er uitzag blijkt uit eene afbeelding, te vinden in *Tlantcaertboek* van Jan Jansz. Potter. Het huis was toen reeds geheel in verval, zoodat in 1580 een nieuw gebouw moest gesticht worden, buiten de Delftsche Poort. Het was voornamelijk bestemd voor proveniers, welke sinds de eerste helft van de zestiende eeuw werden opgenomen; er was echter ook eene afdeeling voor *„de zieken"*.

Rijk is het gesticht nooit geweest en de nieuwe bouw kon dan ook niet geschieden zonder hulp van buiten. Deze werd

vooreerst gevraagd aan beter bij kas zijnde zuster-instellingen. Zulks moge blijken uit de Brielsche resolutiën voor de leprozen:

„Up huyden zoe by den stedehouder van den bailliu en die van den nyeuwen gerechte geaccordert den Leproosmrs van Rotterdam de eerste bede ten behouve van haeren leproos-huyse aldaer wederomme opgebout ende noch vorder op te bouen . . . . . .”

(Deel III fol. 3 v°, 30 Sept. 1581)

Dit was een gebruik, dat we ook voor andere steden van ons land vonden.

Toen het aantal lepralijders in de zeventiende eeuw steeds minder werd, nam het aantal proveniers in het Rotterdamsche leprooshuis toe, zoodat leproosmeesters in 1667 besluiten moesten tot uitbreiding van het gebouw ten behoeve dier gezonde verpleegden.

Schiedam.

De Gheyn, Heeringa.

Het oudste leprooshuis was gelegen aan het *Groene Weegje*. Volgens de vroedschapsresolutie van 13 Nov. 1591 werd besloten tot den bouw van een nieuw huis, dat in de buurt van de oude stichting werd opgericht. In eene vroedschapsresolutie van 1566 wordt gesproken van het *„Ziekeveld buyten d'Ouwer-schiesche poorte”*. Schiedam volgde het Rotterdamsche voorbeeld om hulp, van elders, voor den bouw te vragen.

Schoonhoven.

Van Berkum.

Buiten de Kruys-Poort, doch in het rechtsgebied van de stad gelegen, was een gasthuis voor *„de Zieken tot Schoonhoven”*. De oudste mededeeling dateert van 1518. In 1572 is het bij een grooten brand te niet gegaan. Later is het tot Stadsherberg verbouwd.

Sneek.

Napjus.

Hoewel het niet met zekerheid is te zeggen, was het St.

Anthoniusgasthuis waarschijnlijk oorspronkelijk een leprooshuis, later proveniershuis.

Steenwijk.

Berends.

Hier was het *Melatenhuis* buiten de stad bij Hoegewateren gelegen. De oudste vermelding is op 1 Mei 1561 in de „Regestenlijst No. 32". Vervolgens is te vinden in de „Regestenlijst No. 82 d.do. 16 Okt. 1573", dat Schepenen en Raden met Johan Smeynge, die zich wegens melaatschheid uit de gemeenschap moet terugtrekken, overeenkomen, dat hij in den *Melatenhof* een huis zal bouwen ter waarde van 50 goudguldens, welk huis na het overlijden van hem en zijne vrouw bestemd zal blijven voor lotgenooten.

Eene rijke instelling is het nooit geweest en in het „Archief van het Stedelijk Bestuur" vindt men onder: XVII, S. Catharina gast- of proveniershuis, eene resolutie van 6 Febr. 1795 betreffende aalmoezen aan melaatschen, die in het „*melaetsche hues gebreck lyden*".

Utrecht.

Dodt, J. J. de Geer, v. Heussen, van Heussen en van Ryn, van Liefland, van der Monde, Mr. S. Muller, Mr. Schuylenburg.

Utrecht was de stad, waar de lepralijders zich bij voorkeur gevestigd zullen hebben, daar hier een middelpunt van het godsdienstig leven was. De parochie-besturen zullen vóórgegaan zijn in philanthropische werken. Waarschijnlijk is het, dat iedere parochie aanvankelijk een eigen miscellerie had, terwijl later, toen het stadsbestuur meer en meer leiding nam in openbare zaken, een centraal leprozenhuis ontstond.

Intusschen werd reeds in 1295 een „*domum leprosorum*" begiftigd. We weten niet, welk huis dit voordeel had, evenmin is ons bekend, welk huis bedoeld wordt in de testamentaire beschikking van jonkvrouwe Glory, weduwe van den philanthroop Henric van Everdingen. Zij bedacht in 1330 de „*Ziecken totten melaten*". Intusschen is met vrij groote zekerheid aan te

nemen, dat in het laatste geval bedoeld werd het gasthuis *„ten melaten"* aan den Steenweg.

Wel bevond zich nog een leprozenhuis in de stad; in 1316 wordt al gesproken van *„der sieken hofstede van den malaten"*, waarvan het erf zich tot aan het St. Jansveld uitstrekte. Dit gebouw is wel de grondslag van het latere St. Jobs gasthuis, dat in den binnenlandschen oorlog tusschen Hendrik van Beyeren, bisschop van Utrecht en de Staten van Holland is verbrand, doch onder Karel V weer is opgebouwd.

De melaatschen verkregen verder in 1363 nog een verblijf buiten de stad, zooals gebleken is uit een schepenboek, aanwezig in het Provinciaal Archief.

Dan konden de lepralijders nog een onderkomen vinden in het St. Barbara gesticht, wat op te maken is uit den stichtingsbrief van 1372, waarin staat, dat opgenomen kunnen worden: *„siecken die men in anderen gasthuzen nyet ontfanghen en wille ende so ellendich ende verworpen syn, dat men hoerre nyet en hacht ende si van gebrecke ende van wanhaveningen verderven, die in te nemen ente ontfangen, so wat zuucten dat si hebben . . . ."*

Vervolgens zijn er nog oorkonden van 1394 en 1475, waarbij *„de zieken"* aangetroffen worden op de hofstede *„de Cuyl"* aan den Krommen Rijn, nabij het Vossengat (Cod. Dipl. Neerl. IV deel, II afd. bl. 58).

Van al deze instellingen is weinig zekers bekend. Wel is dit het geval met het *Leprozenhuis* buiten *„die witte vroeuwe poert"*. Hierbuiten was de stadsvrijheid, aan de grens hiervan stond in Oostelijke richting *„die gietpoert"*. Even hierbuiten in het Oostveen, bezijden *„die Stēnwech"* en *„die oude Vecht"* bevond zich de stichting met kapel *„die Melate"*.

Later was de naam van dit huis „Rynenburg".

Het archief wordt nog bewaard in het gemeente-archief. De capaciteit was in 1538 *„vyftien bedden voor den armen melaetsen ten minsten"*.

In de zeventiende eeuw is deze inrichting in verval geraakt, onder meer door een slecht beheer, waarom in 1571 eene hervorming plaats had en een broederschap met het beheer belast werd.

Overeenkomstig de resolutie van 22 Maart en 19 April 1655 besloot de vroedschap *„als oppervoochden van alle godts-*

huysen" om het batig saldo van het beheer van de stichting over te dragen aan de ambachtskamer, hetgeen in 1656 geschiedde, blijkens diverse vroedschapsresoluties.

In 1657 is het huis verkocht.

Ter plaatse, waar het stond, aan de Noordzijde van de Biltstraat, even voorbij het tegenwoordige fort, bevond zich in 1860 nog eene boerderij, toentertijd genaamd „*het Lazarushuis*".

Veenhuizen.

Broes van Dort.

Hier bestond vanaf het vijfde decennium van de vorige eeuw tot 1886 eene staatsinrichting voor lepralijders, die zich daarheen vrijwillig begeven konden, na aanvrage door het Gemeentebestuur aan het Departement van Binnenlandsche Zaken. Tengevolge van de wijziging in de verordeningen van Veenhuizen is de leproserie gesloten.

Veere.

Van Deventer.

Buiten het stadje, halfweg het gehucht Santdycke, stond aan den weg naar Middelburg een leprozenhuis. Ter plaatse is thans nog een huis, dat door z'n massieven bouw opvalt.

Venlo.

Van Deventer.

Hier is in het Gemeente-Archief niets meer aangaande de leprozen te vinden, dan dat in 1464 op bevel van den Magistraat, buiten de Laarpoort een melatenhuisje gemaakt werd. In 1545 werd het opnieuw van steen opgetrokken.

Wijk bij Duurstede.

J. J. de Geer, Kronyk Hist. Genootschap 1857, bl. 127.

De arme melaatschen woonden hier in afzonderlijke huisjes aan den Lekdijk. Zij hadden eene kapel, gewijd aan „*Onze Vrouwe*". De verzorging geschiedde vanuit het gasthuis.

IJsselstein.

J. J. DE GEER, O. ARCHIEF.

Daar de parochiekerk hier aanvankelijk te Eiteren stond, vestigden zich ook daar de lepreuzen, die er een krachtig gilde vormden, dat elders uitvoeriger beschreven zal worden.

Zierikzee.

BLAEU, VAN HEUSSEN, VAN HEUSSEN en VAN RIJN.

Hier woonden de leprozen in drie afzonderlijke huizen, staande buiten de Noordthavenpoort.

Zutphen.

JACOB V. DEVENTER, GIMBERG, Dr. V. VEEN.

De tijd van stichting van *„de Worf"* is onbekend. In 1380 bestond het huis reeds. In 1490 werd de kapel, die aan St. Georgius of St. Joris gewijd was, gebouwd. Sindsdien werd de geheele stichting ook wel St. Joriën genoemd, ze was gelegen buiten de Laarbuiter-poort.

In 1572 is het gebouw door brand vernield, doch in 1575 weder opgebouwd. Het huis stond onder het bestuur der vroedschap.

Zwolle.

ELBERTS VAN DER POT, VAN HATTUM, VAN HEUSSEN en VAN RIJN, MOONEN, VAN OMMEN KLOEKE, BIJDRAGE GESCH. V. OVERIJSEL, bl. 366, 10de deel 1890, VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN V. O. 1910, TEGENW. STAAT VAN OVERIJSEL IIIde deel, IIIde stuk, 1801.

In deze stad bevond zich reeds in 1377 het *„Hospitael der mallateschen geheten ten hilligen cruce buten voerster poirten"* (later Kamper-poort), als gemeentelijke stichting. Het was gelegen ter plaatse, waar nu nog het Buitengasthuis staat *„te Mydwegen tusschen der stad van Zwolle ende Vranchuys"*.

In 1379 werd de kapel ingewijd en genoemd naar St. Georgius. Deze kapel is in 1703 ingestort, een deel van het fundament bevindt zich nog in het middengedeelte van het H. Kruiskerkhof.

De stichting onderging vele veranderingen en verbouwingen, doch bleef gedurende de meeste tijden een boerenbedrijf. De fraaie afbeelding in Versl. en Meded. (1910) naar de teekening uit het album van Pronk (1723) komt niet meer overeen met de oude situatie. In 1517 bestond het in de eerste plaats uit twee afdeelingen, *dat grote hus vor an der straeten, der vremder sieken hus, ende de kapelle.*

Ten Heyligen Cruce ('t Hille Kruus) werd in 1725 verbouwd tot Buitengasthuis voor ouden van dagen.

Ten bewijze, dat niet alle lijders aan deze afschuwelijke ziekte, de lepra, in het leprozenhuis werden opgenomen, moge het verzoek dienen, door de thuisverpleegden in 1610 aan het gemeentebestuur gedaan, om Zondags eene collecte te mogen houden. Men heeft dit verzoek echter niet ingewilligd. Dit voorrecht bleef slechts bestaan voor het leprozenhuis.

Alle besproken leproseriëen behooren reeds lang tot het verleden. Thans worden de lepralijders meest in eigen kring verpleegd of in de Academische ziekenhuizen.

Voor een eigen ziekenhuis voor lepreuzen was hier te lande geen reden van bestaan. Te Heerde is in 1914 opgericht het leprosorium „Heidebeek" als stichting van de Nederlandsche Vereeniging tot bestrijding der Melaatschheid. Door verschillende omstandigheden echter moest deze inrichting gesloten worden.

Tenslotte worden nog af en toe enkele lepreuze militairen van het N. I. Leger verpleegd op „Bronbeek" in de gemeente Velp.

HOOFDSTUK VIII.

BEHEER, ZORG EN VERPLEGING.

De bijzondere positie, die de lepralijders hebben ingenomen bij de Christenen in den ouden tijd, die de meening waren toegedaan, dat het verschrikkelijke lijden, zooals van Job, slechts eene beproeving was voor een beter hiernamaals, was oorzaak, dat de leprozen als een soort martelaars beschouwd werden. Zij werden vaak met veel onderscheiding behandeld. We zagen immers reeds „. . . . . *hoe salich hij waer die lazarus mochte wesen!*" (VERHOLEN MINNE).

Ten tijde van de Kruistochten gold zelfs de lepra in sommige kringen der bevolking voor eene gave Gods, dus als eene onderscheiding. MONTALEMBERT zegt hiervan:

La lèpre avait donc à cette epoque quelque chose de sacré aux yeux de l'Eglise et des fidèles, c'était un don de Dieu, une distinction spéciale, pour ainsi dire, de l'attention divine".

De weldaden, den leprozen bewezen waren eene uiting van verheerlijking, in de hoop op begenadiging in het leven hiernamaals.

Op dit principe beruste ook de stichting van den H. Basilius, bisschop van Caesarea in Cappadocië in het jaar 370 (SCHOONEBEEK).

Dit toevluchtsoord was gewijd aan S. Lazarus, den armen bedelaar, die in zijn leven verstooten was, doch in den Hemel de beste plaats kreeg, zooals in den Bijbel staat „*in Abrahams schoot*".

De lieve waerde Siel, ter plaets hem toe bereyd,
Dat Is in d'opper Sael en daer in Abrams schoot.

A. BOSSE.

(Zie ook het Evangelie van Lucas XVI 19—25).

De voorstelling van deze gelijkenis werd door sommige Besturen van leprooshuizen als talisman gebruikt en we treffen

het hier aan als gevelsteen, elders als zegel (Sigillum Domus Leprosorum).

De stichting van Basilius was niet het eerste *nosocomium*, maar heeft wel den stoot gegeven tot den bouw van verscheidene inrichtingen, speciaal voor lepralijders bestemd. De naam daarvoor was aanvankelijk *lobotrophium*.

De dienende broeders, werkzaam te Caesarea vereenigden zich tot de orde van S. Lazarus. Zij leefden volgens de regels van den H. Basilius. Volgens Helyot werkten zij reeds te zamen sinds 366.

Uit de broeders van het oudste gestichts voor lepralijders, ± A° 450 opgericht door den H. Hieronymus in Jeruzalem, kwam de latere S. Lazarusorde; zij hield zich aan de voorschriften van den H. Augustinus (Heimbucher).

Dat voorbeeld van gastvrijheid in het Oosten vond in het Westen navolging bij de Diaconen; wij zouden kunnen zeggen, dat de zorg voor lepralijders gelijken tred hield met de uitbreiding der ziekte over Europa. In den loop der eeuwen ontstonden nog vele inrichtingen tot opname van lepreuzen.

Fabiola verpleegde in Rome in de vierde eeuw reeds lepralijders in een huis (Meys). Hetzelfde deed omstreeks denzelfden tijd de populaire Heilige Sint Maarten van Tours te Parijs. In

460 kwam er eene leproserie bij de abdij van Saint-Oyan, het tegenwoordige Saint-Claude (CABANÈS).

In de vijfde eeuw vond Saint-Romain in de Jura eene inrichting, waarin lepralijders verzorgd werden (LALLEMAND). Saint-Agricole stichtte een zoodanig tehuis in 570 te Châlons sur Sâone.

In deze eeuw zou ook de eerste leproserie in Germanië gesticht zijn door Gregorius van Tours. Sindsdien nemen de leproserieën snel in aantal toe, de stichters behoorden meestal tot de hooge geestelijkheid, waartoe de vermaningen der concilies vermoedelijk veel hebben bijgedragen. Het concilie van Orléans in 549 vermaande den bisschoppen voor de arme melaatschen zorg te dragen (DE POTTER). Ook verschillende Pausen gaven persoonlijk het voorbeeld, voor „*Gods lieve zieken*" te zorgen (ALBERDINGK THIJM). Gregorius de Groote (590—604), Deusdedit (615—618) en Agatho (678—682) hebben leproserieën gesticht.

Wereldlijke vorsten volgden zulks na en stelden er een eer in dezen zieken goed te doen. In de IVe eeuw zou Constantijn de Groote dat ook gedaan hebben, hetgeen wel verband hield met zijne neiging om tot het Christelijk geloof over te gaan. Door alle eeuwen heen zijn zulke weldoende vorsten bekend. Voornamelijk echter in de tijden van overdreven godsdienstzin. Zoo maäkte de H. Elizabeth in de dertiende eeuw in Thuringen zich tot het type van vorstin-martelares, hetgeen groote kunstenaars, als MURILLO en HOLBEIN inspireerden voor hunne meesterstukken.

Lepra is ten allen tijde een onderwerp geweest, dat de kunstenaars aantrok. Voor ons land is daarop reeds gewezen door VAN ANDEL en DE LINT, voor zoover de schilders betrof. Hetzelfde geldt voor musici, beeldhouwers en letterkundigen, In ons land: VAN MAERLANT, VAN LENNEP, STARING en in den laatsten tijd nog BOUTENS.

Die naastenliefde der vorsten was intusschen van veel belang, daar door den invloed der vorsten en door dien der Pausen eene meer systematische verzorging der zieken tot stand kwam. Lodewijk IX bewoog, bij het beëindigen van zijn kruistocht, twaalf ridders van de reeds genoemde orde van S. Lazarus, mede te gaan naar Frankrijk om zich daar te vestigen en het beheer der leproserieën op zich te nemen, aan welke huizen

tot dusverre allerlei leeken en geestelijken hunne diensten gegeven hadden (Eberl). Die orde breidde zich in Europa snel uit, onder meer doordat men, volgens Wernher broeders van andere orden, als zij lepreus werden, overreedde tot die van den H. Lazarus over te gaan. Ook in ons land vestigde zich deze orde in Haarlem (Gonnet), met het doel gasthuizen voor lepralijders te stichten.

In 1236 werd eene verordening vastgesteld voor de barmhartige broeders en zusters, die lepralijders verpleegden (Rescript van Bisschop Walter van Doornik).

Toen tijdens de kruistochten koning Boudewijn I in 1048 in Jeruzalem een nieuw gasthuis van S. Lazarus deed bouwen (Schoonebeek), scheidde een deel van de broeders zich af tot eene afzonderlijke Hospitaalorde, die van den H. Johannes (Moll).

De Duitsche orde ontstond, toen de kruisvaarders in 1190 Ptolemaës belegerden.

De Johanniters en de Duitsche orde hebben in ons land voor de verpleging der lepreuzen weinig gedaan. Deze was meer in handen der Franciskaner en Dominikaner orden. Vooral de eerste heeft zich in latere jaren in geheel Europa in dit opzicht verdienstelijk gemaakt (Heimbucher).

In de Middeleeuwen waren het overeenkomstig onzen volksaard meer vrije congregaties of vereenigingen van ziekenverzorgers, die onder den drang der omstandigheden hulp boden.

Dit was het geval met de broederschappen van den H. Geest en die van den H. Antonius. De Hospitalariï sancti spiritus dateeren van 1070 uit Montpellier; deze broeders behoefden niet tot eene geestelijke orde te behooren. Verder waren er nog de vrouwenvereenigingen van de H. Elizabeth en die der Bagijnen, welke laatste voor het eerst in 1184 in Luik is opgetreden (Moll).

Soms namen enkele liefdadige menschen de verzorging van een of meer zieken op zich (E. Michaël), zooals b.v. in Utrecht. Dezen vereenigden zich later tot broederschappen (Mr. S. Muller), meestal levende naar de voorschriften van St. Augustinus. Zoo worden op 8 April 1483 vermeld de broeders van Bethlehem „*ten Hilligen Cruce buten Voirster-poirte*" te Zwolle (Van Ommen Kloeke).

Dit alles geldt voor armlastigen.

De overgang der verpleeghuizen voor lepralijders van stellae

tot leprosaria, geschiedde veelal onder aandrang van Pauselijke aanmaningen en concilies. Zoo werden op het concilie van Aken in 816 en in 836 de kloosters vermaand tot opname, ook van lepralijders, in een afzonderlijk deel hunner inrichting (KALENDER V. D. PROTESTANT 1858). Bovendien werden de parabolani, eene bepaalde categorie van geestelijken, belast met de verzorging der zieken (C. F. HEUSINGER, Janus 1847).

Waar de abdij of de kerk niet rijk genoeg was om de kosten te dragen voor de verzorging der lijders, werd zij daartoe in staat gesteld door welgestelde lieden; zoo zijn de diaconieën ontstaan, die zorgden voor de uitdeeling aan de armen en die gewijd waren aan den H. Geest. In een Leidsch testament van Williaem Foytkains staat dat: *„die heylichgeestmeesters.... wtreyken den armen wtgheseten zieken"* (Reg. der bezittingen v. d. Heiligen Geest, fol. LXVI — Pleyie). Deze instelling werd eene afzonderlijke corporatie van leeken: H. Geestmeesters, die wel uitging van de R. C. kerk, doch door de geldelijke toelagen onder toezicht van het Stedelijk Bestuur stond, in het belang van een ordelijk beheer (Prof. HENSEN). Dit laatste was zeer noodig, toen in den tijd van verval der geestelijkheid op vele plaatsen wanbeheer bestond, zoodat zelfs op het Concilie van 1311, te Vienne, besloten werd, het beheer van philanthropische instellingen aan leeken op te dragen.

Zoo werd het bestuur van de leprozenhuizen meer en meer onttrokken aan de Geestelijkheid, die zich toen meer uitsluitend bepaalde tot den dienst in de leprozenkapel, terwijl het Stadsbestuur het oppertoezicht over de leprozen en hun huis kreeg, daartoe meestal aangewezen door den stichter, zooals uit stichtingsbrieven is op te maken. Niet overal gebeurde dit zoo vroeg; in Leeuwarden eerst in 1580 (BRUINSMA).

Iedere parochie kreeg nu hare Heilige-Geest-meesters, die voor hun eigen lepralijders zorgden, o. a. Amsterdam (waarover later), Delft (BOITET), Eindhoven, waar de naam H. Geesttafelen gebruikt werd (HOUBEN); alles in navolging van de heilige kerkvaders in het Oosten (L. CAVE). Uit die H. Geest-meesters werden nu in latere jaren afzonderlijke bestuurders aangewezen voor de leproserieën, wat blijkt uit de ordonnantie, die de H. Geestmeesters van Gouda in 1408 samenstelden (VAN MIERIS). Evenzoo behoorden de leprooshuizen aan den H. Geest, zooals b. v. in Groningen (Mr. J. A. FEITH).

Het beheer hierover werd meer en meer opgedragen aan afzonderlijke leproosmeesters, terwijl voor de dagelijksche huishouding ondergeschikte beambten werden aangesteld. Aanvankelijk zullen die beambten zelf wel verpleegden geweest zijn. O. SCHELL doet hierover eene mededeeling voor het Rijnland, doch ook in ons land blijkt zulks. In Amsterdam werden op 30 Jan. 1417 lepralijders aangesteld *„om die* bewaires *voirt van den anderen te wesen"* (BROUWER ANCHER, uit origineel: Charterkamer Lode No. 177, No. 4, Autorisatie van Schepen ende Rade). Ook in het oud-archief van Zwolle onder Regesten en Charters van 1418 treft men aan:

„Bewaerre *ende* procuratoers", *der armer lasarusschen luden.*

Eene dergelijke benaming bestond in Kampen:

„In 1467 zijn Henrick Matyssz ende Boldewyn van Swensberghen Kerckmeisters ende voerwaerres *van S. C. gasthuus gheheiten ten laserschen gelegen buten der muren van Campen".* (O. A. Sint. Eliz. Gasthuis).

En in de ordonnantie voor de leprozen van Zutphen van 10 April 1490 bestaat ook nog de naam „verwaeres". Uit deze ordonnantie (Dr. J. S. VAN VEEN) blijkt bovendien, dat zij in den loop der jaren zelfstandig gingen optreden en ook de administratie voerden. In 1500 hebben zij: . . . . *„angenoemen ene vrouwe . . . . voer ene moeder thoe wesen".* Later werden zij anders genoemd, zooals uit de door VAN OMMEN KLOEKE gepubliceerde archiefstukken blijkt; zij gingen zich huismeester noemen, een titel, die nog heden bestaat.

Het was geen eereambt, doch eene bezoldigde betrekking; uit de Rekeningen van Zwolle van 1537 zien wij, dat een „husmester" als zoodanig wordt *„angenomen"* (VAN OMMEN KLOEKE. Het geldelijk beheer werd in 1516 te Zwolle nog gevoerd door de Provisoren. Zij dateeren uit de vroegste tijden, toen de Heilige Geest nog geheel voor de lepralijders zorgde, hetgeen meestal uit het particulier inkomen dezer meesters geschiedde. Dit blijkt uit den stichtingsbrief van het Groningsche leprozenhuis (afgedrukt in *R. K. Driessen*):

„Wy Burghermesteren ende Raedt in Groninghen maken kond . . . . J. N. in der tijt Provisoer to den Hilghen Gheeste in onser stad, B. K. ende H. t. B. . . . . . to maecken een Hospitaal daer inne rusten ende wonen moghen Laza-

russche menschen in manieren als hyr na gheschreven staet. Int erste dat her J. N. voirschreven bij consente ende raede ziner broderen ende susteren to den Hilghen Gheeste voirschreven daer te heft ghegheven enen camp landes. . . . . . ."

Deze „prouisoers" had men in verscheidene steden en steeds waren zij welgestelde burgers. Te Zwolle waren zij in 1390 in functie. (Regesten en Charter 1390 Januari 17: „*op 23 Febr. 1629 A. v. N. . . . . . in qualitate als* prouisoer *van het Heilige Cruys*".)

In hetzelfde jaar, toen 's Hertogenbosch door Frederik Hendrik werd ingenomen, werden daar door hem vele bepalingen gemaakt, o.m. over *het stellen van* Provizoors *van de Leprozen* (Honselaar). Zij waren vaak de stichters van het huis of van de bijbehoorende kapel, of de afstammelingen der stichters en hadden meestal het collatierecht over de kapel. Hunne positie kan blijken uit het advies van Mr. J. I. van Doorninck:

„*Item anno 1573 den 20 February hebben Mattheus Dubbeltsz. ende Otto Sticker* kerkmeysters *van St. Catherynen Gasthuys met consent ende in bywesent der* provisoren *namenthlich die Erw. Arendt toe Boecop ende Conraedt van der Vecht gecoft van . . . .*"

De provisoren vormden meer en meer een deftig college van toezicht.

Met de procuratores is zulks evenzoo gegaan. Aanvankelijk waren zij ondergeschikte beambten, die voor de inkomsten van het huis moesten zorgen. Zij gingen daartoe op sommige plaatsen huis aan huis „*bidden*" voor de leprozen (huysmeyster ofte procuratoir).

Later echter stonden zij op één lijn met de provisoren; men vindt dit o.a. in den fundatiebrief van de St. Anthoniskapel te Arnhem: „. . . . . *Henricus Brouwer et Gerardus Filius Egidië* procuratores seu provisores *domus seu hospitalis leprosorum . . . .*" (G. van Hasselt)

Evenzoo uit den Broederschapsbrief van het Melatenhuis van 1571 (art. 7 „. . . . de huysmeester ofte procuratoir in der tijt . . . ." (Gemeente-archief v. Utrecht).

In Holland ging men later Hollandsche namen gebruiken, zooals bewaarders.

In Arnhem was Johan van Rhienen huismeester en diender van het St. Anthoni-gasthuys.

Eene dergelijke benaming had men in Harderwijk:

„Voortaan de bedieners van het melatenhuys alle 4 jaar te veranderen te weten alle 2 jaaren een” (20 Febr. 1635 geresolv., Register op de Resolutien der stadt Harderwijk.)

Vervolgens werd de naam bode veel gebruikt.

„Item soo en salre geen gesonde menschen in megen woonen dan de boden.” (Ordonnantie van 1408 te Gouda).

„De siecken en haer boden” (Ordonnanties van Delft en van Leiden).

In Kampen noemde men hen knecht (Ordonnantie van 1540).

In Middelburg was er ook een *„cnecht van de leprossen”* (Rekeningen, Kesteloo).

Weer elders werden deze lieden knaap genoemd en uit de Groningsche ordonnantie van 1434 (R. K. Driessen) blijkt de positie: .... *„dat onse Raed in der tijt van onsen Stad, toe den regimenten des voirschreven Lazerhuses, jaerlix solen setten twe huysmeysters, die dit ziechuys solen regieren mit den* knaep *ēn mit der* moeder ..... *die daartoe geordineert worden van onzen Raed. ...... Ende die knaep unde moeder solen* besorgers *wesen der armen zieken also dat zie dat moghen verantworden voir onsen Raed ende voir* guede luden (provisoren!) *Ende die knaep sal dan den twen huysmeysters des jaers verewarff rekenscap doen, daer solen die huysmeysters enen van den zieken bij nemen .....”*

Dan was er ook nog een portier, die het gezag hielp handhaven.

.... *de siecken en haer boden gelast om den meesters van den huyse ende den* sluyter *onderdanich te wesen ...”* (Delftsche ordonnantie van 1441).

Zoo was het ook in Leiden (zie ordonnantie van 1432) en in andere plaatsen, waar weder van koster gesproken werd, zooals bijv. in Nijmegen.

Overal echter stonden deze beambten onder de meesters, die reeds in 1273 te 's-Hertogenbosch aanwezig waren.

Soms heet de bestuurder ook rector, doch meestal „sieckmeester”, „meester van den sieckhuyse”, later leproosmeester, soms ook voogd der Leprozen, zooals te Leeuwarden en te Enkhuizen.

In een Privilegie van Burgemeester en Raden van Amsterdam van 4 Augustus 1446 worden zij genoemd: . . . . . *die* Overmans *van den huyse, die moge corrigieren ende uuter huyse setten zonder wederseggen van yemant . . . .*" (BROUWER ANCHER).

In Middelburg werd ook de naam Vader gebruikt, waaronder men echter in andere steden in latere jaren gewoonlijk een ondergeschikte, inwonende beambte verstond. In de Amersfoortsche ordonnantie wordt gesproken van *Vader ofte Meester*, zij waren ondergeschikt aan de *Huysmeesteren*.

In steden, waar het leprosorium melatenhof of leprozenhof werd genoemd, sprak men dienovereenkomstig van hofmeester, zooals te Rotterdam (G. VAN REYN).

Hoe zij ook heeten mogen, zij moesten zijn eerlijke, vrome, hoogstaande mannen van gezag. Op welke wijze zij tot dien post geroepen werden, leert men uit een beschrijving van VAN HEUSSEN, van het St. Lysbetsgasthuis te Leiden, waarin de stichters in 1428 opdragen aan den Raad van Leiden en „*aan den Pater en de Mater van St. Margaretaas Convent: met besprek dat de Raad voornoemd ten allen tyde twee vroome en eerlijke mannen zoude verkiezen, dewelke hetzelve huis zouden bestieren en regeeren ende voorschreven mater die tot moeder aangestelt wierd / in alles zouden helpen*".

De wijze, waarop zij dat bestier voerden, kunnen wij zien in No. 3 van: „Oude Vaderlandsche rechtsbronnen" (Mr. S. MULLER):

No. CV. *Van den Malaten.*

Int jaer ons Heeren MCCCXCIX op Zinte Aechten dach overdroech de raet oud ende nywe, dat de ziecmeysters van den malaten *die nu ziin ende namaels wezen zellen, hi en zi bezuket ende dat die ziecmeysters voortaen jaerlix van der zieker goede van opboeren ende wtgheven rekeninghe doen zellen voer den raet out ende nywe.*

Zij werden telkens voor een jaar gekozen: „. . . . *dewelcke alle iare op nieu iaers avont bij die van de gerechte gecozē of gecontinueert werden totten selvē dienst*" (ORLERS).

In den Haag werden de leproosmeesters vroeger benoemd door den Baillu, daarna door den Stadhouder, of bij zijne afwezigheid door den President en Raden van den Hove uit

eene nominatie door den Magistraat opgemaakt en eindelijk na 1653 door de Burgemeesters (DE RIEMER).

In Deventer werden de Provisores aangewezen door Schepenen en Raad (ACQUOY).

Te Zwolle evenzoo; daar waren zij rekening en verantwoording verschuldigd aan de Cameraars (VAN OMMEN KLOEKE).

De leproosmeesters wisselden elkander in het finantieele beheer jaarlijks af. Bij hunne benoeming legden zij den eed af; van enkele plaatsen als Brielle en Maastricht is de eedsformule bewaard gebleven. Van deze laatste stad vinden wij, onder No. 127 fol. X rto, onder de renovatiën van den magistraat ook die van den „syckenmeysteren" uit de XVde eeuw. Zoo lezen wij in 1525 in het „Eedboek van het Stedelijk archief, No. 252 fol. 30 v° fol. 31 v°.", een

Juramentum gubernatorum domus leprosorum: *„Totten ampt daer ich toe gekoren beyn als zieckemester te sin dat sal ich .... verwaren van desen daech vort .... tot sinte Remeisdaech nestcomende .... ende totter tuecomende huldonge van den andere meister,* enz." Hierbij behoort ook, dat zij zich zullen houden aan de ordonnantie voor de, door door den Raad gekozen, leproosmeesters. Van af 1380 zijn de namen van die meesters bekend.

Eene overeenkomstige eed werd daar ter stede van het ondergeschikte personeel geëischt, zooals een Raadsbesluit van 4 Dec. 1447 aangeeft („Eedboek in het Sted. Archief No. 252, fol. 35 V°"):

Juramentum ancille dicte domus leprosorum.

„Ich geloeve ende swere ten Heyligen, dat ik wale getruwelick ende rechtverdelick op ten hoeve te ziecken ende den ermen ende anderen desselven hoeffs dienen sal ...."

Verder bestaat er nog een:

Juramentum leprosorum, waarin onder meer beloofd wordt dat zij: .... *„allen dat doen als eyn goet sieck ende Lazarus persoen schuldich is te doen ...."*

In den Haag moest de lijder vóór zijne opname ook de belofte aan de Regenten afleggen.

„Zig te vougen en regneren nae vuytwysen der observantiën van den zelven huyse aldaer geuseert, enz." (DE RIEMER).

De administratie werd langzamerhand gecompliceerder, wat wij ook in andere steden kunnen vaststellen.

In „RECHTSBRONNEN VAN UTRECHT I pag. 225" wordt vermeld, dat het leprozenhuis in 1399 beheerd wordt door Ziecmeysters van den malaten, die rekenplichtig zijn aan den raad.

Gaan wij na, hoe de toestand daar twee eeuwen later was, toen er bijna geen lepralijders meer waren, dan treffen wij de deftige Regenten aan, als hoedanig de Schout en de Burgemeesters fungeeren, die zich in 1561 laten bijstaan, door een broederschap van 20 burgers *„verstaan hebbende, die goede wille ende affectie, die sommige goede persoonen hebben tot welvaren van den armen melaten ofte leprosen."*

Schepenen, Cameraars ende Raaden van Utrecht ordonneeren *„dat er van nu voortaan een Broederschap wesen zal van den armen Melaten huyse, daar inne boven den Schout ende Burgemeesteren in der tijt, zullen wesen twintich Weereltlyke persoonen, die den voorschreve huyse ende armen om Gods wil zullen mogen dienen".*

(VAN DE WATER, IIIe deel, bl. 574).

Regeerders en broeders kiezen jaarlijks *„uyt haer Collegie een* „procuratoir" als zij vergaderen op Donderdag vóór den *Melaten-kermissedach ten huyse van den huysmeyster in der tyt. Welverstaende dat voir desen ersten jare gecoren zullen werden twee procuratoirs, daarvan doutste voor desen jare ende den jongsten het toecomende jaer dat bewijnt van tvoirseyde Melatenhuys antasten ende dadministratie van dien hebben zullen"*, zij nemen *„moeder ende meechden"* aan en zorgen er voor *„voirseyde moeder daertoe te houde, dat zy alle weecke haer rekeninge in handen van den procuratoirs in der tijd overleveren".*

Deze omslachtige bestiering door een broederschap werd ingesteld, omdat men *„. . . . bevonden had den voorscreven armen beter ende bequamer gedient te zullen worden van veel eerlicke luyden dan deur eenen singulier* rentmeyster . . ."

(Confirmatie van den Broederschapsbrief van den president ende raiden des Coninex in den Hove provinciael van Utrecht, (VAN DE WATER III).

Rentmeesters bestonden vrijwel overal elders, b.v. in Harderwijk:

„dat voortaan geen rhenten die de Rentmeesters *jaarlyks uyt de kist plegen te betaalen meer betaalt sullen worde". 10 May 1639.* (Register op de Resolutiën).

Zij heetten ook wel schryvenmeester, ontvanger of boekhouder.

„*Geadmitteerd Corstiaan Wynants, zoon van Wynant Louwman geprocureert bij Annetjen Dircx dr. van Deventer int Leprooshuis deser stede te gaen ende* ontvanger *te te werden.* (Resol. Brielle 1598, Juli 18, Dl. IV, fol. 16 v°.).

Op 13 Juni 1625 vinden wij:

„ . . . . *Es Pieter van Almonde* Bouckhouder *vant Leprooshuys*". (Dl. VI fol. 97).

Laatstgenoemde functionaris was tevens burgemeester, zooals blijkt uit eene resolutie van 21 Juni 1634, waarbij hem 200 pond wordt geaccordeerd als boekhouder.

Rentmeesters waren wel noodig, omdat het college van bestuur (de deftige regenten) het dagelijksche beheer meer en meer overliet. Lepralijders waren er weinig meer, de meeste verpleegden waren gezonde kostkoopers, die zich reeds in de vroegste tijden in de leprozenhuizen inkochten. Verder brachten de rondtrekkende leproosbedelaaars er enkele nachten door. Bovendien werden lijders aan verschillende huid- of hoofdziekten in het huis opgenomen, om zich daar te laten behandelen.

Regenten blijven aan de instellingen verbonden, die soms tot grooten bloei geraken. Er werden ook regentessen aangesteld, ook wel buitenmoeders geheeten. In het huis had men toen binnenvaders en -moeders. Hoe rijk vele leproserieën waren kan men lezen in de Stadskronieken, en zien op de schilderstukken, die door Ferd. Bol en de Lairesse gemaakt zijn.

Daar er in dien tijd weinig lepralijders meer waren, besloten de meeste gemeentebesturen de onnoodig geworden instellingen op te heffen. Het beheer der goederen en der inkomsten werd overgedragen aan weeshuizen of armbesturen. Voor de meeste steden is dit na te gaan in de archieven van gast- en proveniershuizen. Provenmeesters, armmeesters of charitaetmeesters treden nu in de plaats der leproosmeesters.

Vervolgens laat ik hier nog volgen een paar opnamecontracten van het leprozenhuis te Kampen, waaruit wij ons een denkbeeld kunnen vormen van de verhouding der bestuursleden en van hun wijs beleid.

Johan Soensbeck van Zwolle.

Anno XV^c ende XXVII den sesten dacht in Augusto hebben meister

Hermen Glauwe ende Dyerck Geye in der tijt kerckmeisteren van Sancta Katherinen gasthus vuijt consent der provisoers als Jacop Hoppenbrouwer ende Tymen van den Vene angenomen Johan Soensbeck van Svolle provener uit Hijllegen Gyest toe Campen etc. overmyts dat hem Goedt de Here gewandet hadde myt lazarie ende neyt behoerlicke was dat hy in der stadt blyven solde maenck de andere proveners int Hyllege Gyest voersz. sus soe hebben de kerckmeisteren van Sancte Katherinen gasthus voirsz. daer toe gewylget omme den toe nemen Johan voersz. int gasthus Sancta Katherinen by de andere gebrecklicken luyden toe wesen in onse gasthus voirsz. syn leven lanck. Alsnu soe hefft Johan Sonsbeck de Jonge ende syn soene omme syns Vader wyllen dat gasthus van Sancta Katharine toe guede gegeven vyfftyen golden gulden van ghewychte toe verloefften omme syne provene toe copen int gasthus voirsz. toe betulen desse vyfftyen goltgulden op dree termynen, die yerste termyn als sijn vader int dat gasthus kompt, die anderd termyn op myddewynter anno 28, die dorde termyn op Mychaelis anno 28. Hyer is borge voer Arent Lubbertssz. die warner van Swolle opten Vloetdyeck woenende bynnen Campen onse barger. Ende staedt gescreven in der stadtboeck van Campen eodom anno et die ut supra.

Item noch hebben geloefft die Kerckmeister van den Hylligen Gyest van Campen als Roloff Alpherynck ende Otto Stegema die kerckmeysteren van Sancta Katherine voirsz. hyer en boven tyen goltgulden van ghewychte, welke see van stonden aen betalen sullen.

Gert Budel Kistemaker.

Anno XV^c ende XXVII des Soenedaghes nae Margarete Virginis hebben meister Hermen Glauwe ende Dyerck Geye in der tijt kerckmeisteren van Sancta Catherinen gasthus mijt consent der provisoers als Jacop Hoppenbrouwer ende Tymen van den Vene angenomen Gert Budel onse geboeren burgher omme Goedes wijllen overmijts dat hy mijt lazarie begavet was van Goedt den Heren. Ende geschoeywet toe Harl[e]m in Hollant. Ende den breefft getoent heefft in den stoell des Rades omme bedes wijllen des raedes hebben de kerckmeisteren voersz. hem de proven sijn levenlanck gegeven beholtlick dat Gert vorsz. een hoeffsche moent sall hebben ende gyen partyen drager offte gyen ongenuchte int dat gasthuys maken by verloes sijn proven.

(Chartularium fol. 17, v°.).

Bespraken wij tot dusverre het wijze beleid van de Overheid ten opzichte van de lepralijders, ook dezen zorgden reeds in vroege tijden zoo goed mogelijk voor hunne gemeenschappelijke belangen. Duidelijk is dat te zien uit de volgende

Ordonnantie van de broeder- en zusterschap der melaatschen

of het gild van Onze Lieve Vrouwe te Eiteren, gesticht voor het jaar 1447, July 4.

Wy scout, boirghermeisters, scepenen ende rade der stede van Ysselsteyn doen condt ende maken kenlick allen goeden eerbaren luyden, gheestelicken ende wairlycken, dair desen onsen tegenwoirdigen brieff gesien, gehoirt ende ghelesen zal wordden, dat die arme sicken melaetschen menschen die in Hollant ende dair buyten syn in veel meer landen geseten ende woinachtich syn, wt rechter, goeder, ynnigher beghertten ende deuocien een bruederscap ende susterscap gheordineert ende ghemaect hebben inder eeren Gods ende Onser Lieuer Vrouwen tot Eytheren buyten Ysselsteyn gelegen, mit sulker oirdinancien ende ouerdrachten, dair sy hen in verbonden hebben te doen ende voir dese tyt ons kenlyken geduen hebben ende gehouden hebben.

In der eersten . . . .

Voirt . . . .

Ende om dit voirgenoemde ghilde juder eren Gods ende Onser Lieuer Vrouwen tot Eytheren voirg. staende te bliuen ende gehouden te worden, soe begeren wy vrientlick ende bidden allen edelen heren, ridderen, joncheren ende knechten, bailiuwen, scouten ende richters, geestelic ende wairlick, dat sy desen sieken melaetschen mensschen bystandich ende behulpelick willen wesen tot hoiren rechten tot wat steden ende dorpen sij rechts begheren sullen up hoiren bruederen ende susteren . . . . *ende mede mildeliken willen beraden ende goedertieren wesen omme hoiren aelmissen des hem God verleent heeft, dat sy dese oirdinancie mede staende mogen houden; updat ghy overmits der goede werken aen hen bewesende ende ander goede wercke daghelicx doende, altesamen nae deser tyt moget verwerven die glorie ende blyscap des ewichs leuens. Amen.*

(Naar een afschrift, afkomstig uit het Oud-Archief van IJsselstein).

HOOFDSTUK IX.

DE INKOMSTEN VAN LEPROZEN EN LEPROZENHUIZEN.

Sinds de vroegste tijden leefden de lepralijders van de philanthropie hunner medemenschen. De weldaden bewezen aan *„de door God geteekenden"* behoorden tot de beste daden, en hebben meermalen „Heiliging" ten gevolge gehad. Hiermede hangt samen het geloof, dat God eene bijzondere genade verleende aan zulke menschen, door hun leed op te leggen, of door hen bijzonder weerzinwekkend te maken (HURTER). Evenzoo is als bijgeloof op te vatten de genezing van lepra door gebedeld brood, dat men gedurende zeven jaren moest eten (WALING DYKSTRA).

Hierop berustte de zorg voor de leprozen, die in de Middeleeuwen samengaat met de zorg voor de algemeene armen. De studie van het armwezen hangt zoodoende ten nauwste samen met die van het leprooswezen.

De gezaghebbers in de R. C. Kerk hebben steeds de zorg voor de arme parochianen op zich genomen. Een deel der inkomsten van de Kerk was voor de lepreuzen bestemd, zooals wij reeds uit de beschrijvingen van enkele conciliën geleerd hebben. Deze zorg ging tenslotte zoover, dat de Kerk zich voor een groot deel met hun onderhoud belastte, vooral op plaatsen, waar geen gasthuis voor de leprozen bestond.

In het Bisdom 's Hertogenbosch had men in de zestiende eeuw een reglement, aangevende wat een plattelands-leproos toekwam:

Dit syn die puncten ende articulen, die de ingesetenen van den dorpen schuldich syn te onderhouden eenen mensche die besieckt is mette sieckte der laseryen.

Inden iersten sal men den besieckten menschen doen maecken een redelyck goet huys, staende in synder mueren, met eender schouwen wel roock treckende, met een camer also nae den lopende water als men can gedoen.

Item den siecken moet hebben een bedde met een beddecleet, een hoofdpoluwe, een saertse, twee paer slaepelakens, een oirkussen ende een ander wullen cussen, eenen coperen ketel met een coperen panne.

Item noch eenen grooten ketel ende eenen cleynen ketel, ses schoetelen ende ses lepelen van houte, ende een yseren hael, een tange, eenen roostel ende een vierschuppen, een teyle om te wasschen, eenen stoel, een slaepzeil, tafel, amelaken, twee dweelkens om handen te drooghen.

Item eenen hoet, een cleppe, een paer affgesneden hantschoen, ende eenen stock, eenen haen met ses hoenderen, ende ses ellen graeuwe laekens om te maken eenen mantel oft rock met een capruyn.

Hier nae vervolget wat men den besiecten, boven dat voirschreven staet, schuldich is te doen syn leven lanck geduerende.

In den iersten sal men hun gheven altyt dubbel portie van den heyligen gheest.

Item van twee jaeren tot twee jaeren zal men hum gheeven graeuw laken tot eenen mantel.

Item noch alle twee jaer twee paer schoen, een paer dicke schoenen, ende een paer enkel oft dunne schoenen.

Item alle twee jaeren sal men hum gheven een paer slaeplaekens, alle jaer een paer couskens, twee hemden, men sal besieckten eerlyck redelyck te branden bestellen voir sijn doerre ende men sal syn huys in goede reparatie houden van wanden ende van dack ende mueren, dat sy drooghe ligghen.

Item hy sal moghen alle weken twee ofte drymael ommegaen binnen der parochiën om syn nootdruft van den ondersaten te cryghen. Ende ingevalle dat den voirs. besieckten mensche selve niet en coste ommegaen ende hum selve niet en coste behelpen soe sal men hum eenen dienaer bestellen ten coste van de gemeynte, welcken dienaer den montcost van den heylighen gheest sal moeten worden besorget.

Item noch moet men hum gheeven alle maenden een pont kerssen, ende een kan raepsmout ende alle maenden eenen selster corens ende alle daeghe een kanne biers.

Item den parochiaen (pastoor) *sal schuldich syn den voirs. besieckten menschen alle sondaghe in de kercke den volcke*

te recommandeeren, dat sy den selven melaetschen menschen doen, gelyck sy begheeren soude, dat men hun dede, oft hun sulcx gebuerden. (SCHUTJES).

Een en ander gold niet alleen voor het Bisdom 's Hertogenbosch, want voor het geheele aartsbisdom Utrecht is eene gelijkluidende ordonnantie uitgevaardigd, te vinden in het archief van het aartsbisdom (Mr. S. MULLER).

In de archieven der leprooshuizen zijn tallooze acten bewaard gebleven, vermeldende de giften door particulieren aan de leprozen geschonken. Deze giften waren van allerlei aard: geld, roerende en onroerende goederen en levensmiddelen. Meestal waren deze schenkingen erflatingen. Als voorbeeld moge dienen eene passage uit een testament van Williaem Foytkains te Leiden:

„. . . . . . *die heylichgheestmeesters . . . . . wtreyken den armen wtgheseten zieken tot ewigen daghen vyf scellinghe hollants payments tsiaers.* („Der lazarusen bespreck van 1390", Registers der bezittingen van de Heilige Geest fol. LXVI, in PLEYTE).

De rentmeester van het Middelburgsche leprooshuis mocht van 1546 tot 1626 aan landerijen negen erflatingen boeken (KESTELOO).

In hoofdstuk VII zagen we hoeveel erflatingen het leprooshuis van Arnhem verwierf. Voor Wijk-bij-Duurstede blijkt het uit de:

Fundatie brief van het Ewouts-gasthuis A° 1400.

Item soe sal men die lazaruusche menschen, die woenachtich sullen wesen bij onser vrouwen capelle vors. benedendycx jaerlix uten gasthuse voersyen in behoerlycker nootorften van brande van licht ende van pottaedsy ende all van anderen zaken off sy ter vterster noot van zuucten quamen soe dat sy selve niet wanderen en mochten haer broet te bidden.

(Kronyk van het Historische Genootschap te Utrecht 1857).

Zoo is in menige stad de leproserie tot eene rijke instelling geworden, waarvan de inwonenden een betrekkelijk weelderig bestaan hadden. Vaak was dat ook niet het geval, vooral in de tijden, dat veel lepra voorkwam.

Dan zorgden ook verschillende corporatiën voor hen. In Amsterdam zorgde jaarlijks een ander gilde voor de leprozen. In Haarlem geschiedde zulks door het St. Jacobsgilde, dat sedert

de negende eeuw bestond (Moll). In Yselsteyn door het gilde van O. L. Vrouwe van Eiteren (J. J. de Geer).

Elders geschiedde zulks door broederschappen, bagijnen of door kloosterorden.

Van niet weinig belang waren de privelegiën van vorsten; een voorbeeld hiervan is de verpachting van de visscherij aan het gasthuis der leprozen te Amsterdam:

Willem bij der genaden Gods Polsgrave op den Rhyn, Hertoge in Beyeren, Grave van Henegouwe, van Hollandt, van Zeelant ende Heere van Vrieslandt doen condt allen luyden want dat Hospitael van onser Vrouwen ende van Sint Niclaes staende by den Zeeburch tusschen onse stede Aemstelredam ende Oetenwael, seer arm ende behoeftich is als wij inder waerheyt wel verstaen hebbe. Soo hebben wy om Godswille ende in rechter aelmoessen den overmannen van den Godshuyse voorseyt voor ons ende voor onse nacomelinghen verhuyrt ēn verpacht onse visscherie van onse walen gelegen tusschen onser stede voornoemt ende Yppensloot, tot eenen eeuwelicken erfpacht jaerlicx om vyf pont te betalen onsen rentmeester van Amstellandt ende van Waterlant alle jare tot Sinte Pieters dage da vincula &c. Gegeven in den Hage opten 27 dach in September 1415.

(Handvesten van A'dam I 273.)

Voor Den Haag gold een overeenkomstig voordeel; hier hadden zij vrije visscherij in de wateren van het Gravelijke Hof. Sinds 1613 is daarvoor eene recognitie betaald van 30 stuivers, jaarlijks aan den Rentmeester-generaal van Holland (de Riemer).

Ook in Zwolle kregen in 1480 „*de arme lasaryssen*" verlof om in particuliere wateren te visschen (van Ommen Kloeke).

Eene andere bron van inkomsten bestond in de vergunning aan de Haagsche leproosmeesters om boomen te mogen planten aan den weg naar Rijswijk, ten einde brandhout te verkrijgen (speciale acte van 1518 van de Grafelijke Rekenkamer, De Riemer).

Evenzoo bestaan giftbrieven van de Staten van Holland (Van Mieris, I, bl. 122).

Van zeer ouden tijd dateert de toestemming, om de geringde of St. Anthonisvarkens te mogen weiden. Reeds in 1388 werd hiervan gewag gemaakt in een handvest van Albrecht van Beieren, voor Amsterdam. Eene gelijknamige ondersteuning genoot het Arnhemsche leprooshuis:

„Item so mach sente Anthonys Casse ende Heiligdom hier hebben ende holden drie verken". (Van Hasselt).

Hetzelfde gold voor Den Haag en Leiden, waar in 1428 het vrije gebruik en de opbrengst van een deel van de singel werd gegeven.

Niet vergeten moeten worden de offergaven in kerken en kapellen, in de eerste plaats in de leprozenkapellen, waar bepaalde offerblokken waren geplaatst.

Daar dorpen geen leprozenhuizen bezaten, zonden zij hunne lepralijders naar de steden in de buurt. Zoo zond het land van Voorne zijne lijders naar Brielle, natuurlijk tegen eene vaste vergoediug.

„Geen melaetschen int siekenhuys van te landewaert opgenomen ten zy de dorpen ten platte lande daertoe controleeren en jaarlikx opt gemet ommeslaen een oortgen in respecte van de cleine macht die tvoirs. huys heeft omme toe veel siecken te susteren ende onderhouden. (Resol. lepr. 30 Nov. 1579, Dl. III, fol. 36 v°). Dit besluit om *„gheen leprosen comende vuyt landewaert"* zonder vergoeding op te nemen, was ook het vorige jaar reeds bekend gemaakt, doch de gemeentebesturen hielden zich daaraan niet en probeerden gunstiger voorwaarden te verkrijgen, zooals we zien uit de volgende resolutie:

„Opt versouck gedaen by dye vanden nyeuwenhooreu ende nyeuwengoote, omme heurluyden leprosen die aldaer zyn vallende int leprooshuys deser stede te worden ontvangen ende geaccepteert op al zulcke gracelӯ. penningen tsiaers alsmen met heml. zouden comen accorderen. Is by den voors. van den ouden en den nyenwen gerechte geresolveert dat men met heml. zal zyen te accorderen, te weten dat men heml. zouden affeyschen zeven ofte acht ponden gron̄ vls. ofte meer dan nyet leeger te commen als zes gelycke ponden & syaers. . . ."

(Dl. II, fol. 77 v°.).

Middelburg nam lijders op uit een groot deel van Walcheren, er bestond een contract met Vlissingen en met Serooskerke. Schieland zond de patienten naar Rotterdam of Schiedam. Delfland naar Delft, Westland naar 's Gravenhage, Rijnland naar Leiden, Kennemerland naar Haarlem, en Amsterdam ontving leprozen uit Enam, Monnikendam, Zuyderwoude, Rarop, Boyck, Purmerend, Purmerland, Landsmeer, Zunderdorp, Schel-

lingwoude, Ilpendam, Amstelveen, Diemen, Ouderkerk, enz. Een oud gebruik bestond daarin, dat vier maal 's jaars eene inzameling in de kerken van die parochies plaats had, als vergoeding voor het eventueel opnemen van lijders, „*hij ware arm of rijck*". Deze gewoonte verliep echter, zoodat in 1485 het Gemeentebestuur van Amsterdam een rondschrijven richtte om aan het oude recht te herinneren, terwijl de „*overmans ende Sieckemeester van den siecken Lazaryen van St. Joris staende binnen deser stede . . . . . een deel jaren geen ontfanck gehadt hebben*", de reden was, dat deze bron van inkomsten niet zoozeer noodig was, „. . . . . *overmits dat sij niet zeer met siecken in de voirsz. huijse beswaert noch belast en hebben geweest*". Dit was nu in 1485 geheel anders, zoodat een beroep gedaan werd op „*eersame pastoren, schouten ende burgemeesteren*" van genoemde steden en dorpen.

(O. A. Amsterdam, Charterkamer. Rek. lade 182 no. 441).

In 1570 werd die gewoonte in Amsterdam nog uitgebreid. De stadsregeering stond den Regenten toe om geregeld in de kerken en eenmaal per week langs de huizen te collecteeren.

In andere plaatsen had men weer andere gewoonten. Te Monster en te 's Gravenzande b.v. placht men na den Dienst met houten borden aan de kerkdeur te staan om giften voor de leprozen in ontvangst te nemen. Na de Reformatie ging men voor dat doel met een zakje rond gedurende den Dienst; spoedig echter werd dit afgekocht voor zes gulden per kerk, te betalen aan den Rentmeester van het Haagsche leprooshuis.

In het Rijnland bestond eene overeenkomstige regeling. In alle parochiekerken werden voor de collecte bepaalde personen aangewezen (Zegelbrief van 9 April 1457, Elsevier I 192).

Later werd met Noordwijk eene bijzondere regeling getroffen, waarbij 10 carolus golden werden afgedragen aan de ziekhuismeesters te Leiden. (Zegelbrief 1 Sept. 1552, Elsevier I 193).

De visscherij te Katwijk droeg haring af en de boeren uit het Ambacht Noordwijk schonken kaas en boter.

Hetzelfde was 't geval in het Westland (Hingman).

De Overheid belastte zich vaak met het onderhoud der onvermogende leprozen. In Middelburg kreeg in 1404 iemand, „*beziekt van de lazary*", drie schellingen van stadswege als bijdrage om zijn huisje buiten de stad te kunnen bouwen

(KESTELOO). Hetzelfde gebeurde te Rotterdam (MOQUETTE) en te Steenwijk. In 1573 wordt daar J. S. in staat gesteld een huis te bouwen in den Melatenhof, welk huis na den dood van hem en zijne vrouw bestemd zal blijven tot huisvesting van andere lepralijders (Regestenlijst no. 82, Inv. no. 1 fol 72).

In Brielle werd overeengekomen met Jacob Lenaerts Colvert, wonende in 't leprooshuis, dat hij van iederen leproos, dien hij in dat huis zal *„alimenteeren en onderhouden"*, zal genieten 50 pond gr. 's jaars (Resol. lepr. 23 Jan. 1617). In 1635 bedroegen de kosten per leproos voor alimentatie 90 pond.

De rentmeester van Vlissingen betaalde van af 1554 jaarlijks £ 2:10 aan het Middelburgsche leprooshuis, waarvoor eventueel lijders werden opgenomen.

Als regel werd bij het opnemen van een leproos in het gasthuis bepaald, welke som hij moest betalen om zich als het ware in te koopen en welke goederen hij moest medebrengen; dit is dus het proveniersstelsel. Die kosten moesten dan door den lijder zelf, of door derden, gedragen worden. In Kampen werd in 1527 opgenomen Johan Soensbeck van Zwolle:

„omme Johan voersz. toe nemen bij de andere gebrecklicken luyden soe hefft Johan Sonsbeck de Jonge ende syn soene omme syns vader wyllen dat gasthus van Sancta Katherine toe goede gegeven vyfftyen golden . . . . omme syne provene toe copen . . . . ."

Dit bedrag was echter niet toereikend, zoodat: *„Item noch hebben geloefft die Kerckmeisteren van den Hylligen Gyest van Campen als Roloff Alpherynck ende Otto Stegeman die Kerckmeysteren van Sancta Katherinen voirsz. hyer en boven tyen goltgulden . . . . ."*

In 1548 bedroeg die som ter opname *60 goudgulden voor een proevenaar.* (Cart. St. Geertr. gasthuis fol. 62 v°.) Doch ook voor een leproos gold dit bedrag:

„Item dem XXVI Ochtober hebbe wy Johan Gherloffsen syen kost wedder ghekoft in Santte Kaeterynen gasthuys want hie laesarus gheworden was somma hoe hebbe ick dye Kerckmeijsters van 't Santte Kaeteryne gasthuus somme hem ghegeven LX goltg. faciït I^c heren ℔ unde XX daer solle sye hem syen kost syen leven lanck voer gheven".

Eene voordeelige overeenkomst werd door het Haarlemsche

leprooshuis id 1586 afgesloten: „*Wij onderghescreven Leproosmrs. van den leprooshuyse buyten Haerlem hebben bij believen van burghermrs aenghenoemen Jan Arissz zijn leven lanck .... onder conditie dat hij in den voorsz. huyse sal brenghen en laeten een bedde met zijn toebehoeren, stoel, kanne, waterpot en zijne daghelixe kleederen en anders niet ende dit voor de some van vyff hondert tsestich karolus guldens te betalen ....*"

(O. A. No. 190, fol. 37).

In 1529 werden te Kampen de kosten der verpleging in een anderen vorm overeengekomen:

A° XXIX ..... is Lubert Hanegraeff weder accepterd achter bij den siecken syn proven te hebben op condicyen dat hij mede int gasthuus brengen sal ende ewelick laten ter gasthuus behoeve elloff mudde haverlants ...."

In Gouda werd in 1408 bepaald:

„ ..... *ende wes hij in 't siekhuys broghte dat soude t' eynde synre dood daer inne blyven ende daer toe van syn gereets te goeden vyftig Engelsche nobelen te betaelen binnen een hallef jaer. nae syn dood*".

en in het algemeen:

„*Voort soo wes sieken dat er aflyvich werden in dit huys die sullen heur gueden die sy daer hebben erven ende laeten den huyse*".

Het was een algemeene regel, dat van hen, die in een leprooshuis moesten worden opgenomen, have en goed aan de stichting verviel. Behalve voor Gouda zijn daarvan nog verscheidene voorbeëlden overgebleven, zooals voor Leiden:

„*Ende soe wat sieken die in den voirsz. siekenhuyse woenachtich syn of woenen sellen, die sellen al hoir goet die sy hebben of naemaels vercrygen moghen eygentlyc den siekenhuyse voirsz. blyven tot der armen ellendighen siecken behoeff.*

(Zegelbrief 22 Mrt. 1441. Inv. Elsevier I 192).

Ook te Steenwijk bestond eene dergelijk bepaling, want den 14en Okt 1558 krijgen Burgemeester en Provisoren van het *Lazersche huis* een huis met „*tilbare*" goederen in bewaring. (Berends).

Dat deze laatste bepaling moeilijkheden met zich bracht bij herstel van den lijder bewijst het volgende geval te Harderwijk: *Verzoekschrift van Aart Lubbersen die van de melaatsheid was genesen en moetende vertrekken uyt 't huys om de goederen*

die hij daarin gebragt had te mogen meede neemen bestaande in 1 bedde met sijn toebehooren . . . . . en 4 gulden aan geld.
(Regestboek, Loquet 44 No. 4, 1° fol. 224 v°.).

Te Steenwijk nemen in 1561 de provisoren van het Melatenhuis op advies van de Schepenen daarin op J. J. die bij z'n komst moet meebrengen een bed met toebehooren en jaarlijks zes goudguldens zal bijdragen voor het onderhoud van het huis (BERENDS, Regestenlijst No. 32, Inv. No. 1, fol. 10 v°.).

In andere steden was de inkoopsom veel geringer. In 's Gravenhage was het na de Reformatie voorgeschreven:

„*voor de preuve in geld in te brengen twaalf gulden*", waarvoor men verpleegd werd (DE RIEMER).

Zooals gezegd moesten de verpleegden zelf enkele zaken meebrengen:

„*Ende Gert voersz. soll mede brenghen syn bedde ende syn kanne myt syn pot als dat toe behoert.*"

Cartnm St. Eliz. Gasth. fol. 17 v°., Kampen 1527).

Dit bleef echter wel eens achterwege:

„*dwyle sy geen middel en heeft om te furneren een bedde met syn toebehooren ende een pont vls. . . . voor elck sal sy tselve betalen als sy de middelen sal hebben*".
(Resol. lepr. Brielle 18 Mrt. 1619).

Dan moeten wij niet vergeten, dat de leprozen somtijds behoorden tot de gewone armen van de parochie en als zoodanig uitkeering genoten:

„ *Voorts willen wy dat onse Heiligh Geestmeesters die arme lazarusche menschen voorzien van alle gaven die sy geven, gelycke of sy hier binnen waaren*".
(Gouda, brief A°. 1408, WALVIS).

In Rotterdam kregen de leprozen bij de uitdeeling van de H.G.:
by eene gewone brooduitdeeling in den winter 12 brooden,
„ „ byzondere „ 4 brooden met 2 hutspotten
(MOQUETTE).

De grootste bron van inkomsten van de leprooshuizen is steeds geweest het verpachten van de landerijen en het verhuren van de huizen, welke in den loop der tijden hun eigendom waren geworden.

In de meeste archieven zijn de registers van pachten en renten en ook vele dotatiebrieven nog bewaard gebleven.

In 1419 vinden wij in een Amsterdamsch boek van renten:

„dat wi se met ons IIIJ goeds husen sullen hebben . . . . die oude kerck, die huyssitten Sint Peters gasthuus ende die arme siecken".

De opbrengst van landerijen zien wij meermalen geboekt onder het hoofd *„rogghen renten"*. De pacht moest meermalen in natura worden opgebracht.

Eene zeer volledige opgave is in 1512 in Harderwijk opgemaakt na de groote brand, waardoor het archief van het leprooshuis verloren ging.

Dit sijnt der melaten-renten also de Henric Ramaker ende Peel Mensen overgelevert hebben an Reyer Bloet ende Steven Wolffsz., huysmeisters, ende Reyer ende Steven de bestedicht hebben in de kamer vur den ghemenen scepenen.

Pascen. Aert de Bokop, een 𝔴 uytten höff by Sunter Claes alrenaest by Reyer Bloet, gegeven de melaten om Gods wille.

Pascen, Sint Jan. Jan Koenritsz, een golden gulden, ende één golden Gulden uyt syn husinge in de Paedzenstreet.

Pascen. Coen Diricsz., tien vuerysers, ziaers uyt syn husinge in de Snyderstraet.

Pascen. Steven Messemaker, weleer Gerit Willemsz., sestehalve oude vlems, uytten huse in de Snyderstraat.

Pasce. Andries Woutersz., ende syn wijff Lubberich, een gouden gulden, uytten huse in de Snyderstraet daer sy in woenden, ende een gouden gulden uytten huse in de selve straet, bikant tegen Gijsbert over.

Vyte. Gerit van Spuld Henricsz., twee r(ijnsche) gulden, uyt syn husinge in de Hogestraet, daer hy in woent.

Lichtmis. Jacob Jordensz., ses entsestich stuvers lichtgelt uyt syn huyssinge in de Brugstraat, daer hi in woent.

Pascen. Willem Brantsz. twe oude vlems, uytten huse, dat weleer Reythen Lonyss plach te horen.

Pascen. Bethen Koelwagen, een halff 𝔴 uyt haer husinge in de Brugstraet, daer si in woent.

Pascen. Gerithen Mandemaker, elff vlems gr., uyt syn huys in de Brugstraet.

Pascen. Folker Henricsz tien st. uyt syn huys in de Donckerstraet.

Pascen. Herman Sluter, tweleff vlems grooten.

Pascen. Neude Geritsz. twe golden guldens uyt syn husinge in de Viestraet.

Pascen. Berthen Holtsager, twe oude vlems, uytten hof vur Sunter Claespoert.

Pascen. Llambert Brinck, een olden scilt en een achtendeel van een olden scilt ziars, uyt Gruterskamp.

Jacobi. Wouter Ricoltsz., een gouden Philipsgulden uyt syn huys in de Donckerstraet.

Pascen. Wolf Mertensz., een ouden scilt ende een achtendeel van een olden scilt ziaers uyt Gruterskamp.

Pascen. Mariss Sweersz., een vierdel van een nobel uyt syn huys daer hy in woent.

Jan Sarissz, een ouden vlems.

Henric Liverman, vijff scepel rogge van pacht van ½ mud lantz op Hierdereynck by Wolff Mertensz., ende 1 scepel lantz, dat van Peter Aelckersz. quam, ende noch uyt een scepel lantz daer by, noch ½ ℔ uyt syn hofste daer hy woent.

Pascen. Aernt Roloffs, een twedeel van 1 ℔ uytten huse in de Molenstraet.

Pascen. Reyntken Tymensz., een gouden r(ijnschen) gulden uytten huse in de Hogestraet.

Henric Willemsz., een mud roggen ziaers, uyt Smutscamp.

Petri. Bette Grollen, een gouden r(ijnschen) gulden ziaers uytten kamp tegen den veersten molenberch over. Dit heft se bekent vur Gerit van Spuld ende Reyer Bloet, also se de melaten doch tyns sende veel restanten sculdig was. Actum III of IIII iaer vurden brant ende na den brant heft se dat noch bekent inder kamer.

Hyn Vinck, een hoen uyt syn hofstede. Dit hoert in den koicken.

Pascen. Gerit Neyensz., een gouden r(ijnschen) gulden uyt syn husinge in de Wullenweverstraat.

Reyngen Bertgensz., een gouden r(ijnschen) gulden uyt sijn huys in de Wullenweverstraet.

Pascen. Alert Ottensz., een gouden r(ijnschen) gulden ziaers, sonder ofslach, uytten husinghe, de Diric Woutersz. to plegen te horen, gelegen after an Alerts huys, te lossen met EX golden gulden.

Pascen. Llambert Berntsz., een halven gouden r(ijnschen) gulden uyt syn huys in Sunt Annenstraet.
Idem noch van pacht:

Pascen. Aernt Ricoltsz., een halven gouden r(ijnschen) gulden uyt syn huys by de grote poert, daer hy in woent.

Pascen. Pilgrim van Hierd, anderhalven gouden r(ijnschen) gulden uyt syn husinghe in Sunt Annenstraet.

Pascen. Andrees Roetleer, anderhalven eynkel gulden ende een derdendeel van een 𝔚 ziaers, uyt syn husinge in de Hogestraet.

Pascen. Egbert Asselenman, een gouden r(ijnschen) gulden uyt syn husinge de Henric Ramaker to hoerden, in de Hogestraet.

Pascen. Aeltgen Tewus, derdehalf 𝔚 uyt haer husinge in de Merckstraet, tegen den Clomp over.

Pascen. Rutcher Evertsz., een 𝔚 uyt sijn huys by Aeltgen Tewus verscreven.

Pascen. Egbert Ramaker, seventien St. uyt sijn huys in de Merckstraet.

Pascen. Diric̃ Mijss, twe ende twijntich St. uytten huse in de Merckstraet, bij den Clomp.

Pascen. Gerit Decimer, een 𝔚 uyt syn aliuge husinge tegen der nonnen muer over.

Pascen. Ricolt Loichsz., een half 𝔚 uyt syn huys after ende voer op ten hoick, after den nonnen.

Pascen. Jan Clock, sestenhalve olden vlems, uyt syn huys after Ricolt Loichsz. vorscreven.

Pascen. Bernt Egbertsz., sestien stuvers current uyt syn husinge after de nonnen.

Pascen. Aernt van Bijssell, een gouden r(ijnschen) gulden uyt syn huys in de Togenstraet.

Pascen. Nelle Neunyncks, een 𝔚 uytten hoff de Clues Bergen to plach te horen, de nu de melaten half hoert.

Pascen. Willem Hermensz., drie tynss gr. uyt syn husinge an de Merckt de Praghe plegen to te horen.

Pascen. Meyerssoen, uyt Peter Boyers husinge, geleyen in de Oesterwijck, twee olde vlems ziaers.

Pascen. Aert Goossensz., twee oude vlems uyt syn husinge op den hoick alrenaest de trap in de Peperstraet.

Pascen. Hermen van der Laer, achts clymmer, uyten hoickhuse daer men van der Merckt gaet na Aernt de Boikops huys.

Decollatio Joannis: Aernt Hermsz, ind Stouwe, sijn zuster myt Aernt, hoeren momber, bekenden, dat die meluten vuer den brant enen golden r(ijnschen) gulden siaers gehadt hadden uyt den t(e) betalen decollationis Joannis, t(e) lossen myt XIIII D (eniën) uyt haer older husinge. Ind want de brieven verbrant weren, bekenden sy den gulden nu weder.

Actum . . . . anno XII.

Dikwijls oefenden de verpleegden een bedrijf uit, waarvan de opbrengst ten bate van het huis kwam; als zoodanig vinden wij vermeld: veeteelt, warmoezerij, een molen, reederij, boerderij, kweekerij, enz. Vervolgens waren er nog inkomsten als: dijkgeld, schotgeld, watergeld, klapgeld, optochten en uit bussen, geplaatst, b.v. in herbergen. De boerderij was soms van zoo'n grooten omvang, dat een „*boumeister*" aan het hoofd stond. In Amsterdam bracht het ongeveer 500 gulden op van verkoop van melk en kaas (Dapper).

„De klep" treffen wij overal aan. Reeds in de ordonnantie van 1408 voor Gouda lezen wij:

„*Voort allen besiekten luyden die aengenomen worden ende vander aelmisse leven moeten die sullen hoogelyck bidden op de straaten ende voor die kercke ofte daerse de Meester ordineeren te bidden. Voort soo wes een ygelick bidt tsy eeten of drincken oft cleynode oft wat aelmisse dat isy dat sal men geheel innebrengen en dat geven den geenen die 't bevolen es van des meesters wege tot des gemeen geselschaps behouf.*

Voort als tyd is, soo sal der altyd een sitten voor die sieke capelle die de caritaten waghten sal tot heuren alre behouft".

Dit was algemeen gebruikelijk. In de Groningsche ordonnantie van 1434 vindt men:

„*Voert so ghunnen wy den knaep des voirschreven ziechuses te sitten mit sunte Georgius belde op den kerchove toe sunte Marten . . . . . .*"

De zieken zelf moesten ook met de klep rondgaan, doch daarvoor werden hun bepaalde dagen aangewezen, en ten slotte, toen meer en meer fraude gepleegd werd en het leprooswezen beter gereglementeerd moest worden, stelde men iemand van het personeel aan voor de klep. In Groningen deed dat de „knaap"; in Leiden werd in 1528 de „koster" daarvoor aangesteld. — Voor Middelburg vinden wij vermeld: „. . . . *anderen ontfanck gecommen uyten busse daer de aelmoessen by den* c n e c h t *van de leprosen inne vergadert werden*" (Kesteloo).

Leprooshuizen aan een waterweg met druk verkeer gelegen, hadden een vasten „klapknecht", die als het ware eene vastgestelde bijdrage inde van de voorbijvarende schepen, op de wijze zooals dat nu nog aan sommige bruggen en sluizen gebeurt.

Deze inzameling geschiedde dan met de „klep", een uitgehold stuk hout met een deksel, waarmede men voortdurend rammelde of eene nog eenvoudiger klepper. De uitreiking geschiedde door speciaal privilegie van de schouwmeesters te Haarlem.

Iedere stad had haar eigen soort van „klep", voorzien van een ingebrand stadswapen. In de musea zijn nog verschillende exemplaren aanwezig (Leiden. Amsterdam, Kuilenburg, enz.).

uit: Digestum fol. 75.
anno MCCCCLXIII.

Haarlemsche klep,
zeventiende eeuw.

De oorspronkelijke wijze van bedelen bestond uit het inzamelen van voedsel. In Harderwijk ging men daartoe rond met een kruiwagen: *„en die kroewagen word ter week drie maal om die stadt geschoven"* (Regestenboek 223).

Er bestond nog een andere manier om „b i d d e n d" aan den kost te komen en wel door het verzamelen van aalmoezen met behulp van een b e d e l b r i e f, die door den bisschop kon worden verstrekt. Een voorbeeld hiervan is het geval van den Maastrichtschen kruisheer Johannes van Xanten, die door lepra werd aangetast en daarom zijn klooster en de Maatschappij verlaten moest. Daar hij zijn intrek niet in het leprooshuis wilde nemen en verkoos een eigen huisje te bouwen in zijn geboorteplaats, kreeg hij op 10 Dec. 1488 verlof van den Luikschen Bisschop Johannes de Horne om aalmoezen tot dat doel in te zamelen in de Meierij van 's Hertogenbosch:

Johannes de Huerne Dei et Apostolicae sedis gracia Episcopus Leodiensis, dux Bullonensis, comes Lossensis, etc. universis et singulis Christifidelibus, ecclesiasticis seu religiosis

et presertim ecclesiarum pastoribus necnon capellarum rectoribus in oppudulis ac villis civitate Buscoducensis subjectis, vulgaliter dey meyeria *dictis salutem in Domino et pietatis misericordiaeque operibus habundare eisdemque vitam marcari aeternam: Cum nedum indigentibus nostram sub dyocesin verum et aliunde ubilibet sub puneria constitutis ad subveniendum illorum necessitate caritatis nexum Domino adstringimur, hinc cum veridica relacione ac supplici oratione perceperimus quondam religiosum sacerdotum nomine Johannem Zantis, ord. fratrum Sae Crucis sub communi vita degentem, conventus Trajectensis supprioris nostre dyocesis lepre infirmitate a Domino misericorditer visitatum, quare arctatur non modo a suorum fratrum verum etiam ab omni fidelium consortio seorsim habitare, ideoque se ad locum suum nativum videlicet oppidum Zanten de licentia suorum superiorum transferre curavit, ut ibi domunculam exigeram erigeret in qua separatus a sanorum fidelium turmio solitariam mansionem reciperet, illamque nisi dominorum graciis ceterorumque orthoxorum Christocolarum beneficiis et elecmosinis juvetur erigere non valet....*" (H. P. A. van Hasselt).

Eene eigenaardige wijze van geld inzamelen te Amsterdam blijkt uit het volgende:

„*Is geresolveert dat het suyver Provenu van de spullen / die in 't toekomende binnen de stadt en jurisdictie van dien sullen werden gepermitteerd te speelen 't Spinhuys tot nog toe in 't geheel is toegevoegt voortaan sal werden genooten / by het selve Spinhuys en het Lasarushuys half en half, omdat de eerste ruym en d'ander op verre na / haar lasten met haar inkomsten konden goedt maaken / ....*"

/ Actum 18 Mrt 1682. (Handvesten van A'dam, I, 274).

Eene andere bron van inkomsten voor de leprozenhuizen waren de bijdragen uit accynzen, belastingen of boeten.

21 Dec. 1565 . . . geaccordeert, als dat alle de gasthuysen en leprooshuys vry sullen wesen van wyn en biercxcys in hoer kermisse". (Resolutieboeken van Alkmaar).

Die vrijstelling bestond reeds in 1429 in Leiden voor het geheele jaar, mits zij hun bier niet aan anderen verkochten (Blok).

In Amsterdam hadden de Godshuizen „*vrydom van den excys van de Wynen, die by den Regenten tot nootdruft van*

de zieken ingelegt werden". (Ordonnantie op de Wynen 14 July 1586 art. 28).

In Middelburg kregen de leprozen in 1555 van elk vat ingevoerd bier *„vier myten"*.

In Brielle gaf men vrijdom van alle eetwaren, blijkens resolutie van 13 Maart 1622.

In Rotterdam kreeg het leprooshuis de opbrengst van enkele accijnsen, toen in 1601 de finantieele toestand slecht was geworden.

In Leiden moest Claes Roelofs in 1416 voor den bouw van het leprooshuis 10000 steenen leveren als boete wegens laster (LIGTENBERG).

Hiervoor was in 1400 reeds *„bi bevelen van der vroescap toter zieker lude huus 36 pond"* bijgedragen.

In 1642 ging er een bevel uit van den Raad van Brabant om der r e n t e n, c y n z e n, e r f p a c h t e n en t i e n d e n aan de leprozenhuizen verschuldigd, zoo noodig gerechtelijk in te vorderen (SCHUTJES).

In Arnhem had men de volgende bepaling gemaakt om boete te kunnen opleggen:

Voor de schouw moest men, indien een verdacht geval van lepra voorkwam, naar Keulen gaan; weigerde men zulks, dan kon de vroedschap tot honderd gulden boete opleggen.

Vervolgens komen in de verorderingen van verschillende leprooshuizen boeten voor als straf voor kleine vergrijpen.

De bewoners van een leprooshuis waren bovendien verplicht, voor zoover in hun vermogen was, de inkomsten te doen vermeerderen, 't zij door een boerenbedrijf, 't zij door handenarbeid. *„'t zij met spinnen, braeyen als anderzints"* (DE RIEMER), b. v. scheepmaker (O. A. leprooshuis te den Haag).

Ook in Gouda *„sal een ygelyck arbeyden tot des Godshuys behouff"*.

Evenzoo in Middelburg en Zwolle, waar de mannen weven en de vrouwen spinnen moesten. De rekeningen van de leprooshuizen toonen dit aan.

Vroeger bespraken wij reeds de vrijstelling van het betalen van belasting door leprozen. Dit gold algemeen voor belastingen ten behoeve der R.-C. Kerk, doch ook voor belastingen door de Overheid opgelegd; al werd zulks meermalen voor ieder geval afzonderlijk beoordeeld. In een raadsbesluit van 16 Okt.

1573 wordt besloten, dat Johan Smeynge in Steenwijk geene belastingen, schattingen of andere lasten zal betalen voor zijne in de stadsjurisdictie gelegen onroerende goederen, zoolang er *„geen generale schattingen door de Heeren van den landen op worden uitgezet"*. (BERENDS).

Niet overal schold men den leprozen de belasting kwijt. In 1623 bij het eindigen van het XII-jarig bestand en de hervatting van den oorlog tegen Spanje betaalden in Dordrecht in het IXde Quartier of Vendel (van Vriesestraat tot Lombaertstraat) *de 5 personen in 't Lasarushuys te zamen V £, blykens de Quotes van 't Hoofdgelt.* (SMITS en SCHOTEL).

Weer eene andere bron van inkomsten leverde de melaatschenkapel. Deze had in vrijwel alle steden eigen inkomsten, die somtijds zeer belangrijk waren. In sommige steden niet, zooals te Zwolle, waar zij aanvankelijk *„nyet myt einghen sonderlingen guede doetiert noch gerentet"* was, zoodat de onkosten door het leprooshuis gedragen moesten worden, Gelukkig, dat daar ter stede de „potjeskermis" veel opleverde voor de kapel. Iedere kapel had haar eigen kerkmis, welke zeer feestelijk gevierd werd (J. TER GOUW), zooals de „Coppermaandag" voor de Amsterdamsche en Brielsche leprozen, de Palmkermis te Delft en de melatenkermis te Utrecht. Voor de bewoners van de leprooshuizen was zoo'n kermisdag eene aangename afwisseling en vaak ook zeer profijtelijk.

De Sieckgens zijn zeer verblijt
Als sy sien den Coppertijt,
Om te maken den kanneman;
Den trommel zij dan reppen,
Met de klappen sy cleppen,
En spelen ook met Janneman.

(KLAAS VISSCHER).

Meermalen werd op deze herdenkingsdagen van de stichting der kapel een „ommegang" gedaan, welke diende om op groote schaal inzameling te houden van geld en eetbare waar. Zoo'n leprozen-optocht ging vaak gepaard met veel vertoon, vooral in den Haag. Zelfs werd die tocht nog een anderen dag voortgezet in de omgeving; zulks gebeurde in Rotterdam, Delft en den Haag, waar een register is aangelegd van de hoeveelheden boter en kaas, die op zoo'n dag bij de boeren werden opgehaald.

De finantieele toestand der leprooshuizen liet door een en ander gewoonlijk weinig te wenschen over. De Middelburgsche leprozen hebben in de zestiende eeuw zelfs buizen uitgerust ter haringvangst; in 1555 werd een tonnetje haring verkocht voor 10 schellingen.

Vergeten moeten wij ook niet de thans nog wel voorkomende goede Oud-Hollandsche gewoonte om de bewoners der gasthuizen mede te laten genieten bij particuliere of publieke feesten. Talloos zijn dan ook de posten van ontvangst van wijn voor de arme leprozen.

Gouda 1426: *„den Lazarusschen des daer zieken synde allen St. Martens avend een mengde wyns"* (Walvis).

Arnhem 1408: *Jan van Wyck vermaakt aan de melaten een quarte Wyns des jaers* (Oud Registər Lade 2 St. Anthonie Hospitaal).

Begrijpelijkerwijs was het niet zoo eenvoudig al deze inkomsten te administreeren. Zoo mogelijk liet men dit over aan den rentmeester, die éénmaal 's jaars daarvan verantwoording moest afleggen. In Utrecht geschiedde dit als volgt:

„Bij der melaeten reekeninge gehouden bij Roelof de Leeuw van den ontfanck, verschenen Martini in den winter XXXV ende Petri daernae volgende XXXVI geemployeert in betalinge van den melaetsen lasten van den jaere eyndende den lesten decembris anno XXXVI bevindt men, dat haer sekere renten van lantpachten ende oudteygen belopen IIII^c XLIIII £ XII sc. VI. gr. Ende bovendien 't extra ordinaris van aelmissen ende anders LXXV £ XVI sc. X gr. Vl. te samen belopende voor dit jaer. *V^c XXI £ IX sc. IV gr.*
Daer jegens sy weder te betalen hebben aen erfrenten ende losrenten mits salaris van heuren rentmeester.
XLVIII £ VI sc.
Blyft suver dat den armen geadministreert wordt ende daermee sy onderhouden syn voor dit jaar IIII^c LXXIII £ IX sc. IV gr. Ende blyft die rentmeester schuldich van desen jaere als meer ontfangen dan uetgegeven XL £ van 40 gr.

Voor den 473 £ moesten 22 of 23 lijders onderhouden worden d.w.z. 15 inwonende patienten en 7 of 8 doortrekkende leprozen.

De exploitatiekosten van dit ziekenhuis beliepen in 1535 dus per hoofd ongeveer 20 pond. Eene eeuw later was de exploi-

tatie dan ook reeds kostbaarder, dit kunnen we opmaken uit de:

memorie van de afgehoorde Rekening van 't Melaten-Huijs (van Harderwijk) *d. 19 Januar. 1645 bedragende de ontfangst f 2043 : 13 : 6 en de uytgave daartegens 1840 : 11*

hebbende de stad aan renten aan het gasthuys te betaalen de eene ad 12 Rhynsgl. à 22 st. 's jaars beide 6 Jaaren ten agteren. Ende overste Apeldoorn rest nog 200 gls Capitaal met 1 jaar Rente van 12 gl.

(No. 7 Register der Rubriquen van Chartres, Documenten, enz.)

Waar nu de inkomsten der leprooshuizen zoozeer afhankelijk waren van den weldadigheidszin der burgers, die echter tijdens den tachtigjarigen oorlog volstrekt niet steeds eensgezind waren, is het begrijpelijk, dat perioden van bloei afwisselden met magere tijden. Bovendien werd door de Overheid, bij het afnemen der lepra, hier en daar bevolen, dat het leprooshuis bijdragen moest leveren voor andere inrichtingen.

Zoo stond het Gerecht van Leiden in 1592 de somma van 200 gulden toe voor den bouw van een nieuw leprooshuis te Schiedam.

De leproosmeesters van Brielle werden „*geaccordeert*" op 30 Sept. 1581 om eene bijdrage te geven voor het nieuw te bouwen leprooshuis te Rotterdam.

In Middelburg moest het leprooshuis in 1564 bijdragen voor den bouw van een ziekenhuis voor besmettelijke zieken.

In 's Gravenhage moest het leprooshuis niet minder dan 2400 gulden afdragen voor de oprichting van een spinhuis (C. v. d. Ven) en in Harderwijk:

„*De melaten geven 1300 gld. aan de stadt*" (20 febr. 1643 uit: Register op de Resolutiën der Stadt Harderwijk).

Meer en meer werden in de latere jaren de inkomsten aan de leprooshuizen ontnomen en dan meestal aan de weeshuizen afgestaan.

Eigenaardig waren soms de verplichtingen, die aan de inkomsten verbonden waren. In Middelburg moesten de leprozen steeds zorgen voor het branden van een kaars in de beide „Lieve Vrouwe-huisjes", op den Dam en moesten zij de vest achter den Dam gelegen schoon houden (Kesteloo).

In enkele steden waren de leprozen bepaald arm en moest men naar bijzondere hulpmiddelen omzien om de inkomsten te vermeerderen.

In Enkhuizen werd voor den bouw van een leprooshuis aan de Staten van Holland octrooi en consent gevraagd voor eene loterij (CENTEN).

In Haarlem kwamen de leprozen van heinde en ver om zich daar aan den schouw te onderwerpen.

Somtijds waren zij ernstig ziek, zoodat zij niet dadelijk weer terug konden keeren naar hun domicilie. Dien tijd werden zij dan opgenomen in het leprooshuis „ter zieken". Al moge deze stichting rijk geweest zijn, zooals uit de lange lijst van schenkingen en bezittingen blijkt (ENSCHEDÉ), toch kwamen die wisselende uitgaven voor vreemdelingen slecht te stade. Een onbekend gebleven philanthroop stichtte nu in 1602 een fonds, waaruit die vreemde leprozen ondersteund konden worden:

Den 3 Marty 1602 ontfangen uit handen van mr. Pieter Janssz. Codden Cappellaen van de Grote Kerck de sōme van twee hondert car. guldens, comēn van een persoon die niet begeert bekent te wesen eñ dat tot sulcke eynde eñ fijne dat mette jaerlycxse renten van dien wat . . . . regardt in toesicht genomen zal worden op de Leprosen die op haer zes weecken comen off gesonden werden van andere steden off dorpen daer leprooshuysen syn, soo werde die siecte langer aenhiel off by bleeff, dat se niet onbequamst versonden mochte werden eñ offer geen leggers waren eñ crancken zijn, dat van de rente van dien zal versien werden aen een hemt off schoenen aen andere leprosen die beroyt zijn.

(Inv. O. A. Haarlem II n°. 1562 fol. 71).

HOOFDSTUK X.

DE LEVENSWIJZE DER LEPROZEN.

Melaatschen werden reeds in den ouden Aziatischen beschavingstijd, ja reeds in den nomadentijd van de oude Hebraeërs uit het kamp gewezen. Lepralijders zijn dus sinds de oudste tijden zwervers geweest en zijn het tot op heden.

De naam arme ellendigen (van al-land, ander land) geeft het aan, dat zij bannelingen waren (Mr. S. Muller).

Ook thans nog worden door vele natuurvolken de lepralijders uitgestooten.

In oude tijden hebben de arme lijders een kommervol bestaan gevoerd. Gelukkig, dat de R.C. godsdienst nieuwe denkbeelden bracht op philanthropisch gebied. Daardoor is het lot der lepralijders allengs verbeterd. Dat neemt echter niet weg, dat de lepralijders steeds beschouwd zijn als „outcasts" die eeuwenlang hebben gevagabondeerd, wat voor een deel te verklaren is uit den aard der ziekte, die veranderingen van het karakter met zich brengt.

Lepralijders waren meestal gevreesde en somtijds gehaatte menschen, weshalve het dus wel noodig was, dat de geestelijkheid in de bres sprong, om hun bestaan eenigszins dragelijk te maken.

Dit goede voorbeeld werd gevolgd door de Overheid. Toen in ons land de ziekte het felst woedde, bestond in vrijwel iedere stad een onderkomen voor de zieken of had men eene overeenkomst getroffen met een leprozenhuis in eene naburige stad.

Bovendien ontvingen de leprozen hun deel van de uitdeeling van de „Heilige Geest". De leprozen konden zich niet steeds naar de bepalingen van zoo'n leprosorium schikken en moesten dan door de bestuurders uit het huis verwijderd worden. Dan waren zij weder tot zwerven gedoemd.

Dit gold evenzeer voor de lijders uit die weinige plaatsen van ons vaderland, waar men zich van de melaatschen niets

of slechts zeer weinig aantrok. Wel had de geestelijkheid ook voorschriften gegeven voor de lepreuzen ten platte lande, zooals wij in het vorige hoofdstuk zagen; maar toch werd dit voorrecht niet overal genoten. Bovendien waren velen van orde en regel niet gediend en gaven er de voorkeur aan om als vrij man bedelend van plaats tot plaats te trekken, waar zij meenden, dat het meeste te halen viel. Zij zorgden vooral tegenwoordig te zijn op kermissen (kerkmissen), aanvankelijk kerkelijke plechtigheden, waar de godsdienstigen samenkwamen onder omstandigheden, die gunstig waren voor hen, die medelijden trachtten op te wekken.

Schilderijen, welke zulke kerkelijke feesten voorstellen, geven dan ook vaak mismaakte leprozen te zien (RICHER, HOLLÄNDER). Sommige kermissen stonden in hoog aanzien bij de lepreuzen. Evenzoo was dit het geval met die plaatsen, waarheen bedevaarten gehouden werden. Zoodoende kunnen we begrijpen waarom de oude villa Eyteren met de beroemde kerspelkerk, van lepreuzen krioelde. Hier werden sinds de elfde eeuw groote processies gehouden, waaraan meerdere vorstelijke personen deelnamen (J. J. DE GEER). Achter deze processie werd ook *„der lazarus keers"* gedragen, te zamen met die van andere gilden. De lepralijders waren hier zóó talrijk, dat zij een afzonderlijk gilde vormden, dat *„ons lieff vrou te Eyteren"* tot patrones had en gesticht was om *„die arme sieken melaetschen menschen die in Hollant ende dair buyten syn in veel meer landen geseten ende woinachtich syn"* te helpen, en waarvoor 4 Juli 1447 eene ordonnantie werd gemaakt, welke onder meer bedoeld was om de concurrentie van de leprasimulanten tegen te gaan, zoodat besloten werd, dat: *„voitaen gheen ghesonde menschen onder hen gaen en sullen mitter clappe dan een sieck man mit syn wyff ende een sieck wyff mit hoiren man ende wair saeck, dat enich van den siecken menschen ghesonde luyden houde woude yeghen den ghemeynen ghilde wille ofte danck sonder recht of sonder reden, die sal verbueren enen rynsche gulden"*.

In het archief van de gemeente Ysselstein berusten nog de registers bevattende de namen van de broeders en zusters van dit gilde, waarvan o.a. Jacoba van Beieren *(Vrou Jacob van Hollant* en *Her Frank van Borsselen)* deel uitmaakte.

Elders bestonden deze gilden ook. In het Bergsche land stond

het onder schutspatronaat van de H. Maria en den H. Lazarus en werd bestuurd door een broeder-meester (O. SCHELL); maar ook in ons land vinden wij hetzelfde, o.a. in Arnhem en in Zutphen. Gegevens aangaande dit laatste gilde en het reglement zijn gepubliceerd door Dr. VAN VEEN. Wij zien daarin, dat er vier gildemeesters waren, waarvan er jaarlijks twee aftraden; bovendien waren er nog gildeknechten; er zullen dus nog al veel broeders geweest zijn. Het strekte zich dan ook uit over het geheele graafschap. De meesters regelden het *„bydden"* in de steden en op het platte land van het graafschap. Het doel was ook ten deele om zich te verweren tegenover de uit het graafschap *„verbande"* en tegen *„frembde siecken"*.

De gildedekens stuurden in 1550 verzoekschriften aan Burgemeesteren, Schepen en Raad van Zutphen en aan het Hof van Gelderland om bescherming van de *„gemeyne arme melaetschen in den graeffschap van Zutphen gheseten"*.

Wij leeren uit die brieven, dat zij behalve door bedelen nog den kost trachtten te verdienen met huisarbeid, o. a. borstels maken en met negotie. Meestal bestond het handwerk uit landarbeid, veeteelt of visscherij, zooals wij boven reeds meedeelden. Moesten zij daarvoor in de stad komen, dan kon dat slechts bij consent van de ziekenmeesters gebeuren en bovendien moesten zij steeds voorzien zijn van de voorgeschreven kenteekenen.

In Nijmegen heeft een leproos jaren lang baksteenen, van afbraak afkomstig *„gefecht"* (Rekeningen 1592).

In den Haag konden enkele leprozen op kosten van het huis leeren weven: *„Jan Gilliszn Maas wordt besteed by de zoon Aentgen (die de zeere hoofden geneest int huys) voor de somma van 60 gld. daarvoor zal hy leeren servet weven"* (4 Sept. 1666).

Vrouwen moesten spinnen. In Middelburg hielden de lepralijders de straten schoon; later verhuurden zij kar en paard. Eene groote boerderij werd onderhouden in Middelburg, Kampen en Zwolle. Zelden blijkt iets van bedlegerig zijn der leprozen. We hebben als het ware te doen met eene afzonderlijke kaste der bevolking, die geheel onder elkaar leefde. Wij kunnen dit b. v. afleiden uit eene huwelijksplechtigheid op 11 Mei 1574 te Deventer tusschen Peter Thomassen, leprosus en Griete Gaers, waarbij twee leprozen als getuigen optraden (ACQUOY).

Een groot aantal lepreuzen gaf echter de voorkeur aan het rei-

zend en trekkend bestaan; hetgeen overigens in de hand gewerkt werd door de wettelijke voorschriften, die in ons Vaderland bestonden aangaande het bedelen en het verkrijgen of vernieuwen van een certificaat van „besmet zijn met lazarij". Iedere vier jaar minstens moest de lijder zich naar Haarlem begeven, waar de inspectie plaats had en hij mocht dit doen, onderweg bedelend. Dit gold alleen maar voor die lepralijders, die niet in een leprozenhuis waren opgenomen. Indien noodig of gewenscht, werd een gemeentebode als geleider meegegeven; zooals uit verschillende gemeenterekeningen blijkt. De belanghebbenden kregen, zooals wij vroeger zagen, voor den Schouw een vaste som uitgekeerd, welke echter niet toereikend zal geweest zijn. Daarom trokken zij bedelend van plaats tot plaats of van leprooshuis tot leprooshuis. De ordonnantiën van deze inrichtingen stelden hen in staat daar eenige dagen te verblijven in het genot van onderkomen en voeding. Eenige voorbeelden mogen dit toelichten:

Brielle: *„De loopers sal hy gehouden syn een nacht te logeren ende by quaet weder ofte anders ter dispositie van de Regenten"*.

(Resolutiën deel V fol. 293 v°.).

Het werd niet zoo nauw genomen met den duur van hun verblijf:

„Ook ontvangt hy voor de vreemde leprozen, die aldaer voor een nacht twee ofte drye comen lozeren, 50 tonnen turfs, mits dat hy gehouden blyft dezelve te versorgen van cleyn bier ende te doen accomoderen met wasschen ende wringen".

(Resolutiën 23 Jan. 1617.)

Kampen had zeer vrijgevige bepalingen: *„Men sal hurberghen die sieke ghaste die van bute comen nae der older gewoenten drie nachte lanck"*.

(Ordonnantie van 1540.)

Bovendien kon zulks vier maal per jaar geschieden, doch niet vaker; hiervoor waren de moeder en de knecht verantwoordelijk, die het *„den provisoers ende de kerckmeisters aenbrenghen bi verlies haers loens"*.

Duidelijk was dit verblijf reeds geregeld in 1467:

Anno domini MCCCCLXVII, feria tertia post misericordia domini:

Arme lude die lasairs syn sullen alhier des jairs niet meer dan vierwerve comen ende dan moegen sie boven tot Sanct

Katherinen in 't gasthuys liggen drie dage lang ende niet langer ende sullen ter maeltyt hebben eeten, drincken ende geneten gelyc die andere dair in den huyse wonende of geproevent syn ende anders niet.

Ende weer 't sake dat sich iemant wederspennich dair inne makede off desse ordinancie niet holden en wolde of dair en boeven der moeder knecht of magede off huysgesynne van den gasthuyse voirsz. misdeden mit woirden of mit werken solde syne herberge of genot verboert hebben een jair lang".

(Digestum vetus fol. LXXV.)

In Leiden was in het leprooshuis zelfs een afzonderlijk l o o p h u y s *„alwaer alle leprosen so wel mannen als vrouwē en kinderen / van buytē comende / mogen logeren en̄ herbergen een tijt van drie nachten / maar 't eyndē den voornoemdē tyt van drie nachten / so moeten sy wederomme vertrecken.*

(Orlers)

Ook in Zwolle konden vreemde melaten voor langeren tijd in een afzonderlijk gedeelte van de gebouwen worden ondergebracht.

Vroeger was te Leiden in de vernieuwde fundatiebrief van 1441 vastgesteld, dat men hoogstens twee nachten mocht blijven.

Voor Amsterdam wordt iets dergelijks beschreven door Pontanus in 1614:

Er waren destijds 42 leprozen. „*Deze hebben hunne woning afgezonderd / want de vreemde die van buyten comen en mogē daer over de 3 daege niet blyven / ende afgescheyden van de andere. Ende den selven en wort behalven drincken; vyer ende licht ende andere dierghelycke dingen / met een slaepstee / niet gegeven".*

In Groningen werd in 1434 reeds bepaald, dat „*vremde lazersche menschen die wanderen by den weghe wanneer die herberghe begeren den sol men goedertyren wesen ende herberghen zie ende doen in dat beste vier nachte langk ende nieht meer ter weer dat zie kranck worden so solde men een doen ghelyke ons selfs zieken".*

De gaande en komende melaatschen vonden ook wel onderkomen in den Beyert, welke beheerd werd door een bepaalde broederschap, die voor de verzorging van het verblijf en de bedsteden en voor de goede orde onder de tuchtelooze bende zorg droeg. Geen wonder, dat de naam „baaierdboef" lang in

onze taal is blijven bestaan, zooals de leprozen ook wel genoemd werden.

Er was dus gelegenheid te over om op verschillende plaatsen een tijdelijk onderkomen te krijgen. Werd één weg gekozen voor het gaan naar den schouw; voor den terugtocht kon men eene geheel andere richting nemen, mits men maar weder in zijn woonplaats terugkeerde. Hier moest de *vuylbrief* aan burgemeesters en schepenen getoond worden, waarna men den belanghebbende al of niet toestond *„mitten clappe omme te gaen”* (zie Inv. leprozen Breda, No. 11, fol. 183); of zooals te Zwolle:

„Grietgen Gerrits van Swolle bij attestatie van de schouwmeesters van Haarlem bekent gemaakt hebbende, dat met lasarie van God Almachtig besogt was, geaccordeert een wekelyke ommegang by de burger huysen om aalmoessen te mogen collegeeren”.

(Resolutie van Schepenen en Raad van Zwolle van 16 Augustus 1650).

Dan was zij dus in staat om te gaan:

Het napje in haar regterhand
en het klapje in haars linkerhand
en zy ging over 's heeren straten
ach geeft er den arme lazerus wat
doet werk van caritaten.

(De Marsdrager)

Deze wijze van bestaan kon zoo lang voortgaan, mits de leprozen zich behoorlijk gedroegen. Aangezien dit nog al eens te wenschen overliet, vinden wij in alle ordonnantiën van leprozenhuizen een artikel over verbanning bij onbehoorlijk gedrag of onkuischheid en uit het volgende blijkt, dat daaraan de hand gehouden werd. In de Brielsche „resolutiën leprozen” vindt men in Dl. I fol. 890 v°, dat twee jonge personen zich zeer kwalijk gedroegen en die *„zoe dick en menichmael hem dat lust bij den andere te bedde gaen”* daarom op 1 Nov. 1561 uit het huis gezet werden en binnen *„jaer en dag”* niet meer in het ziekenhuis mochten komen.

Voor een kleiner vergrijp:

„Es geresolveert dat hy voor den tyt van ses weeken uyt Lant van Voorne vertreckt”.

(fol. 299 v°.)

Overeenkomstige bestraffingen vinden wij vermeld te Amsterdam (Brouwer Ancker).

Kort recht geschiedde te Brielle met *„seekere meyt als leproos int siechuys gealimenteert, die haer met een leproos seer onbehoorlyck heeft verloopen daerover by biljet ordonneren sal binnen tweemaal 24 uren het voirs. huys te ruymen ende te vertrecken uyt de stadt van den Brielle ende den Lande*

Naar P. van Brueghel Sr., uit de verzameling van Henry Meige te Parijs.

van Voorne ofte by faute van dien dat men deselve door sheeren dienaers sal doen vertrecken.

(Resol. Dl. VII fol. 223 v°.)

Zonder verlof vertrokken de kostgangers ook wel eens uit het huis, zoodat bepaald werd, dat de vader en de moeder niet langer voor den mondkost der leprozen zullen worden betaald, dan *„naer advenant dat zij thuis zijn ende offt gebeurde dat yemant van de voirs. leprosen buyten consent van*

den bouchouder uyt het huys quam te loopen ende vagabondeerde dat sy denselven niet weder sal admitteren dan by billjet van den bouchouder".

(Resol. Brielle Dl. VII fol. 159 v°. 21 Juli 1629).

Werd de opname opnieuw geweigerd, dan trok de patiënt naar elders.

Ook ontsloeg men hen uit het huis, in geval van genezing. De verpleegden kregen dan een uitzet mede (DE RIEMER). Als de leprozen zelf bezittingen hadden ingebracht, kregen zij die meestal wel terug, na aftrek echter van de kosten van het verblijf (LIGTENBERG); zij konden daartoe een verzoekschrift indienen, zooals we vroeger zagen.

Wij zullen nu nagaan, op welke wijze de kostgangers der leprooshuizen hun dag doorbrachten. Evenals voor alle inwoners van een vroom gesticht begon de dag met gemeenschappelijk gebed, en moesten zij aan de missen deelnemen in de eigen kapel. Had men geen kapel, dan begaven de lepralijders zich naar een afgeschoten gedeelte van de parochiekerk, waar zij soms een eigen altaar hadden. In Gouda in de St. Janskerk was er voor de lepreuze vrouwen een altaar gewijd aan St. Elizabeth, besproken door Divertje Hensbeek; ook de mannen hadden een eigen altaar, gewijd aan St. Job.

De leprozen moesten niet alleen aan alle missen deelnemen, maar ook aan de gemeenschappelijke maaltijden *„ten waer dat ymant vrienden hadde die hem goe doen woude, bysonder ende dat goed moghte hij bruycken ...."* (Goudsche verordening).

Deze bepaling gold ook voor de andere leprozenhuizen, zooals in Groningen, waar de moeder was gehouden *„sonderlinge, dat zie selven kopen visch ofte vleisch dat sal em de moeder reyden."*

Het „pension" bestond hier anders uit *„potspise ende dranck so vole als em ghenoech is tot oer noetdruft.*

(Groningsche ordonnantie).

In de rekeningen van de zestiende eeuw komt geregeld eene vaste som voor, meestal *XX gr.*, voor de voeding per persoon en per week.

De algemeene huisdrank was bier, op oud-Hollandsche wijze. *„elck siec mensch sal daghelix hebbe twey pinten biers."* Meermalen zullen zij echter het genot van wijn gesmaakt hebben, die den leprozen door weldadige menschen, op bijzondere dagen, werd aangeboden.

In Gouda kregen de leprozen op St.-Maartensavond *„een mengele wijn"*.

In Nijmegen meermalen:

„een vlesch wins hoen op St. Martinus aventt toekomende. Item op O. L. Vrouwe avent", bovendien nog met Kerstmis, Nieuwjaar en verder nog op Zondag Exundis: *„2 kwarten wyns en nae older gewoenden als voer het hoech getiit van Paschen competerende . . . . 1 gld. 4 st.* (VAN SCHEVICHAVEN).

Hierbij bleef het niet.

In Gouda zou *„men em botter ende kese gheven op oer tafel. vryedaghes ende saterdaghes"*. (WALVIS).

Dan had er nog éénmaal in het jaar een feestmaaltijd plaats bij de overdracht van het beheer. Ook moeten wij den verjaardag van de stichting der kapel niet vergeten *„ten is gien capel so klein, zi heeft eens kermisse des jaers"*.

De dagelijksche voeding was echter zeer eenvoudig. *„Item in den eersten diend alhier voor memorie, dat ten tijde als wanneer eenige Leproosen waaren, dic nu syn uytgestorven aan yeder alle viertien daagen gegeeven en besteld wierd twee vatt rogge"* (memoriepost bij de rekeningen van 1720 te Maastricht).

In tijden van weinig inkomsten werd deze hoeveelheid verminderd, zoodat op 26 April 1568 werd *„verdraegen in den Gemeynen Raedt, alsoe dye meysteren en rentmeyster van den sykenhoeff te kennen hebben gegeven, dat sy metten jaerlixe revenuen dye armen des voerschreven hoeffs (dye nue sterck sin in getall) neyt en konnen onderhalden, dat men hoine den voerschreven armen proevē sal minderen ende ter peye neyt meer geven dan ellicken anderhalff vat rogge . . . . . ."*

(Reg. 47 van 1565—1574, fol. 192 v°).

Zij, die in hun eigen onderhoud konden voorzien, behoefden niet aan de gemeenschappelijke tafel deel te nemen. Dit soort verpleegden zijn de eerste *„proeveners"* of *„kostkoopers"* der leproosluizen. Zij vormden eene afdeeling, die langzamerhand de voornaamste werd. *„He mach enen Kamer daerby tymmeren ende bruken"*. Zij behoefden dan ook niet meer lepreus te zijn. Wij weten, dat het aanvankelijk voor een gezond mensch onmogelijk was in een leprooshuis opgenomen te worden. Duidelijk was dit in bijna alle reglementen vastgelegd. De provisoren zullen langzamerhand met deze bepaling de hand

gelicht hebben, toen de exploitatie van de inrichting kostbaarder werd en de hulpbronnen afnamen.

Eene belangrijke bezigheid voor de leprozen was, er op uit te gaan met „de klap", overeenkomstig de plaatselijke voorschriften (Zie „Inkomsten"). Soms bestond het slechts uit *„sitten in de boeyen (tentje) ende anders nerghent"* (verordening Groningen).

De opbrengst van de klap werd gelijkelijk verdeeld onder allen, ook onder degenen, die door ziekte verhinderd waren te „bidden", doch de leprozen, die zulks weigerden, deelden niet mede (ordonnantie Kampen 1540). In latere jaren wordt het geld ophalen in de stad overgelaten aan een oppasser. Degenen, die dan „geen dienst" hadden, mochten zich echter niet vrij overal bewegen; de meesten van hen moesten zich bezighouden met een handwerk. Waren zij vrij, dan werd hun toch eene bepaalde plaats aangewezen, waar zij zich mochten ophouden, meestal was dit het kerkhof (Eindhoven: Houben, Gouda: Walvis).

In Leiden werd hun een bepaald gedeelte van den Rijndijk bij de Witte Singel aangewezen (Ligtenberg). De Raad van de stad Nijmegen besloot op 20 Sept. 1611, dat de vreemde melaten hunne waren mochten te koop aanbieden *„onder t' affdack van t' Gasthuys aan de groote straat"*. Deze marskramers bleven dan overnachten en hadden een ongebonden leventje, zoodat in 1652 de Raad verneemt, dat er: *„in de woninghe van de leprosen bij die vremde leprosen ende andere bedelaers een ongeregelt leven gevoert ende ontuchtich huys gehouden"* werd. Er waren al eens maatregelen genomen *„dat de diaconen aen de passeerende bedelaers geen gelt en sullen geven maer alleen een lootgen vuytrichten om eenen nacht in 't gasthuys off melatenhuys te gaan logieren"* (Resolutie 23 April 1651).

In het algemeen was men niet op de vreemde leprozen gesteld; elders was reeds bepaald: *„se sullen hyer stracx doorgaen ende niet toeven"* (C. H. Peters).

Te Brielle werd volgens de jaarrekeningen van 1626 aan *„diverse lasarysse passanten"* geld uitbetaald voor het *„wechtrecken"* en enkele jaren later vinden wij: *„Gelyc mede verstaen ende geresolveert es te spreeken ende in communicatie te komen met baillin ende leenmannen tot weeringe van de menichvuldige vreemde leprosen"* (17 Mei 1631, Resol. lepr. Dl. VIII fol. 223 v°.).

In Kampen besloot men:

„Oick en sullen sie alhier in onser stat of statvryheit gene bede hebben om der straeten".

(Digestum novum 1450—1567, fol. XV v°. Anno domini MCCCCLXVII).

In Zwolle bepaalde men:

„dat gien lazarus jnder stadt of vriheit van Swolle mit ghiene trommen offte andere spoelen sollen omme gaen".

(O. A., Boek van Public. 10 Jan. 1563).

In Gouda was men meer goedertierend gezind: *„Voort soo wes vreemde sieken die ter Goude op het kerckhof coomen sitten met onsen sieken die sullen haar aandeel hebben van den gelde dat hem gegeven word elck persoon gelyck".*

In die plaatsen, waar geen leprozenhuis was, de lepralijders afzonderlijk woonden en zij niet meer konden bedelen, werden zij als gewone armlastigen behandeld. In Wijk bij Duurstede kregen zij dan uit het gasthuis brandstof, licht en „potaadge" (Kron. v. h. Hist. Genootschap 1857 bl. 127).

Leprozenhuizen waren somtijds plaatsen van ontucht en samenzwering, van waaruit strooptochten in de omgeving beraamd werden. Dit geschiedde meestal door rooversbenden, die zich in zoo'n leprooshuis schuil hielden en al of niet met de leprozen samenwerkten (O. Schell).

Ook de beschuldiging, dat de lepralijders met de Joden saamgezworen zouden hebben om de bronnen te vergiftigen door middel van een mengsel van bloed, liefst van menstrueerende lepreuze vrouwen afkomstig, urine en heilige hostie, wijst niet op een bij uitstek goed gedrag der lepralijders. Vooral in Frankrijk hebben zij veel door deze beschuldiging te lijden gehad en talrijke leprozen werden om die reden levend verbrand (Zambaco). Dit wordt ook door Matthaeus medegedeeld: *„Veraciter factum est, nam hoc tempore per patrias omnes leprosi requiruntur qui inventiomni mora postposita flammarum voragini committuntur".* Deze wandaden zouden, in het jaar 1320, geschied zijn, met goedvinden van Paus Johannes XII (1316—1324), daar men geloofde, dat de samenzweerders beoogden het Christendom te gronde te richten. De straf berustte op den regel: *„Anima quae peccavit ipsa morietur";* men meende, dat dit door het prijsgeven aan de vlammen geschiedde. Volgens de Kroniek van Guillaume de Nangis, Benedictijn van de Abdij

van St.-Denis, zouden in 1321 vele lepralijders in Aquitanië om dezelfde reden verbrand zijn (J. M. VIDAL). Ook in Germanië (MEIJS) en in Vlaanderen (DE POTTER) geschiedde zulks, zelfs in ons land voltrok men in de veertiende eeuw deze straf, in Arnhem en in Zwolle (VAN HATTUM).

De losbandigheid onder de lepreuzen was groot. In 1560 werd in Nijmegen een proces-verbaal gemaakt over het wangedrag van een paar leprozen, die beschonken in het gasthuis kwamen en daar eene scheldpartij begonnen „*desen besuyckten paep* (= priester der leprozen) *en de kuster haldent mitten anderen ende steken oeren voet in éénen schoen.*"

Dronkenschap kwam bij de leprozen veel voor. Thans weten wij nog maar al te goed, wat „Lazarus zijn" wil zeggen. Twisten waren dan ook in de leprozenhuizen aan de orde van den dag. In vele steden moesten daartegen maatregelen genomen worden. Veelal ging het over de voeding, waaraan de verpleegden steeds hooger eischen gingen stellen. Zelfs moordenaars werden onder de lepralijders aangetroffen. In de stadsrekeningen van 1569 te Nijmegen komt de volgende post voor: „*Soe die een moerder lazarus was Goert Ketel een lazarusklep gemaect die aen dat rat gehangen wert*", betreffende het radbraken der veroordeelden.

Kwamen de leprozen te overlijden, dan werden zij begraven op een afzonderlijk kerkhof, dat meestal bij de kapel gelegen was. (voor den Haag, zie J. SMIT). Deze leprozenkapellen stonden nogal afgezonderd, waardoor het mogelijk was, dat zij gebruikt werden voor ongewenschte doeleinden. Zoo zouden de Hervormden daarin hunne verboden diensten gehouden hebben. In Amsterdam predikte in 1567 Nicolaas Scheltius het Evangelie in de St. Anthonis-kapel.

Toen de lepra afnam en de leprozenhuizen in onbruik raakten, ging men de patiënten uitbesteden. Dit geschiedde door het gemeentebestuur:

„*Opt versouc gedaen bij die vant gerechte van Rugge ten eynde Claes Stevens gebooren tot Rugge out 15 jaeren met lasarye besmet int leprooshuys* (van Brielle) *mochte werde geadmitteert es 't voors. versouck gestelt in handen van de regenten van tselve huys . . . .*"

(25 Sept. 1632, Resol. lepr. Brielle, Dl VIII, fol. 265).

Te Dordrecht deed men dit in 1677 (M. BALEN); te 's Graven-

hage evenzoo in 1628 (DE RIEMER). Dit blijkt ook uit het Archief van het leprooshuis dezer stad:

„Jan Gilliszn Maas wordt besteed . . . . .", 4 Sept. 1666.

In Harderwijk werd eerst in 1698 besloten de *„Melaatsche afzonderlyk te besteden".*

(Register op de Resolutiën der stadt Harderwijk, fol. 317).

In Middelburg waren in 1641 nog 3 à 4 lasaren, die toen uitbesteed werden (KESTELOO). In Kampen zagen wij reeds, dat sinds 1624 de nog zeldzaam aangetroffen lepralijders bij particulieren werden ondergebracht.

Hetzelfde gebeurde tijdens een beleg. In 1572 kwamen te Leiden de leprozen binnen de vesting (LIGTENBERG). Toen in 1579 Nijmegen voor de Spanjaarden in tegenweer gebracht werd, bracht men de lepralijders naar het St. Agnietenklooster aan den Teers onder Neerbosch en volgens besluit van 20 Sept. 1580 bleven zij *„int patercloester Aengen Thers tot wyder ordonnancie".* In Middelburg besloot men in 1574 de vier toen aanwezige lepreuzen met den „knaep" en zijne vrouw (toen jonckwijf) naar Veere te vervoeren.

Lepralijders, die wegens hunne ziekte geïsoleerd geweest waren en bij herstel hunne plaats in de maatschappij weder wenschten in te nemen, werd dit niet zoo gemakkelijk gemaakt. Bij de „maatregelen tegen de leprozen" zagen we reeds, op welke wijze zij tot vogelvrij verklaarden werden. Bij herstel moesten zij dus een geheel nieuw leven beginnen en voldoende waarborgen geven, dat zij geen gevaar meer opleverden voor hunne omgeving. Het volgende voorbeeld moge dit toelichten.

Den 13 December 1667.

Is ingestaen Wilhelm Arentsz. woonende op de Steendyk die Lazarus geweest is, waerom hy sich van de tafel des H[eren] h(ad) moeten absenteren, heeft versocht nademael hy nu rein geworden was, toonende tot dien einde attestatie van Doctor Philerius, die zulx getuigde is hem zulx toegestaen mits dat hy eerst attestatie sal halen van Haerlem waer by zulx getuigt wort.

[In margine:] *versocht dat hy belydenisse zijns geloofs doen mogte en daer op als lidtmaet der gemeinte aangenomen en tot de [com]mun[ie] toegelaten.*

(Afschrift uit: Acta Consistory 1667—1677, fol. 1 v.° O. A. Kampen).

HOOFDSTUK XI.

DE BEHANDELING.

Daar de kunst van genezen in de oudste tijden als een Goddelijk geschenk opgevat werd en zij, die genezing brachten, als heiligen vereerd werden. is het begrijpelijk, dat de geneeskunde in handen van den priesterstand was. Later is de uitoefening daarvan overgegaan op den Clerus der Christelijke kerk.

Aangezien de lepra als eene uiting van demonischen en vijandigen invloed beschouwd werd, was ook de opvatting van de eerste Christenen, dat er tegen deze bezoeking een zondenschuld ingelost moest worden. Aanvankelijk was er dan ook geen sprake van eene geneeskundige behandeling der lepra. Wel hadden godsdienstige verrichtingen plaats als overblijfsel van tijden van animisme.

In de derde eeuw droeg men aan de exorcisten, behoorende tot eene geestelijke orde van minderen rang, de zorg op voor die lijders, wier kwaal aan den invloed van boozen geesten werd toegeschreven. Hunne taak was het, dagelijks voor de bezetenen te bidden, onder oplegging der handen, als zinnebeeld van de toediening des Heiligen Geestes; en verder bezweringsformulieren over hen uit te spreken. Bovendien was in gebruik de zalving met gewijde olie.

Naast deze monniken-geneeskundigen had men de Heiligen van de Katholieke Kerk, die in staat werden geacht lepralijders te genezen, waarbij men uitging van dezelfde onderstelling, het uitdrijven van het kwade, in navolging van Jezus: *„De melaatschen worden gereinigd”* (Matth. 11 : 5).

De hier genoemde wonderdaden, uit het leven van Christus, zijn op uitnemende wijze in marmer uitgebeeld in de Domkerk van Monreale op Sicilië. Wanneer men in deze kerk binnenkomt, die nog in volkomen gaven staat gebleven is, wordt het oog getroffen door de schitterende lichtkracht van de imponeerende ruimte. De wanden en het dakgewelf zijn geheel versierd door mozaïek van prachtig coloriet. Op een der wanden van het zijschip ziet men Christus zijne wonderen verrichten.

Vervolgens wordt in de literatuur herhaaldelijk gesproken over de wondergenezingen van St. Maximinus van Trèves, St.

Mozaïkwerk in den Dom van Monreale (XIIe eeuw).

Romain, St. Martin, St. Odilia en vele anderen. Zij waren de voorbeelden, waarnaar de geloovigen zich richtten om door zelfverloochening en goede verzorging der arme lijders hun

een beter stoffelijk bestaan te verschaffen. Vele kerkelijke en wereldlijke vorsten gingen daarin voor, de meest bekenden daarvan zijn:

Franciscus van Assisi, Franciscus Xaverius (de Seraphynsche Vader), St. Nicolaas van Corbie, Gregorius van Tours, St. Catharina van Siëna, St. Elizabeth van Hongarijë, Robert en Henri II van Engeland, Sybilla van Vlaanderen, Lodewijk de Heilige van Frankrijk, Richilde van Henegouwen en in ons land Alianora, de gemalin van Reynout van Gelre.

Het volksgeloof hechtte ten zeerste aan dezen steun der Heiligen. Zoo sterk, dat niet alleen de persoonlijkheden zelf, maar ook reeds de gedachte aan hen genezing zou kunnen verwekken.

In het Rijnland zijn penningen geslagen met eene afbeelding van St. Jörgen, welke den drager genezing zou kunnen brengen (Pfeiffer und Ruland). Deze wijze van bescherming tegen ziekte is thans nog in grooter mate in zwang. Wij lezen, dat die heilkracht zelfs uitging van het lijk van St. Franciscus en van St. Maarten:

„*Di wîle sente Martîn ûffe der bâre stunt: alle die blinden und lammen und ûzsetzige und sichen, nêhiten si der bâre oder rurten si si, sô wurden si gesunt*".

Er bestond eene legende van eene genezing, bewerkstelligd met het waschwater van het kindeke Jezus (Meys).

Sinds de oudste tijden gevoelde de menschheid behoefte aan steun, en als de lepralijders zich niet onder bescherming konden stellen van een der genoemde personen, riepen zij de nagedachtenis te hulp van beschermheiligen, zoogenaamde patronen of patronessen.

Vooreerst zijn dit geweest de Bijbelsche personen Job en St. Lazarus, ook Martha en Magdalena. Bovendien werden nog aangeroepen: De H. Aegidius (St. Gilles), die als St. Maarten door het omslaan van zijn mantel lepreuzen zou genezen hebben, de H. Genoveva, Lucian, Radegundis van Frankrijk, St. Jurgen en ten slotte Meremnus of St. Main van Bretagne, die echter meer de patroon was van de scabies-lijders (Kerler), ook niet te vergeten Sint-Sebastiaan, die voor de zieken den marteldood was gestorven.

De suggestieve kracht dier Heiligen schuilde in de opvatting, die men had aangaande de oorzaak van het lijden. Afgedwaalden van het oprechte geloof konden daardoor lepra krijgen en de terugkeer tot het ware geloof kon weder genezing brengen.

Ook kon door 't H. bad genezing verkregen worden. Volgens de overlevering zou Constantijn de Groote daardoor genezen zijn, op raad van Paus Silvester I. Overeenkomstige waarde voor de genezing had de koningshand. Deze kracht werd toegeschreven aan de eerste Engelsche vorsten, als: Robert I, Hendrik III (Macbeth), Elizabeth.

But first he touched the lazar man
And stroakt him with his hand
The lazar under the gallowes tree
All whole and sounde did stand. (Sir Aldingar).

Deze overlevering gaat terug tot Eduard de Belijder in de elfde eeuw (Holländer).

In ons land zou Karel de Groote enkele leprosi genezen hebben door handoplegging (Karl Knortz).

Ook de behandeling door bloed moeten wij terugbrengen tot den eersten vorm van suggestieve genezing, onverschillig of deze teweeggebracht werd door bloedbaden of bloedtransfusie.

Ten deele werd daarbij van de gedachte uitgegaan, dat versch bloed nieuw leven gaf. De bloedtherapie werd reeds toegepast door de Egyptenaren, de Hebraëers en de Syriërs. Volgens eene legende zou de veldheer Naäman door zijne artsen behandeld zijn met aderlating en inbrenging van bloed. Daarna ging hij naar Elisa, om door dezen genezen te worden (2 Kon. V).

Veel is geschreven over de bloedtherapie der Egyptenaren. Eene aanduiding hiervan wordt reeds aangetroffen in de Heilige Boeken. In Exodus II, 23 vinden wij:

„*En het geschiedde na vele dezer dagen als de koning van Egypte gestorven was, dat de kinderen Israëls zuchtten en schreeuwden over den dienst* . . . . .”

Dat gestorven zijn kan opgevat worden als de omschrijving in Numeri XII, 12: „ . . . . *als een doode van wiens vleesch*, ... *de helft wel verteerd is*”. Een commentaar daarop, voorkomende in den Talmud: Midrash Rabboth (Shemoth) Beth 92 col. 2, geeft eene verklaring, waarom gezucht werd. Men zou gezucht hebben, omdat volgens de Egyptische priesters gezegd was, dat slechts genezing mogelijk was met het bloed van Hebraeërs-kinderen. Ook Plinius deelt daaromtrent iets mede.

Daar elephantiasis zoo veelvuldig in Egypte voorkwam, tastte zij ook de vorsten aan, die in hunne badkamers kui-

Een Waerachtigh Liedt / van een Schip datmen in Tessel heeft gekregen / daer 26. Knechtjens en 2. Meyskens op waren / die sy meynden aenden Turck te leveren / om eenen Lazarusschen Coninck int bloedt te baden / die vier-d'half-hondert Kinderen daer toe moet hebben / hoe dat het Schip t'Amsterdam in-ghebracht is met vijf Ghevangens / drie mannen en twee Vrouwen / en hoe sy noch een Schip vervolgen dat op de reys is / met wel hondert en vijftigh kinderen. Gheschiet int leste van November 1645. Op de Wijse:

O Ionghe Ieught blyherligh, &c.

Ach 't is om te beklagen/
De droefheydt alle dagen
Diemen nu hoort schier over-al/
In dit bedroefde Aertsche dal/
Men hoort tot 's Werelts enden
Miserie en ellenden
Alsoo ick u verbreyden sal.
Men hoort tot allen oorden
Van Oorlogh/ branden moorden
Verdestrueren menigh Lant/
Soo wel aen d'een als d'ander kant/
Oock sietmen in veel quartieren
Vrou ende Maeght schoffieren
De Werelt staet in vollen brant.
Noch sietmen ons hier verdrucken
Met meer ander ongelucken
Men neemt hier over-al vol treur
De goe-lien kinders vande deur/
Die sy veel schoons belooven
En haer alsoo verdooven/
Och denckt wat droefheydt en doleur.
Want 't is alsoo gebleecken
Daer men hier hoort van spreecken
Buyten den Haegh hier in Hollant/
Aen 't kint al van een Predicant/
Dat sy oock met schoon vleyen
Dus meenden wegh te leyen/
Maer God gaf 't kint ander verstant.
Sy beloofden 't kint met pijnen
Suycker/ Vijgen en Rozijnen
En alle schoonigheden fijn/
Leckere spijs en goeden Wijn/
Maer 't kint met goet behagen
Seyde ten selven dagen/
Och neen ick sou gesmeten zijn.
Aldus lieve Beminders
Hebben sy menichte kinders
Seer schandelijcken wegh gelept/
Alsoo men u alhier verbreyt/
Oock hebben syder veel gegrepen
En ghewòrpen inde Schepen/
Och vriendé 'tmag wel zijn beschreyt
Och hoe menig Ouders wilt weten
Hebben beschreyt bekreten
Hun kinders die sy met geklagh/
Misten den een en d'ander dagh/
Hun hert dat docht te breecken
Soo waren sy bezweecken/
Als elck zijn kint laes! niet en sagh.
Daer gingen veel difrente spraecken
Wat sy met dees kinders soudé maken
Men seyt een langen tijdt seer ras/
Hoe datter in Turckijen was/
Een Coninck met Laserye beladen
Die hem in Christen bloet moest baden
En hem alsoo daer mee genas.
Och hoe sou men 't connen bevroeden
Datmen sulcken Jongen bloeden/
Sou om het leven brengen soet
Dat om 't vermaledijde goet/
't Zijn Moordenaers sonder letten
Die hun handen dus besmetten/
Aen het onnosel Christen-bloet.
Sy hebben met verschroomen
Dees kinderkens genomen
In Hollandt/ Zeelandt/Gelder-lant/
Tot Luyck/ Vlaenderen en Brabant/
Int Stift Munster en Bremen
Sagh men oock de kinders nemen/
En oock in Vrieslant vaet 't verstant.
Gants Christenrijck stont in roeren
Het sy Burgers ofte Boeren
Elck was verschrickt en seer belaen/
Als sy hun kinders misten saen/
Nu hoort den sin ter degen
Hoe in Tessel is ghekregen/
Een Schip met kinderkens gelaen.
Daer lagen veel Schepen klare
Om na Venetien toe te varen
Lustigh van Volck sterck gemant/
Van Hollant/ Zeelandt en Vrieslant/
Dus lagen daer oock Beminders
Drie of vier Schepen met kinders/
Om aen den Turck te zijn gesant.

Maer ſo 't God wou/ eenen Jongen
Is daer over boort geſprongen
Die dadelyck wiert gesalveert/
En andere Schepen adverteert/
Hoe dat ſy niet verſchromen
Dus waren op-genomen/
Met valsheydt ſoo u wort verklaert.
Noch vijf-en-twintigh Knechten
Gingh den Jongen daer berechten/
Ende twee Meyſkens wilt verſtaen
Sitten int ſelfde Schip gevaen/
Dus hebben ſy ſonder ſchromen
Drie maets ſtrack vaſt genomen/
Ende twee vrouws perſonen ſaen.
Dees Kinderkens met ſpoede
Waren heel bly te moede
Als ſy hun ſelven ſagen vry/
Van deſe wreede Tyranny/
Men bracht strack ſonder ſneven
't Schip tot Amſterdam verheven/
Met al de Kinderkens daer by.

Men bracht strax wilt 't bedroeven
Vijf Gevangens inde boeyen/
En men ſoeckt neerſtigh over-al
Ofmer noch meer betrapen ſal/
Och Heere Godt verheven
Brenght ſulcken Volck in ſneven/
Die hier doen ſulcken ongeval.
Men vervolgt hoort mijn verklaren
Een Schip 't welck is gevaren
Wt Teſſel/ vol met Kinders ach!
Een ruſtigh Capiteyn o wach!
Die zietmen ſeer verbolgen
Hun dagh en nacht vervolgen/
Godt geeft dat hyſe krijgen mach.
Hoe datmen hun ſal tracteren
Staet int wijſen vande Heeren/
Ten ſal niet aen-loopen koen
Men ſalder t'een of t'aer mee doen/
Godt den Heer ſalt niet gehengen
Sulcke Schapen wegh te brengen/
Dat noch aen Turcken wilt bedroen.

Finis.

Uit de verzameling van den heer A. van Stolk, te Rotterdam.

pen lieten maken voor de behandeling, waarbij bloed van kinderen gebruikt werd. Volgens de overlevering zouden iederen morgen en iederen avond 150 kinderen daarvoor opgeofferd moeten worden (Strack).

De meening, dat lepra slechts genezen kon door menschenbloed, was ook nog in de Middeleeuwen verbreid. Er is geen land ter wereld, waar geen volksvertellingen of sagen bestaan, waarin mededeelingen voorkomen aangaande kinderen, die ter dood gebracht werden voor de behandeling van lepra, meestal ten behoeve van vorsten, o.a. voor Richard III en Lodewijk de Heilige.

„Als er nun fast krank war ersucht und versucht er alles insonders von wegen der malacy vil kinderblut” (Asnhelm).

Ook in ons land bestond deze volksoverlevering.

In Europa zal thans deze poging tot genezing wel niet meer worden toegepast. In Oost-Azië echter schijnt dat nog wel het geval te zijn; en in China komt het nog voor, dat lepralijders gezonde menschen aanvallen en verwonden om hun bloed te drinken (Black). Ook in Japan hebben moorden plaats gehad met deze bedoeling (Kleiweg de Zwaan).

In de Middeleeuwen was er nog eene andere voorwaarde aan verbonden om genezing te kunnen bewerkstelligen. Niet het bloed van alle gezonde personen was dienstig, doch slechts dat van degenen, die zich vrijwillig en uit liefde offerden.

Daarom is het begrijpelijk, dat dit onderwerp in de romantiek zoo dankbaar bewerkt is.

Met kleine variaties komen ze allen overeen met „Der arme Heinrich" van HARTMANN VON AUE.

In alle romancen vinden wij de bereidverklaring van eene reine maagd:

„ich bin ze der arzenie guot,
ich bin ein maget und hân den muot:
eh ich in sehe verderben
ich wil ê für in sterben".

Hoe fantastisch de behandelingswijze ook voorgesteld wordt, zij kwam toch ten deele met de werkelijkheid overeen. In „The golden legend" staat het duidelijk aangegeven:

„The only remedy that remains
Is the blood that flows from a maiden's vains."

Hier wordt dus de bloedtransfusie bedoeld, die toegepast werd door meesters van de Salernitaansche school, in de vijftiende eeuw. PARACELSUS noemt hetzelfde middel tegen lepra: *„dosis sanguinis humani, semel in mense in secunda die post oppositionem."* (Paragrah. lib. 6, cap. 4, opp. Straszburg 1616, I pag. 466)

In sommige streken zou men voorgeschreven hebben het hart, versch en warm, dadelijk na den dood uit het lijk genomen, te eten (MARBACH).

In latere jaren schijnt men niet meer vastgehouden te hebben aan het principe, dat het bloed van een mensch afkomstig moest zijn, doch werd gebruik gemaakt van het bloed van een lam.

In 1683 zou dit te Frankfort toegepast zijn volgens de Dict. med. et Chirurg. prat. (art.: transfusion).

Omtrent het gebruik van dierlijk bloed zijn betrouwbaarder berichten dan aangaande de menschenbloedtherapie, waaraan terecht door velen getwijfeld wordt (CASSELL).

In den Bijbel wordt zeer uitvoerig de reinigingsceremonie

der lepreuzen beschreven, waarbij gebruik gemaakt werd van vogelbloed. (Leviticus XIV : 4—7)

Onjuist is intusschen de meening, dat in de Oudheid geene ernstige pogingen zijn gedaan om de lepra te doen genezen. De behandelingsmethode, door CELSUS toegepast, was als volgt:

Herhaalde aderlatingen, afvoermiddelen, zweetdrijvende middelen, alle op bepaalde tijden aangewend, het inwendig gebruik van veratrum nigrum, lichaamsbewegingen, massage en een diëet, bestaande uit licht verteerbaar voedsel (IWAN BLOCH en PAGEL). Ook Grieksche grootmeesters als AËTIUS en PAULUS hebben op overeenkomstige wijze lepralijders behandeld in verschillende deelen van het Romeinsche rijk (SPRENGEL).

De Middeleeuwsche artsen hebben eveneens niets onbeproefd gelaten om de ziekte te bestrijden. De bekende leproloog BERNARD VAN GORDON schreef eene behandelingsmethode voor, welke bestond uit: aderlatingen, purgeeren met telkens krachtiger werkende middelen en inwendig: orgaan-geneesmiddelen.

De behandeling was vooreerst gericht tegen de lepromen, die men trachtte te vernietigen door vesicatoria of door het aanleggen van een seton of met den thermo-cautère, in navolging van ALBUCASIM, die ook wel bloedzuigers en daarna verzachtende baden aanwendde (NÉRET).

Wat de Indische geneeskundige wetenschap vermocht, die onder den invloed stond van de Grieksche en Arabische school, moge blijken uit het volgende schema van de geneesmethode door groote geleerden, als SUSRUTA, gevolgd.

Vooreerst werden diverse Indische geneesmiddelen inwendig toegediend in afkooksels met boter en olie. Alle drie dagen kreeg de lijder een niesmiddel, verder om de veertien dagen een braakmiddel, elke maand een afvoermiddel en alle zes maanden eene aderlating. Het diëet was streng, vleesch en geestrijke dranken waren verboden. Eene vrome levenswijze werd opgelegd, terwijl ook de coïtus verboden werd, een voorschrift, waaraan de latere geneesheeren zeer groote waarde toekenden.

Hoe is het mogelijk, dat ondanks dezen schat van kennis, de opvolgende geslachten van geneeskundigen van meening waren, dat hun wetenschap niet in staat was iets tegen de ziekte uit te richten?

Dit droeve feit werd in de kerken verkondigd om de geloovige schare goed te overtuigen van de onmacht der menschen tegenover den Almachtige:

„*Kein artzet mag ein rechten maltzen gesunt mach, das sprechent gemeynlich die rechte artzet wiewol ettwēn* (somtijds) *buoben haerlouffen und vil verheissen aber hindennach sieht man dz nüt doran ist.*"

(Preek van Geyler von Keyserszberg in: Kotelmann)

Ook geneeskundigen van naam durfden geene andere meening hebben, zoodat Huggelinus zeide:

„*Es ist aber zwar ein böse krankheit und nachzu ausz der Zahl derjenigen, so unheilsam sind. Derhalben denjenigen in welchen die krankheit und das übel überhand genommen, nicht zu rathen noch zu helfen ist* (E. Lesser).

Algemeen was het volksgeloof, dat als men eenmaal lepra had, men ongeneeslijk was. In de tooneelspeelkunst kwam zulks ook tot uiting; zooals blijkt uit een tooneelstuk van 1539.

Medecins de Vespasien.
Certes, il est ladre pourry
Qui jamais guary ne peust estre
Par quelque médecin ou maistre
Qui puisse venir . . . . .

(Boutarel)

Wee dengene, die een ander oordeel durfde hebben. In Edinburgh werd in 1597 nog eene vrouw veroordeeld want „*she affirmit she could hail leprosie quhilk the maist expert men in medicine are not abil to do.*"

Er behoorde dus wel moed toe om in verzet te komen tegen deze dogmatiek; het is dan ook pas aan het einde van de Middeleeuwen geweest, dat de artsen zich meer systematisch op de behandeling van lepra gingen toeleggen. Natuurlijk heeft dit nog een zwaren strijd gekost, maar ten slotte nam gelukkig ook de Overheid de behandeling der lepra ter hand:

„*betaelt Hans scherprichter voor de cure van sekere arme melaeten vrouw . . . . . 15 gld.*"

(Stadsrekeningen Nijmegen 1609)

Men moet daarom echter niet meenen, dat in deze, voor de geneeskunde zoo duistere eeuwen niets gedaan werd tot verzachting van het lijden. Zelfs de in het enge keurslijf van dogmata gestoken geestelijken waren in het bezit van

middelen en van artsenijboeken en teelden in de kloostertuinen kruiden, die genoemd werden naar de Heiligen, die als schutspatroon van bepaalde ziekten werden vereerd. Zoodoende was het mogelijk die middelen toe te passen onder voorwendsel dat zulks van Hoogerhand bevolen was. Tegen lepra werd b.v. de St. Jurgenswortel (Valeriana offic.) aangewend (G. LAMMERT). Ook gebruikte men de bladeren en de vruchten van Ficus.

Reeds in 2 Kon. XX : 7 lezen wij, dat Jesaja den koning Hiskia genas met vijgen, waarvan volgens Jesaja XXVIII : 21 eene pleister (cataplasma) gemaakt werd. Steeds is deze behandelingswijze in gebruik gebleven.

„De drooge Vygen met garstenmeel vermengd verteeren de Geswellen, doen ze scheyden en verdwynen, volgens 't bericht van Galenus" (MUNTING).

Ook baden waren geoorloofd. Ter plaatse, waar Namaān volgens de overlevering gebaad zou hebben, werd later volgens GREGORIUS VAN TOURS eene badgelegenheid ingericht, waar men dan een „heilig bad" nemen kon. Meermalen is beweerd, dat het water van de Jordaan daar zwavelhoudend is. Zwavel was volgens D. ESSINGER een geliefkoosd middel van AËTIUS, tijdens zijn verblijf te Konstantinopel. Misschien werd deze therapie door hem toegepast om de Grieksche thermaalbaden na te bootsen. In ons land maakte DAELMANS van zwavel zijn *Gulden Balsem,* als volgt bereid:

Neemt Sulphur vivi
Sal saturni (ofte zout van lood)
van elks $^1/_2$ once.
Camphor
Borac
van elk 2 dragma.
Ol. amygdalara amar.
2 oncen.

Stoot dit alles wel klein en giet daar dan zooveel Olie van Talk bij als U goed denkt.

Die Olie van Talk bevatte o.a.: wijnsteen, talk en keukenzout. Ook schreef hij wel eens voor:

Balsem van solfer
die met Venеetschen terpentijn gemaakt is
een once
van den gulden balsem
ook een once
mengelt dit onder een en doet daerbij
witte praecipitaat
twee dragma

en wel ondereen gemengelt zijnde in een glaazen of marberen vijzel, gebruykt die 's avonds als gij te ruste gaat, heel maager de gewrichten en het aangezigt daarmede strijkende.

Heden ten dage worden in Japan nog badkuren toegepast in de warme bronnen van Kusatsu, welke zwavel-aluin-houdend zijn, waardoor de huid sterk aangetast wordt (Kleiweg de Zwaan, volgens Baelz).

Badkuren zijn ten allen tijde voorgeschreven. Onze landgenoot Laurentius Frisius beval reeds Bad-Pfäffers aan (Kotelmann). Baden golden zelfs als prophylacticum tegen de ziekte (H. Peters). Voornamelijk werden zweetbaden toegepast, die door Celsus tegen lepra waren aanbevolen (Dupouy). Wij hebben reeds medegedeeld, dat in ons land ook badstoven werden ingericht, die echter in plaats van genezend te werken, meer hebben bijgedragen tot verbreiding der ziekte.

Wij zullen nu de behandeling met dierlijke middelen bespreken. Op één lijn met de bloedtherapie kan men de slangentherapie stellen. Van oudsher was de slang rond den staf van Aesculapius of Hygieia een zinnebeeld van genezende kracht.

In den Bijbel staat in Numeri XXI : 9, dat Mozes een koperen slang maakte en deze op eene stang stelde, teneinde genezing te kunnen aanbrengen. Weinreich meent ook, dat deze talisman tegen ziekten uit de alleroudste tijden dagteekent. Echter pas na Christus geboorte, werden de slangen als geneesmiddel aangewend; voornamelijk in Italië, het eerst door Plinius, later door Aretaeus en Archigenes (Dupouy). Ook Theodoricus, die beroemd was om zijne leprabehandeling (K. Sprengel) en Yperman schrijven over deze behandelingsmethode.

Theodoricus die wyset omme laserie te verdrivene datsi niet weder commet. Nemt eene slange van eenen droghe berghen comwende in droghe steden ghevoet, ende hout hem dat hooft af, ende dan strecket ende latent wel weitselen (wentelen) *ende bloeden tote datsi versterreft ende stille leit.*

Ende dan doeten dat vel of ende suvert binnen van der vulheit ende dat vleesch sel men sieden ende daer of selmen den siecke gheven alle daghe een stic datti niet ne wete wat es want anders ne hate hyt nemmermeer ende hi sel drincken den wiin daert in ghesoeden was ende dit sel men doen toter tyt dat de siecke zweet ende beghint onthudene ende te blade-

renne, dan selmen den siecken legghen in eene stove ende men salne smeeren met oliën in de welke olie ghesoeden siin vipera ende aldus sel hie ghenesen ende hi sel vernieuwen vel ende vleesch en dit is wel gheprouft dicken.

Een ander *dat ons leert Avicenna ende vele anders auctors. Nemt eene serpent ende men doe hem of dat hooft ende den stert ende men gravet in eene stede* (op 'n plaats) *datsi vol wormen si ende dan men selt droghen ende dan sieden in wyne ende dat selmen gheven den siecken drincken alle daghe met sirup van seeme* (honing).

Een ander *ende dit seit die selve mester men neme water daer eene serpent in ghesoeden si ende daer in sel men dicken baien den bart van den siecken ende hi sel ghenesen.*

Een ander. *Men sel tarwe weiken in water daer eene serpent in ghesoeden is ende met dien tarwe selmen hoenderen opvoeien ende men sel hem gheven drincken van dien water.*

Ende alse die plumen van den hoenderen of ghevallen siin dan es tyt dat men die hoene scoene maken ende siedense in water ende die selmen den laserschen gheve tetene ende hi sel van den water oec drincken daer dat hoen in ghesoeden was ende hi sel dwaen sinen ansichte in dat selve water ende sine handen. Ende men sal hem doen laten achter den vierden dach.

Een ander. *Om tselve.*

Men neme een serpent ende men legghet in een vatkin wyns wel ghestopt tote datti wel verrot is der in.

Ende van dien wiin sel den siecken drincken altoes ende anders niet.

Een ander. *Nemt een serpent en men bradet met soute in eenen pot ende daer of maect pulver. Dat sel de siecke eten in alle sine spyse ende drincken ondertyden der of, want het is goet jeghen laserscap ende jeghen vele vulder siecheit den die den mensche dicken en mennichwarf over come.*

De Arabische geneesheeren maakten ook geregeld van deze methode gebruik. Behalve uit het H. S. van Yperman kunnen we dat ook opmaken uit de illustraties der Arabische geneeskundige handschriften.

In het zeventiende-eeuwsche Vorstelyck Geschenck treft men een dergelijk middel aan:

Lazarije.

Neemt een Vaetken ofte Cuppken van V ofte VI minghelen

Uit een Arabisch handschrift (XIVe eeuw), aanwezig in het Historical Medical Museum, Londen.

Wyns ende worpt in dat Vaetken ofte Cuppken met Wyn een levendige slange ende laet de selve haer selfs daer inne doot loopen ende drincken van desen Wyn sal men den Lazerighen ofte Melaetsche te drincken gheven ende en moet anders geenen dranck drincken dan van desen Wijn ende het sal door middel der Godlycke genade de sieckte genesen.

Iets dergelijks vermeldt Barbette: *Neemt een Viper, beroofd haar van staart en hoofd, trekt het vel af, en smyt het ingewand wech, uitgezondert de tonge, het hert en de lever, legt dat t' zamen in een matig gewarmde bakoven en droogt het tot een poeder. Dosis van 4 tot 15 gr. doet in de melaatsheid goede diensten.*

Willem ter Rhijne en Daelmans vermelden een poeder van vipers met Antimonium, waarover later.

Overal werd de slang dus veel benut. Van Vader Cats zijn de volgende dichtregelen:

„Een adder versch gekookt, ja nieuwgebraden slangen
Daar siet men menigmaal een sieken naer verlangen".

Ook de Fransche leproloog Guy de Chauliac, de lijfarts van Paus Clemens VII, liet slangen met wijn, water en kruiden afkoken en dit drinken (H. Peters).

In Montpellier kweekte men zelfs voor dit doel slangen in een tuin (H. Schelenz).

In Japan en China worden thans nog slangen bij de leprabehandeling aangewend.

Uitgaande van het reeds aan de Ouden bekende feit, dat lepralijders zoo ongevoelig zijn voor den beet van giftslangen, heeft men in het begin van deze eeuw proeven genomen ten einde tot eene rationeele therapie te komen.

Algemeen wordt nog in Zuid-Amerika aangenomen, dat het slangengif gunstige uitwerking tegen lepra heeft.

Lewin meent, dat door dit gif eene vreemde eiwitstof wordt toegevoerd, die de gestoorde eiwitstofwisseling van het zieke individu gunstig beïnvloedt.

Men veronderstelt, dat eene toxische dosis eene lichte vergiftiging teweegbrengt, die modificeerend op de ziekte werkt.

Door chemische energie kan ontsteking opgewekt worden, die het zieke weefsel vernietigt. Langzamerhand moet men met de dosis stijgen, waardoor dan voor de toxische werking immuniteit moet optreden, evenals dit het geval is bij varkens, die echte slangenjagers zijn (Laloy).

De beste methodische toepassing is afkomstig van Marcondes de Moura, die het secreet der gifklieren van Crotalis durissimus in glycerine opvangt. Hiervan wordt eene verdunning per os of subcutaan toegediend, in stijgende doses.

Aan andere dierlijke middelen heeft men eene overeenkomstige werking toegeschreven.

Op groote schaal is vroeger de Theriac gebruikt. Reeds Plinius heeft hierover geschreven. Het middel, dat zeer samengesteld was, bestond voornamelijk uit bloed en werd toegeschreven aan Mithridates (Koning van Pontus, Ie eeuw vóór Chr.). Spoedig werd er slangengif aan toegevoegd door Andromachus, lijfarts van Nero (Schelenz). Sindsdien is de viperis de basis van de Theriakel geworden.

Volgens het oorspronkelijke voorschrift, moet de slang in het begin van den herfst gevangen worden, kop en staart afgehakt, van ingewanden en huid ontdaan worden en de romp met zout en dille gekookt worden. Het gekookte vleesch mengt men met droog brood en maakt daarvan trochisci, nadat het gedurende veertien dagen gedroogd is. De trochisci moeten in een glazen of gouden pot bewaard worden. Iedere ge-

neeskundige bereidde later een versch mengsel naar zijne eigen inzichten, met vruchten, grassen, zaden, waaraan werden toegevoegd: aftreksels in wijn van papaver, zoethout, myrrhe, terpentijn, gomachtige stoffen en honig. Onder verwarming op een zacht vuur voegde men dan nog welriekende balsems toe. Het product was eerst voor het gebruik gereed, als men het nog een week in de zon liet gisten in een glazen of zilveren vat.

Na zes jaar zou het pas op z'n best zijn, terwijl, naar men meende, de genezende kracht zestig jaar bleef bestaan. Het middel moest toegediend worden in wijn of water (Cabanès).

Soms ook werden andere dierlijke middelen genomen, als: castoreum of bibergeil, bisam, het secreet van het muskusdier e.a. (Kotelmann).

Theriakel *(Triackerskraem̄eren)* heeft een zegetocht door Europa gemaakt. In de zeventiende eeuw werd het zelfs in het openbaar te Parijs bereid. Ook in ons land werd het veel aangewend. („Wonderlijcke Genees- en Heelkonst"). Eyben geeft het voorschrift, zooals dat in zijn tijd bereid werd en van Helvetius afkomstig was:

Elixer Theriacale.

Neemt Tinctura Tartari, drie pond; Sal volatine Oleosym Sylvii, agt oncen; Theriaca en Confectio Hyacinthorum van elk een half pond; Alant en Angelica wortel, van elk twee oncen; Notemoschaat en Caneel, van elk een once; Suikerkandy, ses oncen. Stoot het gene gestoten moet worden, en doed vervolgens alles in een Matras, die wel is toegesloten, den welken gy drie maanden in de Sonne suld stellen, sorge dragende van die alle dagen wel om te schudden. Filtreert daar na u Elixer door een grauw papier, en bewaard het in Boutellies, wel toegesloten synde, om er u, ingevolge van 't gene wy omtrent desselfs gebruik hebben aangeteikend, van te bedienen.

Het tegengif is driakel en is ook zeer samengesteld („Medicina Pharmaceutica").

Van de Egyptenaren had men overgenomen bibergeil en sperma ranarum of sperniola.

Verder moet nog het veelgeprezen hertshoorn genoemd worden. *„Nemt dat beenkin dat men heet ossis de cornu cervi, dat sel men pulveriseren subtyl, ende dat selmen gheven drincken met succo scabiose."* (Yperman—van Leersum).

Vervolgens Ambra, een darmconcrement van de Kaschelot, dat aan de zeekusten gevonden wordt; het kwam ten tijde der Vikingen ook in ons land in gebruik (Grön).

Het wil mij voorkomen, dat de laatste middelen vooral aangewend zijn om hunne vermeende sterk toniseerende werking.

Onze landgenoot Levinus Lemnius maakte gebruik van kikvorschen:

Ich weisz auch wol / dasz die Lente / so da den gemeinen Auszsatz haben / durch stetigen gebrauch der Frösche gesundt worden seyn / dann diese Wasser Thierlein / als nemlich die Frösche / gessen / das hitzige Geblüt kühlen / vnd das schwere Geblüt der Melancoley zu recht bringen. Die andern Frösche / die ausz der Erden kommen / in den Sträuchern nisten / vnd nicht auffspringen sondern mehlich fortkriechen sind gifftig vnd werden Padden genannt. Die Laubfrösche / mit einem grünen Rücken vnd weissen Bauch / die im Lentz sich finden / sind auch einer andern Art. Derhalben allein die Wasserfrösche / die so schlang seyn / vnd hoch empor springen wider diese Kranckheit dienen.

(Occulta naturae, das siebende Buch des dritten Theils)

Dit middel werd ook door onzen landgenoot Willem ten Rhijne toegepast, die het van de Chineezen had leeren kennen. Verder beveelt hij aan:

„varkensgal,
de eygene excrementen,
lijfmoeders koek met salpeter bestrooid,
lever van een Bok, in azijn en honig opgekookt,
gal van een stier met salpeter vermengt,
asch van kreeften met olie vermengt,
nugter en warm speeksel van een gesonde ezel."

Reeds door Plinius werd nuchtere-vrouwen-speeksel aanbevolen.

De leproloog ten Rhijne gebruikte eene combinatie van Europeesche en Oostersche middelen:

Purgeeren, zweeten en salivatie opwekken stonden op den voorgrond. Verder toniseeren door middel van zware metalen. Voorts werden de bezwaren symptomatisch bestreden met Europeesche, alsook met uitheemsche plantaardige middelen. Van de mineralia paste men in ons land het meest toe het antimonium, maar lood, goud en kwik werden ook aangewend.

Een voorschrift van DAELMANS luidde:

Antimonium diaphoreticum (ongewasschen)
Oostindische bergvermilioen
poeders van Vipers
van elks $^1/_2$ once

alles wel fijn gepoedert zijnde mengelt het wel te zaamen en gebruikt daarvan een dragma 's avonds als gij te bedde gaat.

Door den dag:

Afweikzel van Apteekersdood en daer yeder reis dertig of veertig droppels Tinctuur van antimonie bij doen.

In Frankrijk kwam het Antimonium het begin van zeventiende eeuw in zwang als algemeen antidotum, voor uitwendig gebruik als electuarium, onder den naam van orviétan, waarmede MOLIÈRE den draak stak in zijn „Amour médecin". Voor inwendig gebruik had men »vin émétique" of „bouillon rouge" van DE LORME, beroemd geworden door de aanbeveling van Richelieu en Mme de Sévigné.

Het gebruik van lood is ons ook bekend geworden door het voorschrift van DAELMANS:

Zout van Lood of sal saturni.

Neemt schuim van goud ofte menie een pond en giet door eenen pot overgehaalde wynazyn op en laat dit te zaamen eenige daagen staan in de zonne, zomtyts eens omroerende, giet het klaar af door grauw papier en dampt het op warm zand uit, tot op de helft of wat meer, en stelt het als dan in den kelder en zult naa eenige dagen het zout rontom aan den kolf of pot vinden en giet de vogtigheyd af en dampt die weederom uit tot op de helft, als vooren. Maar om den azijn te distilleeren, zoo moet men eerst den zelven in eenen aarden pot tot op de helft uitdampen, en dan alles overhaalen door den kolf met eenen glaasen helm, nochtans zonder dat hij koome naa den brood te rieken.

LEVINUS LEMNIUS meende, dat het lijden der lepralijders werd verzacht door het innemen van goudpraeparaten. Het is hem een wonderdadig middel, dat hij naar de voorschriften van PARACELSUS bereidde door stukjes goud in vleeschnat te koken; dit vocht liet hij den zieke drinken (BANGA).

Vroeger reeds had YPERMAN melding gemaakt van „*dat tresoer omme te verhoedene laserie ende hem te dwinghene datsi haere niet ne barse:*

nemt: vilinge van pueren goude ende pulveriseert subtyl ende dat minghet metter sape boragis.

Op het einde van de zestiende eeuw publiceert Follinus nog een middel:

„om te genesen die rechte Lazarie:

neemt en weyket in de quinte essentie (van wijn) *het goud also dat het zyn coleur na hem treckt, en gevet den siecken acht daghen na malcander smorghens daeraf een noot volle en hy sal volcomelyck ghesont werden."*

De diep in den schoot der aarde gevormde edele metalen werden als dragers van Hemelsche kracht beschouwd. Deze aardsche bemiddelaars van Goddelijke macht waren ook aan den invloed van den sterrenhemel onderworpen. Daarom zegt Albertus Magnus *„hilft das alchymische Gold nichts wider den Aussatz".*

Kwik werd reeds door de Arabieren gebruikt (Van der Valk) en ook ten onzent in de middeleeuwen, volgens het voorschrift uit de handschriften van De Vreese:

„Nem ii pennewert quicselvers, ende iiii penninc olien van baien (Oleum lauri) *ende stampt dit te gader ende wrivet in 1 mortier van metale; ende temperet* (mengt) *die vorseide dinghe met olie van baien ende daer mede salvet. . . ."*(recept 589).

Eene groote rol heeft het kwik echter nooit bij de behandeling van lepra gespeeld. Wel werd het door eenigen toegepast tot salivatie toe (Burkharadt), maar in het algemeen zag men weinig resultaat. In het laatst van de vorige eeuw waren er nog voorstanders (Bakewell, Haslund, e.a.), en werd het ook toegepast in den vorm van wekelijksche sublimaatinjecties van 10 mgr. pro dosi (Croocker, e.a.).

Onze landgenoot Schelling heeft in de achttiende eeuw reeds met beslistheid tegen kwik gewaarschuwd.

In de latere Middeleeuwen begon eene meer systematische behandeling, in navolging van de oude grootmeesters, onder welke Celsus eene eereplaats innam. Dit systeem kwam ongeveer neer op de volgende handelingen:

Venesectie verrichten:
toedienen van braakmiddelen,
„ „ evacuans,
lichaamsbeweging,
„ „ zweetmiddelen.

Door onze vaderlandsche artsen werd gebruik gemaakt van de volgende middelen:

Laxantia en buikzúiverende middelen.
Diuretica.
Sudorifera (zweetdrijvende middelen).
Braakmiddelen.
Masticatoria (kauwmiddelen).
Capitipurgia (hoofdontlastende middelen).
Niesmiddelen.
Specifica.
Tonica.
Alterantia.
Resolventia.
Symptomatica.
Cosmetica.
Plaatselijke middelen.
Chirurgische middelen.

Laxantia.

De spreuk: *Qui bene purgat, bene curat*", heeft men steeds voor oogen gehouden.

Een van de oudste middelen is Veratrum nigrum of Helleborus niger, de oude noemden het ook Planta leonis, hier te lande swerte nieswortel of Heylichkerstcruyt.

„*Elleborus dats scamponie ende purgiert melancolie nederwaert, ne waer men plegheter nu niet omme dat soe es te staerc den mensche*" (Vreese, recept no. 560).

Sterk uitscheidend werkten ook de electuaria, die afkomstig zijn van Themisson, Galenus, Theodoricus, Rufus, Logodius, e.a. en daarom den naam Yera of Hiera (heilig) droegen.

Hierarufini of Yera van Rufus.
Hieralogodion of Yera van Logodius.
Theodoricon emperiston, een door God gegeven geschenk.
Reeds Aëtius had een goed voorzienen artsenijschat:
Fructus colocynthidis.
Lischbloemen (Iris Lin.).
Olifantstanden.
Portuláca.
Zuring (Rumex Lin.).
Viperae.

Trifolium (menyanthes trifoliates L.).

Zwavel. Hiervan werd later gemaakt Realgar ($As S_2$).

Een ander veel gebruikt middel was Scammonihars (Scammonium, der Pharmacopoea Amstelredamensis 1636), uit den wortel van Convolvulus Scammonia Lin. bereid.

„*Scameneide purgiert den lechame nederwaert, specialeke van den staerken. neemter te ghader. i. scrupel (dats de ghewichte van. i. tornoisen penninc of lettel mee), bedienens soe es arde violent: soe mochte deeren van den live diere te vele name*" (Vreese, recept 559).

Verder bereidde men van een mengsel van violetten (Viola Lin.), flores chomamillae en hysop (Hyssopus officinalis Lin.), een waterig afkooksel.

Weder andere afkooksels waren getrokken uit:

De gezegende Distel (Cardui benedicti, Pharm. Amst. 1636).

Gerst (Hordéum Lin.).

Haver (Avéna Lin.).

Havermonie of Agrimonie (Agrimonia eupatoria Lin.).

Hondsdraf (Glechoma hederacea).

Duivekervel (Herba Fumaria officin.).

Averuyt (Abrotani maris Antid. Nic.), thans Artemisia Campestris).

Tamarischboom (Tamariscus of Myrica, Pharm. Amstelr. 1636):

„*De Bladeren, Takken, Bloemen, Wortel, Bast en Hout van deezen Boomen zyn door snydende, reynigende, afvagende van aart. In wyn gekookt .... zyn ze dienstig teegens de melaatsheyd, zoo ook de asch van het Hout*" (Munting, bl. 201).

Hoppecruyt (Lúpulus Lin.):

„*Ghesoden ende ghedroncken opent die verstoptheyt vā der leuer, milte ende van den nieren ende suyuert dat bloet vā alle onsuyverheyt die selue duer die vrine af jaghende ende es mits dyen goet den ghenen die scorft, ruydich oft anders ghebreckelyck zyn ende quaet onsuyver bloet hebben*" (Remb. Dodonaeus), ook volgens Heijm. Jacobi.

Afkooksel van Scabiosa (Schurftkruid), het werkt „*verdeylende die grove vochticheden*".

Bitterkers (Lepidium sativum L.).

Onze lieve vrouwen bedstroo (Thymus sylvestris).

Het decoctum hiervan gemengd met geitenmelk (Willy Knoll).

Vervolgens een aftreksel van Foliae Sennae: *„Senebladeren zyn goet den ghenē die swaermoedich droeuich ēn sonder saecke vervaert zyn ende alle den melancholieusen ende zyn goed tot alle verstoptheyt van den leuer ēn sonderlinghe van der milten tot crauwagie, ruydicheyt ende melaetscheyt. In somma purgatie met senebladeren ghemaeckt dient tot alle sieckten van swaeren melancholieusen ende verbranden oft souten humoeren oorspronck hebbende"* (Remb. Dodonaeus).

Johan van Beverwijck geeft de volgende verklaring van de werking:

„Senebladeren setten bequamelick af de verbrande melancholye, de gal ende dick slym, insonderheydt de milt, daerna oock uyt het Derm-scheyl daer de vergaderingh is van alle onsuyverheyt. Derhalven zyn een bequaem middel voor Swaermoedigheyt, Laserye . . .".

Vervolgens: Rhabarber (Rhéum Lin.).

Aloë en plantensappen, zooals de Wolfsmelk of Tithymallen (Euphórbia Lin.).

„Tsap van Tithymallen es een seer crachtighe medecyne tot camerganck ēn somtyts tot ouergheuen verweckende. Dit selue sap gheneest melaetscheyt" (Remb. Dodonaeus).

De bekende Jehan Yperman ried het volgende voorschrift aan:

℞. *Oxisaccra* ℥ ij
Sirupus de fumiterre ℥ iij
Additur
Aqua fumiterre ℥ iiij
Aquae scabiose
Boraginis ana ℥ ij
Misceantur et fiat julep.

Daer of ghevet drincken savons ende smorghens telken eenen toge warme ende dat men daer op vaste ij hueren ende alse desen dranc al ghegeven is dan selmen laxeren met:

oxisaccra ʒ ij
yera ruffini ʒ j

Oxisaccra is een stroop gemaakt van suiker, azijn en granaatappelsap (Cort. Granatorum, Pharm. Amst. 1636; Cort. Granati, Ph. Neerl.).

Dit laatste is er bijgevoegd door Nic. Mijrepsus, oorspronkelijk was oxisaccra = Oxijsaccharum vulgare seu Syrupus acetatus (Medicina Pharmaceutica).

Fumiterre is Fumaria Trn. (Duivenkervel).

Aquae scabiose van Scabiosa arvensis Lin.

Boraginis van Borago officin. Lin.

Ten slotte werden nog aangewend:

Grysecom (gewone Duivenkervel of cleyn Eerdtroock, Fumaria officin.).

Ossetong of Buglossa (Pharm. Amstel. 1636.)

„*De syroop gemaakt van het zap is zeer dienstig*" (MUNTING).

Dezelfde medicus-botanicus beveelt ook nog aan:

Gods genade (Gratiola offic. Lin.).

„*is verwarmende, verdrogende, verdunnende, openende en scheydende van aart, zeer bitter van smaak en purgeerende van natuur. In Wyn of Bier gezoden en daar van een Roemertje met Zuyker, Caneel en Anyszaad gedronken; of een halve, een geheele, ten hoogste twee Drachmen (na geleegentheyd en krachten van de Lyder) van het Poeder der gedroogde Bladeren (doch eerst in Melk of Edik geweykt zynde) met eenig nat ingegeven jaagt uyt alle taye, slymerige en galachtige Vochtigheeden, zoowel van boven als van onder.*

Opend de verstoptheyd der Leever en Milt, zuyverd ook dezelve neemt wech alle inwendige verrotting en ontsteeking. Geneest de melaatsheyd."

In het begin van de negentiende eeuw werden vaak clijsteeren gezet (SCHELLING).

BURKHARDT geeft nog aan: Oleum jecoris aselli en calomel.

WILLY KNOLL vermeldt de sterasnijs. (Fructus anisi); misschien is de laxeerende werking een gevolg van de verontreiniging met de giftige vruchten van Illicium religiosum.

Hoofdzakelijk heeft anijs echter eene zweetverwekkende werking, welke ook zeer gewenscht was bij het behandelen van lepra.

Het laxeeren werd, al naar gelang van de krachten van den lijder volgehouden tot zes weken toe.

Middelen, die beide genoemde werkingen in zich vereenigden waren er verscheidene. Als zoodanig moet o.a. genoemd worden:

Eere(n)prijs (Veronica L.):

„*In Wyn gezoden of anders twee Drachmen van het Poeder der gedroogde Bladeren met Wyn ingenomen geneest de melaatsheyd*" (MUNTING).

Zweetdrijvende middelen (Diaphoretica).

Reeds de Ouden schreven zweetkuren voor, Aëtius beval daartoe Labiaten aan, volgens Dodonaeus en Munting bij voorkeur de Bergmunt (Calamintha montana Antid: Nicolaï):

„Calamenthum es seer goet den melaetschen menschen ghegheten, als zij weye van suete melck daer op drincken."

In één adem worden genoemd de wilde Poleye (Pulégium vulgáre Miller) en Cattecruyt (Népeta Catária Lin.) als verschillende geslachten van de Herbae Calaminthae: *„deze cruyden zijn werm ende drooghe tot in den derden graedt."*

Het was ook een geliefkoosd middel van Yperman.

In latere tijden wendde men afkooksels aan van:

Wortels van zeepkruid (Saponaria officin. Lin.).

Chinawortel, eerst later die van de Cortex chinae.

Pimpernel (Sanguisórba officin. Lin.).

Slangewortel (Calla palustris Lin.).

Eerenprys (Veronica).

„is verwarmende en verdrogende in den eersten graad" (Munting), *„in water ghesoden ende gedroncken"* (H. Jacobi).

Salie (Salvia officin.).

Kamillen (Flores chomamillae).

Roode rozen (Flores rosarum rubrarum, Antidod. Nicolai).

Alsem (Absinthiï vulgaris seu latifoliï.
„ Romani seu termifolii, Antidot. Nicolai).

Artemisia (Absinthium Lin.).

Heemst (Radices et Herbae Althaeae).

Stokrozen (Flores malvae arboreae. Ant. Nic.), thans Althaéa rósea Cavanilles.

Een voorschrift van Zengvardinus luidde:

℞. *Sumit. abs.*
Salviae, ana M. ij.
Flor. Rosar. Rub.
Cammomil. ana M. 1.
Sal. commun. M. 1 f.
Cineris Clavellat ℥ ij.
Coq. in aq. Pluvia Pintos IV.
Ad consumptionem partis quadrantis
Colutura detur Usis.

In Melaatsheid is het wonderlyk van krachten. Een Pint is 32 oncen.

Sumit. abs. = Summitates absinthiï, de opperste bladeren en de top van de alsem.

Cineris Clavellata zal waarschijnlijk synoniem zijn met S. Santonici (Severzaad = Wormkruid), uit de Pharm. Amst. 1636.

Een ander voorschrift luidde:

℞. *Herba Alth.*
Malvae M ij
Sumit Absinth.
Flor. Cammomila ana M j
Coq. ex aq. Hordei pint IV.
Ad consumpt. Part quadrant.
In colatura Dissolve
Sapon. Hispan. q. s.
M. F. Fomentum. (Stovinghe).

Het wordt gebruikt in melaatsheid.

Ook werden voorgeschreven decocta van:

Sarsaparille (Radix Zarzaeparillae).
Alantswortel (Radix Heleniï).
Graswortel (Radix Graminis).
Rosemaryn (Foliae Rosismarini).
Gemberwortel (Rad. Zingiberis).
En vooral ook van Zedoarwortel (Rad. Zedoariae).
Diverse houtsoorten:
Sassafras Sweethout (Ligna Sassafras).
Jeneverhout (Ligna Juniperinum).
Pokhout (Ligna Guajacum).

Of wel de bast van verschillende Cinchonasoorten, b.v. de Cortex Peruvianus fuseus.

℞. *Cortic. Peruvi fusc. subt. Pulv. Unc. 1*
Pulv. cort. rad. Sassefras Unc. 1
Syrup. Simpl. q. s.
M. F. Electuar.
S. inwendig.

(VAN HASSELAAR).

Zoo ook van de gewone IJp (Cort. ulmi Campestris Lin.).

Vervolgens schreef men eene krachtige werking toe aan de warme baden (badstoven), waarin bladeren van:

Althaea officinalis.
Vlienderen of vlier (Fol. sambuci).
Edicke of Edek (Sambucus Ebulus Lin., kruidvlier).

Scabiosen (schurftkruid).
Fumiterre (Fumus terrae; Fumaria, duivenkervel).
Lapacium (Lap. domesticum, tamme maluwe).
Meloten (Melilotus Lin., klaver).
Violen (Viola Lin.).
Kamillen en zemelen.

Deze baden werden liefst twee maal per week gegeven en onmiddellijk daarna de Theriaca magna. Bovendien trachtte men door dit „stoven" de *„onzigtbaare uitwaazeminge"* te herstellen, die bij de melaatschen zoo goed als opgehouden is in een later stadium, daarom moest volgens SCHELLING, door vochttoevoer, het gif uit de zweetgaten worden uitgedreven.

WILLEM TEN RHYNE vermeldt eene methode, die hij op zijn reis door Japan waarnam:

„Sy maken zekere drank van gekookte rys en ragi dewelke zekere moer is, die sy dan 't samen setten te gisten waar na sy het so suur als azyn laten worden op dat desselfs kracht te eerder door de sweetgaten sou indringen. Hier van mengen sy een goeden kop vol onder het water ('t welk immers gekookt moet zijn) daar sich den patient in moet wasschen, daar sy dan noch een hand vol souts met die moer onder doen, hier op setten sy den lyder in een stoofstoel en laten hem immers wel gedekt, dat hem geen tocht of wind en vatte, also door die waassem sweten; waar na sy den selven met dat water, so warm hy het kan verdragen, afwasschen, laten hem so rusten; uitgerust hebbende, droogen en vryven sy hem wel, en geven hem dan een brave teug van een drank van de wortel van bosch-zali (Salvia Sylvéstris L.) *met die van roode foela do emfermo* (van Myristica fragrans) *gekookt, waardoor die quaadaardige dampen verjaagt en uitgedreven worden: doch dit alles prijzen sy in den beginne van dese siekte en stellen een vast ingewortelde by na hulpeloos of sy mosten het uit den brand met moxa of biese-pit en Sinsele-olie halen".*

Dit zuiveringsproces is van zeer ouden datum. De bladeren van Artemisia vulgaris, in het voorjaar verzameld, moeten worden fijngestampt, gedroogd en in den vorm van cijlindertjes gesneden worden, op verschillende plaatsen van het lichaam geplaatst en dan aangestoken worden. Volgens de oudste methode werden stukjes moxahout in olie gedrenkt, genomen.

Waarschijnlijk werd door HIPPOCRATES van een overeenkomstig middel gebruik gemaakt, n.l. brandend vlas. Later hebben de Chineezen het moxabranden, waarschijnlijk reeds in de derde eeuw, toegepast (KLEIWEG DE ZWAAN).

De Japanners leerden het van hen. TEN RHYNE, die het middel op zijne reizen leerde kennen, voerde het waarschijnlijk in Europa in. De bedoeling was het uitdrijven van de kwade dampen.

Een veelgebruikt middel was ook het Spiesglas (Antimonium) door ZENGVARDINUS gecombineerd met laxeerende middelen.

℞.	*Flor. sulph.* ʒ *VI.*	
	Anth. Diaph. ana.	(antimonium diaphoretica).
	Lap. Prunel ʒ ij	(Lapacium Prun.).
	Croci Opt. ℈ ij	(Saffraan).
	M. F. Pulvis Dosis ℈ ij.	

Diuretica.

Als zoodanig had oxymel diureticum waarde, dat als volgt werd bereid:

Door de versche wortels van Ramenas, Venkel en Peterselie stak men een priem, dan haalde men er stukjes zwarte Nieswortel doorheen en het geheel werd weder onder de aarde gestopt. Na veertig dagen werd het opgegraven en dan de oxymel bereid met azijn, honig en water. Door YPERMAN werd het reeds toegepast:

℞. *Oximel diureticum* ℥ ij.
Sirupus fumiterre ℥ ij.
Aquae baraginis.
Aquae fumiterre ana ℥ iiij.
misceantur.

ende dit gheft smorgens ende savons.

Een ander middel was:

de Savel (Folia sabinae, van den Zevenboom, Sabina Boerh.).

Leliën (VIRCHOW):

„neme de wortel metter hoeft de altemale van der lelyen, stampse, dwae se scoene, laet droghen van den watre eer men se stampt; dan minghelt ende temperse huut met rinschen wine ende drinct dat dicke" (VREESE, bl. 62).

Hoppecruyt, *ghesoden es vrine af jaghende* (REMB. DODONAEUS).

Eerenprijs (Verónica Lin.).

Betoni (Betónica offic. Lin.) *„es goet om orine te maken”* (VREESE, bl. 98).

Aqua Verbena (V. offic. Lin.) *„doet wel orine maken”* (dezelfde, bl. 110).

In latere jaren werden aangewend:

Ol. terebinthinae en petroleum (BURKHARDT).

MUNTING (bl. 427) raadt nog aan het *„Poeder der gedroogde Bladeren van Calamintha Montana, met wyn ingenomen dryft het uyt het Water der Blaas. Helpt de melaatsche”.*

Braakmiddelen.

„Tsap van Tithymallen (Wolfsmelk) *es tot ouergheuen verweckende ende gheneest melaetscheyt”* zegt REMB. DODONAEUS. Sterker werkt witte Nieswortel (Veratum album of Helleborus albus), ook wel genoemd Sanguis Herculis.

„Die wortel van wit niescruyt doet sterckelyk ende met groot gewelt braken ende ouergheuen alderhande ouervloedighe quade fenynnigen taeye vochticheden” (Dezelfde, bl. 296).

Een bekend middel was ook de wortel van de wilde Wingerd. (Radices Bryoniae), ook wel gebruikt tezamen met:

„Saet van spuerien (Spergula Lin.),

ende saet van adereppen (Oleris atri, Pharm. Amst. 1636),

ende mostaertsaet (Semen Sinapi, Antid. Nic.),

dese iiii te gader doet braken (DE VREESE, bl. 139).

Andere middelen waren: bladluizen, gestampt met azijn of Saffraan (Flores crocus, Antid. Nic.) in lauw water.

R. Raphani, Fol. tabaci e. a. (v. D. VOORDE).

Masticatoria.

Speekselafscheiding werd verkregen door mondspoelingen te maken uit:

Bertramswortel (Rad. Pyrethri) en Luizenkruid (Semina Staphidis agriae, Antid. Nic.), of ook wel van ramenaswortel, welke drie dagen in wijnazijn gemacereerd werd en daarna fijngestampt. Van het sap werd weder oxymel bereid (WILLY KNOLL).

Een hoofdontlastend middel was Majoraansap (van de wilde Marjolijn), dat gemengd werd met het sap van een fijngestampte kreeft. Van dit mengsel werden twee druppels in een neusgat gebracht.

Als niesmiddel werd een mengsel van peper en witte Nieswortel in het neusgat geblazen.

Aangezien tijdens de behandeling meerdere arderlatingen verricht werden, schoot de kracht van den lijder vaak te kort, zoodat tonica gegeven moesten worden, wat evenzoo het geval was tijdens de laatste levensjaren van de arme lijders. Dan werden gegeven Theriac, slangenmiddelen of minerale middelen, bij voorkeur, zooals we reeds zagen, het goud als aurum potabile in een „tisane", in wijn of in bouillon (HELVETIUS). Bovendien werden Amara toegediend als:

Carduum benedictum.

St. Joriskruid (Rad. Valerianae).

Chinawortel (Ph. Amstelr. 1636).

Duizend guldens kruid (Centaurii minoris summitates (Pharm. Amstelr. 1636, thans Erythraea Centaureum).

Tabak (H. Nicotiana) en Alsem (Absinthii).

Ook andere tonica, o.a.:

Olie van Rosemarijn (Flores Rosismarini), een soort panacee, *„es een wonderlyc dinc ende heeft die cracht van balsemen"* (VREESE, bl. 22), behoort dus eigenlijk tot de

Specifica.

Hiertoe behooren vele middelen. Vooreerst de „Balsem Marie Magdalene" *„Item es ist gut allen denen die geneygt sein zu 8 malczigkeit, das in latein heysset lepra 8 sol es alle tag niessen / 8 enthalt sich lang damit auff, vñ verzeret die bösen feüchten matery, dz es an dẽ menschen nit auszbrechen mag* (K. SUDHOFF, Arch. f. Gesch. d. Med. I 70).

Volgens TEN RHIJNE zijn die middelen *„de voordeligste tegen dese quaal, die het bloed een rasser beweginge bysetten en daer by geestryk zyn"*.

℞. *Spir corn. cervi cum sale volatile,* ℥ *I V,*
Ol. macis ℥ 13.
Ol. garyopill ʒ ij.
m bij droppelen gebruikt.

Maar wel so krachtig en specifiquer is:

℞. *Spir. vipir* ℔ j
Sal volatil. Viper ʒ *V I.*
Ol. cinnamon
„ garyophyll
„ macis an. ℥ j.
m.

de dosis van 20 tot 30 droppelen. drie of vier maal daags (ik meen dat alle Salia volatilia hier het meeste voordeel doen)".

Een overeenkomstig voorschrift is de volgende: *Goede Remedie tegen de Lazarie.*

De Spiritus Vini of geestelijcken wyn is oock een groote verborgentheyt tegens dese besmettingh. Van dese sal men voor d'eerste mael ses droppelen des morgens nuchteren gebruycken; en den Patient van andre menschen afsonderen en aen een bequame plaets brengen; want syn geheele lyf sal beginnen te roken en dampen als een nevel. Den tweeden dag sullender groote schobben van syn lyf vallen / als oock alle onreynigheyt. Dan sal den Patient tot vier dagen toe ghebruycken drie droppelen / dan wordt hy op den achtsten dagh t' eenemael reyn.

(Wonderlijcke Genees en Heelkonst).

Van ouderen datum is Saliewater:

„*aqua salvie nuchtren ghedroncken verdrift al drope van rudicheit, et maect goet bloetvarwe int ansicte*" (DE VREESE bl. 111).

Deze laatste schrijver vermeldt nog een Oud-Hollandsch specificum:

„*Die beziect es, doet hem drinken met wine tsop van der griseconten* (Fumiterre), *van bornagen* (Borago offic. Lin.), *van papencrude* (Polygonium amphibium), *van consouden* (Symphytum offic. L., Smeerwortel), *van der groeter ende van den cleenre* (Consolida major en Consolida minor); *ghedroecht ende gestampt met wine ende dronct XL daghe het soude purgieren ende ghenesen.*"

Welke ook de resultaten van al deze behandelingen waren, moge in het midden gelaten worden. De pogingen waren althans ernstig gemeend.

Onze Vaderlandsche geneeskundigen wisten deze middelen goed te onderscheiden van de kwakzalverij, die gestreng geweerd werd.

Het Collegium medicum Amstelaedamense ontraadde in 1759 dan ook om toestemming te verleenen, een balsem tegen de melaatschheid geprezen, te mogen verkoopen. (HAVER DROEZE).

In de vorige eeuw zijn tallooze s p e c i f i e k e m i d d e l e n aangegeven, waarvan vele besproken werden op de groote Lepraconferentie te Berlijn. Meestal gaf men oliën uit tropische planten bereid; vooral zijn toegepast: de cashevo-noot-olie (van

Anacordium occidentale Lin. of Cassuvium pomiferum Lamk.), de gurjun-olie uit diverse soorten van Diptocarpus en de Chaulmoogra-olie uit de zaden van Gynocordia odorata (Lindley) en Hydrocarpus odoratus (Lindley). Verder zijn proeven genomen met Ph., As., Ichthyol, Salicyl, Carbolzuur, Kreosoot, Joodverbindingen, Hg., Salpeterzuur (tegen de prikkelbaarheid van het vaatstelsel, BURKHARDT), harsen in pillenvorm, ruwe petroleum in- en uitwendig, enz.

Eene methode, die in de geheele geneeskundige wereld veel opzien baarde, bestond in het opwekken van erysipelas. Deze wijze van doen komt overeen met het opwekken van ontsteking en vergiftigingsverschijnselen door: kalium chloricum, strychnine en de reeds vroeger besproken slangenbeten.

Ten slotte de bacteriën beïnvloedende middelen. Verschillende sera zijn beproefd: gewoon bloedserum, ook diphterie-serum. CARRASQUILLA bereidde een lepraserum, dat echter gebleken is geen heilserum te zijn. Tijdelijke opgang heeft ook nog gemaakt het antitoxisch serum van CALMETTE, het antivenene of serum antivenimeux (DIJER).

Ook bestaat eene uitgebreide literatuur over het gebruik van tuberculine, waarvan meerderen een gunstig gevolg zagen, (BABES, KAPOSI, ARNING). Hetzelfde geldt voor leprine (SCHOLTZ en KLINGMÜLLER) en nastine, waarvan destijds zoo'n ophef werd gemaakt.

In andere streken werden geheel andere middelen als specificum aangenomen. Aan de Kaspische Zee beschouwt men de mest van Anabasis aphylla als zoodanig; deze heeft eene sterk laxeerende werking (KREBEL).

Symptomatica en Cosmetica.

Hiertoe moeten de vele wasschingen en spoeldranken gerekend worden, die bij de uitwendige middelen beschreven zullen worden.

Als sedativum voor de hoest gaf IJPERMAN Amigdelarum of amandelmelk, van Amygdalus communis Lin. bereid.

Tegen de pijnen werden narcotica aangewend, zoowel in- als uitwendig.

Inwendig meestal Heulsap.

Uitwendig: Emplastrum Mercurii,
" " Cicutae,
" " Hyoscyami.

In geval van caries of necrose liet men spoelen met Myrrha-oplossingen (BURKHARDT).

Door SCHELLING wordt medegedeeld, dat door overmatig gebruik van diaphoretica en laxantia bezwaren kunnen optreden:

„men bedugt dat dezelve zorgeloos gegeven zynde meerder buik ontlastinge dan het noodig is door de prikkeling in de piswegen een schagtsstyvigheid of Venuskwelling zal doen ontstaan, welke schadelyke drift, dewyl zy aan de melaatschen meerder eigen is met des te grooter zorg moet voorgekoomen worden".

Treedt er sterke geslachtsdrift op, dan is kamfer of nitrum aangewezen (Sal Petrae, salpeter).

Ook chirurgische behandelingen werden ingesteld. Om de gevolgen der iritis tegen te gaan vindt men meermalen vermeld, dat vroegtijdig iridectomie verricht werd.

Cosmetische middelen werden voornamelijk aangewend door de Romeinsche geneesheeren. Hunne behandeling was voornamelijk gericht op de wankleurige vlekken. Later vinden wij dit terug in onze litteratuur. YPERMAN gaf:

„jegen die quaede verwe tweewarf de weke savons dat aensichte dwaen met: wiine daer in ghesoeden is rebarbarum".

of *„dat ansichte smeeren met: unguentum citrinum met rose water ende dan decket met weghebre-bladeren"*, die in ons Vaderland door het volk nog veelal als wondbedekkend middel gebruikt worden (VAN ANDEL).

Hetzelfde doel had Fenigriek. (Foanum Graecum):

„Tsap van Fenigrieck met solver ende huenich vermenght verdryft die masen en de plecken wt dat aensicht ende gheneest alle quade ruydicheyt daer op ghestreken ende doet vergaen die stanck van den oockselen als zy daer mede ghewassen worden" (REMB. DODONAEUS, pag. 421).

Eene andere gezichtswassching is de volgende:

℞. *Aq. rosarum ℔ 1.*
Aq. foliorum ℔ 0,5.
Sulfuris vivi unc. 1.
Ossis sepiae unc. 0,5
Camphorae dr. 2.

Dit fijn te poederen en in de zon te zetten en dagelijks omschudden (WILLY KNOLL).

Hetzelfde effect zou hazenbloed hebben en vele andere dierlijke middelen, als slangen-aftreksels e. d.

De behandeling van de lepromen geschiedde door etsing met Cantharides, Realgar, Dyalthaea enz. De pustulae werden eenige dagen behandeld met afkooksel van malve, viooltjes en althaea, daarna ingewreven met spek, dan moeten de pustels worden geïncideerd en het uitvloeiende vocht met plumbum ustum (Antid. Nicolaï) ingewreven worden.

Men gedruikte ook ongebluschte kalk met wijnazijn of andere etsmiddelen.

Algemeen werd de wortel van Gentiaan aanbevolen om de vernauwde neusgaten te verwijden. Tegen het uitvallen der wenkbrauwen werd gemasseerd en ingewreven met afkooksel van venushaar (Adiántum capillus Véneris Lin.) en Klaprozen (Papáver Rhoéa Lin.), in amandelolie (WILLY KNOLL).

Tegen tandvleeschzweeren werden allerlei spoeldranken bereid van afkooksels van:

Menthastrum (Mentha Lin.).
Anijszaad.
Kamillenbloemen (Fl. Chamaemeli vulgar.)
Weegbree (Plantago májor L.).
Latuw (Lactuca).
Andijvie (s. Endiviae s. Scariolae).
Huislook (Sempervivum tectorium Lin.).

Thans behoort de behandeling der slijmvliezen van neus, mond en oogen, nog tot de meest noodzakelijke verrichtingen.

Het meest werd vroeger echter aandacht geschonken aan de

Uitwendige middelen.

De Ouden gebruikten in de Hippocratische tijden reeds in de zon gewarmde azijn en kalkwater; ook gaf men baden in zwavelhoudende wateren, zooals thans nog in Japan gebruikelijk is. Tot de alleroudste therapie behoort ook de applicatie van Helleborus niger:

„*Die swerte nieswortel met wieroock* (Olibanum), *teer ende olie vermenght, gheneest alle ruydicheyt, plecken ende vlecken des lichaems als sy daermede bestreken worden.*"

(REMB. DODONAEUS, bl. 300).

Aangaande de witte Nieswortel deelt hij mede, dat reeds Galenus leerde: *„dese gheweldighe wortele aleen maar van buytens tlichaem te ghebruyckene"*.

Het voorschrift van Munting (bl. 433) luidt: *„in Wyn gezoden met Oly vermengd en dan gestreeken op allerley melaatsche plekken, verdryfd deeze qualen."*

Een ander zeer oud middel was Weegbree (Plantago), reeds door Galenus (lib. simp. Med. c. 6), Dioscorides (lib. 2, c. 153) en Paulus Aegineta (lib. 7, c. 3) beschreven; volgens Munting: *„is verdroogende en verkoelende van aart."* Het sap van de bladeren of de bladeren zelve worden aangewend:

(*351*) *Weghebrede ghedrocht heelt wonden.*

(*352*) *Weghebrede ghestampt heelt wonden.*

(*286*) *Neemt de wortel // van weghebrede ende hancten an uwen hals, dat verjaecht de hoeftzweere* (De Vreese).

Nog ouder is het gebruik van een vijgenpap (2 Kon. XX : 7 en Jesaja XXXVIII : 21).

„Tsap van den Vyghen" (Remb. Dod.), en *„'t melkachtig Zap der Vygeboomen* (Ficus L.) *met meel van garstenmout doormengd is dienstig voor melaatsheyd"* (Munting, fol. 185).

Hetzelfde geldt voor de Bijbelsche Hijssop (H. officin. L.):

„Water daer in die Hysope ghesoden es gheneest die Ruydicheyt ende quade Crauwagien alsmense daer mede wascht." (Remb. Dod. fol. 194).

Bij kanker van de tong wordt door kwakzalvers tegenwoordig nog aangeraden, eene vijg in den mond te nemen. De stank vermindert er door.

In ons Vaderland werd gaarne gebruik gemaakt van onze eigen boomsoorten:

Ipenboom (Ulmus camp. Lin.):

„De bladeren zyn verdrogende, te zamentrekkende van aart. Met Edik vermengd verdryven ze melaatsheyd." (Munting, fol. 87).

Esschenboom (Froxinus excélsior L.).:

„De bast met Oly van rozen gemengt geneest de melaatsheyd)", (dezelde, fol. 95).

Berkenboom (Bétula Trn.):

„'t Hout gebrand en de vochtigheyd welke daar uyt zypeld, bij een vergaderd, dan vermengd met een weynig fyne Cananyzuyker en Sal armoniacum dryft uyt de huyd alle onreynigheid en melaatsheyd". (dezelfde, fol. 133).

Platanus occidentalis Lin.:

„*De asch van deeze Bast gebrand en verdroogd en is meer te zamen trekkende met Oly van Rozen en Was tot een zalfje gemengd .... is goed teegen de melaatsheyd*".

(dezelfde, fol. 59).

„*Van lindeboom*" (Tilia L.):

„*Die scorsse van den Linden met azyn vermenght geneest die quade ruydicheyt, witte crauwagie ende dyer ghelycke scorftheden als Plinius scryft*" (REMB. DODONAEUS fol. 657.)

Vā Bueckē. (Fagus sylvática L.):

„*Dwater dat in holle Buecken gheuonden wort gheneest die scorftheyt alsmense daermede wasschet*" (dezelfde, fol. 660).

Dit doet denken aan een Chineesch middel tegen lepra:

„*Water, dat zich langen tyd onder oude palen, die lang in den grond hebben gestaan, heeft verzameld*" (KLEIWEG DE ZWAAN).

Maar ook de Oud-Vaderlandsche plantenschat verzuimde men niet aan te wenden:

„'t *Sap van de groue marioleyne* (Origanum Cretici vulgaris, antidot. Nic.) *is werm ende droogthe tot in den derden graedt.*"

(REMB. DOD. fol. 203.)

Vyfuingher cruyt (Radix Pentaphylli, antid. Nic., Potentilla réptans L.):

„*Die wortel met edick ghesoden verteert herdichede en ghezwillen daer zy op gheleyt of gestreken wordt*". (dezelfde, fol. 76.)

Verckensbroot (Radix Cyclaminis, Pharm. Amstelr. 1636): „*maeckt die huyt des lichaēs schoon, neempt wech alle mismaecktheyt des aensichts*" (dezelfde, fol. 280).

Verschillende soorten van Wolfsmelk (Euphorbiaceeën):

1. *Wrattenkruyd*:

„*Het Zap met wyn vermengd en daar mee gewreeven geneest melaatsheyd*"; op voorbeeld van SERAPION (MUNTING).

2. *Wondercruyt* (Rícinus commúnis L.):

„*Tsaet is werm ende drooghe tot in den derden graedt. Die olie van den sade dient seer wel op quade scorftheden ghestrecken*" (REMB. DODON., bl. 302).

Fenigriek. (Semina Foenugraeci Antidot. Nic.):

„*Jeghen gheswel.*

Neemt pappelen (van Malva Lin., kaasjeskruid) *ende huerelbraemen, linsaet ende venigriec, ende stampt wel ende cleene*

ende siet met scapineroete (Scabiosa L.) *ende maecter of een plaester ende leghet daer up*" (DE VREESE bl. 34).

Agrimonie (Leverkruid) *es heet ende dro(ogh) in den eersten grat, dit cruut gheneest wonden ende drocht oude vule zeere* (dezelfde bl. 46).

Coecte of Cycuta (Cónium maculátina L., Dolle kervel):

„*Dat sap van Coecten gheneest quaede scorfthede, daer met ghedwaen ende op gheleit*" (Dezelfde, pag. 52).

Scammonie (Rad. Convolvulus Scammonia Lin.):

„*De wortel in Edik gezoden, met Garstemeel gestoten en plaesters-wys opgelegt is zeer goed voor de melaatsheyd*".

(MUNTING, fol. 506).

Elatine.

„*Het uytgeparstte Zap geneest melaatsheyd dikwyl daarmee uytwendig bestreeken, het is volgens Galenus verkoelende, verdroogende en te zaamen-trkkende van aart*" (Dezelfde).

Scapiosacruyt (Scabiosa Columbaria L.) *ghestooten en opgeleyt.* (HEIJM. JACOBI).

Luyskruyd (semina Staphidis agriae Antidot. Nic.) *is heet en droog van aart tot in den vierden graad. Ook scharpbijtende de huyd verbrandende. 't Zelve zaad gestooten met Edik, Sulphur, Comyn* (Semen cumini) *Bakelaer* (Fructus Baccae lauri Antidot. Nic.) *en Oly vermengt .... geneest de melaatsheyd*" (MUNTING).

Groot Speenkruyd (Srophulária nodósa L.):

„*'t Uytgeparste Zap der Wortelen en Bladeren derzelve met Honig tot een pap of Salfje gekookt, dan daar mêe bestreeken de Melaatsheyd, verdryft en geneest dezelve*" (Dezelfde).

Anemone. Reeds DIOSCODORIS schreef over het nut er van. „*De Bloemen en de Wortel in Fransche Wyn gekookt reynigen de melaatsheyd en alle vuyle gezwellen*" (MUNTING, bl. 326).

Vreemde Klim of Clématis peregrina. (Cl. Viticélli Lin.).

„*Op de melaatsheyd of witte zeeren gewreeven doet dezelve vergaan*" (Dezelfde).

Wilde Wingerd (Rad. Bryoniae dióicae Jacq.), volgens BURKHARDT.

De groote reeks plantaardige middelen, welke in de zeventiende eeuw toepassing vonden, wekt het vermoeden, dat wat men in die dagen voor melaatschheid hield, in het algemeen niets anders was als lepra Graecorum, daar uit de beschrijving

van de meeste behandelingsmethoden moet opgemaakt worden, dat men voornamelijk een huidlijden bestreed. Herhaaldelijk worden *ruydicheyt, melaatsheid, crauwagie* en *schorftheyt* in een adem genoemd.

Toch werden in vroegere eeuwen vele der genoemde middelen gebruikt tegen de echte lepra — de rechte lazarie.

Volgens IJPERMAN „*helpen dese naer volghende cruden den laserscap*:

Borago — *colamenthum* — *diptanus* — *draguntea* of *mieredik* — *raphanus* — *scabiosa* — *dyanthos* (van flores Rosis marini) — *fumiterre* — *edicke* — *weghebre* — *vlienderen.*

Al deze planten werden door de latere geneeskundigen overgenomen, zooals wij boven zagen, terwijl men er nog vele aan toevoegde, waarvan WILLEM TEN RHIJNE reeds zeide:

„*So hebben de meeste deser de kracht niet op de Arabise melaatsheid*".

Hij verkiest de volgende vegetabile applicatiën:

Look (Allium) *met Orega* (Origánum).

Kool (Brássica L.) *met roode aluyn en azyn.*

Mostaart (Semen sinápi).

Wortelen van Leliën.

Lupinen (Semen lupini) *tot de dikheid van honing opgekookt.*

Witte Wyngaart (Vítis vinifera L.), *de heffe en moer van wyn overgesmeert. Het binnenste vliesjen van de schors van een Olmboom en desselfs bladen met azyn gemengt.*

Ranúnculus, Afkooksel van uien enz.

Men moet de gemelde plantenmiddelen niet zoozeer als specifica beschouwen, doch meer als symptomatische middelen, b. v. tegen de ulcera, tegen het stinkende huidzweet of tegen secundaire infecties e.d. Als zoodanig werden bovendien nog gebruikt.

Tinctura Aloēs.
„ Myrrhae.
„ Succini.

en produkten van andere harsen, gommen en balsems.

℞. *Storax Calamita*
(van Liquidambar orientalis)
Benzoïni
(van Styrax Benzoin)
van elk 3 oncen.

Stoot dit groffelyk en in een flesse gedaan zynde, giet daar 32 oncen (dat is een pinte) overgehaalden Nanteschen Brandewyn op. Alles gesmolten zynde, giet het door grauw papier: en als gy het gebruiken wilt zoo giet hier van eenige droppels in wat roose waater totdat het wit is als melk en wascht u daarmede. Men kan het nog lieffelyker maken door ambergries (Ambra chrysea, goudkleurige Amber) *en somtyds daar wel wat zout van lood by* (Sal Saturni of Sacharum Saturni) *beneffens eenige droppels vogt van wynsteenzout* (DAELMANS).

Ook werd de huid der lijders blootgesteld aan dampen van mastix, wierook, benzoë, en van kruiden als: lavendel (Flores lavendulae), citroen (Foliae melissae), kruizemunt (Foliae menthae crispae).

Of ook behandeld met minerale middelen als:

Solutio hydratis calcici.
„ chloreti calcici.
Aqua phagedaenica lutea.
„ mercurialis nigra,
Unguent. mercurii cinereum et rubrum.
Unguent: picis albae.

Waschwateren met zuren, aluin of wijngeest. VAN HASSELAAR gebruikte die in dezen vorm:

℞. *Spirit. Vini Tenuïor unce* V iii
(Brandewijn)
Livix. Tartar. unce I
(Acid. tartari destill.)
Spirit. Sal amnon. dr. ij
(Lixiv. amm. comm., aqua ammonia)
Misc.

Reeds YPERMAN schreef Tartarum voor (VAN LEERSUM).

In 1895 is Europheen aanbevolen als strooipoeder en als inspuiting.

℞. *Europheni puri 5.*
Oleï Oliv. q.s.
D. sterilisat. et filtrat.
S. us ext.

De werking van Europheen berust op de werking van Jodium in statu nascendi (GOLDSCHMIDT).

Vergeten mogen niet worden de verschillende baden, welke zijn uitgedacht als heilbrengend.

Baden met keukenzout.
" " koningswater.
" " sublimaat.
" " zwavelverbindingen.
" " afkooksels van:
stipites Dulcamarae (Bitterzoet, Solanum Dulcamara), rad. Chinae, fol. et sem. Cicutae (Dolle Kervel), herba Sabina, Alantswortel (rad. Hellenii), enz.

Boven vermeldden wij reeds het nuchter vrouwenspeeksel, dat ten tijde van PLINIUS al werd aangewend (SCHELENZ).

In de Middeleeuwen werd het gemengd met malum terrae (Aristolochia-knollen).

Een goede zalf zou ook de volgende wezen:

„*Men sal stampen hout swinensmeere ende al stampende daer in minghelen tsop van griseconten* (fumiterre) *ende van der roeder pardeken* (Rossement, mentha aquatica Lin.), *ende van scapiosen ende litargion ghepulvert* (Lithargyrum of loodglid) *ende quicselver ghebluscht met nuchterne speekele ende maecter af salve ende die orboert daerts noot es*" (DE VREESE, bl. 58).

Dan werd ook nog toegepast een liniment van pulvis Cantharides, dus een vesicatorium.

Evenzoo gebruikte men etsmiddelen:

℞. *Oleï vitrioli. Gtt. V.*
Mellis Rosarum ℥ j.
M.

(Pharm. Amstelr. 1636).

Deze middelen zouden hetzelfde doel hebben als de thermocautère, waarmede wij dus genaderd zijn tot de

Chirurgische behandeling.

Het gloeiend ijzer werd reeds door Archigenes en Paulus aangewend, ALBUCASIM kende geen beter middel, dan het branden der lepromen. In onzen tijd is de thermocautère nog aanbevolen door BESNIER, gelijktijdig met andere middelen, voornamelijk het Ol. chaulmoogra.

Het voorbeeld van ALBUCASIM om met zwavelzuur te branden, is nagevolgd door UNNA, die ook nog beproefde te etsen met:
rood rookend salpeterzuur,
kali causticum,
geconcentreerd carbolzuur,

Het branden met het ijzer.
(Med. hist. mus. London).

van welk laatste middel hij blijvend succes meende te zien bij huid-lepromen. Om deze knobbels tot resorptie te brengen, beproefde BAUMÈS er systematisch sterken druk op uit te oefenen.

WILLEM TEN RHIJNE trachtte ze door sterke corrosiven te doen verdrijven:

℞. *Liq. Saturni magistralis* ℔ j.
Saponis nigri ℥ *IV.*
Spir. sal ammon. ℥ ij.
Ol. cerae ℥ *IV.*
M. F. Linim.

In onzen tijd heeft men de lepromen ook met het mes verwijderd.

Vesicatoria en etsmiddelen werden ook op gezonde huidplekken aangewend.

Item men screpen int been ende dan ventosen setten onder den kin ende men sel ruptoriën setten opt been (VAN LEERSUM).

Het meest aangewende en oudste chirurgische middel is de aderlating, die op regelmatig terugkeerende tijden geschieden moest. IJPERMAN had daarvoor een schema:

„*Nae den craft van den mensche ende tallen* iij *dagen suldi hem stoven* .... *ten vierden daghe selmen laten in den lever adere en des ander daghes in den hooft adere* .... *en doetene laten alsoe* iij *maenden lanc.*"

Ook TEN RHIJNE beval de methode aan:

„*De bloed-zuygers en laatkoppen met deurvlyminge achte ik hier van een voordeelig gebruyk te zyn*".

Wat betreft de astrologische indicatie voor de aderlating bij leprozen, mag de volgende mededeeling in DE VREESE, pag. 103 niet onvermeld blijven:

„Item jeghen die roese int aensicht, die es ghelyc den be-

Cauterisatie bij lepra, uit een H. S. van de XIIIe eeuw.
Med. hist. museum London.

siecten lieden, soe seldi den mensche doen laten ter aderen op die hant die men heet die kruusadere, ende staet tusschen den duem ende den voersten vingher, ende dat let van hant, aen bede die handen ghelyc, maer hier af soe en seldi niet wer-

ken meer dan .ij. waerven des jaers, ende dat sal syn in tekenen.

Ende waert dat sake, dat ghi buten dien .ij. tekenen wrocht, soe waerdi ghescepen den mensche syn leven te korten; ende wanneer dat ghi den mensche doet laten, soe merket wel wanneer dat hi begint te bleken int aensicht, ende wit wert: soe doet haestelyc ophouden, want men mach daer niet te veel laten, maer dit moeti // doen laten in bede die handen te gadere. Ende hier af soe seldi werken in een teken dat kompt na half Mey, ende es gheheten gemeni, ende naer half ouste in een teken es gheheten virgo; maer buten dien tween tekenen soe en werket niet daer af, ende dit seldi doen .ij. uer ofte .iij.. ten lanxten, toet dat ghi siet dat hys quite es".

Een dergelijk voorschrift bestond echter niet alleen bij het aderlaten. Voor verschillende handelingen waren reeds lang bepaalde planetarische constellaties vereischte. Een oude regel was een *„glied nit zu ertzneyen in eines planeten stunde"* (STEPHAN STEINLEIN).

Vervolgens heeft men gemeend, dat c a s t r a t i e dienstig was. ARCHIGENES meende reeds, dat deze bewerking een gunstigen invloed had op het verloop van de ziekte (K. SPRENGEL).

Ook AËTIUS heeft castratie aanbevolen:

„De Oude hebben een wreede troost deze lyders door het lubben gegeven, daar Aëtius (Tetrab. Sermo I cap. XII) van vast stelt, dat door dit middel dat gebrek gestut en niet erger zal worden (daar Valescus de Taranta dapper mede voor stryt) om dat de man daar door een vrouwelyke complexie krygt".

(WILLEM TEN RHIJNE.)

YPERMAN was eveneens een voorstander, zich beroepende op ROBERTUS:

„Ende hi raet den laserschen man die wesen wil in langhe leven, datti niet ne si mit wiven ende dat ne mach hi niet ontberen alsoe lange als hi ghesont es nederwart.

Hierbi soe raet Avicenna ende vele ander mesters dat de laseres mensche sal hute doen sinen cullen ende dit sel hi doen omme sinen lyf te verlangene".

Van ouds bestond de voorstelling, dat de lepra bij euneuchen geen voortgang meer heeft. LARREIJ, de chef van den geneeskundigen dienst in het leger van Napoleon, is in het Oosten ook

tot deze conclusie gekomen. Bovendien verklaart hij aangaande de castratie:

„*L'extraction du sarcocèle étant faite, est supposant, comme je l'ai souvent observé on n'a pas à craindre que la maladie se reproduise*" (CABANÈS).

Herinnerd dient hier ook te worden aan de pogingen, vooral van Amerikaansche zijde in den laatsten tijd gedaan, om door radiotherapie de proliferatie tegen te gaan.

Deze behandeling bij lepralijders zou alleen waarde hebben, als de herediteit van het lijden vaststaat, waaraan zelfs leeken echter niet meer gelooven (JACK LONDON).

De amputatie der zieke extremiteiten werd reeds in oude tijden bij de lepreuze Israëlieten verricht. Hiervoor bestond eene ritueele indicatie. Zij mochten niet aan het Paaschfeest in Jeruzalem deelnemen, alvorens zij volkomen gereinigd waren (PREUSS).

Bij ons geschiedde zulks in de latere middeleeuwen, ook als prophylacticum:

„*Het is van Consideratie of het beter zy een lit af te setten om de gesonde delen voor vordere besmettinge te bewaaren*".

(WILLEM TEN RHIJNE)

HOOFDSTUK XII.

SAMENVATTING.

Met zekerheid is wel vastgesteld geworden, dat de lepra heeft bestaan, zoolang als de lotgevallen der menschheid beschreven zijn. Met den beschavingstoestand der menschheid hield de ziekte gelijken tred.

Nagegaan moest worden, welke wegen de lepra heeft gevolgd, om zich over den aardbodem te verbreiden, uitgaande van de oorspronkelijke haarden, die in het Oosten bestonden.

In alle werelddeelen is lepra voorgekomen. Door verschillende schrijvers is deze verbreiding reeds in kaart gebracht (o.a. door Hirsch, Vinkhuyzen en Zambaco).

Ons land werd ook al vroeg door de ziekte geteisterd. Wij weten niet zeker, in welke mate dit in de vroegste tijden het geval is geweest. Waarschijnlijk kwam de lepra ons land binnen van vele zijden: over zee, over land en langs de groote rivieren.

Verschillende argumenten zijn voor deze opvatting aan te voeren.

Ten slotte brachten de kooplieden en de pelgrims de ziekte uit het Oosten, wat reeds lang vóór de kruistochten moet plaats gehad hebben.

Vanaf de zevende eeuw staat het voorkomen van lepra bij ons te lande vast.

Vele kruisvaarders, die van hunne kruistochten terugkwamen, bleken door lepra besmet te zijn. Hierdoor is de dertiende eeuw, te dien opzichte, wel de meest beruchte geworden, wegens de verspreiding der gevreesde ziekte in korten tijd over uitgestrekte landstreken.

In Nederland schijnt de lepra langer endemisch geheerscht te hebben dan in de omringende landen; de beoordeeling daaromtrent is echter niet gemakkelijk, doordat de geneeskundigen uit dien tijd de diagnose niet met juistheid wisten te stellen.

Wij kunnen ons dus slechts een oordeel vormen over een groep van ziekten, die tot afzondering aanleiding gaven en waarvoor een certificaat van „besmet zijn” werd afgegeven. Grof geschat was in de zestiende eeuw de morbiditeit 1 ‰ en in de zeventiende eeuw ½ ‰, terwijl daarna slechts sporadisch gevallen zijn voorgekomen.

Daar juiste beschrijvingen van het ziektebeeld uit dien tijd, in ons land, tot de uitzonderingen behooren en bij bijna alle schrijvers dienaangaande verwarring bestaat, is het te begrijpen, dat de beoordeeling dezer ziekte en van de daarmede verwante aandoeningen, uit tijdvakken, die 10, 20 of 30 eeuwen vroeger liggen, nog moeilijker en onzekerder is.

Al kan men aannemen, dat de ziekte in de alleroudste tijden waarschijnlijk reeds vrij goed bekend en gevreesd is geweest, valt het bezwaarlijk op te geven, welke kennis men in die vroegere tijden aangaande de lepra bezat. Daarvoor is stellig eene diepgaande studie, ook door philologen van noode. Niettegenstaande zulke onderzoekingen wel degelijk hebben plaats gehad, is het tot nu toe niet gelukt tot zekere resultaten te komen. Dit geldt in de eerste plaats voor de beoordeeling der zaraath-ziekte. Reeds over deze benaming, met lepra verband houdende, bestaat eene zeer uitgebreide literatuur. Enkel wat betreft de etymologie van dit woord, kan men zeggen: „zooveel hoofden, zooveel zinnen”.

Aannemende, dat er tusschen zaraath en lepra althans een zeker verband bestaat, moest door ons getracht worden, een inzicht te krijgen aangaande het ziektebeeld, dat oorspronkelijk, vóór ongeveer vijftig eeuwen, met zaraath werd aangeduid.

Daarvoor moest teruggegaan worden tot de tijden, waarin de Mozaïsche wetten tot stand zijn gekomen, om vervolgens na te gaan, hoe deze oorspronkelijke voorschriften langzamerhand door toevoegingen en vervormingen een geheel ander karakter hebben gekregen.

In den loop van meer dan twintig eeuwen is men aan de zaraath eene geheel andere beteekenis gaan hechten, zoodat alles, wat ten tijde van den bloeitijd van het groote Helleensche rijk, zaraath genoemd werd, niet meer overeen kwam met de zaraath uit de Mozaïsche tijden.

Men had langzamerhand verschillende begrippen met elkaar verward.

Toen dus, nu ongeveer 22 eeuwen geleden, in Alexandrië de Biblia in haar tegenwoordigen vorm werd samengesteld en het woord lepra gebruikt werd voor al die toestanden, die destijds met zaraath werden aangeduid, was uit dien tekst de oorspronkelijke bedoeling niet meer te lezen.

Evenmin als de Alexandrijnsche benaming lepra en de praèexodische benaming zaraath gelijke toestanden weergeven, evenmin zijn de hedendaagsche lepra en de Alexandrijnsche lepra aan elkaar identiek. Dit is het gevolg daarvan, dat de Middeleeuwsche schrijvers, die de geneeskundige werken van de Arabieren vertaalden, een nieuwen factor van verwarring aanbrachten, doordat zij twee namen invoerden voor éénzelfde lijden, nl. lepra en elephantiasis, welke benamingen vroeger voor verschillende aandoeningen werden gebruikt.

Door het schema op pag. 32—33 werd getracht, een en ander duidelijk te maken. Wij kunnen daaruit tevens zien, dat de tegenwoordige Hollandsche benaming melaatschheid in de Middeleeuwen eene geheel andere beteekenis heeft gehad en even weinig met lepra te maken had als *λεπρα* (Graecorum) met lepra (Arabistorum).

Wanneer men bij de verschillende schrijvers over de vele ziekten leest, die in de beide eerste hoofdstukken genoemd worden, krijgt men over den waren aard daarvan slechts een vermoeden, zoodat het bezwaarlijk te zeggen is, in welke gevallen het tegenwoordige ziektebeeld lepra bedoeld is.

Nog moeilijker valt het, een oordeel te vellen over de oorzaken, die de opeenvolgende geslachten van geneeskundigen voor die verschillende ziekten hebben opgegeven.

Onafhankelijk van de opvattingen der artsen, omtrent de oorzaak der ziekte, bleef het volk ten allen tijde aan de besmettelijkheid der lepra vasthouden.

Zoowel de lijders, als hunne gebruiksvoorwerpen, werden daarom zooveel mogelijk gemeden. Zulks kon in deze studie door verschillende voorbeelden aangetoond worden.

Vele van deze gebruiken dateeren reeds uit de, juist besproken, oudste tijden, wel een bewijs, welk een grooten invloed de zaraath uitoefende op de samenleving.

Verwonderlijk is het zeker, dat niettegenstaande van oudsher de lepra zoozeer gevreesd werd, toch zoovele gebruiken bleven bestaan, die ten zeerste tot de verspreiding der ziekte

hebben bijgedragen. Als zoodanig kon gewezen worden op de verbanning der zieken voor eenige weken uit het leprooshuis, als strafmaatregel bedoeld, de kermissen der leprozen-kapellen, de jaarlijksche leprozenmaaltijden in andere gasthuizen en op andere dergelijke onverstandige gebruiken.

Later zijn die misbruiken achterwege gebleven, totdat in de vorige eeuw de geneeskundigen de besmettingskansen meer en meer uit het oog gingen verliezen en de erfelijkheidstheorie, met hare droevige gevolgen werd opgesteld.

De Overheid, door deze geneeskundigen voorgelicht, verslapte daardoor in hare waakzaamheid tegen het gevaar van verspreiding.

Dit heeft veel bijgedragen tot het ontstaan van gevaarlijke leprahaarden, in de tweede helft der vorige eeuw.

Uit stadskronieken maakt men op, dat in Enkhuizen in de zeventiende eeuw onverwachts veel lepra optrad. Hier zullen we dus wel te doen hebben met zoo'n leprahaard, onstaan door een stam van hooge virulentie.

Als we echter rekening houden met de onhygiënische levenswijze van vóór drie eeuwen, is zoo'n plotselinge uitbreiding wel zeer begrijpelijk.

Het volk had sinds veroude tijden ook aan de erfelijkheid wel eenige beteekenis toegekend, misschien wel op gezag van den Bijbel (2 Kon. V : 27), maar hield toch in hoofdzaak de lepra voor eene zeer besmettelijke ziekte.

Toch heeft, gelijk wij zagen, de menschheid zelf, hoezeer ook bevreesd voor deze ernstige kwaal, door domheid, slordigheid en laksheid, veel bijgedragen tot de grootere verbreiding der lepra, vooral tijdens de kruistochten.

De epidemie van dien tijd heeft zooveel indruk gemaakt, dat de meening, volgens welke de ziekte toen pas voor het eerst in ons land opgetreden is, nog tot voor korten tijd in geneeskundige kringen heeft bestaan.

De beste Middeleeuwsche beschrijvingen van het ziektebeeld dateeren ook uit dien tijd. Wij gaven een eenigszins uitvoerig verslag van sommige dier beschrijvingen, met aanhaling van den oorspronkelijken tekst. Op die wijze konden wij tot een inzicht komen, hoe men in die vroegere tijden omtrent de ziekte dacht, wat men ervan wist en hoe men ze ontstaan achtte.

Behalve het direkt contact heeft men in den loop der eeuwen

tal van andere aetiologische factoren aangenomen. Zoo meende men b.v., dat bepaalde voedingsmiddelen tot de ziekte aanleiding konden geven, of schreef aan de lucht een invloed op het ontstaan der ziekte toe.

In de denkbeelden omtrent het wezen der ziekte bleven de humoraal-pathologische opvattingen tot in de tweede helft der vorige eeuw van kracht.

Eerst de ontdekking der leprabacil door VON HANSEN kon tot een juister inzicht omtrent het ontstaan en het wezen der ziekte leiden. Wel echter moet opgemerkt worden, dat eerst langzamerhand die juistere inzichten in de wetenschappelijke wereld veld wonnen. In ons land hebben vooral DROGNAT LANDRÉ, L. VAN DER HOEVEN e.a. met overtuiging op de besmettelijkheid der ziekte gewezen.

Terugkomende op de beschrijvingen van het ziektebeeld, zooals die na de Kruistochten gegeven zijn, is ons duidelijk gebleken, dat de benaming *„leprosi"* een verzamelnaam geweest is voor allerlei zieken, wier lijden men niet juist kon definieeren.

Al deze ziekten behoorden tot de *„utsetzigkeit"*, onverschillig of het Grieksche lepra, rechte Lazarie, Waalsche ziekte of Lazarus-ziekte was.

De diagnose is langen tijd het zwakke punt gebleven. Zelfs heden ten dage doen zich nog groote moeilijkheden voor bij het stellen van de diagnose. Uit de mededeeling van B. M. VAN DRIEL *), betreffende eene patiënte uit eene leproserie, blijkt hoe moeilijk het thans nog wezen kan, te differentieeren tusschen lepra, lupus, lues, framboesia, e.a.

De oorspronkelijke bedoeling, in den prae-exodischen tijd, was, uit te maken, welke zieken aan zaraath leden, ten einde zulke menschen, om ritueele redenen, te kunnen uitwijzen.

Veertig eeuwen geleden had men reeds moeite, geene vergissingen te maken in het nakomen der oorspronkelijke voorschriften. In den loop der opvolgende eeuwen werd dit weinig beter.

In de zeventiende eeuw werd ten slotte alles, wat men als „onrein" beschouwde, „melaatsch" genoemd.

Dit had voor vele zieken een groot voordeel, daar zij dan desgewenscht, al bedelende, aan den kost konden komen.

*) Ned. Tijdschr. v. Gen. 1922 I 1604.

Den armen Lasarus beset met boose Sweeren,
Lach voor syn deur en bad elendlich en vol pyn,
De kruymkens van den Dis en was maer syn begeeren,
Dees moeten hem helaes noch nog niet gegeven syn.

De honden syn beweecht en lickten syne wonden,
Den Vreck int minste niet, maar doet hem dryven voort.

Hollandsche houtsnede door Corn. Anthoniszen,
(Rijks Prentenkabinet Amsterdam),

Dit „*melaets uytgheven*" nam echter zoozeer toe, dat weldra degelijke geneesheeren zich daartegen gingen verzetten.

Het oordeel van Forestus omtrent de officieele „*besienders*" was voor dezen vernietigend.

Daarom was het ook van belang van de briefwisseling,

die gevoerd werd tusschen vóór- en tegenstanders der officieele „lepraschouw" te Haarlem, kennis te nemen. Deze schouw, die ook bij al onze naburen plaats vond, geschiedde in die landen in het algemeen door drie personen, zooals enkele onderzoekers aangetoond hebben. Voor ons land was dit nog niet vastgesteld, weshalve het van beteekenis kon geacht worden, een drietal stukken uit het Oud-Archief van Haarlem bekend te maken. Hieruit bleek duidelijk, dat bij ons deze schouw door drie of vier personen geschiedde, n.l.: door een doctor medicinae, een chirurgijn, een pastoor en al of niet een kapelaan.

Tevens kon vastgesteld worden, dat Haarlem niet de eenige plaats was, waar bij ons dat onderzoek verricht werd; ook in Eiteren kon zulks geschieden. Van eenige bekendheid is deze plaats van onderzoek echter nooit geworden.

Overigens kon het officieele geneeskundige onderzoek steeds ter plaatse zelve geschieden, hetzij door de Haarlemsche *besienders*, hetzij door de geneeskundigen uit de stad van inwoning. Vermogende lijders zochten soms raad bij Hoogleeraren uit Leiden of Utrecht. De uitspraak van dezen had echter geen officieele beteekenis.

Daar te Haarlem slechts voor de Westelijke provinciën gekeurd werd, moest nagegaan worden, waarheen de lijders uit andere deelen van ons land gezonden werden. Voor vele steden kon dit vastgesteld worden.

Vervolgens moest onderzocht worden, in hoeverre van eene geneeskundige verzorging sprake is geweest. Tot onze vreugde konden wij vaststellen, dat de arme lepralijders door onze geneeskundige voorvaderen niet geheel in den steek gelaten werden. Geestelijke hulp bleef echter wel hoofdzaak.

Aangezien lepra zoo veelvuldig voorkwam en zulke vèrstrekkende gevolgen had, is het begrijpelijk, dat de Overheid, zoowel de Wereldlijke als de Kerkelijke, zich voortdurend met het lepravraagstuk heeft bezig gehouden. Het leprooswezen heeft veel hoofdbrekens gekost. Tal van wettelijke bepalingen werden gemaakt, die, evenals de besluiten van de kerkelijke Overheid, de beteugeling der ziekte ten doel hadden. Bij ons onderzoek is gebleken, dat de bepalingen van de Kerk een grooteren invloed gehad hebben op de levenswijze der leprozen dan die van den Staat. Alleen die lijders werden

aanvankelijk uit de maatschappij gebannen, van welke vast stond, dat hun ziekte ongeneeslijk was en die lijdende waren aan de „dritte uzsetzicheit". Hiermede werd bedoeld het lijden, dat wij thans „lepra" noemen. Het was dus de taak van de Haarlemsche revisoren om deze diagnose te stellen en te beslissen, of de patiënt *„uut den luden geset"* diende te worden. Wij hebben gezien, hoe slecht deze goed bedoelde instelling ten slotte aan haar doel beantwoordde.

In hoeverre de, in Haarlem als melaatsch verklaarden, werkelijk aan lepra leden, zal steeds de vraag blijven. Zelfs wordt in de ons bekende certificaten niet van isolatie gesproken.

Deze „vuylbrieven" zijn uitgegeven, tengevolge van een Regeeringsbesluit, terwijl de afzondering van oudsher geschiedde bij besluit van de Kerkelijke Overheid.

Daar in de Middeleeuwen de geheele bevolking Katholiek was, werden de zieken in het algemeen slechts dan geïsoleerd, indien zij den *„breeff van den gesworen meesters tot Haerlem"* toonden. Daarom is het ook begrijpelijk, dat vele lepralijders vrij rondliepen. Daartegenover stond, dat eén groot contingent der geïsoleerden nog genezen kon. Zij mochten dan, na „schoon geschouwd" te zijn, hunne leproserie verlaten. Daarna waren echter nog verschillende ceremonieën noodig, om weer als gewoon mensch, in de maatschappij te kunnen terugkeeren.

De zorg van den Staat bepaalde zich voornamelijk tot hen, die, melaatsch zijnde, vrij rondliepen. De bevolking in Nederland heeft van deze soort melaatschen veel overlast gehad. Het gelukte niet daaraan een einde te maken, noch door alle vier jaren herkeuring te eischen, noch door tal van beperkende bepalingen op het bedelen.

Deze „gezonde" melaatschen zijn oorzaak geweest, dat de lepralijders, die oorspronkelijk als „Gods lieve zieken" eene bevoorrechte positie in de maatschappij innamen, tenslotte als uitgestooten zwervers of als misdadigers gehaat werden.

De maatregelen, door de machthebbers van de Katholieke Kerk genomen, hadden meestal ten doel om de gezonde parochianen voor de ziekte te behoeden, terwijl tegelijkertijd het belang van den lepralijder niet uit het oog verloren werd. Intusschen waren die bepalingen voor den persoon in kwestie soms zeer onaangenaam, zooals het huwelijksverbod of de verbreking

van den huwelijksband en niet het minste de „separatio leprosorum”. Hierdoor werd de arme lijder geheel buiten het maatschappelijk leven gesloten en kon hij geen enkele sociale handeling meer verrichten.

De zieke melaatschen, *de lazarussen*, werden overigens gewoonlijk goed verzorgd. Zij behoefden die vermoeiende vierjaarlijksche reis naar Haarlem niet te ondernemen. Voor hen dienden de leproserieën en aan hen vermaakten de geloovige philantropen: landerijen, huizen, jaarlijksche renten en tallooze andere goede zaken. De Kerk verschafte hun van alles, wat voor hun dagelijksch onderhoud van noode was.

Talrijk waren overigens de bronnen van inkomsten. Voor eene goede beoordeeling van het leven der lepralijders, was het noodzakelijk van deze bronnen van inkomsten kennis te nemen.

Wij zagen de huizen, voor lepralijders bestemd, zich ontwikkelen van de eenvoudige „cucurbitae” tot de rijke leproserieën der zestiende en zeventiende eeuw, evenzoo constateerden wij het opklimmen der eenvoudige „dienende broeders”, als verzorgers der leprozen, tot de deftige regenten van later tijd. Deze ontwikkelingsgang nam echter meer dan tien eeuwen in beslag.

Gelijk met vele andere goede inrichtingen het geval is, hebben ook die, voor de verzorging der leprozen bestemd, tijden gekend van armoede, van bloei en van verwaarloozing. Aanvankelijk was de huishouding op bescheiden voet ingericht, terwijl zuinige beheerders de eenvoudige inrichtingen tot welstand trachtten te brengen. Ook het personeel droeg daartoe bij. Zelfs in de groote leprooshuizen trof men slechts aan: „*moder, meget* (1 — 2) *ende cnecht*”, die gezamenlijk voor de verpleging en al het voorkomende werk zorgden.

Later, toen die huizen tot rijkdom gekomen waren en er weinig of geen lepralijders meer te verzorgen waren, werd het beheer steeds kostbaarder. In dezen Regententijd werden de leproserieën voornamelijk inrichtingen voor gezonde „kostkoopers”, terwijl de arme lepralijders door de gemeentebesturen uitbesteed werden bij particulieren. Voor verschillende steden kon dit worden vastgesteld.

De meeste gemeenten hebben eene leproserie gehad. Daar iedere parochie voor de eigen lepreuzen moest zorg dragen.

zal er dan ook wel in de meeste parochies eene plaats van afzondering voor de zieken geweest zijn, tenzij dat er eene overeenkomst bestond met eene leproserie in de buurt.

Voor een vijftigtal steden kon het bestaan van leprozenhuizen worden opgespoord. Soms was dit gemakkelijk, wanneer n.l. het beschrijven der lotgevallen van eene bepaalde leproserie reeds het onderwerp van studie had uitgemaakt. In die gevallen werd slechts met een enkel woord van die instelling gewag gemaakt.

Als voorbeeld van de lotgevallen eener leproserie werd de Kampensche stichting gekozen. De bestudeering van dit archiefmateriaal bracht talrijke bijzonderheden aan het licht, betreffende het leven der lepralijders, den duur der ziekte, de werkzaamheden van het personeel en verschafte vele gegevens, die ons een denkbeeld konden geven aangaande het beheer van een Middeleeuwsch gasthuis.

De plaats, waar een leprosorium gebouwd zou worden, koos men met zorg. Het was gelegen buiten de stad, bij één der poorten, welke daarnaar soms als *Vuyl-* of *Sieckenpoort* aangeduid werd. Bovendien was van Overheidswege bepaald, dat het lepra-huis aan stroomend water moest gelegen zijn.

De verpleegden in deze instellingen brachten hun tijd niet in ledigheid door; zij hadden hunne geregelde werkzaamheden, meestal werd een boerenbedrijf uitgeoefend. Overigens kon vastgesteld worden, dat de leprozen allerlei beroepen bleven uitoefenen. De jeugdige verpleegden werden door de bestuurders in staat gesteld, een handwerk te leeren. Anderen weer moesten erop uitgaan om den kost op te halen, hetgeen soms per kruiwagen geschiedde.

De klep, het symbool van den lepralijder, diende slechts tot aankondiging van den zieke, die, volgens de overlevering, alléén door gebedeld brood herstellen kon.

Van eene geneeskundige behandeling was dan ook vaak geen sprake, van eene geestelijke daarentegen zooveel te meer. Pogingen tot genezing werden in de vijftiende en in de zestiende eeuw meermalen als ketterij gestraft. Het volk werd dan ook, in de Kerk en op het Tooneel, goed doordrongen van de wetenschap, dat de ziekte, door God gegeven, niet door den mensch te genezen was.

De reiniging der leprozen *(„mundantur leprosi")* hield

men voor eene Goddelijke gave, die slechts aan weinigen ten deel viel.

Waarschijnlijk zijn echter met deze „leprosi" niets steeds zieken bedoeld, maar ook wel menschen, die religieuse zonden of andere vergrijpen op hun geweten hadden. Voor hen zijn tallooze reinigingsprocessen bedacht. De *bloedtherapie* is daar-

van een uitvloeisel geweest; zij heeft aanleiding gegeven tot allerlei fantastische voorstellingen en praktijken.

Een bewijs daarvoor is te vinden in de literatuur van alle volken. De volksoverleveringen kunnen eveneens daarvan getuigen.

Het was van belang aan te toonen, dat ook in ons land zulke fantastische gebruiken en opvattingen hebben bestaan.

Intusschen is niet te zeggen, in hoeverre deze behandelingsmethode in ons land berustte op wetenschappelijk onderzoek.

al wordt dan ook gewaagd van de eerste pogingen tot bloedtransfusie. Wel geldt dat voor andere geneesmethoden. Deze zijn op zichzelf eene studie waard. In de eerste plaats is dit het geval met de aanwending van slangenmiddelen, die nog van ouderen datum zijn dan de behandeling door maagdelijk bloed. In onzen tijd worden de onderzoekingen op dit gebied, in Zuid-Amerika, nog voortgezet.

Bloed en slangengif vormden de hoofdbestanddeelen der theriac, welk middel tot een panacee geworden is.

De aanwending van nog talrijke andere dierlijke middelen bij lepra kon aangetoond worden, zoo ook van mineralia, vooral van de zware metalen. Verder zijn tallooze plantaardige middelen aanbevolen, welke voornamelijk eene symptomatische werking hebben.

Vele dier middelen zijn reeds van zeer ouden datum.

Eerst sedert de zeventiende eeuw vond langzamerhand eene meer systematische behandeling toepassing.

Daar elephantiasis, lepra en melaatschheid, zooals wij zagen, meestal als één lijden opgevat werden, was het vrijwel ondoenlijk de wijze van behandeling dier verschillende aandoeningen van elkaar te onderscheiden.

Het opnieuw optreden der lepra in de vorige eeuw heeft ook de therapie in geheel nieuwe banen geleid. Van de vele nieuwe behandelingswijzen, als rationeel en afdoende geprezen, is echter slechts de aanwending van chaulmoogra-olie in eere gebleven.

Reikhalzend blijven wij echter uitzien naar een heilmiddel van grootere waarde.

Het valt niet met zekerheid te zeggen, of de gevallen van genezen lepra, die in de oude geschriften en bronnen worden vermeld, inderdaad wel lepra zijn geweest. Door verdere naspeuringen in die richting zal ook wel niet meer klaarheid dienaangaande kunnen verkregen worden.

Wèl echter kan vermoed worden, dat verdere navorschingen betreffende het zoo belangrijke lepra-vraagstuk, vooral in de oude kloosterarchieven, in menig ander opzicht ons nog vele nieuwe en merkwaardige gegevens aan de hand zullen doen. Moge voor zulke verdere naspeuringen dit proefschrift tot leiddraad kunnen strekken!

OPGAVE VAN HET VOOR DIT WERK GEBRUIKTE MATERIAAL.

Vooreerst werd een rondschrijven gericht tot de Nederlandsche archivarissen, om hunne medewerking te verkrijgen voor het bestudeeren der bronnen. Veel materiaal kon zoodoende verkregen worden, voornamelijk uit de volgende archieven:

Alkmaar	(Archivaris	Mej. BRUINING).
Breda	(„	Dr. CARSTENS).
Brielle	(„ . . .	Dehr. JOH. BEEN).
Delft	(„	Mr. BOURICIUS).
Deventer	(„	Dehr. ACQOY).
's-Gravenhage . .	(Adj. Archivaris .	Dehr. ARNTZENIUS).
Groningen . . .	(Archivaris	Dehr. COSTER).
Haarlem	(„	Mej. KNAPPERT).
Harderwijk. . . .	(d. m. van den Heer	P. BERENDS).
Heusden	(Archivaris	Mr. SMITT).
Kampen.	(„	Mej. WELCKER).
Maastricht . . .	(„	Dr. GOOSSEN).
Rotterdam . . .	(„ . . .	Dr. E. WIERSUM).
Steenwijk	(d. m. van den Heer	P. BERENDS).
Utrecht.	(Archivaris . . .	Mr. SCHUYLENBURG).
Zutphen	(„	Dehr. GIMBERG).

Intusschen werd ook uit andere archieven en van gemeentebesturen nog waardevol materiaal ontvangen. Overigens werd gebruik gemaakt van de volgende literatuur.

LITERATUUR.

A.

1. Abbing.
Geschiedenis der stad Hoorn.
Hoorn 1842.

2. Acker Stratingh.
Groninger Volksalmanak 1846.

3. Acquoy.
Schriftelijke mededeelingen van den archivaris, 1920.

4. Advocaat.
Beschrijving en lof der Stadt Enkhuizen 1719.

5. Van Aelst.
Schets der Stadt Oudewater.
Gouda A^{0}. . .

6. Alberdingk Thym.
De Gestichten van liefdadigheid in België tot aan de XVIe eeuw.
Leuven 1883.

7. Alibert.
Descriptions des maladies de la peau II ed.
Bruxelles 1825.

8. Ali Cohen.
Geschiedenis der geneeskunde.
Groningen 1843.

9. Van Alkemade.
Beschrijving van de stad Brielle.

10. Allan.
Geschiedenis en beschrijving van Haarlem 1874.

11. Van Alphen.
Bijvoegsel op de Beschrijving der Stad Leyden door Van Mieris
Leiden 1784.

12. Ampzing.
Beschrijvinge ende Lof der Stad Haerlem 1628.

13. Van Andel.
Volksgeneeskunst in Nederland
Proefschrift Utrecht 1909.

14. Dezelfde.
Quelques figures de lépreux dans l'art classique des Pays-Bas.
Janus 1919 blz. 135.

15. Anshelm.
Berner Chronik I Theil.
Berlin 1825.

16. Van Arkel en Weissman.
Noord-Hollandsche Oudheden,
Amsterdam, Tweede stuk 1895.
Zevende stuk 1905.

17. Arning.
Berl. Klin. Wochenschrift.
5 Okt. 1896.

18. Dezelfde.
Mitth. über Versuche mit der Koch'schen Injections flüssigkeit bei Lepra.
Deutsche Med. Woch.
11 Dec. 1890.

19. Ashmead.
Leprosy overcome by isolation in the middle-ages.
Janus I p. 558 1896.
Janus 1900 p. 321.

20. Dezelfde.
Zeitschr. für Ethnologie.
32 Jhrg. 1900.

21. Dezelfde.
The Journal of the American Medical Assoc.
Chicago 1895 pag. 23.

22. Dezelfde.
St. Louis medic. and. surg. Journal. Nov. 1900.

23. Dezelfde.
Zur Praecolumbischen Lepra.
Congres te Berlijn 1897.

B.

24. Karl Baas.
Leprabegutachtung.
Archiv. Band. V bl. 155.

25. Dezelfde.
Jüdische Hospitäler im Mittelalter. Monatsch. für Gesch. d. Judentums 1913 bl. 452—460.

26. Babes.
Die Lepra. Wien 1901.

27. Babes und Kalendero.
Die Wirkung des Koch'schen, Heilmittels bei Lepra.
Med. Woch. 1891.
bl. 115 en bl. 509.

28. Baelz.
Zur Lehre von der Lepra und ihren Behandlung.
Berl. Kl. Woch. 1897 no. 46.

29. Bakewell.
Correspondence relating to the discovery of an alleged cure of leprosy (London 1871).

30. M. Balen.
Beschrijvinge der Stad Dordrecht 1677.

31. J. Banga.
Geschiedenis van de Geneeskunde. Leeuwarden 1868.

32. Barbette.
Alle de Medicinale Werken
t' Amsterdam 1723.

33. G. Barbézieux.
La lèpre dans la plus haute Antiquité. Janus no. XIX.

34 Dezelfde.
Contribution à l'histoire de la Lèpre. Janus 1914.

35. v. Bärensprung.
Die Hautkrankheiten.
Erlangen 1859.

36. Batavia Sacra.
Kerkelijke Historie van Nederland.
Leyden, Vermey.

37. E. Baumann.
De dokter en de geneeskunde.
Amsterdam 1915.

38. Johan Been.
Mededeelingen aangaande het Oud-Archief van Brielle 1920.

39. Belcher.
Notes on the mediaeval leper hospitals of Ireland in: Dublin quart-Journal of Medical Science 1868 XLVI.

40. K. Belser.
Beiträge z. Assyriologie 1894 Band II Babylonische Kudurra Inschriften.

41. A. van Bemmel.
Beschrijving der Stad Amersfoort 2 dln.
Te Utrecht 1760.

42. Beninga.
Chronyk van Oost-Friesland.
Emden 1723.

43. Risdon Bennett.
The diseases of the Bible.
Oxford 1887.

44. P. Berends.
Het Oud-Archief der Stad Steenwijk.
's-Gravenhage 1918.

45. Dezelfde.
Mededeelingen, aangaande het Oud-Archief van Harderwijk. 1921.

46. J. Bergel.
Die Medicin der Talmudisten. Leipzig und Berlin 1885.

47. P. Bergengrün.
Deutsche Medic. Ztng.
1898, bl. 23.

48. Van den Bergh.
Oorkondenboek van Holland en Zeeland.
Amsterdam 1866.

49. Van Berkum.
Beschrijving der Stadt Schoonhoven.
Gouda 1762.

50. Adolf von Bergmann.
Die Lepra.
Deutsche Chirurgie, No. 10*b*.
Stuttgart 1897.

51. Dezelfde.
Dermatolog. Z. schrift, bl. 17,
Febr. 1898.

52. Dr. A. W. C. Berns.
De Gasthuizen van Amsterdam.
A'dam 1883.

53. E. Besnier.
Sur la lèpre. Rôle etiologique.
Paris 1897.

54. In de Betouw.
Kerken en gestichten te Nijmegen, 1793.

55. Johan v. Beverwyck.
Lof der Heelkonste, blz. 74.
T' Amsterdam 1652.

56. Dezelfde.
Alle de wercken.

57. Dezelfde.
Schat der ongesontheyt.
Dordrecht 1642.

58. Black.
Folk-medicine, bl. 75, 101.
London 1883.

59 J. Blaeu.
Tooneel der Steden van de Vereenigde Nederlanden.

60. Van Bleyswyck.
Beschrijvinge der Stadt Delft.
Tot Delft 1667.

61. Iwan Bloch.
Zur Vorgeschichte des Aussatzes.
Zeitschrift für Ethnologie.
Berlin 1899, 31 Jhrg.

62. Dezelfde.
Beiträge zur Geschichte und geographischen Pathologie des Aussatzes.
Deutsche Med. Wochenschrift,
Berlin 1900 No. 9.

63. Dezelfde.
Alt Römische medicin.
(in het handboek van Neuburger und Pagel).

64. Dezelfde.
Indische Medicin (idem).

65. Dezelfde.
Bizantinische Medicin (idem).

66. Dezelfde.
Die neunzehntausend Leproserieën im XIII Jahrhundert.
Alg. Med. Central Zeitung, 1899, No. 69.

67. Dezelfde.
Die Prostitution.
Berlin 1912.

68. Dezelfde.
Das erste Auftreten des Aussatzes im alten Germaniën.
(Unna Festschrift).

69. Dezelfde.
Der Ursprung der Syphilis.

70. P. J. Blok.
Geschiedenis eener Hollandsche Stad. 's-Gravenhage 1910.

71. Boeçk.
Die area Celsi.
Inaugural Dissertation
Greifswald 1867.

72. H. Boerhave.
Die Grundsätze der Diagnostik und Therapie.

73. Bogdon.
La lèpre.
Journal des Mal cut. et Syph. 1898.

74. Boitet.
Beschrijving der Stadt Delft 1729.

75. Van Bolhuis.
De Noormannen in Nederland.
Utrecht 1834.

76. Bondam.
Charterboek van Gelderland deel I, afd. III, blz. 513.

77. Cornelis Bontekoe.
Korte verhandeling van 's menschen leven.
's-Gravenhage, 1684.

78. Jac. Bontius.
De medicina Indorum.

79. De Bosch Kemper.
De armoede in ons Vaderland.
Haarlem 1860, bl. 36.

80. A. Bosse.
Die Godts Armen hier veracht,
Namaels syn vergelding wacht.
Atlas van Stolk. Rotterdam.

81. Boutarel.
Notre théâtre comique.

82. P. C. Boutens.
Alianora (openluchtspel).

83. Brandt.
Historie van Enkhuisen, 1666.

84. Otto von Bremen.
Lepra gutachten.
Westdeutsche Z'schrift für Geschichte und Kunst, Buch XVIII, bl. 65—77.

85. Broeckx.
Miscellanées pour servirà l'histoire de la lèpre à Anvers.
Anvers 1860.

86. Broes van Dort.
Zur geschichte der Lepra in den Niederländisch-Ostindischen Kolonien vom 17 Jahrhundert bis jetzt.
Derm. Z. schrift 1899, bl. 728.

87. Dezelfde.
Historische Studie over Lepra.
Rotterdam } 1898
Batavia }
en Ned. Tijdschr. v. Gen. 1897 II 650.

88. Dezelfde.
Zur Aetiologie d. Lepra.
Dermatolog. Z'schrift. bl. 222 1898.

89. Dr. G. Brom.
Archivalia in Italië.

90. Brondgeest.
Bijdragen tot de geschiedenis van eenige Gasthuizen.
Hilversum 1901.

91. Dezelfde.
Het Melatenhuis te Utrecht.
Mengelwerk, bl. 23.
Utrechts Jaarboekje 1904, Utrecht.

92. Brouwer Ancher.
Iets over de bedelarij in vroeger eeuwen.
Tijdschr. „Nederland" 1897.

93. Dezelfde.
De Amsterdamsche Leprozenhuizen.
Ned. Tijdschr. v. Gen. 1899, II.

94. Brugmans en Peters.
Oud-Hollandsche steden.

95. H. Brugsch.
Geschichte Aegyptens unter den Pharaonen.
Leipzig 1877.

96. Bruining.
Mededeelingen van den archivaris van Alkmaar. 1921.

97. Bruinsma.
Geschiedenis der Ziekenverpleging te Leeuwarden.
Dokkum 1883.

98. Van der Burg.
De Geneesheer in Ned. Indië.
Batavia 1887.

99. Burkhardt.
Ueber die Lepra.
Erlangen 1833.

100. Burman.
Utrechtsch Jaarboek.
Deel I, bl. 36.

101. Büsching.
Wochentliche Nachrichten.
I Bnd. bl. 117 – 179.

102. Bijleveld.
Het oud-burgeren gasthuis te Nijmegen. 1871.

C.

103. Cabanès.
Moeurs intimes du Passé.
Paris 1920.

104. Dezelfde.
Les Indiscrétions de l'Histoire.

105. Dezelfde.
Remèdes d'autrefois.
Paris 1905.

106. Dezelfde.
Les fléaux de l'humanité.
Paris 1919.

107. Calmet.
Bijvoegsel op het algemeen groot naam- en woordenboek van den Bijbel.

108. Canaan.
Aberglaube und Volksmedicin im Lande der Bibel.

109. Carrasquilla.
Serumtherapie der Lepra.
Wiener Med. Wochenschr. 1897, No. 41/42.

110. Dr. Carstens.
Persoonlijke mededeelingen.
Breda.

111. Cassel.
Symbolik des Blutes.
Berlin 1882.

112. Jacob Cats.
Twee en tachtig jaerig leven.

113. W. Cave.
Eerste kristendom.

114. Centen.
Historie van Enkhuizen.
Hoorn 1747.

115. Dezelfde.
Chronijk van Hoorn.
Hoorn 1740.

116. Chartenboek.
Van Vriesland, deel II, pag. 598.

117. Chevalier.
Répertoire des sources historiques du Moyen - age, II.

118. Commelin.
Beschrijving van Amsterdam.
Amsterdam 1726.

119. Coppens.
Beschrijving van het Bisdom.
's-Hertogenbosch 1840.

120. Correspondence.
Relating to the discovery of an alleged cure of leprosy.
Londen, 1871.

121. Coster.
Mededeelingen van den Archivaris over het Archief van Groningen, 1920.

122. Creighton. M. D.: M. A.
History of Epidemics in Britain.
Londen, 1891.

123. Cuperinus.
Kronyken betr. de Stad en Meyery van 's-Hertogenbosch.

D.

124. Daelmans.
De nieuw-hervormde geneeskonst.
't Amsterdam 1687.

125. Van Dalen.
Persoonlijke mededeelingen van den archivaris van Dordrecht, 1920.

126. Danielsen et Boeck.
Traité de la Spedalkshed ou Elephantiasis des Grecs.
Paris, 1847—1848.

127. Danielsen.
Z'schrift der K. K. Gesellschaft der Aertzte zu Wien.
9e Jahrgang, Okt. u. Nov. 1853.

128. Dapper.
Beschrijving der Stadt Amsterdam 1663.

129. Daremberg.
Histoire des Sciences médicales.
Paris 1870.

130. K. Dehio.
Der Aussatz einst und jetzt.
Derm. Z'schrift III, 1896.

131. Delitzsch.
Handel und Wandel in Alt Babyloniën 1910.

132. Jacob van Deventer.
Platte gronden van de Steden.

133. Dictionaire.
Des Sciences Médicales.
Paris 1816 Tome XVI.

134. Dietrich.
Die Krankheitsfamilie „Syphilis"
Landshut 1842.

135. Rembertus Dodonaeus.
Ars Medica ofte Gheneeskunst.
Amsterdam 1624.

136. D. Rembert Dodoens.
Cruydeboeck Thantwerpen 1563.

137. Dodt.
Archief voor Kerkelijke en Wereldsche Geschiedenissen inzonderheid van Utrecht.
Deel II bl. 174.
Deel VI.

138. Dohi.
Ueber die Lepra in Japan.
Lepraconf. Berlijn '97.

139. Mr. van Doorninck.
Advies over den oorsprong der Gast- en Proveniershuizen te Kampen.
(niet in den handel).
Kampen II druk 1892.

140. Dezelfde.
De Cameraars-rekeningen van Deventer.

141. Van Dorssen.
De Lepra in Nederl. O. Indië tijdens de 17e en 18e eeuw.
Tjimahi 1897.

142. J. P. Dou.
Geometrische Grondtcaerte der Stad Leyden.

143. R. K. Driessen.
Monumenta groningana veteris aevi medita, stuk IV.
Groningen 1831.

144. G. Dumbar.
Het Kerkelijk en Wereltlijk Deventer.
Te Arnhem 1752.

145. Dezelfde.
Analecta II.

146. Dr. Edm. Dupouy.
Le moyen-age médical.
Paris 1895.

147. Dyer.
Treatment with antivenene.
New. Orl. Med. and surg. Journal, Oct. 1897.

E.

148. Eberl.
Kirchenlexicon.

149. Ebstein.
Die medicin im alten Testament.
Stuttgart 1901.

150. Dezelfde.
Die Medicin im neuen Testament und im Talmud.
Stuttgart 1903.

151. Eekhof.
Historische Beschrijving van Leeuwarden. 1846.

152. Eerdmans.
Alttestamentliche Studiën, No. IV. Giessen 1912.

153. Ehlers.
Léproseries danoises du moyen-age.
Janus 1899.

154. Dezelfde.
Aetiologische Studien über Lepra. Dermatolog. Z' schrift no. 3.
Juni 1896.

155. Dezelfde.
Lepra op IJsland. Semaine médicale, no. 65.
17 November 1894.

156. Eikelenberg-Boomkamp.
Alkmaar en zijne geschiedenissen.
Rotterdam 1747.

157. Dr. Ekama.
Beleg en verdediging van Haarlem.

158. Elberts van der Pot.
Historische wandelingen in Zwolle. 1910.

159. J. B. Elwe.
Publieke gebouwen van Amsterdam 1790.

160. Dezelfde.
Atlas van Amsterdam.
Amsterdam 1804

161. Emck.
Oude namen van huizen en straten.
Gorinchem 1914.

162. Fr. Engel.
Notizen über Lepra in Egypten. Mitth Lepra-conf.
Berlin 1897.

163. Mr. A. J. Enschedé.
Verslag over eenige godshuizen te Haarlem.

164. Dezelfde.
Inventaris van het Archief der Stad Haarlem 1866.

165. Essinger.
Ueber den zaraäth des Moses oder der weiszen Aussatz.
Inaugural dissertation.
Tübingen 1843.

Eyben.
Zie Helvetius.

F.

166. Faber.
Sir Lancelot.

167. Fay.
Lépreux et cagots du Sud Ouest.
Paris 1909.

168. Mr. J. A. Feith.
Uit Groningens verleden (de Heereweg).
Prov. Groninger Courant, Nov. 1891.

169. Sigmund Finaly.
Ueber die wahre Bedeutung des Aussatzes in der Bibel.
Arch. für Dermatol. und Syph. 2e Jahrg. 1 heft pag. 125–132,
Prag. 1870.

170. Fokkens.
Beschrijvinge van Amstelredam
1662.

171. Fokker.
Onderzoek naar den aard van de epidemieën en contag. ziekten, die vroeger in Zeeland geheerscht hebben.
Middelburg 1860.

172. Hermanus Janz. Follinus.
Den Nederlandsche sleutel van t' Secreet der Philosophie.
te Haarlem 1613.

173. Forestus.
Observationes.
Libr. IV. Observ. VII, VIII, IX.

174. Franquinet.
Beredeneerde inventaris der oorkonden en bescheiden van het kapittel van O. L. Vrouwekerk, deel I bl. 76—77.
Maastricht.

175. J. B. Friedreich.
Zur Bibel, 2 Theile.
Nürnberg 1848.

176. Mr. J. A. Fruin.
Oude Keuren van Dordrecht.

177. C. H. Fuchs.
Geschichte d. Heilkunde b. d. Griechen.
(Neuburger u. Pagel.)

178. Dezelfde.
Die Krankhafte Veränderungen der Haut.
Göttingen 1840.

G.

179. J. J. de Geer.
Bijdragen tot de geschiedenis der Provincie Utrecht.

180. W. M. Geill.
Einige Bemerkungen über die Lepra-Uebertragbarkeit.
Lepra-conf. 1897, Berlijn.

181. Gelre.
Bijdragen en mededeelingen van 1915, deel III, XII, XVIII, XX.

182. Gémy.
Zur geschichte der Lepra.
Dermatolog. Z'schrift, 1899.
Band VI heft 2 bl. 160.

183. Hans Gersdorf.
Feldbuch der Wundarzney.
Sechstes Buch. Strassburg 1517.

184. Studiën z Geschichte der Medizin. Heft 2/3 en 5/6.

185. De Gheyn.
Kaart van Schiedam in 1598.

186. J. Gimberg.
Armenzorg te Zutphen in de Middeleeuwen.
Bijdragen en Mededeelingen van Gelre, deel XX.

187. Dezelfde.
Gelre deel III.

188. L. Glück.
Zur geschichte der Lepra.
Janus I, p. 541.

189. Goetzee.
Bijbel 1748.

190. Goldschsmidt.
Bull. Médical de Paris
18 Dec. 1895.

191. Dezelfde.
Deutsche Med. Wochenschr. 1899, bl. 200.

192. Gonnet.
De orde der Lazaristen te Haarlem.
Bijdragen Bisdom Haarlem III, 1875.

193. Van Goor.
Beschrijving der Stadt en Lande van Breda.
's-Gravenhage 1744.

194. W. Goossen.
Persoonlijke mededeelingen over Maastricht.

195. D. Gorter.
De aetiologie en de contagiositeit van de Lepra arabum, bewerkt door Van Haren Noman.
Haarlem 1893.

196. J. ter Gouw.
Geschiedenis van Amsterdam
1879.

197. Dezelfde.
Amstelodamiana.
Amsterdam 1874.

198. Dezelfde.
De Oude Tijd.
Haarlem 1871.

199. Grön.
Ueber die aeltesten Spuren der Lepra in der altnorwegischen Litteratur.
Janus 1906.

200. Bijdragen.
Tot de geschiedenis van de provincie Groningen X 81,

201. Groshans.
Historische aanteekeningen.
Ned. Tijdschr. v. Gen. 1869 II bl. 244.

202. Van Gijn.
Dordracum illustratum.
Dordrecht 1908.

H.

203. H. Haeser.
Historisch-Pathologische Untersuchungen.
I Teil. Dresden en Leipzig 1839.
II Teil. „ „ „ 1841.

204. Dezelfde.
Lehrbuch d. Geschichte der Medizin.
1e Auflage. Jena 1845.

205. Dezelfde.
Geschichte der epidemischen Krankheiten.
Jena 1859. 2e Aufl. Jena 1865.

206. Die Haghe.
Bijdragen en mededeelingen.
's-Gravenhage 1901—1904—1906—1909—1910.

207. Handvesten.
Der Stad Amstelredam. 1748.

208. Handvesten en Privelegiën.
Gegeven aan Haerlem.
Haerlem 1751.

209. A. Hansen.
Bacillus leprae.
Virchow's Archiv 1880, Band 79, Seite 32.

210. Häntzsche.
Lepra in Persiën.
Virchow's Archiv XXXVII 1863.

211. Adolf Harnack.
Medicinisches aus der ältesten Kirchengeschichte.
Leipzig 1892.

212. K. Häser.
Geschichte christlicher Krankenpflege und Pflegerschaften bl. 21.
Berlin 1857.

213. Haslund.
Leprabehandlung mit merkuriellen Injectionen.
Derm. Z. sch. 1899, bl. 29.

214. A. van Hasselaar.
Beschrijving der in de Kolonie Suriname voorkomende Elephantiasis en Lepra.
Amsterdam 1835.

215. H. P. A. van Hasselt.
Publications de la Soc. hist. et. arch. dans le duché de Limbourg.
T. XXXIX, bl. 136, 1903.

216. G. van Hasselt.
Arnhemsche Oudheden.
Arnhem 1803—1804.

217. Dezelfde.
Geldersch Maandwerk, 2e deel.
Arnhem 1807.

218. Dezelfde.
Kronijk van Arnhem.
A'hem 1790.

219. Van Hattum.
Geschiedenissen der stad Zwolle
1767.

220. Havelburg.
Geschichtliche Bemerkungen zur Lepra.
Berl. kl. Wochenschr. 1896.

221. Haver Droeze.
Het collegium medicum Amstelaedamense.
Haarlem, 1921.

222. Hebra.
Lehrbuch d. Hautkrankheiten.
Erlangen 1874.

223. J. F. K. Hecker.
Geschichte der Heilkunde. Band I.
Berlin 1822.

224. Dezelfde.
Die groszen Volkskrankheiten des mittelalters.
Hirsch, Berlin 1865.

225. C. F. Hecker.
Elephantiasis oder Lepra Arabica. Lahr 1858.

226. K. Heeringa.
Het oud archief der gemeente Schiedam, 1908.

227. Dezelfde.
Geschiedenis van Schiedam.

228. Hefele.
Conciliëngeschichte deel VI, uitg. 1867.

229. Heimbucher.
Die Orden und Kongregationen der Katholischen Kirche, I Bnd 1896, II Bnd 1897.
Paderborn.

230. Helvetius.
Verhandelinge der meest voorvallende siekten.
in 's-Gravenhage 1766.

231. Helyot.
Geschichte der Mönchsorden.
Theil I.

232. Hensen.
Het Roomsch-Katholieke Rotterdam.
R'dam 1906.

233. Hensler.
Vom abendländischen Aussatze im Mittelalter.
Hamburg 1790.

234. Philippus Herman.
Een excellent Tractaet / ghetoghen wt. den Boecken van Theophrastus Paraselses.
Thantwerpen 1557.

235. Heukels.
Schoolflora voor Nederland.
Groningen 1900,

236. C. F. Heusinger.
Die Parabolanen oder Parapemponten der alten Xenodochiën, Janus 1847, Band II, bl. 500—525

237. Van Heussen.
Oudheden en beschrijving van Gouda.
Vermey, Leiden 17 . . .

238. Dezelfde.
Historie van het Utrechtsche Bisdom.
Leyden 1719.

239 Dezelfde.
Oudheden en Gestichten van Amstelland.
Leyden 1721.

240. Dezelfde.
Oudheden van Delvd en Delvland, te Leiden 1720.

241. Dezelfde.
Oudheden en Gestichten van Deventer. Leiden 1725.

242. Dezelfde.
Oudheden en Gestichten van het rechte Zuid-Holland.
Leiden 1719.

243. Dezelfde.
Oudheden en Gestichten der stad Utrecht.
1e deel pag. 576.

244. Dezelfde.
Oudheden en Gestichten van Kennemerland.
Leiden 1721.

245. Dezelfde.
Oudheden en Gestichten van Rhijnland.
Leiden 1719.

246. Dezelfde.
Oudheden en Gestichten van Noord-Holland 1721.

247. Dezelfde.
Oudheden en Gestichten van Zeeland. Leyden 1722.

248. Dezelfde.
Oudheden en Gestichten van Vriesland.

249. Dezelfde.
Oudheden en Gestichten van Groningen.

250. Van Heussen en Van Rijn.
Kerkelijke historie en Outheden der zeven vereenigde Provinciën.

251. Van Heylerhoff.
Annuaire de la province de Limbourg, Année 1831.
Maestricht 1831, bl. 147—148.

252. Hingman.
Inventaris oud-archief der gemeente 's-Gravenhage 1868.

253. Hirsch.
Handbuch der Histor. Geographischen Pathologie.
1 Bnd 1e Auflage Erlangen 1860.
II Bnd 1e Auflage Erl. '62–'64.
II Bnd 2e Auflage 1883 Stuttgart.

254. Hobson.
Virchow Archiv.
Bnd XXII 1861, bl. 326.

255. F. A. Hoefer.
Aanteekeningen omtrent Culemburg. Bulletin v. d. Nederl, Oudheidk. Bond, 1e jaargang 2e Serie 1908, bl. 105.
„De Laserye" Bl. 146

256. Dezelfde.
Aanteekeningen betreffende de kerk van Hattem (No. I der Werken uitgegeven door de vereeniging Gelre), bl. 88.

257. L. v. d. Hoeven.
Geneesk. Courant 1895, no. 2.

258. Hofdijk en v. d. Kellen.
Kloosters en kloosterorden in Nederland.
Haarlem 1865.

259. H. Hoffmann.
Hollàndische Volkslieder.
Breslau 1833.

260. M. Höfler.
Volksmedicin und Aberglaube.
München 1888.

261. Willy Hoffmann.
Die Medicin der Juden.
Frankfurt a./M. 1917.

262. Eugen Holländer.
Wunder. Stuttgart 1921.

263. Dezelfde.
Die Medicin in der Klassischen Malerei. Stuttgart 1913.

264. Dezelfde.
Die Heilkraft der Könige.
Berlin 1904.

265. Holmster.
Norsk Magazin 1857, no. 3.

266. Honselaar.
Oudheden en Gestichten van 's-Hertogenbosch.
Leiden 1742.

267. J. G. de Hoop Scheffer.
Onze liefdadigheidsgestichten in de Middeleeuwen.
De Gids Sept. 1884
en 1901 IV. bl. 425.

268. Hortensius.
Opkomst en ondergang van Naarden.
Utrecht 1866.

269. Houben.
Mededeelingen van den archivaris van Eindhoven.

270. Dr. M. E. Houck.
Persoonlijke mededeelingen van den archivaris van Deventer.

271. v. Hovorka und Kronfeld.
Vergleichende Volksmedicin.
Bnd. II, Stuttgart 1909.

272. Huet.
Ned. Tijdschr. v. Gen. 1868 I, 113.

273. J. J. Huggelinus.
Von dem Aussatz.
Frankf. a. M. 2e Ausgabe, 1566.

274. Hurter.
Die Christliche Wohlthätigkeit im 12 û 13 Jahrhundert.
Theologische Quartalschrift.
Tübingen, 1842, I Heft, 226.

275. Hutchinson.
On Leprosy and fisheating.
London 1906.

I.

276. van Idsinga.
Het Staatsrecht der Vereenigde Nederlanden.
Leeuwarden 1758.

277. Isensee.
Geschiedenis van de Geneeskunde. (Vermeerderd door Ali Cohen).
Groningen 1843.

278. Israëls.
Bijdragen t. d. geschiedenis der lepra in de Noordelijke Nederlanden.
Ned. Tijdschr. v. Gen. 1857.

J.

279. Jaarverslagen.
Van de Ned. Ver. tot Bestr. v. d. melaatschheid.

280. Janus.
Archives internationales pour l'Histoire de la médecine van af 1896.

281. Jeanselme.
La Presse médicale, 1901, bl. 7.

282. Jeanselme et Laurens.
Bulletins de la société médicale des Hôpitaux de Paris.
1897, pag. 1048.

K.

283. Kalender.
Van de Protestanten in Nederland, Jaargang 1858. Amsterdam.

284. Kalindero und Babes
Deutsche Med. Woch. 1891, bl. 115 en 509.

285. Kaposi.
Lepra in het handboek van Hebra. Lehrbuch der Hautkrankheiten, Bnd. II. Stuttgart 1876.

286. Dezelfde.
Zur Frage der contag. u. Proph. d. Lepra Wien und Leipzig 1897.

287. Dezelfde.
Semaine méd. 11 Dec 1890.

288. J. D. Kayser.
Ned. Tijdsch. v. Geneesk. 1914, II bl. 868.

289. Kemman.
De Krankenverpleging in de Kerk. (Kalender v. d. Protestant 1858, bl. 186).

290. Kerler.
Die Patronate der Heiligen.
Ulm 1905.

291. Kesteloo.
De leprozen te Middelburg.
Archief Zeeland, 1907.

292. L. de Keyser.
Ueber die Belgischen Leproseriën im Miittelalter.
Arch. f. Derm. und Syph. Bnd III.

293. Kleiweg de Zwaan.
Völkerkundliches über die Heilkunde der Chinesen und Japaner.
Haarlem 1917.

294. Dezelfde.
De geneeskunde der Menangkabau Maleiers.
Amsterdam 1910.

295. Knappert.
Persoonlijke mededeelingen omtrent Haarlem, 1921.

296. Dezelfde.
Uit onzen bloeitijd. Trouwen en bruiloft vieren.
Baarn 1909.

297. Knoll.
Ein Beitrag zur Geschichte der Lepra. Inaugural Dissertation.
Berlin 1898.

298. Karl Knortz.
Der menschliche Körper.
Würzburg 1909.

299. Koenen.
Verklarend Woordenboek.
Groningen 1916.

300. De Koning.
De voorvaderlijke levenswijze.
Haarlem 1810.

301. C. de Koning.
Tafreel der stad Haarlem.

302. Fobbe Korst.
Breda'sche Almanac.

303. L. Kotelmann.
Gesundheitspflege im Mittelalter
Hamburg und Leipzig 1890.

304. Krebel.
Volksmedicin und Volksmittel.
Leipzig und Heidelberg 1858.

305. Kronfeld.
Beitrage zur Geschichte der Medicin. Wien 1911.

306. F. A. Kühn
Over de Elephantiasis te Suriname in: Hippokrates, magazijn van de geneeskunde.
Zevende deel, 1e stuk.

307. Kurth.
La lèpre en occident avant les croisades.
Compte rendu du Congrès international des catholiques
Paris 1891.

L.

308. Lallemand.
Histoire de la charité.
Tome I Paris 1902.
Tome II Paris 1903.

309. Laloy.
La lèpre et le venin des serpents.
Janus 1901.

310. G. Lammert.
Volksmedicin und medicinischer Aberglaube.
Würzburg 1869.

311. Drognat Landré.
De besmettelijkheid der lepra Arabum.
Utrecht 1867.

312. Landré Sr.
Over de oorzaken der verbreiding van de Lepra.
's-Gravenhage 1889.

313. De Lange van Wijngaarden.
Beschrijving der Stad van der Goude.
Gouda 1879.

314. Langerhans.
Lepra u. Leproseriën in Jerusalem, Virchow Archiv., 1870, Bnd. 50.

315. Lecouvet.
La condition sociale des lépreux au moyen-age.
Gand 1865.

316. Leegwater en v. Oudenhoven.
Beschrijvinge van de stad Haarlem.
Haarlem 1706.

317. Van Leersum.
De Cyrurgie van meester Jan Yperman.
Leiden 1912.

318. Leloir
Traité pratique et théorique de la lèpre.
Paris 1886.

319. Dezelfde.
Bulletin de l'académie de médecine.
3e serie, tome XXIX 1893.

320. Van Lennep en ter Gouw.
De uithangteekens.
1868.

321. Lepra-Conferenz zu Berlin in 1897.
Berlin 1897.

322. Dr. B. Lersch.
Geschichte der Volksseuchen.
Berlin 1896.

323. E. Lesser.
Zur geschichte des Aussatzes.
Mittheilungen der internation.
Lepra-Conf. zu Berlin 1897.

324. Dezelfde.
Die Aussatzhäuser des Mittelalters.
Schweizerische Rundschau 1896.

325. Levini Lemniï.
Occulta naturae miracula
Aus dem Latein in Deutsche Sprach gebracht durch:
Jacobum Horstium A° 1612.

326. Lewin.
Behandlung der Lepra durch der Klapperschlange.
Deutsche med. Woch. 1900, Ther. Beil. bl. 45.

327. Een schoon Liedekens Boeck.
Gheprent Tantwerpen 1544.

328. Van Liefland.
Utrechts Oudheid.
Utrecht 1860.

329. C. Ligtenberg.
De Armenzorg te Leiden.
Den Haag 1908.

330. Lindeborn.
Hist. Episc. Dav. Cap. 2, § 1, pag. 24.

331. J. G. De Lint.
Geneeskundige Volksprenten in de Nederlanden.
Acad. Proefschrift 1918.

332. te Lintum.
Rotterdam in den loop der eeuwen.
R'dam 1906—1907.

333. Lohk.
Epidemiolog. Untersuchungen über die Lepra und den aetiolog. Zusammenhaug ihrer Einzelerkrankungen.
Arch. F. Derm. u. Syph. 1897.

334. Jacob Lois.
Cronycke der stad Rotterdam 's-Gravenhage en Delft 1746.

335. Jodoci Lommiï Burani.
Opera omnia Venetiïs 1748 (naar de uitgave van 1557: Tableau des Maladies de Lommius). Traduction nouvelle. A Paris 1765.

336. Jack London.
The house of pride.
London 1916.

337. London.
Mittheilungen aus der Leprösen Hüten Biut el Massakin in Jerusalem.
Carlsbad 1867.

338. Dezelfde.
Beiträge zur Symptomatologie und Therapie der Lepra.
Heilbronn 1876.

339. le Long.
Historische beschrijving van de Reformatie.
Amsterdam 1765.

340. Longfellow.
The golden Legend.

M.

341. Macnamara.
The Lancet 1892, bl. 722.

342. J. Macquet.
Verhandelingen over de Bijbelsche ziekten. Leiden 1761.

343. Jacob van Maerlant.
Heymlicheyt der Heimlicheden.

344. J. van Manen.
Levenswijze der Nederlanderen.
Teyler's tweede genootschap.
Haarlem 1814.

345. Marbach's Volksbücher
No. 22, Leipzig 1841.

346. Marcondes de Moura.
Die Anwendung des Giftes der Klapperschlange.
Deutsche Med. Woch 1900.
Ther. Beil. bl. 45.

347. De Marsdrager.
Tot Amsterdam. Kannewet 1744.

348. A. Martin.
Beiträge zur Geschichte des Aussatzes u. der Syphilis.
Arch. für Gesch. der Med. VI, Heft 3 en 4.

349. Maspéro.
Histoire ancienne des peuples de l'Orient 1878.

350. Matthaeus.
Analecta.
Hagae-comitum 1738.

351. Mayo.
A Traetise on syphilis.
London 1840.

352. Medicina-Pharmaceutica.
Foppens.
Tot Brussel 1681.

353. Mendes da Costa en Van Praag.
Dermatologie.
Haarlem 1901.

354. Mérab.
Médecins et Médecine en Ethiopie.
Paris 1912.

355. Meys.
De Kerk en de Melaatschen.
De Katholiek 1885, deel 87, bl. 22 en 277.

356. E. Michaël.
Geschichte des Deutschen Volkes seit den 13e Jahrhdt.
Freiburg 1897.

357. Dezelfde.
Culturzustände des Deutschen Volkes. zweites Buch.
Freiburg 1899.

358. Michaëlis.
Mosaïsches Recht.
(IV Teil) Reutlingen 1785.

359. Frans van Mieris
Beschrijving der stad Leyden. Dl. I, 1762.

360. Dezelfde.
Groot Charterboek, 4e dl, bl. 110.
Leyden 1756.

361. Milroy.
Report on leprosy and yaws in the West-Indies. Londen 1873.

362. W. Moll.
Kerkgeschiedenis van Nederland
Arnhem 1864.

363. Van der Monde.
Pleinen, straten, enz. der stad Utrecht. Utrecht 1844.

364. Moonen.
Korte chronycke der stadt Deventer. Deventer 1714.

365. Dr. Moquette.
Zesde stuk, tweede deel, van te Lintum. Rotterdam 1907.

366. E. Moulin.
Historische Kamper Kronijk, I deel, Tweede druk, 1839.

367. Mracek.
Haut-krankheiten.
München 1904.

368. Mr. S. Muller.
Middeleeuwsche Liefdadigheid.
Gids 1901, Deel IV.

369. Dezelfde.
Schetsen uit de Middeleeuwen.
Amsterdam 1914.

370. Dezelfde.
Gesch. der fundatiën beheerd door het College van Regenten der Vereenigde Gods- en gasthuizen. Utrecht 1900.

371. Dezelfde.
Middeleeuwsche rechtsbronnen der Stad Utrecht.
No. 3 van: Oude Vaderl. rechtsbronnen, blz. 225.
Den Haag 1883.

372. Dezelfde.
Stichtingsbrieven v. d. Utrecht sche gasthuizen.
Archief van het Aartsbisdom Utrecht XXXste deel.
Utrecht 1905.

373. F. W. Müller.
Die venerischen Krankheiten im Alterthum.
Erlangen 1873.

374. G. N. Münch.
Die Zaraath der Hebraïschen Bibel.
Hamburg u. Leipzig 1893.
uit: Monatshefte für praktischen dermat. No. 16.

375. Otto Münch.
Das medicinalwesen im mittelalterlichen Speier.
Inauguraldissertation. Freiburg 1911.

376. Munro.
Etiology of Lepra.
Edinb. med. Journal 1876 en 1877.

377. Munting.
Aardgewassen.
Utrecht—Leiden 1696.

N.

378. Nagge.
Historie van Overijsel, in deel III van:
Vereeniging tot beoefening van Overijselsch Regt en Geschiedenis.

379. Nanninga Uitterdijk.
Een rechtsgeleerd advies over het huwelijk van melaatschen.
Bijdragen van Overijsel, VIe deel, 1880.

380. E. Napjus.
Kronijk van de Stad Sneek.
Sneek 1772.

381. De Navorscher.
6e jaargang bl. 251.
24e „ bl. 340.
25e „ bl. 27 en 248.
30e „ bl. 86.

382. Neisser.
Die chronischen Infectionskrankheiten der Haut.
v. Ziemssen's Handbuch der Spec. Path u. Ther. Bnd. XIV.
Leipzig 1883.

383. Néret.
La prophylaxie de la lèpre au moyen-âge. Thèse.
Paris 1896.

384. Neuburger u Pagel.
Handbuch der Gesch. der Medicin. Erster Band. Jena 1902.

385. Neumann.
Lehrbuch der Hautkrankheiten. 4e Auflage. Wien 1876.

386. Newman.
On the history of the decline and final extinction of leprosy as an endemic disease in the British Islands.
London 1895.

387. Joan Nieuhof.
Zee en landreize.
Amsterdam 1682.

388. P. Nijhoff.
Inventaris van het Oud-archief van Arnhem.
Arnhem 1864.

O.

389. Von Oefele.
Pharaonen medicin.
Alg. med. central-Ztng No. 24 en 25.
Berlin 1895.

390. Van Ommen Kloeke.
Verslagen en mededeelingen.
Overijsselsch Regt en Geschiedenis, XVe stuk. Zwolle 1909.

391. Karl Opitz.
Die medicin in Koran.
Stuttgart 1906.

392. J. J. Orlers.
Beschrijving van Leyden.
1614.

393. J. van Oudenhoven.
Haarlems Wieg.

394. Dezelfde.
Historische Bedenckinge over de stad Haerlem. 1668.

395. Dezelfde.
Beschrijvinge van de stadt van 's-Hertogen-Bossche. 1670.

396. Dezelfde.
Beschrijvinge van de stadt Dordrecht.

397. Dezelfde.
Beschrijvinge van de stadt Heusden.

398. J. C. Overvoorde.
Inventaris van de archieven van de godshuizen.
Leiden 1913.

399. Bijdragen tot de geschiedenis van Overijsel.
deel III, bl. 281.
deel IV, bl. 26.
deel VI, bl. 272.
deel X, bl. 366.

400. Tegenwoordige Staat van Overijsel.
deel III, bl. 311, 334, 401.

401. Verslagen van de Ver. Overijsels Regt en Geschiedenis.
1910, bl. 203 en 304.

402. Ozanam.
Maladies epidémiques.
IV, 132.

P.

403. Pabst tot Bingerden.
Verhandeling over den invloed der Kruisvaarten.
te Utrecht 1814.

404. Pachinger.
Archiv für Geschichte der Medicin (Ueber Krankheitspatrone auf Heiligenbildern).
Bnd II, bl. 351.

405. J. Pagel.
Einführung in die gesch. der Medicin.
Berlin 1898.

406. Dezelfde.
Deutsche Med. Ztng 1893.

407. Ambroise Paré.
Livre des Rapports.
Paris 1585.

408. Paringet en van Alen.
Beschrijving van de stad Grave.
Utrecht 1752.

409. Paweletz.
Lepra-diagnostik im Mittelalter.
Leipzig 1915.

410. Pellier.
Essai historique sur les origines de la Syphilis.
Thèse. Toulouse 1907.

411. G. Pernet.
Lepra-Bibliotheca intern.
Vol. 3. Leipzig 1902.
(note on the number of leper-houses).

412. C. H. Peters.
De Nederlandsche Stedenbouw.
Leiden 1910.

413. H. Peters.
Der Artzt und die Heilkunst in der deutschen Vergangenheit.
Leipzig 1900.

414. Dezelfde.
Aus pharmaceut. Vorzeit.
Berlin 1889.

415. Pfeiffer.
Deutsche mystiker.
Bnd. I. Leipzig 1857.

416. L. Pfeiffer und C. Ruland.
Pestilentia in Nummis.
blz. 126. Tübingen 1882.

417. Pinkhof en v. d. Wielen
Pharmacotherapeutisch Vademecum.
Amsterdam 1913.

418. A. Plehn.
Virchow's Archiv, Bnd. 178, Supplementheft, bl. 53.

419. W. Pleyte.
Leiden voor 300 jaren en thans.
Leiden 1874.

420. Dr. Polakowsky.
Vor—Columb.—Aussatz. Zt.schr. für Ethnologie.
Berlin, Okt. 1898.

421. J. E. Polak.
Lepra in Persiën. Virchow's Archiv XXVII, 1863.

422. Pontanus.
Historische beschrijving der stad Amsterdam 1614.

423. Post.
Mededeelingen over Lepra.
Arnhem, 1904.

424. De Potter.
De leproos in de Middeleeuwen.
Het Belfort 1890, tweede halfjaar.

425. J. Preusz.
Biblisch-Talmudische Medicin.
Berlin 1911.

426. Dezelfde.
Die Medicin der Juden (Puschmann's Handbuch).
Jena 1902.

427. Prinzing.
Epidemics resulting from wars.
Oxford 1916.

428. Proksch.
Die Geschichte der Venerischen Krankheiten. I p. 51, 71, 86, 275, 277, 297, 320, 329, 364, 398. II p. 15, 71, 147, 157, 181, 615.

429. F. Pruner.
Die Krankheiten des Orients.
Erlangen 1847.

R.

430. Rabbinowicz.
La médecine du Thalmud.
Paris 1880.

431 J. C. Ramaer.
De middelpunten van bewoning in Nederland, voorheen en thans. Tijdsch. van het Kon. Ned. Aardrijksk. Gen.
Januari 1921.

432. Rapp.
Zeitschr. der Deutschen morgenländischen Gesellschaft.
Bnd. XX, 1866.

433. Ratzinger.
Geschichte der Kirchlichen Armenpflege.
Freiburg 1884.

434. Ravesteyn.
Onderzoekingen over de economische en sociale ontwikkeling van Amsterdam.
Proefschrift 1906.

435. B. Raymond.
Histoire de l'Elephantiasis.
Lausanne 1767.

436. Prof. Raymond.
Bulletin de l'Académie de médecine de Paris.
21 février 1905.

437. Reinecke.
Eine niederdeutsche Aufzeichnung ueber die Kennzeichen der Lepra. (Stadsarchief Lüneburg). Archiv für Path. Anat. und Physiol. u. f. Kl. Medicin.
Bnd. 156, Jahr 1899.

438. Reitsma en van Veen.
Acta der Provinciale Synoden I 66, III 49, 68, V 48. VI 436, VII 299, 313.
Groningen 1892—1898.

439. E. Relotius.
Waarneming wegens de genezing van eene afschuwelijke zemel-lazary. Alg. Vaderl. Letteroefeningen Dl. XI 2e stuk, bl. 156. Amsterdam 1801.

440. Report on leprosy
by the Royal College of Physicians. London 1867.

441. Repertorium.
van de Placcaten van Hollandt van 1513 tot 1642.
in 's-Gravenhage. Anno 1643.

442. G. van Reyn.
Geschiedkundige beschrijving van Rotterdam.
R'dam 1869.
Rechtsbronnen van Utrecht.

443. W. ten Rhyne.
Verhandelinge van de Asiatische melaatsheid.
Amsterdam 1687.

444. Van Rhyn.
Oudheden van het Bisdom Deventer.

445. Richer.
L'art et la médecine.
Paris.

446. Paul Richter.
Uhedu in den Aegyptischen Papyri. Archiv für Gesch. der Medicin.
Band II.

447. Dezelfde.
Beiträge zur Geschichte des Aussatzes. Arch. f. Gesch. der Medicin, bl. 323, Band IV.

448. De Riemer.
Beschrijving van 's-Gravenhage.
Delft 1730.

449. Van Rootselaar.
Amersfoort 777—1580.
2 dln. Amersfoort 1878.

450. De Rooy.
Geschiedenis der Staathuishoudkunde.
Amsterdam 1851.

451. J. Rosenbaum.
Geschichte der Lustseuche, I Theil. Die Lustseuche im Altertum. Halle 1839.

452. Roth.
Terminologie. Leipzig 1902.

453. Roussel.
Les cagots.
Bull de l'Acad. de méd.
Paris 1893.

454. Frederik Ruysch.
Alle de werken (vertaald door Arlebout) derde deel.
Amsterdam 1744.

S.

455. Sabadini.
Quelques considérations sur la Lèpre à Jerusalem.
Bull med. de l'Algérie, 1898, 1898, pag. 267.

456. A. Sack.
Was ist die Zaraath der hebr. Bibel?
Virch Archiv. 1896, Bnd 144.

457. Schaepkens.
Messager des sciences historiques de Belgique.
1e L., pag. 8, 1855.

458. Schelenz.
Organtherapie im Laufe der Jahrtausende. Gesch. d. Med. Archiv. IV, bl. 138.

459. Schell.
Zur Geschichte des Aussatzes am Niederrhein. Arch. f. Gesch. d. Med. Bnd III, 1910, bl. 335.

460. Schelling.
Verhandeling van de Melaatschheid. Uit het Latijn vertaald.
Utrecht 1771.

461. Scheube.
Die Krankheiten der warmen Länder. 1896.

462. Scheuthauer.
Virchow's Archiv, 1881, Bnd 85.

463. H. D. J. van Schevichaven.
Leprozen en Leprozenhuizen Oud-Holland 1907.

464. Dezelfde.
Een Geldersch Melatengilde
Bijdr. en Meded. v. d. Ver. Gelre, deel XVIII, pag. 360.

465. Dezelfde.
Oud-Nijmegens Kerken, enz.
Nymegen 1909.

466. Schnurrer.
Die Krankheiten des menschen geschlechts.
I Th. Tübingen 1823.
II Th. Freiburg 1825.

467. Scholtz en Klingmüller.
Leprine. Lepra, Bnd I, bl. 3.

468. Schönfeld.
Verhandeling over de Lepra. Proefschrift. Groningen 1857

469. Schoonebeek.
Historie van alle ridderlijke- en krijgsorders.
t' Amsterdam 1697.

470. Schotanus.
De geschiedenissen, Kerckelyck ende Wereldtlyck.
Franeker 1658.
Tot Amsterdam 1660.

471. v. Schrutz.
Die Medicin der Araber. (Neuburger u Pagel).

472. Schutjes.
Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch.
's Bosch 1874.

473. Schuylenburg.
Mededeelingen v. d. Archivaris van Utrecht. 1919.

474. Baron toe Schwartzenberg.
Groot Placaat en Charterboek van Vriesland te Leeuwarden IIIe deel 1778.

475. T. Scriverius.
Eerste stichting der Stad Haarlem 1754.

476. Seidel.
Die Lehre von der Kontagion bei den Arabern.
Arch. f. gesch. d. Medicin VI Bnd 1913.

477. Dezelfde.
Aussatz oder Lepra.
Handbuch d. Tropenkrankheiten Bnd III. Leipzig 1914.

478. Matthijs Siegenbeek.
Eenige berichten omtrent vroeger in ons Vaderland geheerscht hebbende besmettelijke ziekten.

479. Mevrouw Sillem.
Wat melaatschen te danken hebben aan de zending.
Amsterdam 1910.

480. Y. Simpson.
Archaeological Essays, 1872, Vol. 2 — 1 — 184

481. Dezelfde.
Antiquarian notices of leprosy and leper hospitals in Scotland and England (The Edinburg medical and surgical Journal no. 56 en 57).
Ao. 1841 en 1842.
Part. I 1 Okt. 1841 bl. 301—330.
„ II 1 Jan. 1842 bl. 121—156.
„ III 1 April 1842 bl. 394—429.

482. Smetius.
Chronyk van de stad der Batavieren.

483. J. Smit.
Jaarboekje „die Haghe".
1917—1918.

484. Smits en Schotel.
Beschrijving der stad Dordrecht.
1844.

485. Mr. Smitt.
Persoonlijke mededeelingen van den archivaris van Brabant.
1920.

486. K. von Sprengel.
Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzneikunde.
Halle 1801.

487. E. Stapfer.
La Palestine au temps de Jésus Christ.
Paris 1885.

488. Nederlandsche Statenbijbel van 1617.
Uitgave Amsterdam 1911.

489. G. Sticker.
Fragen zu Aetiologie der Lepra, Monatshefte f. prakt. Derm.
Bnd. 49, 1909, bl. 287.

490. Dezelfde.
Ueber den Primäreffect der Acne, des Gesichtslupus, der Lepra und anderer Krankheiten.
Derm. z. Schr. 1898, blz. 758.

491. Dezelfde.
Lepra-Begutachtungen. Arch. f. Gesch. d. Med. Bnd. IV, bl. 384.

492. B. J. Stein.
Persoonlijke mededeelingen.

493. Stephan Steinlein.
Astrologie und Heilkunde.
München 1912.

494. Steinthal.
Die Hygiene in Bibel und Talmud. Berlin 1907.

495. Van Stolk.
Atlas.

496. Strack.
Das Blut.
München 1900, bl. 36.

497. Streso.
Levenswijze onzer voorvaderen.
Teyler's tweede genootschap.
Haarlem 1814.

498. Karl Sudhoff.
Die krankheiten bennu und sibtu der babylonisch-assyrischen Rechtsurkunden.
Arch. f. Gesch. d. Med. Band IV.

499. Dezelfde.
Die gedruckten mittelalterlichen medicinischen Texte in Germanischen Sprachen.
Bnd III, bl. 273.

500. Dezelfde.
Festschrift der 70 Versammlung der deutschen Naturforscher und Artzte. Bnd II, bl. 26.

501. Dezelfde.
Hat das Konzil von Ankyra Absonderungsvorschriften für Leprakranken erlassen?
Arch. Bnd IV, bl. 380.

502. Dezelfde.
Si vis experiri de aliquo utrum sit leprosus (Cambridge).
Arch. f. Gesch. d. Med.
Bnd III, bl. 80.

503. Dezelfde.
Zum Regimen Sanitatis Salernitanum.
Arch. f. Gesch. d. Med. Bnd. XII, Heft 5 u. 6, 1920.

504. Dezelfde.
Arch. f. Gesch. d. Med. Bnd. VI bl. 149 (herkeuring).

505. Dezelfde.
Was geschah mit den als Leprafreierklärten?
Bnd. IV. Arch. f. Gesch. d. Med.

506. Dezelfde.
Eine Blutprobe zur Erkennung der Lepra.
Arch. f. Gesch. d. Med. Bnd. VI, bl. 159.

507. Dezelfde.
Vier Schemata für Lepraschau-Atteste der Wiener medizinischen Fakultät. Bnd. VI, 392.

508. Dezelfde.
Seuchenschutzmaszregeln in der Vergangenheit.
Z. Schr. für ärtzliche Fortbildung 1920, No. II.

509. Dezelfde.
Ein neues Leprazeichen bei der Blutprüfung.
Bnd. XI, 1919.

510. Dezelfde.
Aus der Frühgeschichte der Syphilis.
Stud. f. Gesch. d. Med. Heft IX. 1912, pg. 31, 33, 36, 39, 88, 97, 101, 105, 110, 117, 120, 121, 123, 132, 136, 166.

511. Dezelfde.
Einige Dokumente zur Gesch. d. Lepra in Süd-Italiën.
Bnd. IV, 1910.

512. Dezelfde.
Aus Leipzigs medicinischer Vergangenheit. Münch. Med. Wochenschr. 1909 No XXX.

513. Dezelfde.
Dokumente zur Ausübung der Lepraschau in Frankfort a. M. im 15° Jahrhundert.
Lepra-bibliotheca intern. Bnd. 13 (1912).

514. Dezelfde.
Leprabegutachtungen der Leipziger Universität.
Deutsche Med. Wochenschr. 1910 No. IV.

515. Swaving.
Sanitaire Geschiedenis van Batavia Ned. Tijdschr. v. Gen. 1878, II.

T.

516. Margaret Tabor.
De Heiligen in de kunst, vertaling van 1909.
Amsterdam—Deventer.

517. G. Thin.
On the origin and spraid of leprosy at Parcent in Spain.
Lancet 1892.

518. Thyssen.
Ziekten in de Nederlanden.
Amsterdam 1824.

519. Tilbury Fox.
Edinb. Med. Journal.
March 1866.

520. Adrien Timmermans.
Etude dans le Journal des Maladies cutanées.
No. XI, Sept. 1899.

521. Trumbull.
The blood covenant.
Philadelphia 1898.

522. Tijdschriften.
Arch. für Gesch. der Medicin.
Ned. Tijdschrift v. Geneeskunde vanaf 1857.
Janus.
Ned. Magazijn 1862.
Tijdschrift voor ziekenverpleging.
Het Lancet 1867.
De Navorscher.
Tijdsch. van het Kon. Aardrijksk. gen.

U.

523. Unger en Bezemer.
Kronieken en Beschrijvingen van Rotterdam, 1895.

524. Unna.
Die verschiedenen Knotenformen bei Lepra.
Arbeiten aus Dr. Unna's Klinik für Hautkrankh. in Hamburg 1896. Berlin 1897.

525 Kerkelijke Geschiedenis en Outheden van Utrecht, II, 224.

526. Kronijk v. h. Historisch Genootschap te Utrecht 1857, bl. 127.

V.

527. Van der Valk.
De geschiedenis van de Syphilis in ons land.
Proefschrift Amsterdam, 1910.

528. Dr. Van Veen.
Het Zutphensche Leprozengild.
Bijdragen en mededeelingen van Gelre, 1915.

529. Dezelfde.
Tijdrekenkundig Register van alle oorkonden, in het stedelijk archief in Zutphen. 1862,
bl. 105—108.

530. Velius.
Cronieck van Hoorn,
tot Hoorn 1648.

531. C. van der Ven
Het Vaderland van 7 Aug 1921.

532. A. Verdenius.
Jacob van Maerlant's Heimelijkheid der Heimelijkheden.
Proefschrift, Amsterdam 1917.

533. Verwijs en Verdam.
Middelnederlandsch Woordenboek. 's-Gravenhage 1885.

534. Verslagen over de lepra te Suriname.
Amsterdam 1851.

535. M. Vidal.
La poursuite des lépreux en 1321 in: Melang. litt. hist. relig. de Cabrières 1899 I 483—518.

536. Vieweg.
Het oud-Burgergasthuis te Nijmegen. 1836.

537. De Vigo.
Medicijn-boec ende chyrurgie.
't Amstelredam 1648.

538. Vinkhuyzen.
De melaatschheid, vooral met betrekking tot hare oorzaken en verhouding in de maatschappij.
's Gravenhage 1868.

539. Virchow.
Archiv. für Path. Anatomie,
1880 Bnd 79,
1881 Bnd 85.

540. Dezelfde.
Die krankhaften Geschwülste. II Th. Berlin 1863.
„ 1865.

541. Dezelfde.
Das Holbeinsche Aussatzbild.
Arch. f. Path. Anatomie, 1861.

542. Dezelfde.
Zu Gesch. des Aussatzes und der Spitaler besonders in Deutschland.
Arch. f. Path. Anatomie, Bnd XVIII—XX Berlin 1860.

543. Voet.
Beschrijving van de stad Culemborg. Utrecht 1753.

544. Volksalmanak
voor Nederl. Kath. voor 1861.

545. Groninger Volksalmanak
voor 1846.

546. Van de Voorde.
Nieuw lichtende Fakkel der Chirurgie.
tot Middelburg 1680.

547. Vorstelyck geschenck.
Een medecynboeck.
Tot Amsterdam 1621.

548. W. L. de Vreese.
Middelnederlandsche geneeskundige Recepten. Gent 1894.

W.

549. J. Wagenaar.
Amsterdam in zijne opkomst enz.
A'dam 1765, II bl. 314.

550. Waling Dijkstra.
Uit Friesland's Volksleven.
Leeuwarden 1895.

551. James Walsh.
The Popes and Science.
New-York 1908.

552. J. Walvis.
Beschrijving der stad Gouda.
Gouda en Leyden 1714.

553. Nicolaes à Wassenaer.
Commentaar op Rembertus Dodonaeus. A'dam 1624.

554. Johan van de Water.
Utrechts Placaatboek.
Utrecht 1729.

555. Otto Weinreich.
Antike Heilungswunder.
Giessen 1909.

556. S. Weissenberg.
Medicinisches aus Centralasiën.
Münch Med. W. Schr. 1913,
No. 29.

557. Mej. Welcker.
Persoonlijke gegevens aangaande het oud-archief van Kampen. 1921.

558. Wellcome.
Historical medical Museum.
London 1913.

559. Wernher.
Die Armen- und Krankenpflege der geistlichen Ritterorden.
Berlin 1874.

560. Wertheim Salomonson.
Pathologie en Therapie der Neuritis.
Amsterdam 1911.

561. Wetzer und Welte's.
Kirchenlexicon.
Freiburg 1882.

562. Weyden.
Geschichte der Juden in Köln, 1867.

563. Dr. Th. Weyl.
Handbuch der Hygiene,
Suppl. IV, pag. 887.

564. E. Wickersheimer.
La médecine et les médecins en France à l'époque de la Renaissance. Paris 1906.

565. Dezelfde.
Beiträge zur Geschichte des Aussatzes in Frankreich und in den benachbarten Ländern
Arch. f. Gesch. Bnd V, bl. 144

566. Van Wiersum.
Persoonlijke mededeelingen.
Aangaande Rotterdam, 1920.

567. R. Willan.
Diseases of the skin,
1e druk, 1801.

568. E. Wilson.
On the nature and treatment of leprosy etc.
Lancet 1856, April 26.

569. Wink.
Geïllustreerde Encyclopaedie.
Zalt-Bommel 1911.

570. Winkelmeyer.
Van Kerken en Kloosters.
Amsterdam 1897.

571. P. Winsemius.
Chronique van Vrieslant.
Franeker 1622.

572. Thomas Wise.
Review of the History of Medicine.
London 1867.

573. R. J. Wunderbar.
Biblisch talmudische Medicin.
1 Band Riga u Leipzig 1850—1853.
2 Band Riga u Leipzig 1857—1860.

574. Konrad von Würzburg.
Engelhard.

575. Wustmann.
Lepra oder Syphilis.
Arch. f. gesch. d. Med. Bnd I bl. 70.

576. Wyse Jaerbeschrijver of Wonderlycke Genees- en Heelkonst.
t' Amsterdam bij Cornelis Jansz. 1662.

Z.

577. Zaalberg.
De Melaatschheid.
Den Haag 1904.

578. A. Zambaco Pacha.
La lèpre à travers les siècles et les contrées. Paris 1914

579. Dezelfde.
Voyage chez les lépreux.
Paris 1891.

580. Dr. R. Zehnpfund.
Krankheiten u Heilmittel bei den alten Babyloniern u Aegyptern. Die Aula 1895, no. 15 en 16.

581. Zengvardinus.
Genees- en heelkundige aanmerkingen.
t'Amsterdam 1734.

STELLINGEN.

I.

De onderzoekingen van Bingel, die bewijzen zouden, dat voor de behandeling van diphterie het antidiphterie-serum en gewoon paarde-serum gelijkwaardig zijn, geven ons vooralsnog geen recht het antitoxische serum door gewoon serum te vervangen.

II.

Het gespleten verhemelte opereere men bij voorkeur in twee tempo's, op of na het einde van het eerste levensjaar.

III.

Ten onrechte zegt Leyton (second edition, pag. 48), dat tegen eene gemodificeerde „Allen-treatment'' gewaarschuwd moet worden.

IV.

Wanneer zich na de baring geen abnorme verschijnselen voordoen, passe men geen handgrepen toe, ten doel hebbende, de vrouw van de placenta te verlossen, alvorens $^1/_2$ uur of $^3/_4$ uur verstreken is na de geboorte van het kind.

V.

Bij griep, gecompliceerd met (broncho)pneumonie, endocarditis of sepsis, spuite men groote hoeveelheden electrargol in, subcutaan of intramusculair.

VI.

Indische spruw moet men opvatten als eene deficientie-ziekte.

VII.

Het is noodzakelijk, in de nieuwe uitgave der Pharmacopee, bij de digitalis- en secale-praeparaten physiologische waardebepalingen op te nemen.

VIII.

Acute appendicitis geeft dezelfde aanwijzing tot onmiddellijk operatief ingrijpen als de beklemde breuk.

IX.

De intramusculaire inspuiting van bihydrochloras chinini verdient bij malaria algemeene toepassing.

X.

Het is wenschelijk, dat de röntgenoloog de gemaakte foto uitsluitend met den behandelenden geneesheer bespreekt en den patient geen afdruk geeft.

XI.

Het in den staat Tasmanië gebruikelijke stelsel van geregelde samenwerking van twee artsen verdient aanbeveling.